

Тем, что эта книга дошла до Вас, мы обязаны в первую очередь библиотекарям, которые долгие годы бережно хранили её. Сотрудники Google оцифровали её в рамках проекта, цель которого – сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Эта книга находится в общественном достоянии. В общих чертах, юридически, книга передаётся в общественное достояние, когда истекает срок действия имущественных авторских прав на неё, а также если правообладатель сам передал её в общественное достояние или не заявил на неё авторских прав. Такие книги – это ключ к прошлому, к сокровищам нашей истории и культуры, и к знаниям, которые зачастую нигде больше не найдёшь.

В этой цифровой копии мы оставили без изменений все рукописные пометки, которые были в оригинальном издании. Пускай они будут напоминанием о всех тех руках, через которые прошла эта книга – автора, издателя, библиотекаря и предыдущих читателей – чтобы наконец попасть в Ваши.

Правила пользования

Мы гордимся нашим сотрудничеством с библиотеками, в рамках которого мы оцифровываем книги в общественном достоянии и делаем их доступными для всех. Эти книги принадлежат всему человечеству, а мы – лишь их хранители. Тем не менее, оцифровка книг и поддержка этого проекта стоят немало, и поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые меры, чтобы предотвратить коммерческое использование этих книг. Одна из них – это технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас:

- **Не использовать файлы в коммерческих целях.** Мы разработали программу Поиска по книгам Google для всех пользователей, поэтому, пожалуйста, используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- **Не отправлять автоматические запросы.** Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого рода. Если Вам требуется доступ к большим объёмам текстов для исследований в области машинного перевода, оптического распознавания текста, или в других похожих целях, свяжитесь с нами. Для этих целей мы настоятельно рекомендуем использовать исключительно материалы в общественном достоянии.
- **Не удалять логотипы и другие атрибуты Google из файлов.** Изображения в каждом файле помечены логотипами Google для того, чтобы рассказать читателям о нашем проекте и помочь им найти дополнительные материалы. Не удаляйте их.
- **Соблюдать законы Вашей и других стран.** В конечном итоге, именно Вы несёте полную ответственность за Ваши действия – поэтому, пожалуйста, убедитесь, что Вы не нарушаете соответствующие законы Вашей или других стран. Имейте в виду, что даже если книга более не находится под защитой авторских прав в США, то это ещё совсем не значит, что её можно распространять в других странах. К сожалению, законодательство в сфере интеллектуальной собственности очень разнообразно, и не существует универсального способа определить, как разрешено использовать книгу в конкретной стране. Не рассчитывайте на то, что если книга появилась в поиске по книгам Google, то её можно использовать где и как угодно. Наказание за нарушение авторских прав может оказаться очень серьёзным.

О программе

Наша миссия – организовать информацию во всём мире и сделать её доступной и полезной для всех. Поиск по книгам Google помогает пользователям найти книги со всего света, а авторам и издателям – новых читателей. Чтобы произвести поиск по этой книге в полнотекстовом режиме, откройте страницу <http://books.google.com>.

Руска
ИСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА
підъ редакцію
Олександра Барвѣньського.
Томъ IV.

КНЯЖІЙ ПЕРІОДЪ
УКРАИНЫ-РУСИ

до князюваня Данила Галицького.

96421

Д. И л о в а й с к о г о

Т. II.

Цѣна 1 р. 80 кр.

ВЪ ТЕРНОПОЛИ
Зъ друкарнѣ Іосифа Павловського.

1 8 8 6.

82941/2

З м ъ с т ъ .

	стор.
VII. Початокъ книжкового письменства и право- давства	1.
VIII. Розвитокъ самостійности околиць	20.
IX. Дядько та неббжь	34.
X. Упадокъ Київського князюваня	59.
XI. Київъ, Пороса та Полѣса	85.
XII. Волинь та Галичь	102.
XIII. Чернигѡвъ та Переяславъ.—Половецькій степъ .	122.
XIV. Устрбй та цивілізація стародавньої України-Руси	156.
XV. Монголо-Татаре. — Золота Орда	197.

(Т. I. и II. Княжого Періоду України-Руси Д. Иловай-ского переложивъ В. К.).

VII.

ПОЧАТОКЪ КНИЖКОВОГО ПИСЬМЕНСТВА И ПРАВОДАВСТВА.

Въ купѣ съ христiянською вѣрою та перекладомъ Св. Письма на славянсько - болгарску мову на Руси повинно було постати и книжкове дѣло. Само собою розумѣється, що взбращенемъ для руского письменства ще довго було византiйске, а болгарска мова, на якій Русь мала Св. Письмо, та болгарска азбука склали основу руского письма. Переклади славянскiй умовъ Олега, Игоря та Святослава такимъ побытомъ стали яко першiй памятники руского письменства, хочъ сiй умовы були складенi ще за князѣвъ-погань; се тѣлько доводить, що вже и за тыхъ часѣвъ мѣжь Русинами були христiяне, а, значить, и славянське письмо.

Нѣчого й казати, що першiй рускiй письменники повиннi були з'явитись мѣжь людьми духовного стану, мѣжь митрополiтами та иншими ерархами, що приходили зъ Византiю. Та мабуть Царгородскiй патрiярха на митрополiтѣвъ и посылавъ тѣлько такихъ, що вмѣли говорити и писати на славянскѣй мовѣ; се мабуть були або Славяне або хочъ и Греки та тѣлько письменнi по церковно-славянськи. Митрополiта Іоанъ, що лѣтопись зове чоловѣкомъ книжковимъ та вченимъ, сучасникъ Всеволода, та Никифоръ, сучасникъ Мономахѣвъ, були такими письменниками. Въ писаняхъ, що збстались пѣсля сихъ ерархѣвъ и иншихъ, переважно находяться рѣжнiй правила та науки. Въ сему мали потребу и молода ще дуже руска церква, и ще не зовсѣмъ певнiй вѣдносини ви до обставинъ, и рѣжнiй питання обрядовiй й житевiй, и боротьба ви зъ звичаями поганьскими, що ще жили на Руси и т. и.

Пѣсля митрополiты Іоана збсталось „Церковне Правило“, що дѣйшло й до насъ. Воно було написане для черця Якова,
Рус. Ист. Бiбл. IV. т.

що мабуť занытувавъ у митрополіты про рѣжій речн. Тутъ митрополіта нарѣкавъ на торгъ невѣдльниками, на пняństwo, ворожене, на погані пѣсені, танці та инші звычай поганъ. Есть дещо супроти той думки, що нѣ бы то християньске вѣчане выгадали тѣлько для самыхъ князѣвъ и для значныхъ людей; простому жъ людови можливо жити зъ жѣнками не вѣнчавшись. Єрархи рускій обороняли переважно руску церкву вѣдъ папского впливу, се бѣ то загально вѣдъ впливу латинства, бо бачили, що Великій князѣ мали живі зносины и шлюбній звязки особливо жъ съ королями польскими, нѣмецкими, скандинавскими та угорскими. До сего ще треба додати й те, що вже въ другій половинѣ XI. в. схѣдна церква зовсѣмъ вѣддѣлилася вѣдъ захѣдною особливо съ часу папы Григорія VII. Для того то митрополіта Іоанъ въ своему „Правилѣ“ особливо ганить княжій звычай выдавати замужь власныхъ дочокъ за людей латиньского обряду, де жѣнки ставались те жъ католичками. У листѣ митрополіты Никифора до Володимира Мономаха переважно вѣнъ говорить про те, чимъ вѣдрѣжняється православна церква вѣдъ латиньской. Мѣжь иншимъ Никифоръ вказуе на те, що при службѣ Божій католики вживають облачки, що попы ихъ не женяться, голять бороды, а такожь навчають, що Духъ Святый виходить зъ Отця и Сына; се останне Никифоръ прозывае „великимъ зловѣрствомъ“.

Майже той же самый напрямокъ вбачаемо и въ творахъ рускихъ митрополітѣвъ и трудовникѣвъ починаючи вѣдъ Іларіона, що бувъ першимъ митрополітою зъ Русинѣвъ. За часѣвъ его паствуства постало въ Кіевѣ вѣдоме житє въ печерахъ. Вѣдъ сего Іларіона збсталося: „Ученіе о Вѣтхомъ и Новомъ законѣ“ и въ купѣ зъ симъ „Похвала кагану нашему Владиміру“ та „Исповѣданіе вѣры“. Багато розуму, вчености та здатности виявляють сѣ творы и для того можна зрозумѣти, зъ якогъ речи Ярославъ звернувъ таку увагу на простого попа, що зробивъ его митрополітою. Въ першому дѣлѣ Іларіона переважно иде рѣчь про жидѣвство и се саме доводить, що за тыхъ часѣвъ були на Руси и жидѣвскій колоніи и жидѣвска пропаганда. Мабуть воно йшло съ Хазаріи съ пѣвденного сходу черезъ Тмутороканьску Землю (Про жидѣвъ у Кіевѣ есть споминка у житю Теодозія, а про ненависть до нихъ свѣдчить дѣтопись, оповѣдаючи про смерть Святополка II.). Съ початку

Иляріонъ веде рѣчь про Св. Письмо Старого завѣта и вѣдѣ сего переходить до Нового, вѣдѣ жидѣвства до христіанства; потѣмъ йде мова про хрещенѣ Руского народу и Иляріонъ выхвалюе за се дѣло великого кагана Володимира. Въ сему мѣсци промова Иляріона становиться дуже гарною, показуючи, що душа въ нѣмъ говорить. „Вже споруджаемо не капища, каже вѣнъ, а церкви христіанскій будуемо. Вже не вбиваемо оденъ одного на радѣсть бѣсамъ, а заколюють за насъ Христа. Гинемо, вже не смакуючи крови жертвъ, але спасаємось, споживаючи кровь Христову“. „Усѣ краины, мѣста, люде шанують та выхваляють кожде свого учителя православної вѣры; нумо похвалятимемъ и мы якъ зумѣмо, великій та пречудній дѣв власного нашого вчителя и наставника великого кагана нашой землѣ Володимира, внука старого Игоря, сына Свято-славового, що здобули собѣ славы вѣдвагою своєю по рѣжныхъ сторонахъ, про якихъ ще й доси споминають зъ великою шаною“. Дуже гарный малюнокъ маемо въ тому мѣсци, де Иляріонъ описуе становище Руси пѣсля хрещеня: „Тодѣ евангельске сонце осіяло нашу землю, капища були зруйновані, церкви збудовані, идоли покидані, а зъявились замѣсть нихъ святі образы; по горахъ споруджені монастырѣ; загули по всѣхъ мѣстахъ евангельскій грѣмъ та апостольска труба; воздухъ ставъ святимъ вѣдѣ тиміану, що йшовъ у гору до самого Бога; и чоловіки и жѣнки, и старі и малі — усѣ люде йшли до церкви, прославляючи Бога“. Окрѣмъ Володимира Иляріонъ ще выхвалюе на кѣнци й Ярослава, що завершивъ працю своего батька. До того треба додати ще одно. Вже въ творахъ сихъ Иляріонѣвыхъ починае бринѣти те, якъ руске духовенство, мавши въ княжѣй власти пѣдпору своему власному станови, разъ-у-разъ засобляе йи придбати велику вагу мѣжъ Рускимъ народомъ; а черезъ се руска церква й дбала про свое свѣтѣ панованѣ.

Не самъ тѣлько Иляріонъ въ XI. вѣку прославлявъ Володимира; переважно якъ и въ народныхъ творахъ, такъ и въ книжкахъ прославляється сей князь. За часѣвъ першихъ Ярославичѣвъ була ще й ииша „Похвала князю Володимиру“, що нѣ бы то зложивъ Яковъ Мнихъ. Сей Яковъ бувъ нѣ бы то той самыи, що Теодозій бажавъ зрѣбити игуменомъ пѣсля свои смерти, та не схотѣла братія, а постановила замѣсть него

Степана, якого постригъ въ черцѣ самъ Теодозій. Самому Теодозію книжкове дѣло дуже припадало до смаку и вѣнъ писавъ дечого чимало, окрѣмъ свого листу до князя Святослава, про якій єсть споминъ въ житію Теодозія. До насъ на останку дѣйшли деякі тѣлько науки его, якими вѣнъ научавъ монастырську братію переважно, на прикладъ наука про любовь до Бога, про милостыню, про терпеливѣсть, про працю и т. инше. Часомъ Теодозій, яко аскетъ, суворо промовляе супроти пиянства, розпусу, забубонѣвъ та рѣжныхъ игрищъ, що збѣстивило пѣсля себе поганьство. „Чи не поганьскій се звичай, каже вѣнъ, якъ зустрѣнувши въ дорозѣ черця, або черницю, або свиню, або лису коняку, вертаються до дому? Инші вѣрують у чары, ворожбитамъ, або позычають гроши для зыску, крадуть, грають на гусяхъ та сопѣлкахъ, и загально роблять неподобні вчинки? На все се насъ стира пѣдстируе*) (спокушае дѣяволь). На запытанє князя Изъяслава Теодозій мѣжь иншимъ написавъ до него листъ про варяжську або латиньську вѣру, ще поперед, нѣ жь про се писали Іоакимъ та Никифоръ. И Теодозій, якъ и сѣ останній, перечисляє те, чимъ вѣдрѣжняється латиньска церква; але вѣнъ ще завзятѣйше говорить про се. Вѣнъ однаково ганить шлюбні звязки рускихъ князѣвъ зъ захѣдними и подає загальну раду православнымъ цуратися латинянь.

Вѣдъ науки та напучуваня, якъ треба поводитися въ житію доброму христіянинови та дѣйстному сынови православної церкви, книжкове письменство само собою повинно було перейти до науки живыми прикладами, образами тыхъ мужѣвъ, що здобули своимъ житемъ собѣ славу мученикѣвъ, трудовникѣвъ и загально святыхъ людей, до вподобы Богови. Такъ въ стародавньому письменствѣ рускому постало багато житеписей святыхъ людей. Въ купѣ сѣ перекладами житеписей святыхъ загально христіяньскихъ и переважно грецкихъ почали зъявлятися такожъ оповѣданя про жите властиво рускихъ трудовникѣвъ Божихъ. На першому мѣсци въ сему дѣлѣ стоить та жь сама Печерска Лавра. Печерскій черцѣ, маючи на увазѣ над-

---

*) Стира пѣдстирила, кажуть у Полтавщинѣ та Чернигѣвщинѣ тѣ, що часомъ якъ що небудь украдуть, та потѣмъ се выявиться. „Се не своєю волею я зробивъ, а мене стира пѣдстирила“, кажуть звичайно такі люди.

звычайный початокъ монастыря, безнастанно повиний були обертатись думкою до Антонія та Теодозія, що оснували его и такъ дивно въ нѣмъ все спорудили, а такожъ и до тыхъ, що ишли за ними слѣдомъ. Съ такою то речю оповѣдане про тыхъ мужѣвъ усѣ читали и переписували для себе зъ великою охотою на Руси за тыхъ давныхъ часѣвъ. Переважно жъ звертало на себе увагу „Житіе преподобнаго отца нашего Теодозія, игумена Печерскаго“. Сей описъ вѣдрѣжняется вѣдъ иншихъ гарною мовою, талановимъ та розумнимъ оповѣданемъ, а склавъ его печерскій чернець Несторъ. Про житє сего Нестора тѣлько й вѣдомо те, що вѣнъ самъ про себе говорить въ сему описѣ. Несторъ ставъ черцемъ и діякономъ въ Печерскому монастырѣ за Степана, що игуменувавъ пѣсля Теодозія заразъ. Несторъ вже не заставъ Теодозія, але уся монастырска братія ще не встигла выступити съ пѣдъ впливу сего незвычайнаго чоловіка й про его дѣяльнѣсть разъ-у-разъ можна було чути въ монастырѣ оповѣданя. Сї оповѣданя та велика шана, зъ якою споминали про святого игумена, натхнула Нестора списати житє его. Несторъ въ сему описѣ говорить про тыхъ черцѣвъ, що допомогли ему своими споминами про Теодозія. Особливо вѣнъ указує на черця Теодора, що бувъ келаремъ за часу Теодозія; сему то черцеви багато оповѣдала про Теодозія его власна мати, особливо про житє его за молоду, поки вѣнъ не втѣкъ съ Курска до Кієва. Инша подробности сталась вѣдомою Несторови вѣдъ другого черця Иларіона, що часто переписувавъ книжки у келіи Теодозія; за его приводомъ Несторъ споминає ще де про кого съ черцѣвъ, не называючи ихъ на имя. Знати одначе зъ усього, що самъ Теодозій дуже любивъ книжкове дѣло и своимъ прикладомъ поклавъ початокъ тому літературному нацямови, якій можна переважно було зустрічати тѣлько въ Печерскому монастырѣ за тыхъ часѣвъ. Певно, що Несторъ на той часъ, якъ почавъ складати описъ житя Теодозієвого, бувъ вже чоловікомъ досвѣдченимъ въ такому дѣлѣ, бо вѣнъ самъ каже въ передмовѣ, що Господь сподобивъ его вже написати „О житіи, убієніи и чудесахъ святыхъ страсотерпцевъ Бориса и Глѣба“. Въ стародавній часы дуже любили оповѣдати про сихъ князѣвъ-мученикѣвъ и було багато людей, що оповѣдали про нихъ; але першимъ, що зложивъ описы житя Бориса, Глѣба та Теодозія, бувъ Несторъ. Оповѣдаючи про кня-

звѣвъ-мученикѣвъ, Несторъ называе себе самъ „грѣшнымъ Несторомъ“ и говорить, що вѣнъ дуже шильно розиштувавъ усякого, хто вѣдавъ що небудь про святихъ братѣвъ.

Рускї лѣтописи склалися за помоогоу самихъ рускихъ князѣвъ. Вже Ярославъ, сынъ Володимира Святого, мавъ велику прихильнѣсть до просвѣты, скуплявъ коло себе перекладчикѣвъ та писарѣвъ и приказувавъ перенесувати славянсько-болгарскї переклади, а такожъ наново перекладати зъ грецкогo Святе Письмо, творы святихъ отцѣвъ и грецкї хронографы. Яко доказъ прихильности Ярославоной до просвѣты можна вбачати въ тому, що вѣнъ Илярїона, простого попа, зробивъ митрополїтою, вважаючи на его вченѣсть та прихильнѣсть до науки. И у насъ такъ само сталося, якъ у Болгарь. Вѣдомо бодай, що Святославъ Ярославович мавъ власну бїбліотеку; вѣдъ него зѣстався вѣдомый Святославѣвъ збѣрникъ. Той Іоанъ, дякъ, що переписувавъ сей збѣрникъ для Святослава, каже, що вѣнъ „божественными книгами исполнилъ свои палаты“.

Вѣдъ князѣвъ переймавъ въ тому дѣлѣ де-хто зъ боярѣ. Снадщиною тыхъ часѣвъ зѣсталося такъ зване Остромирове євангелїє. Се євангелїє написане було для Остромира, Изъяславового родича, що бувъ посалникомъ у Великому Новгородѣ. Про се каже переписувачъ сего євангелїя, якїсь-то дїякоу Григорїй.

Пѣсля Святослава, Володимиръ Мономахъ не тѣлько бувъ прїхильнымъ до просвѣты, але й самъ писавъ. Пѣсля его зѣсталися: листъ до Олега Святославовича и про своего сына Изъяслава, що бувъ вбитый, та наука дѣтямъ власнымъ. Якъ бы й гадати, що Мономахови въ сему дѣлѣ допомагавъ хто небудь зъ духовенства, то все жъ таки певно, що й самъ Мономахъ докладавъ працѣ до сего. Найважнїйшимъ же доводомъ прихильности Мономаховой до просвѣты може бути те, що за часѣвъ его князюваня у Кїєвѣ зъявився першїй лѣтописный збѣрникъ, котрого складаню допомѣгъ певно самъ Мономахъ. Не можна сумнїватися, що початокъ лѣтописи поставъ у Кїєвѣ ще заздалегѣдъ до Мономаха, се бъ то за часѣвъ Ярослава. Въ такъ званї Пасхальнї таблицѣ певно вписувалось деякї звѣстки про рѣжнї дѣѣ воєннї, про родини та смерть князѣвъ, про збудованє церковъ, про те, якъ мѣняться сонце, про голодъ, пощестъ и таке инше. На заходѣ бодай певно, що такї

таблиць поклали початокъ лѣтописи; певно такъ склалось и у насъ, куда таблиць сї повиннї були перейти зъ Византії, якъ усе инше. И у насъ, якъ на заходѣ, звѣстки у таблицяхъ занисувались письменними черцями, що жили або коло епископѣвъ, або по монастиряхъ. Въ купѣ съ тымъ, якъ на Руси зъявилось бѣльше письменныхъ людей, забажалось вѣдати, зъ вѣдкѣль узялись давнїй рускїй князѣ и що робили князѣ сучаснїй. Такъ постало историчне письменство. Взбѣрѣмъ для лѣтописи такої були перекладѣ Византїйскихъ хронографѣвъ та огляды всесвѣтної исторїї, а сама лѣтопись повинна була и змогла зъявитись тѣлько въ Кїєвѣ, сему осередку суспѣльного житя. Верстовъ за десять вѣдѣ Кїєва, за Печерскимъ монастиремъ, по надѣ Днѣпромъ, на горѣ стоявъ Выдубицкїй-Михайлѣвскїй монастирь. Про сей монастирь особливо дбавъ Великїй князѣ Всеволодъ, батько Мономахѣвъ. Всеволодъ збудувавъ тутечки муровану церкву на имя св. Михайла. Весь рѣдѣ сего князя такожь дуже шанувавъ Выдубицкїй монастирь. Пѣсля того вже, якъ Володимиръ Мономахъ ставъ Великимъ княземъ, въ сему монастирѣ игуменувавъ Сильвестеръ. Отсей-то игуменъ Сильвестеръ поклавъ початокъ руской лѣтописи, що прозывается Повѣсть временныхъ лѣтъ. Ся лѣтопись постановила собѣ метою оповѣдане: „зъ вѣдкѣль поставъ Рускїй народъ, хто перше князювавъ у Кїєвѣ и якимъ побытомъ склалась Руска Земля“. Видко зъ усего, що той, хто складавъ першу лѣтопись, бувъ дуже досвѣдченый въ книжковому дѣлѣ чоловікъ, а такожь и дуже вдатный до сего дѣла. Яко пѣдвалину своєї працѣ Сильвестеръ поклавъ хронографъ Георгїя Амартола, що живъ у Византїї въ IX. вѣку, мавши у себе славянсько-болгарскїй перекладъ его. Сильвестеръ зъ вѣдси списавъ оповѣданя рѣжныхъ народѣвъ, що заселяли землю пѣсля потоцу и будовы Вавилонской вежѣ. Сей хронографъ подавъ звѣстку такожь про першїй нападъ Руси на Царгородъ 865 року и про нападъ Игорѣвъ 941 року.

У лѣтописи по де-якихъ мѣсяцяхъ можна зустрѣнути тексты та урывки зъ Святого Письма, зъ старозавѣтныхъ перекладѣвъ (се бѣ то съ Палѣв), зъ де-якихъ церковныхъ письменникѣвъ византїйскихъ (Методїй Патарскїй, Михайло Синкель), зъ рускихъ письменникѣвъ (Теодозїй Печерскїй), а такожь зъ славянсько-болгарскихъ творѣвъ (зъ житєписи Кїрила та Методїя).

Усе те свѣдчить, що авторъ лѣтописи бувъ дуже, якъ на той часъ, письменный чоловѣкъ и вдатный до сего дѣла. Якъ звичайно буває зъ оповѣданями про стародавній часи, такъ и въ рускѣй лѣтописи можна подыбати багато легендарного, багато непевного; але чимъ ближе до пѣзнѣйшихъ часѣвъ, тымъ певнѣйшими робляться оповѣданя лѣтописи, тымъ докладнѣйшими. Оповѣдаю про сї часи, якъ вѣра Христова стала панувати на Русь, зовсѣмъ вже певнїй, особливо що до часѣвъ Ярослава, якъ доволѣ вже з'явилось письменныхъ людей и якъ постали звѣстки въ пасхальныхъ таблицяхъ. Що сї пасхальнїй картки були, се доводитъ лѣтописъ, оповѣдаючи подѣль рѣчно, бо вѣсть споминъ и про тї роки, въ якихъ не вѣдомо лѣтописцеви, якї траплялись подѣль, або въ якї не трапилось нѣчого замѣтного. Про вѣкъ XI. лѣтописецъ оповѣдає ще споминки старыхъ людей, бо самъ Сильвестеръ нагадує про боярина Кїевского Яна Вышатича, що бувъ близькимъ до Теодозїя Печерского и вмеръ у 1106 роцѣ, мавши 90 лѣтъ. Оповѣдаючи про его жите Сильвестеръ додає: „Багато дечого, що я чувъ вѣдъ него, я записувавъ у сю лѣтописъ“. Що до другої половини XI. та першої XII. вѣку то все, що оповѣдає Сильвестеръ — вѣнъ самъ бачивъ, або чувъ. Про сумлѣннїй вѣдносини Сильвестра до дѣла доводитъ оповѣданє его про сї часи, що вѣнъ записувавъ зъ устъ самовидцѣвъ, або самодѣйцѣвъ. На прикладъ свѣдченє якогось черця про св. игумена Теодозїя, про переносини его мощей съ печеры до церкви, оповѣданє якогось-то Василя про те, якъ Василькови выколювали очи, и такє инше.

Бєть багато дечого такого, що майже запевняє, що Володимиръ Мономахъ допомагавъ Сильвестрови до складаня лѣтописи, даючи ему деякї вѣдомости та жерела для сего. Зъ якої на прикладъ речи стоить у лѣтописи отой листъ Мономахѣвъ до Олега Святославовича, та наука дѣтямъ, а такожъ умовы Олега, Игоря та Святослава зъ Греками, що певно були власностю князя, якъ бы Мономахъ не давъ ихъ Сильвестрови. Можливимъ єсть, що вѣдомога легенда про закликанє трехъ варяжскихъ князѣвъ до Руси записана въ лѣтописи для того, що того бажавъ Мономахъ. Не вѣдомо, хто и коли выгадавъ єю легенду; але те, що вона з'являється вперше тѣлько у другѣй половинѣ XI. або у першѣй XII. вѣку, доволѣ ясно дає зрозумѣтї тогочаснїй обставини. Въ исторїи єсть приклады при-

хильности державцѣвъ выводити своѣй рѣдѣ вѣдѣ якихъ небудь чужостороннихъ приходцѣвъ, съ княжого роду чужою землѣ, навѣтъ вѣдѣ незначного племени, що здобуло собѣ велику славу. Не має нѣчого непевного вѣ тому покладаню, що якому небудь рускому князеви забажалося того жѣ самого; може й Мономахови. Ще за тыхъ часѣвъ, якъ слава Норманѣвъ розходилася по усѣй Европѣ, якъ Англійске королѣвство стало здобуцею норманьскихъ лицарѣвъ-нетягъ, а вѣ Италіи вони заснували нове королѣвство; ще за тыхъ часѣвъ, якъ на Руси ще добре памятали про звязки Володимира та Ярослава зъ Норманами, про вѣдважій норманьскій дружины, змогла постати гадка про закликане варяжскихъ князѣвъ, вѣдѣ якихъ пѣшли вже Рускій князѣ. Особливо се було можливимъ за сынѣвъ та внукѣвъ норманьскои князѣвны Ингигерды, жѣвни Ярославовои. Може й такъ було, що таке выгадали сыны та внуки норманьскихъ приходцѣвъ, що на Руси знайшли свое щасте. Отъ якъ бувъ на прикладѣ Шимонъ, небожѣ варяжского князя Якуна, що бувъ спѣблникомъ Ярославовымъ вѣ часѣ вѣйны зъ Мстиславомъ Тмутороканьскимъ. Сей Шимонъ приѣхавъ на Русь вѣ купѣ зъ дядькомъ своимъ та иншими, якъ ихъ выгнано зъ батькѣвщины, ставъ служити Рускому князеви, а потѣмъ перейшовъ навѣтъ на православну вѣру; потѣмъ вѣнъ ставъ за часѣвъ Всеволода Ярославовича першимъ чоловѣкомъ у князя и допомѣгъ грѣшми та иншимъ будувати церкву Пр. Богородицѣ на печерахъ. Сынъ сего Шимона, Юрій, бувъ посадникомъ у Ростовѣ за Мономаха. Живѣи зносины зъ Норманами ще не переставали у той часѣ, якъ живѣи лѣтописецѣ, бо навѣтъ Володимиръ Мономахъ державъ Гіду, дочку Англійского короля Гарольда, а старшій сынъ его Мстиславъ, дочку Шведского короля Инга Стенкильзона; двѣ внуки Володимировѣ були за скандинавскими князями.

Вѣдѣ часу першого нападу Руси на Царгородъ вже мпнуло два вѣки съ половиною тодѣ, якъ Сильвестеръ почавъ працювати надѣ лѣтописею. Лѣтописецѣ свое оповѣдане власне и починає вѣдѣ сего нападу. Але и вѣнъ, не мавши силы вызволитись съ поглядѣвъ того вѣку, перше нѣ жѣ говорити про нападѣ, попередѣи постановивъ у лѣтописи кѣлька байокъ, що нѣ бы то выяснюють стародавну долю Руси. Вѣнъ оповѣдає про трѣхъ братѣвъ Кіа, Щека та Хорива, що нѣ бы то колись-то

князювали у Полянъ и осцували Кієвъ; поручъ зъ снмъ стоить легенда, що мабуть була занесена зъ Новгороду Великого про трѣхъ братѣвъ Варягѣвъ, що нѣ бы то закликай були у Новгородску Землю. Мабуть ся выгадка на той часъ ще не веѣмъ була вѣдома, бо еѣ не можна подыбати нѣде окрѣмъ лѣтописи. Пѣзнѣйше на долю сєи выгадки пришло велике щастѣ, бо вона разъ-у-разъ ширячись та змѣняючись у пѣзнѣйшихъ складчикѣвъ лѣтописи стоить якъ рѣчь певна. Вже нѣ бы то не Русь та Новгородскій Словене закликали Варягѣвъ, а Словене, Кривичѣ та Чудѣ зазываютъ до себе Варягѣвъ-Русь. Тутечки вже увесь великій Рускій нарѣдъ зачисляється до Варягѣвъ и зъявляється яко князя дружина, що прійшла зъ ними зъ за моря. Очвидячки виненъ въ сѣй нѣсенѣтницѣ не Сильвестеръ, а тѣ, що пѣсля него перенесували лѣтопись, не мавши нѣякого розумѣня въ тому, що перенесували. Повѣсть свою Сильвестеръ скѣничивъ року 1116, а два роки потѣмъ Володимиръ Мономахъ постановивъ его висиномъ у Переяславѣ, бажаючи мабуть вѣддячити за лѣтописну працю. Сильвестеръ умеръ въ Переяславѣ въ 1123 роцѣ.

Майже одночасно зъ Сильвестровою Повѣстю временныхъ лѣтъ зъявилась праця другого руского игумена, Данила, Хожденіє въ Іерусалимъ. Майже въ купѣ съ християньскою вѣрою на Руси поставъ звычай ходити на прощу по святыхъ мѣсяцяхъ. На той часъ, якъ у Палестинѣ панували въ XI. в. Турки Сельджуки, вже рускї прочане бували тамъ, терлячи въ купѣ зъ иншими угнѣтъ вѣдъ Туркѣвъ. А на той часъ, якъ хрестоносцѣ завоювали Св. Землю на початку XII. в., число прочанъ збѣлшилось. На певно не вѣдомо, хто и зъ вѣдкѣль бувъ сєй Данило, бо вѣнъ тѣлько называє себе игуменомъ, не кажучи зъ якого монастыря. Не самъ тѣлько сєй Данило ходивъ у Святу Землю, бо вѣнъ споминає про цѣлу дружину рускихъ прочанъ и навѣтъ именує деякихъ. Данило зъ великою шанюю та вѣрою оповѣдає про рѣжній святощѣ, що довелось ему бачити; вѣнъ такожь дуже хвалить Єрусалимского короля Бальдуина, що звернувъ увагу на руского игумена и дозволивъ ему за Рускихъ князѣвъ та Руску Землю на Гробѣ Господнѣму постановити ставникъ. Мѣжъ именами, якї Данило записавъ у Лаврѣ св. Савы, де вѣнъ мавъ притулокъ, стояли на першому мѣсци имена князѣвъ: Святополка-Михайла, Воло-

дипира Мономаха-Василя, Олега - Михайла и Давида Святославовичѣвъ.

Дуже цѣкавий та важный памятникъ належить до часѣвъ Ярослава, его сынѣвъ та внукѣвъ. Се такъ звана Руска Правда, першій збѣръ на письмѣ рускихъ стародавнихъ законѣвъ. Якъ було и у иншихъ народѣвъ, такъ склалось и на Руси, що першою основою праводавства стали звичаѣ та вѣдносини мѣжь людьми, якї постали самї собою въ житю народному. Звычайно першї збѣрники законѣвъ вѣдповѣдали потребѣ суду та розправы, сихъ першихъ пѣдвалинѣ уладженой людскою силки. Найголовнїйша сусѣбльна потреба — се забезпечити чоловѣка и его добро вѣдъ усею злою; съ такон то речи и кожде стародавне праводавство має переважно характеръ карный. Воно переважно постановляє кару та пеню за душегубство, побоѣ, раны, злодѣйство и иншї злочинства, що заподѣваються чоловѣкови або его добру.

Не за часѣвъ Ярославовыхъ треба шукати початку Рускои Правды, а далеко ранѣйше, бо вже за Олега, що зачисляється до першихъ историчныхъ князѣвъ, вѣть слѣды постановѣ Руского закону, се бѣ то въ умовѣ зъ Греками. Те жѣ саме бачимо и въ умовѣ Игоревѣй. Значить, Ярославъ, прихильный до книжкового дѣла та до земского порядкованя, тѣлько звелѣвъ звести до кушы звичаѣ та правила, що вже були, та списати ихъ для потреби судовои на будущину. Перша статья сего закону постановляє кару за душегубство. Се саме вже вказує на доволѣ высокій станъ горожанскїй, бодай на те, що нарѣдъ выступивъ вже зѣ стану варварского. У Русѣвъ, такъ само якъ и у иншихъ народѣвъ, що стояли на низькихъ ступняхъ сусѣбльного розвитку, безпечнѣсть чоловѣка оборонялась пѣмстою родичѣвъ (кровныхъ): родичѣ того, кого убито, повиннї були съ пѣмсты убити злочинця. Христїянська вѣра та поступъ цивїлізаціи повиннї були якъ не зовеѣмъ знищити сей звичай, то бодай злагодити его; и справдѣ, хочъ сировола а воно такъ и сталось. Якъ каже лѣтописецъ, то вже Володимиръ Святый вагається мѣжь карою смерти та вирую. Заразъ же пѣсля своего хрещеня вѣнъ заборонивъ пѣмсту крови та кару смерти, поклавши карати пенею або вирую; пѣсля того самї епископы порадили ему вернути назадъ кару смерти, вбачаючи, що дуже багато розмножилось розбишакѣ. При кѣнци

свого князюваня Володимиръ зновъ приказавъ кару смерти змѣнити на виру.

Ярославъ зновъ дозволивъ крѣваву пѣмсту, але тѣлько близькимъ родичамъ; а якъ не було нѣ сынѣвъ, нѣ братѣвъ, нѣ небожѣвъ, то той, хто вбивъ, повиненъ бувъ платити певну виру. Але ся пѣмста для близькихъ родичѣвъ не довго була, бо вже Изъяславъ, Святославъ та Всеволодъ, збравшись на раду, зовсѣмъ заборонили крѣваву пѣмсту. На сѣй радѣ були бояре княжѣ, були тысяцкѣй Кіевскѣй Коснячко, Чернигѣвскѣй Перенѣгъ та Переяславскѣй Ничипѣръ. Окрѣмъ того бояре Чудинъ та Микула. За Володимира Мономаха переглянено такожъ Руску Правду, вѣдповѣдно потребамъ та новимъ обставинамъ. Мономахъ скликавъ до Берестова на раду тысяцкихъ: Ратибора Кіевского, Прокопа Бѣлгородского, Станислава Переяславского, та боярѣ Нажира та Мирослава. На сѣй радѣ бувъ ще бояринъ Олега Святославовича, Иванко Чудиновичъ. Здається, що на сѣй радѣ рѣчь була переважно про рѣзы або проценты, бо треба памятати, що заразъ пѣсля смерти Святополка-Михайла Кіяне били жидѣвъ, ненавидячи ихъ переважно за ихъ велику лихву. И пѣсля Мономаха повиннѣ були робитися деякѣ змѣны у Рускѣй Правдѣ, але въ основѣ вона осталась тою самою.

Теперечки спогляньмо, якъ у Рускѣй Правдѣ вѣдбились усѣ суспѣльнѣ розумѣня та вѣдносни Руского народу. На чолѣ Рускои Землѣ стоить Великѣй князь Кіевскѣй; вѣнѣ дбає про земскѣй ладъ, чинить судъ та розправу. Коло него кушляться бояре та старша дружина; зъ ними князь радить ся про всѣ найважнѣйшѣй справы; безъ нихъ не змѣняється нѣякѣй законъ. Въ земельнѣй справѣ князь радить ся съ такъ зваными тысяцкими. Ся назва свѣдчить, що народъ колись-то дѣлився на тысячѣ та сотнѣ, якъ звычайно буває въ земско-народнѣй організації, але за того часу, про якѣй иде рѣчь, сѣй тысяцкѣй, склали головну земску старшину, що назначавъ князь зъ боярѣ, котрѣ допомагали ему тримати урядъ: теперъ тысяча означала вже не число, а швидше земскѣй або волостнѣй подѣлъ народу. Великѣй князь, якъ була для того потреба, скликавъ на раду удѣльныхъ князѣвъ, якъ було на прикладѣ за Изъяслава I. та Святополка II. Але Ярославъ та Володимиръ Мономахъ не

роблять сего -- вони самовластно выдають постановы на всю Руску Землю, не пытаючи згоды инших князѣвъ.

Судъ звычайно чинився у княжому дворѣ, тамъ де бувъ князь, а тамъ де були посадники — на дворищи сего останнѣго. Судивъ або самъ князь або его тиуны. Увесь нарѣдъ бувъ подѣлений на три станы: дружинну, смердѣвъ та холопѣвъ. Смерды складали переважну частину народу — ся назва додавалася усѣмъ вѣльнымъ городянамъ та селянамъ. Инша назва ихъ була — люде а поодинокого — людинъ. Якъ хто-небудь убе людина, то повиненъ заплатити пеню або виру — 40 гривенъ *). До найвышого стану людей належала княжа дружина. У сему станѣ простѣ дружинники дѣлилися на дѣтскихъ, отрокѣвъ, гридей та мечникѣвъ. За смерть кожного зъ усѣхъ простыхъ дружинникѣвъ треба було заплатити такожь 40 гривенъ, якъ за купця та смерда. Старшѣ дружинники называлися въ Рускѣй Правдѣ княжіе мужи и за смерть такого мужа вира була вже подвѣйна — 80 гривенъ. Мѣркуючи про сю подвѣйну виру, треба розумѣти, що до „княжихъ мужѣвъ“ належали и княжі слуги або челядники, що часомъ были судьями, сѣльскими старостами, конюхами и т. инше. Одного часу за Изъяслава Ярославовича городяне мѣста Дорогобужа вбили княжого тиуна, що доглядавъ табунъ великого князя и повиннѣй були по приказу князя заплатити подвѣйну виру. Вѣдъ сего часу такъ зѣсталось и на дальше.

Поручъ зѣ смердами по мѣстахъ та селахъ проживали и залежнѣй люде, що называлася холопами, челядею та рабами. Сей станъ рабства склався за давныхъ часѣвъ съ тыхъ людей, що робилися бранцями у вѣйнѣ; ихъ можна було продавати якъ и иншѣ речи. Одначе окрѣмъ сего можна було зробитись обѣльнымъ холопомъ ось ще коли, якъ каже Руска Правда: перше, якъ хто-небудь купується при свѣдкахъ, друге, якъ хто-небудь одружитья зъ невѣльницею не умовившись зъ господаремъ ѣи, и третє — якъ хто безъ умовы пѣде у ключники або тиуны. Холопъ не мавъ жадныхъ цивѣльныхъ правъ — вѣнъ бувъ власностею своего пана, и якъ панъ убе власного холопа, то навѣтъ не треба було платити виры; але жъ часомъ хто убе холопа чужого, то вѣнъ повиненъ бувъ заплатити господареви вартѣсть хо-

*) $\frac{1}{2}$ Фунта сръбла = 1 гривнѣ.

лопа, а князеви 12 гривенъ такъ званою продажи (пенѣ або кары). Окрѣмъ обѣльныхъ холопѣвъ були ще наймиты або закупнѣи; се були робѣтники, що наймалися на речинець (терминъ); якъ такій робѣтникъ узявъ гроши та кидавъ роботу, то вѣнъ стававъ обѣльнымъ холопомъ.

Якъ часомъ тѣкавъ той, хто вбивъ кого-небудь, то виру повинна була платити вервь або громада; ся вира звалася дикою. Въ Руской Правдѣ далѣ стоять виру за раны и побѣи або калѣцтво. За те на прикладѣ, що хто небудь вѣдрубавъ другому чоловѣкови руку -- або якъ небудь инакше скалѣчить, повиненъ платити пѣвъ виру, се бѣ то 20 гривенъ у княжий скарбъ, а скалѣченому 10 гривенъ; якъ вдарити кѣмъ або мечемъ кого — платити 12 гривенъ и т. д. Якъ що у кого вкрадено, то вѣнъ повиненъ бувъ оголосити се на торгу; а якъ не оголосить, то хочъ бы и вѣдшукавъ украдену рѣчь, вѣнъ не мавъ права забрати єѣ назадъ, а повиненъ бувъ вести чоловѣка, у якого найшлася та рѣчь на сводѣ, се бѣ то вышукувати чоловѣка, котрый вкравъ. Якъ не найдеться злодѣи, а громада не допоможе въ сему, то ся громада повинна сама заплатити за крадѣжь. Понявши злодѣя на вчинку, можна було єго вбити „замѣсто пса“, не боячись нѣякои за се кары; а вже тодѣ, якъ понявъ злодѣя, та скрутивши єму руки, державъ єго до ранку, тодѣ вже треба було вести злодѣя на судъ до князя. Треба було одначе на доводѣ злодѣйства мати видокѣвъ та послухѣвъ се бѣ то свѣдкѣвъ; треба було навѣтъ и присягати; присяга звалася рота. Якъ не було свѣдкѣвъ або иншихъ доводѣвъ, то вживався допытъ горячимъ залѣзомъ та водою.

За абы якѣ непорядки виноватый плативъ тѣлько у княжий скарбъ продажу або пеню а за розбѣищавство, крадѣжь коней або за пѣдиаль, справлявся такъ званный потокъ або выганяли виноватого та грабували єго майно. Одна частка пенѣ ишла на користь княжимъ слугамъ, що допомагали судити та карати; слуги сѣ именовалися вирниками, метельниками и т. и. Тамъ, де не живъ самъ князь, сѣ слуги и ихъ конѣ удержувалися коштомъ мешканцѣвъ. Проценты або рѣзы можна було брати або мѣсячнѣи або за чотыри мѣсяцѣ; першѣи дозволялися на позычку на недовгѣи часть; за дуже высокѣи зыскъ можна було вѣдъ того, хто позычае гроши, вѣднати капиталъ. За одну гривну можна було брати зыску 10 кунъ на рѣкъ,

се бѣ то 20 проценту. Господарство того часу складалось съ хлѣборобства переважно, але такожъ плекали скоть, мали пасѣнки, а такожъ добували звѣрѣвъ на ловахъ. За крадѣжь усякои скотины покладалась окрѣмна пеня за кобыду, вола, корову, свиню, барана, овечку, козу и т. и. Той хто кравь коней вѣддавався князеви на потокъ, а той хто кравь съ коморы плативъ тѣлько князеви 3 гривны пенѣ. Значить, була особлива дбалѣсть про коней. Навѣтъ якъ хто-небудь тѣлько сяде на чужого коня, то повиненъ заплатити господареву 3 гривны. Якъ хто перекопавъ межу въ пасѣцѣ або на рѣлѣ, повиненъ платити 12 гривенъ продажи; стѣлько жъ повиненъ заплатити, якъ зрубавъ межевого дуба або стеше написѣ на деревѣ, въ котрому були пчолы. За псованѣ перевѣса треба було платити господареву гривну та князеви пенѣ 3 гривны, а перевѣсомъ звалась сѣтка, якою ловили у лѣсѣ звѣря. Жито складалось або въ копяхъ на гумнѣ або въ зернѣ по ямахъ и за крадѣжь его злодѣй повиненъ бувъ заплатити 3 гривны та ще 30 кунъ*) продажи князеви; господареву жъ або верталось те, що було вкрадене, або платився урокъ, се бѣ то вартѣсть краденого. За пѣдпалъ клунѣ (стодолы) або двору виноватый повиненъ бувъ не тѣлько заплатити все, що коштувала страта, але повиненъ бувъ ити до князя на потокъ, а господарство его грабили княжѣи слуги.

Въ Рускѣи Правдѣ маемо свѣдоцтво, що въ стародавнѣи Руси купецтво стояло доволѣ высоко.— Вона н. пр. оборонюя куця вѣдъ знищена, якъ трапиться ѣму яке небудь нещастѣ. Купецъ не одвѣчае, якъ часомъ вѣнъ стратитъ весь крамъ вѣдъ пожежи, вѣдъ вѣины або якъ потоне байдакъ, на котрому перевозився крамъ; але якъ купецъ стратитъ крамъ черезъ свою вину, то тѣи, чѣи бувъ крамъ, мають право вчинити купцеви, що хотять. Останне доводитъ, що на Руси у той часъ бувъ торгъ и въ набѣръ (кредитъ). Якъ купецъ бувъ виненъ рѣжнимъ людемъ, то на самъ передъ повиненъ бувъ заспокоити гостя або чужосторонного куця, а потѣмъ вже зъ лишнѣго платилося и мѣцевымъ людемъ. Якъ хто виненъ бувъ князеви, то ѣму першому и треба було и платити. Розмѣрковуючи те, що написано въ Рускѣи Правдѣ, треба думати, що тѣлесной кары не

*) 1 Куна — $\frac{1}{60}$ гривны.

було для вільного чоловіка; били тільки холопів. Ще одна прикмета відрізняла вільного чоловіка від холопа: перший мав право бути озброєним, бодай мав право носити при боку меч.

Не зовсім докладно можемо зрозуміти, які права мало жінцтво. Хоч і те треба сказати, що жінцтво не зовсім не мало ніякого права, бо на пр. за смерть вільної жінки платилося пів віри, се б то 20 гривень. Як умирав смердь, не зоставивши синів, то его спадщина переходила до князя, а тільки як були не замужені дочки, то на них покладалася якась часть спадщини. Одначе сего не було в боярському та дружинному стані; тутечки відбирали спадщину, хоч і не було синів; як же після батька зоставалися сини, то вони повинні були тільки одружити сестер, не даючи нічого з спадщини. Діти прижиті з невольницею не мали права на спадщину а тільки вызволялися в купі з матірю. Вдова мала право тільки на те, що означить їй чоловік; одначе як зоставалися малі діти, то вдова повинна доглядати все господарство дітске, як не вийде замужь у друге; діти повинні коритись матери.

В Рускій Правді відрізняється Русин від Словенина; перший був очевидячки мешканцем південної Руси и переважно Наддніпрянець; другий належав до північних околиць переважно до Новгородської Землі.

Орбм того Руска Правда нагадує про Варягів та Колбягів, що склали два рідні стани. Як часом утвачь холоп сховався у Варяга або Колбяга и останній переховав его три дні нічого нікому не кажучи, то повинен був заплатити три гривни господареві за образу. Як часом Варяг або Колбяг жалувався на бійку, то він повинен був тільки заприсягти; на той час туболец повинен був мати двох свідків. Як трапиться поклепная вира (виноватий кого небудь в душегубстві), то туболец повинен був мати сім свідків, а Варяг або Колбяг тільки двох. Загалом для всіх чужоземців в праводавстві рускому були особливий пільги. Те, що в Рускій Правді стоять окремі закони для Варягів доводити, що в XI. та XII. в. Варяги були раз-у-раз на Руси. Хто такі були отей Колбяги, докладно не відомо. Де-хто гадає, що се були чужоземці з південного

сходу, що були вѣдомѣй пѣдъ назвою Чорныхъ Клобукѣвъ. Въ Рускѣй Правдѣ нема жадного спомину про звичай вѣдомый пѣдъ назвою „Суда Божія“; одначе що сей звичай бувъ на Русѣ, въ сему не має нѣякого сумнѣву. Якъ тѣлько судъ не задовольнявъ кого небудь съ тыхъ, що судилися, то вони кѣньчали суперечку мечемъ. Суперечники билися при своихъ родичахъ и побитый робився власностею того, котрый побивъ.

96421.
Въ Правдѣ, що почалась ще за часѣвъ поганьства, не має нѣчого про станъ духовный. На той часъ, якъ перейшла на Русь грецка церква, то въ кушъ зъ нею упорядилось и духовенство пѣсля взѣрця грецкого. Такъ, якъ и въ Греціи, воно мало свои власнѣ права и переваги. Духовенство мало такожъ свѣй особный судъ по грецкому Номоканону або Кормчѣй книзѣ, що бувъ перекладеный на славянську мову. Въ сему номоканонѣ скуплялися установы императорскѣ, що доторкувались церкви, зъ установами церковныхъ соборѣвъ. Володимиръ Великій выдавъ окрему установу для церковного суду, въ якій не мали права вмѣшуватись нѣ бояре, нѣ загално мѣстовѣ судѣй. Ярославъ та его наслѣдники такожъ ствердили сей судъ. Митрополита та епископы чинили судъ мѣжь духовными—се бѣ то попами, причетниками та черцями; до сего суду окрѣмъ ихъ такожъ належали ще люде, що були пѣдъ обороною церкви. Мѣжь мирянами до церковного суду належали тѣ, що були виннѣ чимъ небудь супроти церкви — вретики, знахарѣ, тѣ, що ломали шлюбнѣ звязки, що зневажали родителѣвъ, и т. иншѣ. Були й такѣ вчинки, що судилися сукуино и духовнымъ судомъ и свѣтскимъ. Церковный судъ каравъ такожъ грошевою пенею, якъ се було и въ Рускѣй Правдѣ и тутечки народнѣй звичаѣ мали перевагу для князѣвъ и змусили ихъ вѣдкнутѣ тѣлесну кару, яка була въ грецкому судѣ. Виры шли на користь епископамъ, значить, вони становили доходѣ церкви. Окрѣмъ сего князѣ давали землѣ и иншѣ выгоды на церкви, монастырѣ и загално для духовенства. Деякѣ съ князѣвъ, беручи прикладъ зъ Володимира, выдѣляли на церкву десятину, се бѣ то десяту часть рѣжныхъ своихъ прибуткѣвъ, на прикладъ съ податкѣвъ, ловѣвъ, отарѣ, жита и т. инше.

Духовенство швидко придбало собѣ высоке становище въ урядовому та суспѣльному устрою Руси. Князѣ звичайно кликали до себе на раду не тѣлько боярѣ та дружину, але

й єпископѣвъ та игуменѣвъ. За часѣвъ княжихъ усобиць духовенство часто мирило ворогованє князѣвъ. Духовна власть нѣколи не мала суперечки съ княжою. Саме поганьство племени Славянського не спромоглось виробити въ собѣ сильного жрецького стану и черезъ се виявилось, що се племя не виробить и теокраціи. Надто ще й переказы византійскои церкви, що залежала вѣдъ императорскои власти, не давали нѣяком приключки для рускои єрархіи вимагати чоґо для себе непомирного. Такимъ побытомъ руске православіє зъ самого початку було зовсѣмъ вѣдмѣне, якъ прирѣвняти єго до католицизму; воно нѣколи въ свои руки не захоплювало свѣтскои власти, такъ якъ робило се папство. Мавши пѣдпору собѣ въ княжѣй власти, церковна руска єрархія вѣддячувала йи тымъ, вказуючи народови, що ся власть поставлена вѣдъ Бога и симъ такожь пѣдпирала свѣтову власть. Духовна власть мала собѣ пѣдпору въ свѣтскої на той часъ, якъ насаджувала християнство по рѣжныхъ околиняхъ. Въ сєму останнєму такожь виявилась друга ознака руского православія вѣдъ захѣдного католицизму. На той часъ, якъ латиньска церква вживала огню и меча, що бѣ обернути у християнську вѣру рѣжнїй поганьскїй народы, руска церква, мавши взѣрцемъ грецку, користувалась въ сєму дѣлѣ тѣлько проповѣдею та просвѣтою. Мѣжь племенами, що складали Руску Землю та жили осторонь вѣдъ великихъ мѣстѣ, християнство не дуже швидко прийнялось. Се можна сказати особливо про пѣвнѣчь, де поганьство мѣцно держалось мѣжь Фїньскими племенами и де проповѣдники Христовои вѣры мусили вести завзяту боротьбу; тутечки поганьскїй знахарѣ мали великїй впливъ на нарѣдѣ. Навѣть тї, що здавалось вже зробились християнами, тутечки зновъ вертались до поганьскихъ богѣвъ и неразъ конли заверухи пѣдъ впливомъ тыхъ же знахарѣвъ. Мы вже бачили, що такї розрухи постали у самому Новгородѣ за сынѣвъ Ярославовыхъ. Одначе тутъ духовенству допомѣгъ Глѣбъ зъ дружиною и дуже дотепно успокоивъ нарѣдѣ. Коло сєго жѣ часу у другому мѣстѣ постало майже те жѣ саме—се у Ростовскої околици, де бувъ недорѣдѣ хлѣба. Зъ Ярослава сюда прїйшли два знахарѣ и почали пускати поголоску, що вѣдають добре, де дѣвається хлѣбъ и хто єго ховає. Шануючи знахарѣвъ нарѣдѣ въ купѣ зъ симъ дуже не навидить жѣнокъ - вѣдѣмъ, вѣруючи, що вони мають силу

робити зло людямъ, якъ схочуть. На сихъ-то нѣ бы то вѣдѣмъ и почали вказувати знахарѣ; ходячи по Волзѣ та Шекснѣ знахарѣ звичайно казали, що найзаможнѣйшій жѣнки ховають хлѣбъ. Люде приводили до нихъ своихъ матерей, сестеръ та жѣнокъ; знахарѣ робили нарѣзы у нихъ за плечима и вдавали, нѣ бы то зъ вѣдѣль виймають хлѣбъ, мѣдъ та рыбу. Пѣсля сего сихъ жѣнокъ убивали, а ихъ добро знахарѣ брали собѣ. Дѣючи такъ, знахарѣ встигли дѣйти вже до мѣста Бѣлозера и тутечки розложились; на вкруги ихъ зббралось 300 людей. На той часъ транилось, що у мѣстѣ бувъ воевода Янъ Вышатичъ, що приѣхавъ збирати податки. Прочувши, що лукавѣ знахарѣ зъ волости его князя, Вышатичъ пѣславъ, що бы ихъ привели до него; але нарѣдъ не давъ взяти знахарѣвъ. Тодѣ вѣнъ сказавъ захопити знахарѣвъ силою, але не встигъ сего зробити, бо вони сховались у лѣсѣ. Теперъ воевода обявивъ Бѣлозерцямъ, що не пѣде зъ мѣста доти, доки ему не выдадуть знахарѣвъ. Тодѣ Бѣлозерцѣ, вбачаючи, що се не переливки, захопили знахарѣвъ и вѣддали Янови. Лѣтопись переказуе цѣкаву розмову, що нѣ бы то знахарѣ мали зъ Вышатою. Одного разу, казали вони, Богъ парився въ лазнѣ, та обтершись тряпкою, кинувъ єѣ зъ неба на землю; дѣяволь зъ сеи тряпки зробивъ чоловѣка, а Богъ вложивъ у него душу. Для того пѣсля смерти душа иде до Бога, а тѣло у землю до Антихриста, що сидить у безоднѣ; отъ у сего-то Антихриста и вѣрують знахарѣ. Янъ Вышатичъ бувъ той самый, що друживъ съ Теодозіемъ Печерскимъ и що потѣмъ оповѣдавъ Сильвестрови про все, що бачивъ и вѣдавъ, а сей останній списавъ усе въ лѣтописи. Вышатичъ звелѣвъ бити знахарѣвъ, повыскубувати у нихъ бороды и потѣмъ звязаныхъ повкладати у човенъ. При уйстю Шексны вѣнъ вѣддавъ знахарѣвъ родичамъ тыхъ жѣнокъ, що повбивано, а сѣ повѣшали знахарѣвъ на дубѣ.

Хочъ и кажутъ, що Рускій нарѣдъ принявъ христіянство за часѣвъ Володимира Великого, але сего не можна розумѣти дуже широко, бо треба памятати, що не такъ-то легко можна хочъ кому вѣдвыкнути вѣдъ давныхъ звичаѣвъ, въ якихъ чоловѣкъ родився та зрѣсь. Такъ само було съ поганьскими звичаями та переказами мѣжь Рускимъ народомъ и духовенству довелось багато потратити силы на боротьбу зъ народными забу-

бонами. Сї звичаї та перекази, що жили мѣжь народомъ кѣлька вже вѣкѣвъ, повинні були тѣлько спровола давати мѣсце новому христїянському розумѣню. Одначе й то треба сказати, що христїянська вѣра знайшла собѣ вдячний грунтъ мѣжь Рускимъ народомъ. Сама основа христїянскої вѣры, а въ купѣ зъ нею знищенє крѣвавыхъ жертвъ зажерливому Перунови, повинні були зовсѣмъ змѣнити въ народному розумѣню образъ Бога и черезъ те саме злагодити лютї норovy.

Въ купѣ съ христїянскою вѣрою само собою поставъ першїй шляхъ для впливу грецкої просвѣты на Рускїй нарѣдъ, бо церква се лѣпше мала спроможнѣсть подѣяти, нѣ жъ торговї та полїтичнї зносини. Церква вела за собою письменство въ широкому сего слова розумѣню, а значить, повиненъ бувъ постати особнїй станъ людей, для якого вышїй, духовїй интересы були дуже приступнї. Зъ другого боку прегарне церковне будѣвництво та повабна служба Бога по церквахъ повиннї були виробити мѣжь народомъ смакъ до усеґо краснѣго. На останку православна церква дуже засобляла скупеню въ одно всѣхъ племенъ, що заселяли Руску Землю.

VIII.

РОЗВИТОКЪ САМОСТѢЙНОСТИ ОКОЛИЦЪ.

Якъ умеръ Володимиръ Мономахъ, то майже вже не зѣсталось нѣкого съ поколѣня впускѣвъ Ярослава I., якъ не числити молодшого зъ Святославовичѣвъ, те жъ Ярослава. Але се бувъ чоловѣкъ зовсѣмъ не ѣмкїй, сумирнїй и вдовольнявся самымъ старшинованѣмъ мѣжь Святославовичами, мавши за собою Чернигѣвскїй стѣлъ. Вѣнъ и въ головѣ не покладавъ собѣ бути Великимъ княземъ. Такимъ побытомъ Мстиславъ, сынъ Мономахѣвъ, що князювавъ за батька у Новгородѣ Великому, безъ усякої перепоны ставъ Кїевскимъ княземъ. Вѣнъ зовсѣмъ у батька вдався. Бувъ вѣнъ и выхованїй у батькѣвскѣй школѣ; и бувъ вдатнїй до того, що бѣ заховувати вагу Кїевского князя, якъ було при батьку. Мстислава боялися и сусѣднї варвары, коридися ему молодшїй князѣ, бо вѣдали, що вѣнъ умѣе карати виноватѣго. Одначе майже на початку свого князюваня Мстиславъ не заборонивъ зломати право старшинованя въ семьѣ

Чернигівських Святославовичівъ. Всеволодъ, сынъ Олегівъ, несподівано напавъ на дядька свого Ярослава и вѣднйавъ у него Чернигівъ. Тодъ Ярославъ удався до Великого князя, нагадуючи ему, що недодержана присяга въ тому, що стѣль Чернигівскій повиненъ зѣставатись за нимъ. На початку Мстиславъ нѣ бы то й звернувъ увагу на те и нѣ бы то й бажавъ покарати небожа за дядькову образу, хочъ сей Всеволодъ и державъ власну Мстиславою дочку. Мстиславъ почавъ лагодитись до походу на Чернигівъ. Тодъ Всеволодъ стративши надбю на запомогу Половцѣвъ и вбачаючи, що се вже не переливки, почавъ улещувати Мстислава, а тымъ часомъ закунивъ подарунками боярѣ его. Сї бояре Кїевскї перейшли такимъ побытомъ на бѣкъ Всеволодѣвъ. Мабуть до сего треба додати и перепросы дочки, що на останку Мстиславъ не вѣдавъ, що й робити. Тодъ вѣнъ обернувся за радою до священникѣвъ. Коло того часу вмеръ митрополїта Микита, а нового на его мѣсце не було ще. Бѣльше надъ усѣхъ поважали теперь у Кїевѣ Григорїя, игумена Андрѣвского монастыря. Его любивъ и Мономахъ, бувъ прихильный до него и Мстиславъ. Сей то Григорїй тримавъ руку Всеволодову. Все, значить, було на Всеволодову ручь. До того треба ще памятати, що духовенство разъ-у-разъ, де тѣлько можна, не допускало князѣвъ до розладу та усобиць. Духовенство, зъ якимъ радився Мстиславъ узяло грѣхъ зломаня присяги на свою душу. Мстиславъ послухавъ его рады и вже не займавъ Всеволода. Такимъ робомъ Ярославъ мусивъ вхати у свои Муромско-Рязанскї Землѣ, де швидко и вмеръ. Се було на руку иншихъ князѣвъ, що не хотѣли заховувати давнихъ родинныхъ звичаївъ; небожѣ почали зневажати своихъ старшихъ дядькѣвъ. Мстиславъ, якъ каже лѣтописъ, вже до кнїця свого вѣку жалкувавъ самъ на себе, що поустивъ вчинити таку неправду.

Того часу майже вся Руска Земля належала до Мономаховой семьѣ. Мстиславъ бувъ Кїевскимъ Великимъ княземъ; браты его: Ярополкъ княживъ у цѣвденному Переяславѣ, Вячеславъ бувъ у Туровѣ, Андрѣй у Володимирѣ Волинському, Юрїй у Землѣ Ростовско-Суздальскѣй; сыны жъ: Всеволодъ у Новгородѣ Великому, Изъяславъ у Курску, Ростиславъ у Смоленську. До сего Мстиславъ поклавъ собѣ придбати ще одну околицю — Кривеску або Полоцку Землю; одну частку сей

Землѣ вже Мономахъ прилучивъ до себе (Миньскъ). Не дивлячись на останне Полоцкїй князѣ и на думку не покладали собѣ покоритись князеви Кївському, якъ то робили иншїй князѣ. Тодѣ Мстиславъ напустивъ на Всеславовичѣвъ власныхъ братѣвъ та сынѣвъ, додавши до нихъ ще й Всеволода Чернигѣвского. Вѣйско такимъ чиномъ вступило у Полоцку Землю съ полудня и съ пѣвночи та знищило деякї мѣста (1129). Одначе не на довго покорилися Всеславовичѣ. Вже въ слѣдуючому роцѣ, якъ Мстиславъ збирався йти вѣйною на „шолудивого“ Боняка, що бувъ Половецкимъ ханомъ, Всеславовичѣ, не дивлячись на свою присягу, вѣдмовили Мстиславови дати заемогу. Тодѣ Мстиславъ скѣбчивши справу съ Половцями, поклавъ собѣ зовсѣмъ скѣбничити съ Всеславовичами. Не вѣдомо якъ, але швидко Мстиславъ захопивъ у свои руки бѣльшу частину Полоцкихъ князѣвъ зъ ихъ жѣнками та дѣтьми. Усѣхъ ихъ вѣнъ на човнахъ вѣдѣславъ у Царгородъ до свого родича, императора Ивана Комнена. Иншїй кажуть, що Полоцкїй князѣ у Царгородѣ понялися служити въ грецкѣй службѣ и здобули собѣ славу въ походахъ на Сараценѣвъ. Полоцку Землю вѣдано Изъяславови, сынови Великого князя.

Мстиславъ не зѣставесъ позадѣ батька и въ оборонѣ рускихъ границъ вѣдѣ хижою ордою Половецкою. Якъ няти вѣры деякимъ лѣтописцямъ, то ватажки Мстиславовї загнали Половцѣвъ не то, що за Донъ, але и за Волгу. Сыны Мстиславовї ходили на Чудскї народы вѣйною, ускромляючи ихъ вѣдѣ нападѣвъ на границѣ Новгородской Землѣ. Придбавши собѣ Полоцку Землю та мавши пѣдѣ собою Полѣсе, Мстиславъ хотя-не-хотя, стыкатись зъ захѣдними сусѣдами мусивъ зъ непосидючими Литовцями. Того самого року, якъ умеръ, Мстиславъ ходивъ зъ сынами на Литву. Сей походѣ бувъ дуже вдачливый.

Князювавши за батькового житя у Новгородѣ Великому, Мстиславъ живый заховувавъ звязокъ зъ симъ мѣстомъ и пѣсля того вже, якъ ставъ Великимъ княземъ. Пѣсля смерти першою жѣнки Христини, Мстиславъ одружився зъ дочкою Новгородского боярина Дмитра Завидовича, ще за житя батькового. Майже одночасно зъ симъ и сынъ его Всеволодѣ-Гаврило, що княживъ такожь у Новгородѣ, взявъ за себе Новгородску паняночку. Найдавнѣйша зъ грамотъ, що дѣйшла до насъ въ оригїналѣ, свѣдчить, що Мстиславъ бувъ дуже при-

хильный до Новгорода. Ся грамота була дана на зѣмль та судове мыто Юріевскому монастыреви. На сѣй грамотѣ приисано Всеволодомъ, що вѣнъ даруе сръбный полумисокъ для уживаня въ монастырскѣй трапезѣ. За Мстислава, якъ вже вѣнъ бувъ Великимъ княземъ, багато скоилося лиха въ Новгородскѣй Земль: затоплювала вода на веснѣ, морозы выморозили хлѣбъ и съ того наставъ великѣй недорѣдъ, а зъ нимъ въ купѣ такѣй голодъ, що року 1128 у Новгородѣ мѣрка жита коштувала пѣвъ гривны — незмѣрна цѣна, якъ на той часъ. Новгородска лѣтопись свѣдчить, що Новгородцѣ ѣли половину, липове листѣ, березову кору, мохъ та конину. Багато загинуло вѣдъ голоду людей; бывало навѣтъ и факъ, що батьки продавали власныхъ дѣтей у неволю, що бы тѣлько не вмерти зъ голоду. По улицяхъ та на базарахъ валялося багато мерцѣвъ; важко було дыхати вѣдъ того сопуху, якѣй розходився вѣдъ помершихъ, що не встигли ихъ поховати.

Недовго покняживши, Мстиславъ умеръ, мавши 56 рокѣвъ, якъ ще бувъ зовсѣмъ въ силѣ (1132 р.). Поховали его въ монастырѣ св. Теодора, що збудувавъ самъ Мстиславъ, на имя святого, яке самъ дѣставъ при хрестѣ. Мстиславъ бувъ останнимъ съ князѣвъ, що вмѣвъ обороняти вагу Великихъ князѣвъ Кіевскихъ мѣжь родичами, та черезъ се держати въ купѣ Рускѣй Земль. Не було вже пѣсля Мстислава такихъ князѣвъ въ Кіевѣ. Треба одначе й те памятати, що становище Великого князя чимъ дальше, тымъ робилося важше, якъ бы вѣнъ хотѣвъ череймати усе те, що робили зъ удѣльными князями тѣ Великѣй князѣ, що були попереду. Потомкѣвъ Володимира Великого розродилося такъ багато, а Руска Земля такъ розпростерлася далеко, що треба було мати нелюдску силу, що бъ скупити усе те въ одно.

Хочъ майже вся Земля Руска була въ рукахъ семьѣ Мономаховичѣвъ, одначе ся семья такъ розродилася, що постали суперечки мѣжь рѣжними ви поколѣнями. Для того то въ часѣ, що наступивъ заразы пѣсля смерти Мстислава, мы вбачаемо безнастанне обособленя рускихъ околиць пѣдъ урядомъ то тои, то иншой вѣтки княжого дому, що по иншихъ мѣсяцяхъ выявляютъ вже характеръ мѣсцевыхъ самостѣйныхъ династѣй. На Любецкому зѣвздѣ князѣвъ була покладена перша пѣдвалина такого обособленя. Съ того часу вже Кіевскѣй князѣ не мавъ

права, якъ то було колись попереду, роздавати удѣлы та перемѣщати молодшихъ князѣвъ зъ мѣсяця на мѣсяць. Теперъ трудно вже було зрозумѣти оте старшинованѣ Игоревичѣвъ мѣжь иншими князями, такъ ихъ багато розродилося и такъ вони подѣлилися мѣжь собою; чимъ дальше, тымъ частѣше постають суперечки мѣжь дядьками та небожами. Кієвъ починає переходити зъ однихъ рукъ до другихъ и постає розумѣне, що хто сильнѣйшій, той и дужшій. И хочъ у Кієвъ ще скупляється, яко въ центрѣ уся руска просвѣта, одначе вѣнъ вже перестає бути осередкомъ політичного житя Украиньско-Руского народу.

Пѣсля Мстислава Великимъ княземъ ставъ его братъ Ярополкъ. Сей Ярополкъ вѣдзначався ще за житя свого батька Мономаха вѣдчливими походами на Половецкѣй степы. За часѣвъ Мстислава Всеволодъ бувъ княземъ у Переяславѣ. Переяславскѣй стѣль бувъ старшимъ пѣсля Кієвского, але въ нѣмъ було дуже неспокоѣно княжити, бо Переяславска околиця межувала зъ степовиками. Князюючи тутечки Ярополкъ ще бѣльше добувъ собѣ славы на вѣйнѣ съ Половцями. Але теперъ вже мало було самои вѣдваги для пѣдтриманя ваги Великого князя, и ледве Ярополкъ ставъ Великимъ Кієвскимъ княземъ, заразъ же почалися суперечки та вѣйны мѣжь молодшими князями. Сварки почалися у семьѣ Монамаховичѣвъ за Переяславску Землю, зъ якои просто переходили на князюванѣ у Кієвъ, се бѣ то на великокняжѣй стѣль. Самъ Ярополкъ II давъ приключку для сварокъ. Замѣть того, що бѣ передати Переяславъ якому-небудь зъ братѣвъ, вѣнъ ставши Великимъ княземъ, вѣддавъ Переяславъ своему небожеви Всеволодови-Гаврилови, що князювавъ доти у Новгородѣ Великому. Але въ той же день Всеволода выгнавъ съ Переяслава дядько его Юрѣй Ростовскѣй, що не хотѣвъ уступити свого старшинованя. Недовго продержався Юрѣй, бо Ярополкъ прогнавъ его, назначивши княземъ у Переяславѣ другого небожа Изьяслава, сына Мстиславового. Швидко одначе Ярополкъ зновъ змѣнивъ у Переяславѣ князя, вѣддавши его братови Вячеслави, а на его мѣсць у Турѣвъ посадивъ Изьяслава Мстиславовича. Пѣсля сего Вячеславъ зновъ перейшовъ у Турѣвъ, выгнавши зъ вѣдтѣль Изьяслава, а Переяславъ забравъ собѣ зновъ Юрѣй. Тодѣ Изьяславъ Мстиславовичъ злучився зъ своимъ братомъ Всеволодомъ Новгородскимъ и пѣшли вѣйною на дядькѣвъ.

Ся сварки въ Мономаховій семьѣ спокусили Всеволода Ольговича, що тихенько сидѣвъ у Черниговѣ, покорнстуватись тымъ и вернути собѣ деякій землѣ — на прикладъ Курекъ и инші мѣста по надъ Сеймомъ. Сполучившись зъ небожами, вѣнъ въ купѣ зъ симъ напавъ Половцѣвъ. Въ Украинѣ-Руси закипѣло наче у котлѣ. Князѣ то мирилися, то зновъ постававъ розладъ. Зъ одного боку Всеволодъ Ольговичъ съ Половцями пустошивъ лѣвобережну кранну Днѣпра, облягавъ Переяславъ и навѣтъ пѣдступавъ пѣдъ самый Кієвъ, зъ другого жъ Ярополкъ зъ братами та Чорными Клобуками плондрували Чернигѣвску Землю и доходили ажъ до Чернигова. На сей часъ Ярополкъ самъ Переяславъ передавъ молодшому братови Андрѣви, а Володимиръ Волянскій, де бувъ княземъ Андрѣи, вѣддавъ небожеви своєму, Изяславови Мстиславовичеви. Черезъ се останній вѣдлучився вѣдъ Ольговичѣвъ. Не за довго тѣлько вже передъ смертію Ярополкъ у 1139 р. помирился зъ Ольговичами коло Чернигѣвского мѣста Моравійска, що стояло по надъ Десною. Ольговичѣ здобули таки Курекъ и деякі инші мѣста Переяславского князѣвства.

Такі уособицѣ вѣдбилися и на пѣвночи. Не самі тѣлько молодшій князѣ не хотѣли коритися Ярополкови; скористувавъ зъ сихъ сварокъ та непорядкѣвъ, зъ слабого характеру Ярополкового та зъ суперечокъ рѣжныхъ вѣтокъ княжого роду и Великій Новгородъ. Вѣнъ зовсѣмъ схѣтѣвъ вызволити ся вѣдъ Кієвскою залежності и скласти собѣ свѣи власный незалежный урядъ. Пѣсля того, якъ Всеволодови не вдалося въ Переяславѣ, вѣнъ зновъ вернувся до Новгороду, де вѣнъ вже довго князувавъ. Одначе не дуже ласкаво зустрѣнули его городяне, ремствуючи за те, що вѣнъ хотѣвъ змѣнити таке стародавне мѣсто, якъ Новгородъ на якийсь-то Переяславъ. Черезъ се Новгородцѣ съ початку думали не цуетити Всеволода назадъ; але пѣсля того зглянулись на его недолю и зновъ зробили своимъ княземъ. Одначе вже зъ сего часу не верталося те, що було попереду; не було вже тыхъ приятныхъ вѣдносинъ до князя, тон шаны, що колісь-то. Зъ своихъ просторыхъ земель на пѣвнѣчному сходѣ Новгородъ збиравъ податокъ, такъ званный „Печерскій“, на користь Кієвского князя; теперь зъ разу якъ вѣдрували, и не дали нѣ шелюга зъ сего

податку Ярополкови, якъ нѣ вговорювавъ ихъ Всеволодъ. Новгородцѣ згодились платити податокъ сей тодѣ, якъ приѣхавъ Изьяславъ, братъ Всеволодѣвъ. Кіевскій князь назначавъ на посадника у Новгородъ або кого небудь зъ Новгородскихъ боярь, або зъ боярь Украины-Руси; темерь Новгородцѣ схотѣли самі собѣ выбирати посадникѣвъ и скидати ихъ. Зъявилися окремі спѣлки, якъ то бував все, якъ вибирають урядникѣвъ. Зъ сего часу почалися внутрѣшній суперечки. Въ усобицяхъ Мстиславовичѣвъ зъ дядьками Новгородцѣ стали на бѣкъ першихъ. Тымъ зъ бѣльшою охотою вони згодились на умовленого свого князя Всеволода та Изьяслава брата его воювати зъ Юріємъ Суздальскимъ, що давно вже острили зубы за якійсь-то околицѣ та за податки, що брали съ пѣвнѣчныхъ чужосторонцѣвъ. У Новгородъ були одначе й такі люде, що не згоджувались на сю войну. Почали збиратись вѣча и на останку тѣ, що бажали войны, подолѣли и якъ звычайно повкидали де-кого зъ мосту у Волховъ. Въ часѣ походу зновъ почалися суперечки; воляки змѣнили посадника Петрилу, а на его мѣсце поставили Иванка Павловича, та й вернулись до дому. Зновъ почалися сварки: зновъ тѣ, що стояли на боку Мстиславовичѣвъ, подолѣли и зновъ пѣшли у похѣдъ съ княземъ Всеволодомъ. Прийшла й зима люта. Що нѣ робивъ митрополита Михайло, що на той часъ трапився у Новгородъ, нѣ що не помогло: Новгородцѣ посадили его пѣдъ сторожу, а самі пѣшли у похѣдъ. Якъ на те, почалися завѣвъ та морозы. Перемѣгши усе, Новгородцѣ таки дойшли до Суздальскои Землѣ и коло Ждановои горы зустрінули Суздальске войско. Тутъ Новгородцѣвъ побито. Вбито багато людей, а въ тому числѣ и посадника Иванка. Пѣсля сего Новгородцѣ вернулись до дому (1134) а тодѣ тѣлько выпустили митрополита.

Мстиславовичѣ помирились зъ дядьками, само собою черезъ те стали ворогами Чернигѣвскихъ Ольговичѣвъ. До сего жъ ставъ прихилати Всеволодъ Мстиславовичъ и Новгородцѣвъ. Одначе на сей часъ щастѣ вѣдвернулося вѣдъ Мстиславовичѣвъ, бо ихъ спѣльникъ Ярополкъ бувъ побитый надъ рѣчкою Супоємъ. Се нещастѣ вѣдбилось и на Новгородъ. Тѣ Новгородцѣ, що ворогували зъ Всеволодомъ, узяли силу, покликали городянъ съ Пскова та Ладоги и такимъ чиномъ склали вѣче, а на нѣмъ покладали выгнати князя Всеволода. Не одна

провина знайшлась для сего за Всеволодомъ. Перше те, що вѣнъ не доглядає смердѣвъ або простыхъ людей, а замѣсть сего, що бѣ обороняти ихъ на судѣ и вести ладь, вѣнъ ганяє зъ собаками та яструбами по полѣваняхъ. Друга вина въ тому, що вѣнъ хотѣвъ покинути Новгородъ а хотѣвъ ити у Переяславъ. Третє, зъ якои речи вѣнъ умовивъ Новгородцѣвъ ити у Суздальску Землю, а якъ прійшлося круто, то першій втѣкъ вѣдъ Ждановои горы. На останку четверта провинна въ тому, що попередъ умовлявъ Новгородцѣвъ злучитися съ Чернигѣвскимъ княземъ, а теперъ вѣдмовляє вѣдъ сего, а прихиляє до его суперечникѣвъ. Князя Всеволода Мстиславовича взяли въ кушъ зъ родиною та й заперли пѣдъ замокъ у епископскому дворищи; що дня було тамъ 30 сторожѣвъ. Князювати до себе Новгородцѣ закликали Святослава Ольговича, брата Всеволода Чернигѣвского, що добувъ собѣ славу на Супоѣ. Тѣлько вже тодѣ, якъ прійхавъ Святославъ у Новгородъ, выпустили Всеволода-Гаврила, продержавши пѣдъ замкомъ два мѣсяцѣ. Одначе и пѣсла сего не було спокою у Новгородѣ.

Всеволодъ мавъ у Новгородѣ багато прихильныхъ до себе людей, що неприязно дивилися на нового князя. Окрѣмъ сего Святославъ Ольговичъ не вподобався и Новгородскому владичѣ Нѣфонтови. Удовецъ-князь хотѣвъ женитися зъ якоюсь бояринею, але епископъ заборонивъ вѣнчати. Одначе Святославъ не послухавъ Нѣфонта и его звѣнчавъ власный его священникъ. Тѣй, що були прихильнѣ до Всеволода, навѣтъ хотѣли убити Святослава, бо одного разу хтось стрѣлявъ до него, але не вцѣливъ, пѣсла сего де-хто зъ значныхъ людей мусивъ вѣхати у Кіевскій Вышгородъ, що давъ Всеволодови дядько Ярополкъ. Тутъ вони зновъ пѣдмовляли Всеволода вернуться у Новгородъ, упевняючи его, що Новгородцѣ та Псковичѣ тѣлько й чекають, що бы зновъ зробити его княземъ. Князь справдѣ поѣхавъ у Псковъ, де городяне зустріли его зъ великою шанюю. Але якъ довѣдались про се Новгородцѣ, то тамъ поставъ великѣй бунтъ. Суперечники Всеволодовѣ зновъ подолѣли и зновъ довелось приятелямъ его втѣкати до Пскова. Посибѣлство пограбувало ихъ оселѣ, а на тыхъ, що зѣстались у Новгородѣ, наложили ценю. Зѣбрали, якъ кажуть, майже 1500 гривенъ, и ихъ покладали зъужити на вѣнну зъ Всеволодомъ. Святославъ дѣйствию зъ Новгородцями выйшовъ у похѣдъ, мавши

зъ собою запомогу навѣтъ вѣдъ Половцѣвъ. Одначе Псковичѣ поклались боронитися, якъ мога. Вони въ лѣсахъ понарубували дерева та позавалювали нимъ дороги, що вели зъ Новгорода до Пскова. Черезъ се Новгородске вѣйско, дѣйшовши до урочища, що звалось Дубрѣвною, вернулось до дому. Такимъ чиномъ Псковичѣ придбали собѣ власного князя, а сего вони давно бажали. Але не довго Всеволодъ-Гаврило покнязювавъ у Псковѣ; вѣнъ умеръ въ 1138 роцѣ и похованъ у Троицкому соборѣ, що самъ збудувавъ. Пѣсля него князювавъ у Псковѣ братъ его Святополкъ. И Святославъ Ольговичъ не довго поживъ у Новгородѣ, бо Новгородцѣ вже въ слѣдуючому роцѣ прогнали его черезъ те, що черезъ ворогованѣ его зъ Мономаховичами, Ростовска, Псковска та Смоленска Земля не привозили хлѣба и вѣнъ дуже подорожѣвъ. На мѣсце Святослава посаджено сына Юрія Суздальскаго, Ростислава. Та и сей не довго бувъ. Якъ тѣлько вмеръ Ярополкъ, а Великимъ княземъ ставъ Всеволодъ Ольговичъ Чернигѣвскій, то Новгородцѣ зновъ покликали Святослава Ольговича. Швидко й сего выкликали, вернувши Ростислава Юрѣвича. Такій вже звичай склався у Новгородѣ.

Зѣ сварокъ, що постали пѣсля смерти Мстислава, скористували не самі тѣлько Новгородцѣ для надбаня собѣ незалежности вѣдъ Кіѣвскаго князя. Полочане такожъ, не гаячи часу, вернули до себе своихъ власныхъ князѣвъ та свою незалежнѣсть вѣдъ Кіѣва. Вѣдомо, що Мстиславъ, прогнавши Вселавовичѣвъ, вѣддавъ Полоцкъ зъ околицею синовн своему Изяславовн. Сей за Ярополка II, мавши надѣю добути собѣ удѣлъ на полудни, покинувъ непрязну Полоцку Землю. Користаючи зъ сего Полочане заразъ же закликали до себе внука Вселавового Василька, що не бувъ мабутъ въ числѣ тыхъ, якихъ забравъ Мстиславъ. Пѣсля смерти Ярополковн вернулись у Полоцку Землю ще два съ тыхъ, що були въ Греціи.

Року 1139 умеръ Великій князь Ярополкъ Володимировичъ, и братъ его Вячеславъ Турѣвскій, що бувъ старшимъ зъ семьѣ Мономаховн, ставъ Великимъ княземъ. Се бувъ чоловікъ безъ усякои вѣдваги, и для того нѣ браты, нѣ небожѣ не шанували его. Заразъ же Всеволодъ Ольговичъ, князь Чернигѣвскій, той самый, що не згодився на старшинованѣ свого дядька Ярослава, и вѣднявъ вѣдъ него Чернигѣвъ, зъявився зъ вѣйскомъ коло

Кієва и запаливъ Копирѣвъ копець. Вячеславъ не вѣдѣважився починати боротьбу и вѣдѣвавъ Кієвъ Всеволодови, а самъ вѣдѣважавъ у Турѣвъ. Кажучи правду, Чернигѣвскій князь не мавъ жадного права бути Великимъ княземъ, бо его батько не князувавъ у Кієвѣ; але не такъ дивилися на се Ольговичѣ. Вони казали, що нѣ Кіяне, нѣ Мономахъ не мали нѣякого права не пускати на Кієвскій стѣль ихъ батька. Теперъ Всеволодъ почавъ провадити таку політику для укрѣплення свого у Кієвѣ. Вѣнъ разъ-у-разъ роздмухувавъ незгоду мѣжъ небожами та дядьками въ Мономаховѣй семьѣ. Вѣнъ швидко и прихиливъ до себе небожѣвъ; бо се й не трудно було зробити, бо вони доводились ему шуринами по жѣнцѣ, дочцѣ Мстислава I. Для Всеволода найкористнѣйшимъ було жити у приязни зъ Изъяславомъ Мстиславовичемъ, що князувавъ у Володимирѣ Волинському, и вѣ..ъ улещувавъ его обѣцянкю зѣставити пѣсля себе ему Кієвскій стѣль обминувши дядьковѣ.

Швидко одначе власнїй брати Всеволодовї почали ремствувати за приязнь его зъ Мономаховичами, ще й надто черезъ те, що вѣнъ вѣдѣвавъ Чернигѣвъ зъ околицею не рѣдному братови, а братови у другихъ, Володимирови Давидовичеви. Що бѣ заспоконти братѣвъ, Всеволодъ квапився здобути имъ Переяславску та Волинску Землю, та не вдалось. Въ Переяславѣ князувавъ Андрѣй Володимировичъ и до него пѣславъ Великій князь сказати, що бѣ переходивъ у Курекъ. Андрѣй давъ таку вѣдповѣдь: „У Переяславѣ князували и дѣдъ мѣй и батько, а въ Куреку зъ роду нѣхто не бувъ и я гуды не пѣду, поки житя мого; а якъ звелишь мене вбити, то згадай, що Святополкъ повбивавъ и Бориса и Глѣба та чи довго пѣсля сего и самъ князувавъ?“ Ольговичамъ не довелось захопити Переяслава, а Изъяславъ Мстиславовичъ не попустивъ Волинскои Землѣ. Теперъ Всеволодъ зновъ помирился зъ Мономаховичами и якъ умеръ Андрѣй, то Переяславъ бувъ вѣдданий Вячеславови Турѣвскому, а не кому небудь зъ братѣвъ Всеволодовыхъ. Теперъ брати рѣднїй та брати у другихъ злучились до купы супроти Всеволода, а за сего оступились Мономаховичѣ. Тѣлько за помогою князя-черця скѣнчилась сл згубна для України-Руси вѣйна. Ще живимъ бувъ Миколай Святоша, рѣднїй братъ Давидовичѣвъ, а бѣратъ у другихъ Ольговичѣвъ и сего то Святошу пѣславъ Всеволодъ прихилити братѣвъ на

миръ и миръ бувъ зложеный. Отакъ то до самои смерти (1146) выкручувався Всеволодъ та держався у Кієвѣ. То дававъ за-помогу Ольговичамъ супроти Мономаховичѣвъ, та на выворѣтъ; то роздмухувавъ сварку мѣжь Ольговичами та Давидовичами, то мѣжь Мономаховичами небожами та Мономаховичами дядьками. Незабаромъ одначе стало видко, якій шкѣдливыи впливъ на вѣдносини Кієва до иншихъ рускихъ околицъ вчинила така політика Всеволодова. Разъ-у-разъ думаючи тѣлько про те, якъ самому вдержатись у Кієвѣ, Великій князь мало звертавъ уваги на иншіи околицѣ, особливо на тѣ, що були далеко вѣдъ Кієва. Ще Чернигѣвъ, Смоленскѣвъ, Волинь такъ сякъ були въ купѣ съ Кієвомъ у рѣжныхъ пригодахъ; а що до Суздальскои та Рязаньскои Землѣ, що лежали на пѣвнѣчному сходѣ, то вони вже зробились зовсѣмъ непѣдлеглыми и тамъ починалось незалежне політичне жите. Такожъ на пѣвночи Новгородѣ, що хотѣвъ, те й робивъ съ князями и нѣхто ему не заборонявъ; черезъ се майже зовсѣмъ пѣрвався звязокъ съ Кієвомъ. А на пѣвнѣчному заходѣ Полоцка Земля вже зовсѣмъ стала самостѣйною, съ поворотомъ еи власныхъ князѣвъ. На пѣвденному заходѣ благословилося на самостѣйне жите у Червонѣй або Галицкѣй Руси.

На той часъ у Галичиѣ зъявився одмѣтний чоловікъ, що давъ початокъ князѣвству Галицкому. Се бувъ Володимирко, сынъ Володаря Ростиславовича. Батько Володимиркѣвъ и слѣпый Василько, его дядько, померли одного року 1124. Мѣжь сынами вже не було такои приязни та згоды, якъ мѣжь батьками. Користуючи тымъ, що рѣднѣи браты та два браты у другихъ померли, Володимирко захопивъ собѣ у руки Перемыску та Теревовельску околицю, зѣставивши рѣдному небожеви, Иванови Ростиславовичеви, тѣлько Звенигородскѣй удѣлѣ. Столичнымъ мѣстомъ зробивъ Володимирко Галичъ надъ Днѣстромъ и съ того вже часу Червона Русь почала зватись Галицкимъ князѣвствомъ або Галичиною. Що бѣ укрѣпити та збѣдшити се князѣвство, що зъ усѣхъ бокѣвъ мало сильныхъ ворогѣвъ то въ Уграхъ та Полякахъ на заходѣ, то въ Рускихъ князяхъ на сходѣ, треба було мати багато розуму та дотену. Треба правду казати, що Галицкѣй князь мавъ у собѣ багато дечого такого, що потрібне для заснѣвнѣи державы. Вѣнъ умѣвъ вывинути съ усекою пригоды и користуватись изъ стычокъ сусѣ-

дівъ мѣжъ собою; але зъ симъ въ купѣ вже не дивився, якї були засоби для сего, чи добрі, чи злі. Присяги и умови були для него дѣломъ політики и вѣнъ забувавъ про нихъ, якъ вже минула потреба. Вѣнъ зъ Уграми то бувъ у сплѣцѣ, то ворогувавъ, дивлячись на те, що було для него користнѣйше. Скористувавъ вѣнъ изъ суперечокъ мѣжъ Мономаховичами та Ольговичами и не для того тѣлько, що бѣ вызволитись вѣдъ залежности вѣдъ Києва, а ще й для того, що бѣ захопити деякї зъ Волыньскихъ мѣсть. Останне навѣтъ викликало вѣйну зъ Всеволодомъ Ольговичемъ року 1144. Великій князь чинивъ сей похѣдъ у Галичинѣ въ купѣ зъ Ольговичами, Мономаховичами та Половцями. Володимиркови допомагали Угры.

Збѣйшлися князѣ бѣля Звенигорода, по надѣ рѣчкою Бѣлкою. Великій князь звелѣвъ гатити греблю, перейшовъ рѣчку та й зайшовъ зъ заду ворогѣвъ. Володимиркови не було вже доступу нѣ до Галича, нѣ до Черемшыля. На Галичанѣ найшовъ великій сумъ та страхъ за свои семьѣ. Треба було Володимиркови запобѣгти способу, якїй давъ бы ему спроможнѣсть позбутись сего лиха. Для того вѣнъ почавъ умовлятись не зъ Великимъ княземъ, а зъ его братомъ Игоремъ. Вѣнъ пѣславъ до Игоря сказати, що „якъ помиришь мене зъ своимъ братомъ, то пѣсля смерти Великого князя я допоможу тобѣ здобути Києвъ“. Игорь справдѣ умовивъ Всеволода скласти миръ зъ Володимиркомъ. Збѣхались князѣ до купы и поцѣлували навѣтъ хрестъ на ознаку миру. „Говѣркій“ (якъ каже лѣтописець) Володимирко позбувъ лиха, заплативши 1400 гривень, що Всеволодъ и роздѣливъ сумлѣнно мѣжъ усѣма сплѣбниками.

Галицкимъ городянамъ не подобалось самовласте та суворѣсть Володимиркова и для того вони бажали вѣддѣлитись вѣдъ него. Одного разу, якъ Володимирка не було дома, Галичане пѣслали у Звенигородъ за небожемъ его Ивановъ Ростиславовичемъ и зробили его своимъ княземъ. Не гаячи часу, Володимирко збравъ вѣйско та й обложивъ Галичъ. Иванъ Ростиславович мусивъ утѣкати до Дунаю а зъ вѣдси у Києвъ до Всеволода Ольговича. Якїсь часъ Галичане ще оборонялись а потѣмъ змушенї були вѣдчинити ворота. Дуже покаравъ Володимирко декого зъ Галичанѣ, а Звенигородъ зъ околицею прилучивъ до себе. Не була до смаку Великому князеви така сяла Галичины.

Вѣнъ оступився за небожа и съ князями Чернигѣвскимъ, Переяславскимъ, Смоленскимъ, Турѣвскимъ, Володимирскимъ та съ Половцями въ зпмѣ выступивъ на Галичину. Багато лиха набралося вѣско, бо пѣшли дощѣ и трудно стало йти. Сяк-такъ дѣйшли до Звенигорода и обложили его. Звенигородцѣ, мабуть бажаючи зновъ мати княземъ Ивана Ростиславовича, скликали вѣче и мѣркували про те, що треба вѣдати мѣсто. Але воевода, якійсь-то Иванъ Халдѣвичъ, не попустивъ сего. Вѣнъ схопивъ трѣхъ виноватцѣвъ, звелѣвъ кожного розрубати на пѣвъ и выкинути ихъ трупы за муръ. Се змусило городянъ оборонятись якъ мога и Всеволодъ мусивъ вѣдѣйти нѣ съ чимъ. До того ще Великій князь занедужавъ и вже не вычунавъ.

Що бъ скѣнчити оповѣданѣ про вѣйну зъ Галицкимъ княземъ, треба тѣлько додати, що въ обидвохъ походахъ Всеволодовыхъ ему допомагали спѣльники его на той часѣ, Поляки. Король Польскій Владиславъ II. бувъ своякомъ Всеволодовича, бо дочку останнѣго, Звениславу, державъ сынъ Владислава II., Болеславъ Высокій. Въ усобицяхъ Владиславовыхъ зъ братами допомагавъ ему Всеволодъ зъ своимъ вѣскомъ; дякуючи за се въ часѣ вѣйны Всеволода зъ Володимиркомъ Владиславъ давъ ему запомогу.

Найзначивѣйшихъ князѣвъ Украины Руси за рѣкъ до своєї смерти Всеволодъ Ольговичъ закликавъ у Кіевъ. Тутъ Всеволодъ обявивъ имъ, що вѣнъ, якъ се робили Мономахъ та Мстиславъ I., бажае за житя свого, що бъ усѣ князѣ заприсягли Великому князеви Игореви, его братови. Чернигѣвскій Давидовичъ та Ольговичъ заприсягли заразъ же; не хотѣвъ съ початку сего вчинити Изъяславъ Мстиславовичъ Волинскій, памятаючи, що Всеволодъ обѣцявъ и ему Кіевскій стѣлъ; але трошки згодомъ и вѣнъ поцѣлувавъ хрестъ. Зъ свого боку Игорь заприсягъ „имѣти братію въ любовь“. На той часѣ, якъ Всеволодъ вернувся зъ другого походу въ Галичину вже недужимъ, вѣнъ пѣславъ до Изъяслава Мстиславовича та до Давидовичѣвъ спытати, чи вони стоять на тому, на що цѣлували хрестъ и сѣ дали вѣдповѣдь: „Стоимо“. Заразъ же присягнули и Кіяне Игореви яко Великому князеви, а за ними и Вышгородцѣ. Конаючи вже Всеволодъ звелѣвъ везти себе у Вышгородъ, маючи надѣю, що ему полекшае у мѣстѣ, де такъ багато счинилося чудесъ, або бажаючи лягти коло домовины св.

мученикѣвъ. Швидко тутъ Всеволодъ умеръ и его поховали въ церквѣ Борнеа та Глѣба.

Игоръ Ольговичъ екликавъ Кіянѣ у Верхньому мѣстѣ, у дво-рище Ярославове и зновъ змусивъ ихъ заприсягти собѣ. Але тамъ, де не було прихильности, не спромоглася допомогти й присяга, хочъ вона була вчинена й двѣчи. Заразъ же Кіяне сѣли верхи и зѣбравше все на Подолѣ, бѣля такъ званою Ту-ровою божницѣю и зъ вѣдтѣль поѣслали кликати Игоря до себе на вѣче. Игорь зъявився зъ своєю дружиною, але зупинивсь зъ далека, а до Кіянѣ поѣславъ брата свого Святослава спытати, чого имъ треба. Тодъ городяне почали жалѣтись на Все-володовыхъ тиунѣвъ, Ратшу та Тудора, говорячи: „Першій че-резъ свои неправды знищивъ Кієвъ, а другій Вышгородъ. На сему вѣчѣ певно були й Вышгородцѣ. Святославъ, злѣвши съ коня, заприсягъ замѣсть старшого брата, що Великій князь доглядатиме правды и не дозволить тиунамъ кривдити нарѣдъ. Кіяне такожъ, позлазивши съ коней, заприсягли не мыслити нѣякого зла нѣ противъ Игоря, нѣ проти Святослава. Тодъ Свя-тославъ зъ значнѣйшими городянами поѣдетунили до Игоря и вѣнъ злѣвши съ коня такожъ цѣлувавъ хрестъ, що вѣнъ чи-нитиме добро. Одначе усѣ тѣ клятѣбы не дали спокою. Ледве браты приѣхавши до дому сѣли обѣдати, якъ прійшла звѣтка, що поспѣльство грабує Ратишше дворище, а такожъ и деякихъ мечникѣвъ. Заразъ же Игорь поѣславъ брата зъ дружиною и сей ледве утхომиривъ бунтѣвникѣвъ. Отъ до чого довели нарѣдъ усѣ тѣ змѣны та боротьба за Кієвскій стѣль мѣжъ княжимъ родомъ. Нарѣдъ переставъ шанувати Великого князя; Кіяне, такъ само якъ и Новгородцѣ почали вже привикати, мѣняти князѣвъ по вподобѣ. Загално вони не долюблювали Ольгови-чѣвъ, особливо за часѣвъ Всеволода неправда та утнекъ ти-унѣвъ збѣльшили сю нелюбовъ. Игорь ще менше до смаку бувъ Кіянѣмъ.

Городяне, прихильнѣ до Мономаховою семьѣ, удалися до Изъяслава Мстиславовича, що князувавъ у Переяславѣ и за-прошували его до себе у Кієвъ. Въ сихъ потаємныхъ зноєн-нахъ тримали участь и декотрѣ съ Кієвскихъ боярѣ, на при-кладъ Иванъ Войтишовичъ и тысяцкѣй Улѣбъ. Изъяславъ-Пан-телеймонъ, поблагословившись у Переяславского епископа Ев-фимія, у церквѣ св. Михайла, выступивъ съ Переяслава и не-

рейшовъ Днѣпро коло Заруба. Тутечки до него долучилися такъ звані Чорні Клобуки, що жили на Поросю. Сі Чорні Клобуки були останки Печенѣгѣвъ та Торкѣвъ, що ще за старыхъ князѣвъ оселились по Роси, що бѣ заберегати Кіевскій границѣ вѣдъ стеновикѣвъ. Таке призвище мабуть додали имъ черезъ те, що носили високій смушевій шапки. Ихъ такожъ проzywали Берендѣями або Берендичами.

Игорь заразъ же почавъ думати про оборону, якъ тільки прочувъ, що надходить ворогъ; зъ нимъ злучився его братъ Святославъ Ольговичъ та небѣжъ Святославъ Всеволодовичъ. Вони стали таборомъ по за мѣстомъ; Кіевска рать розложилаь коло такъ званои Ольговои могилы. Якъ тільки заглядѣли Кіяне, що наближується Изъяславъ зъ вѣйскомъ, вони заразъ же перейшли до него; те жъ саме вчинили Улѣбъ та Иванъ Войтишовичъ. Не дивлячись на се Ольговичъ, розпочали бѣйку. Але ихъ дружини вступили въ таке мѣсце, що зовсѣмъ було неспосѣбне до бѣйки — тутъ були балки та болото. Заразъ же Чорні Клобуки зайшли имъ зъ заду, а Изъяславъ ударивъ зъ боку. Ольговичъ почали утѣкати. Оденъ тільки Святославъ встигъ переплысти черезъ Днѣпро та втѣкти у Новгородъ Сѣверскій. Другій Всеволодовичъ сховався у Кіевѣ, у монастирѣ св. Прины, а самъ Великій князь Игорь утѣкаючи загрузъ въ болотѣ и нѣякъ ему було зъ вѣдтѣль вже втѣкати, бо бувъ слабій на ноги. Такъ его тутъ и взято и заразъ же вѣдослали его у Переяславъ, а тамъ заперли у монастирскому порубѣ. Тымъ часомъ Кіяне въ кушъ съ Переяславцями почали грабувати майно та скоть Всеволодовыхъ та Игоревыхъ дружинникѣвъ и у самому Кіевѣ и по селахъ; грабували не самі оселѣ, але вышукували и по монастиряхъ майно; бо заможній люде у монастиряхъ ховали цѣнне добро. Отака то була пѣмета за зло та утнекъ Кіевскихъ городянъ.

Такъ почалося не довге, але богате на подѣвъ князюване Изъяслава Метиславовича у Кіевѣ.

IX.

ДЯДЬКО ТА НЕБѢЖЪ.

Изъяславъ II. князювавъ всего на всего вѣсьмъ рокѣвъ (1146—1154). Увесь сей часъ вѣнъ только те й робивъ, що

воювавъ зъ Ольговичами та зъ рѣднимъ дядькомъ Юріємъ Суздальскимъ. Юрій мавъ себе за старшого надъ небожемъ и для того хотѣвъ стати Великимъ княземъ; Изъяславъ же и не думавъ згоджуватись зъ симъ. Отакъ то й постали суперечки мѣжъ старшимъ небожемъ та молодшимъ дядькомъ. У сю боротьбу вступили майже всѣ околицѣ и всѣ вѣти княжого роду, одні зъ боку небожевого, а другі зъ дядькового та Ольговичѣвъ. До сего треба додати такожъ Половцѣвъ, Угрѣвъ та Полякѣвъ. Багато зъ обидвохъ бокѣвъ здобуто славы, багато виявлено вѣдваци, таланту та енергій. Изъяслава двѣчи проганяли съ Кієва, двѣчи зновъ вертався вѣнъ и все жъ таки вмержъ Великимъ княземъ. Деякі съ князѣвъ змѣняли свои спѣлки: то разъ були въ спѣлцѣ зъ небожемъ, а въ друге зъ дядькомъ, мавши собѣ на метѣ або свои власні выгоды або кривні звязки. Въ загальному же руху исторіи можна вбачати поручъ зъ розвиткомъ політичного самостѣйного житя околицъ щось схоже съ політичною рѣвновагою мѣжъ вѣдрубними околицями, що повинні були постати конечно въ купѣ зъ самостѣйністю.

Нѣякъ въ стислому описѣ намалювати всѣ цѣкаві подробицѣ сей замѣтнои боротьби небожа зъ дядькомъ; за для того звернемо тѣлько увагу на замѣтнѣйшіи подѣѣ та на людей, що визначались переважно мѣжъ иншими.

Въ боротьбѣ сѣй велику вагу мали два Давидовичѣ, Изъяславъ та Володимиръ Чернигѣвскій. Часомъ вони стоять зъ спѣлцѣ зъ Изъяславомъ II. супроти брата у другихъ Святослава Ольговича; а часомъ зъявляються на боцѣ Ольговичѣвъ супроти Великого князя. Святославъ умовлявъ ихъ въ купѣ зъ нимъ вызволити Игоря, але вони, лякаючись, що Игорь захоче вѣднати вѣдъ нихъ Чернигѣвъ, на початку прилучились до Великого князя. Одначе и Святославъ Ольговичъ добувъ собѣ спѣльникѣвъ.

Перше се були Половцѣ. Першою жѣнкою Святослава була дочка хана Аепы и не дивлячись на те, що сей ханъ вже не живъ, два браты вго Тюнракъ та Камоса, заразъ же зъявилися до Святослава, якъ тѣлько вѣнъ ихъ покликавъ, мавши зъ собою три сотки верховцѣвъ. До Святослава пристадо такожъ кѣлька молодшихъ князѣвъ, якихъ обдѣлили старшіи родичѣ. Мѣжъ иншими приставъ до него Иванъ, небѣжъ Володимирка

Галицкого, що прозивався Берладникомъ, мавши зъ собою украинсько-руске вѣлье товариство. Берладникомъ прозвали его вѣдь мѣста, що було за Днѣстромъ, куда сходилися усѣ болгарскій та рускій утѣкачѣ та невѣльнички. Найзначитѣйшимъ же спѣльникомъ у Святослава бувъ Суздальскій князь, Юрій Володимировичъ Довгорукай зъ Мономаховою семьѣю. Сего останнѣго Святославъ пославъ закликати на Кіевске Велике князѣвство, умовляючись тѣлько, що бѣ за се вѣнь вызволивъ Игоря Ольговича. И справдѣ Юрій вступивъ у спѣлку зъ Сѣверскимъ княземъ и рушивъ до него. Але на сей ще разъ Изъяславъ вѣдвернувъ его вѣдь Украинны-Руси, умовивши Ростислава Ярославовича Рязаньского ити на Суздальску Землю. Ростиславъ уволивъ Святославою волю и такимъ чинномъ Юрій бувъ змушений самъ вернутись до дому, вырядивши до Святослава не багато тѣлько вѣйска зѣ своимъ сыномъ Иваномъ.

А Давидовичѣ вже були въ Сѣверцинѣ и обложили Новгородокъ, але здобути его не вдалось. Тодѣ вони почали грабувати та палити тѣ села, де знаходили багато скоту, хлѣба, меду та иншого добра Ольговичѣвъ. Не далеко вѣдь Новгородка надъ рѣчкою Рахною вони захопили табуны коней, въ якихъ було 1000 жеребцѣвъ та 3000 кобылъ; хлѣбъ же та оселѣ попалили. Игорь въ якомусь-то сельци спорядивъ собѣ „добрий дворъ“; тутъ було багато вина та меду въ лѣхахъ, а въ коморахъ багато усякоп посуды зельзною та мѣдяною. Що можна було забрати, Давидовичѣ забрали, а чого не подѣли забрати, те запалили въ купѣ зъ дворещемъ. Згорѣла тодѣ тамъ церква св. Юрія та гумно, въ якому було 900 скиртъ. Пѣсля сего Давидовичѣ облягли Путивель, але не встигли захопити его, поки прійшовъ Изъяславъ. Путивельскій городяне послали до Великого князя послѣвъ и випустили его у свое мѣсто; а за се князь запрягъ, що вѣнь не вѣддасть ихъ у неволю. Изъяславъ додержавъ слова и забравъ собѣ тѣлько Святославою двореще зъ усѣмъ добромъ. А добра сего було чимало: 500 берковцѣвъ меду та 80 кувѣвъ вина; окрѣмъ сего взято 700 чоловѣка челяди; усе те подѣлили спѣльнички мѣжъ собою. Навѣтъ сѣ церкви св. Вознесенія забрали святу посуду, кадила, вышиванѣ золотомъ покровцѣ, евангелію въ кованихъ палятуркахъ и инші божественнѣ книжки, а зъ сѣмъ у купѣ и дзвонѣ. Сѣ звѣстки подаѣ лѣтописѣ.

Якъ дѣйшла чутка, що Великій князь съ Путивля йде на Новгородъ Сѣверскій, то Святославъ Ольговичъ зѣбравъ раду зъ Ивана Юріевича Суздальского, Ивана Берладника та Половцѣвъ и тутъ покладено не чекати Великого князя, а ратуватись у лѣній мѣсяці Брянскій та Карачевскій, та тамъ чекати заемоги вѣдъ Юрія. Дуже не хотѣвъ Изъяславъ Давидовичъ выпустити зъ рукъ брата свого въ другихъ и для того вѣнъ выпрохавъ у Великого князя частину его дружины зъ воеводою Шварномъ, та съ 3000 верховцѣвъ погнався за Святославомъ. Сей почувши, що хтось женеться, зупинився та зустрѣнувшись зъ Изъяславомъ Давидовичемъ побивъ дуже его такъ, що вѣнъ мусивъ бувъ тѣкати зъ соромомъ до Великого князя. Дуже розгнѣвався Великій князь и ставъ посиѣшатись самъ до Карачева, але не надѣгнавъ Святослава, бо сей пошовъ у Землю Вятчѣвъ. Великій князь не вѣдвживсь ити за нимъ по лѣсахъ та петрахъ и вернувся зъ вѣдсѣль до Кіева, вѣддавши Сѣверску Землю Давидовичамъ. Ледве вѣнъ вѣйшовъ зъ захѣдного боку Дѣвира, якъ заразы же щастѣ почало повертати до Святослава Ольговича. Сему допомѣгъ рѣдний небѣжъ Ольговичѣвъ Святославъ Всеволодовичъ. Изъяславъ, захопивши его въ неволю тодѣ якъ вѣнъ выгнавъ Игоря, давъ ему деякі волости. Зѣоставши въ купѣ зъ Давидовичами, Святославъ Всеволодовичъ потай звѣщавъ дядка про всяке рушенѣ его ворогѣвъ. Окромъ сего до Святослава надѣйшла заемога вѣдъ Юрія въ числѣ 1000 чоловѣка бѣлозерской дружины. Се дуже поѣсобило Святославови.

У слѣдуючому 1147 роцѣ Юрій захопивъ Новгородскій волости, що були по надѣ рѣчкою Метою, бо вѣдавъ, що Новгородцѣ держали руку Великого князя, а Святославъ Ольговичъ спустошивъ частину Смоленской Землѣ по надѣ Протвою, де жила Голядь. Вчинивши се, вѣнъ рушивъ до Москвы, куда закликавъ его Юрій побачитись. Попередъ себе Святославъ Ольговичъ пославъ свого сына Олега съ подарунками. Якъ зѣѣхалися князѣ, то почали бенкетувати и Юрій зѣ свого боку зробивъ гостямъ дорогі подарунки. Згадуючи про сей зѣѣздъ князѣвъ, лѣтописъ у перше нагадує имя Москва, що на той часъ була невеликимъ мѣстомъ, та стояла середъ великой пущѣ по надѣ рѣчкою те жъ Москвою на границѣ Земель Су-

здалських та Чернигівських з Рязанськими. З вѣдѣль Святославъ зновъ вернувся у Землю Вятичѣвъ.

Теперь на запомогу до Святослава Ольговича прійшло и багато Половцѣвъ и Юрїѣвъ сынъ Глѣбъ зъ Суздальскою дружиною. Прійшло и вѣльне українсько-руське товариство, що звалось Бродники; про нихъ лѣтопись перше споминає теперъ. Певно сї Бродники складали перше козацьке товариство. Святославъ почавъ здобувати вѣдъ Давидовичѣвъ Вятску Землю, та повыганявъ ихъ посадникѣвъ зъ Брянска, Мценска и иншихъ мѣстъ. Вбачивши се Давидовичъ, за приводомъ его небожа Святослава Всеволодовича почали умовлягись зъ Святославомъ Ольговичемъ. Вони справдѣ вѣдступили вѣдъ Великого князя и сполучилися зъ Ольговичами. Се вчинено було потай. Хотѣлось бы то переманути якъ небудь Изъяслава на схѣдний бѣкъ Днѣпра та тутечки й захопити его, а пѣсля сего вже вызволити и Игоря Ольговича. Игорь вже не бувъ страшнымъ для Давидовичѣвъ, бо зробився черцемъ, дуже занедужавши у Переяславѣ, де вѣнъ сидѣвъ у порубѣ. Изъяславъ дозволивъ постригтись ему. Розббрали верхъ порубу и вытягли его зъ вѣдтѣль; але швидко Игорь вычунявъ. Тодѣ Игоря вѣдвезли у Кїевъ и вѣнъ постригся у Теодоровому монастирѣ и зробився схимникомъ.

Якъ умовились Давидовичъ такъ и вчинили. Вони пѣслали до Великого князя прохати, що бъ вѣнъ ишовъ самъ до нихъ. Скликавши боярь, дружину, Кїевських мужѣвъ, Изъяславъ оповѣстивъ ихъ, що вѣнъ хоче йти на Святослава Ольговича та на Юрїя въ купѣ зъ братомъ Ростиславомъ Смоленскимъ та съ Чернигівськими князями. Кїяне вѣдмовляли Великого князя, радячи не няти вѣры Чернигівськимъ князямъ. Але Изъяславъ, памятаючи ихъ присягу, бажавъ йти въ купѣ зъ ними. Тодѣ Кїяне дали ему таку вѣдповѣдь: „Не гнѣвайся на насъ, княже; мы не посмѣємо пѣднати руку на племя Володимирове, а на Ольговичѣвъ пѣдемо навѣтъ зъ дѣтьми“. Одначе Изъяславъ не послушавъ ихъ и выстунивъ у похѣдъ тѣлько зъ самою дружиною та съ тыми, що пѣшли зъ нимъ безъ принуки. Якъ тѣлько перейшовъ черезъ Днѣпро, Изъяславъ пѣславъ боярина свого Улѣба до Чернигова дати звѣстку, що вѣнъ йде. Тутъ-то Улѣбъ довѣдався про зраду Давидовичѣвъ и заразъ же вернувся до Изъяслава зъ сею звѣсткою. Бажаючи упевнитись

въ сѣй зрадѣ, Изъяславъ зновъ пѣславъ до Давидовичѣвъ прохати, що бѣ вони передѣ походомъ зновъ заприсягли на доказъ вѣрної спѣлки. На се Давидовичѣ не згодились, вѣдрѣкши, що вони вже присягались. Тодѣ посоль вѣдъ Великого князя выложивъ передѣ ними все, що було вѣдомо Изъяславови про зраду и снытавъ ихъ: „Чи правда сему?“ Дуже соромно стало Давидовичамъ и вони звелѣли послови выступити: „Выступи съ хаты, та постривай, мы покличемо тебе знову“. Довго вони думали, а на останку покликали посла и звелѣли сказати Великому князеви, що вони дѣйстно заприсягли Святославови; имъ стало жалко своего брата, що бувъ замкнений. До сего вони додали, що якъ Изъяславъ ослобонить Игоря, вже черця та схимника, то вони зѣставатимуться вѣрными Великому князеви.

Гѣрко попрекнувши Давидовичѣвъ за ихъ зраду на той часѣ, якъ вѣнъ зъ своего боку своею працею добувъ имъ Новгородъ Сѣверскій, Изъяславъ вѣдославъ имъ назадѣ ихъ присягу. Въ купѣ зъ симъ вѣнъ пѣславъ до своего брата Ростислава въ Смоленскѣ, дати звѣстку про зраду Давидовичѣвъ и запросити до себе на пѣдмогу. Пѣславъ такожъ и до Кіева съ тымъ же самымъ. Въ часѣ небутия Изъяславового Кіевъ доглядали молодшій братъ Изъяславѣвъ Володимиръ, митрополита Климентъ та тысяцкій Лазарь. Вони, якъ бажавъ Изъяславъ, скликали вѣче коло св. Софїи и тутъ посоль вѣдъ Великого князя оповѣстивъ Кїянъ про зраду Чернигѣвскихъ князѣвъ и про небезпечнѣсть, въ якѣй бувъ Великій князь, а на останку натякнувъ Кїянамъ про ихъ слова, що вони пѣдуть на Ольговичѣвъ навѣтъ зъ дѣтьми. „Вы встїгайте, додавъ посоль, хто має коня, на кони, а хто не має на човнѣ; зрадники замыслили звести зъ свѣта не самого тѣлько Великого князя, вони бажали и Васъ знищити“. Одначе така промова до народу, до Кїянъ, що були дуже вразливїи, замѣсть того, що бѣ вчинити належний впливъ на него, стала політичною помылкою. Изъяславъ перебравъ мѣрку, дбаючи за свою небезпечнѣсть.

Якъ тѣлько скѣнчивъ свою рѣчь посоль, заразъ же заворушились Кїяне. Знявся великій крикъ; Кїяне кричали, що заразъ же пѣдуть на зрадникѣвъ навѣтъ зъ дѣтьми и дуже були радїи за своего князя, що вѣнъ зрадливо не загинувъ. Несподѣвано одначе хтось почавъ говорити ось що:

„Що мы готови йти на ворога за князя, се правда. Але треба перше розмъркувати, що бь часомъ, якъ насъ не буде въ Кіевѣ, не трапилось того, що було за Изьяслава Ярославовича, якъ Великимъ княземъ ставъ Всеславъ, що сидѣвъ замкнений у порубѣ. А теперь ворогъ нашому князеви Игорь навѣтъ не въ порубѣ, а въ монастырѣ св. Теодора. Першь треба его вбити, а потѣмъ вже и йти на Чернигѣвскихъ князѣвъ“.

На той часъ сї слова для Кіянъ були те жь саме, що искра для пороху. Той жь хвилѣ повставъ голосъ, що треба такъ вчинити, якъ сказавъ отой хтось. Тутъ вже нѣхто не мавъ силы зупинити нарѣдъ вѣдъ злого вчинку, нѣ Володимиръ Метиславовичъ, що вѣдъ лица Великого князя промовлявъ до народу, нѣ те, що Игорь живе въ Кіевѣ подѣ князѣвскою сторожею.

„Нѣ, голосили Кіяне, мы вѣдаємо, що не можна инакше скѣнчити нѣ вамъ, нѣ намъ, зъ симъ племенемъ.“

Нѣ митрополита, нѣ тысяцкїй Лазарь та Володимиръ Ругайло не зупинили народу, що кинувся зъ Софійского майдану до монастыря, де живѣ Игорь и що стоявъ не далеко на Старому мѣстѣ. Володимиръ Метиславовичъ верхи думавъ раньше приѣхати у монастырь, але на мостѣ бувъ такїй натовиъ, що вѣтъ мусивъ бувъ ѣхати обѣздкою. Се згубило Игоря. Поки Володимиръ приѣхавъ, вже нарѣдъ тягъ Игоря въ брамѣ, обѣрваного зъ одежи. Молодой князь зступивъ съ коня та прикрывъ Игоря власнымъ корзнонь. На той часъ, якъ нарѣдъ тягъ схимника поузь дворища удовы княгини, мачихи Изьяслава и рѣднои матери Володимира, сей останній встигъ вихопити Игоря за допомогою боярина Михайла, ускочивъ зъ нимъ у двѣрь и заперъ браму. Тутъ поштовкали и Михайла, зѣрвали зъ него золотый хрестъ зъ ланцухомъ. Теперь нарѣдъ вже не памятавъ, що вѣтъ робити; заразъ выломано браму и почали бити Игоря. Володимиръ важився боронити его, але ледво самъ выйшовъ живый. Игоря за ноги причепили вирѣвкою та й потягли черезъ Бабинь Торжокъ на княже дворище; тутъ вже его добили. Вбитого поклади на вѣзъ, вывели его на базаръ на Подоль, та тутечки й покинули середъ базару. Се скоилось въ пятницу 19. вересня 1147 року. Якъ почали докоряти нарѣдъ за сей злый вчинокъ, то вѣтъ вѣдрѣкъ: „Се не мы вбили Игоря, се вбили его Ольговичъ, Давидовичъ та Всеволодовичъ,

що важилися звести зб'євта нашого князя". Игумень Ананія, по приказу митрополіты взявъ тѣло Игоря и поховавъ его въ Семенѣвскому монастырѣ.

Дуже прикро стало Изъяславови, якъ до него дѣйшла чутка про злочинство Кіянь; вѣнь навѣть плакавъ передъ дружиною, кажучи, що люде почнуть говорити, що вѣнь оденъ виненъ въ сему учинку, що вѣнь нацувивъ на се нарѣдъ. Вѣнь вже переставъ чекати до себе Кіянь на заемогу, а посиѣшивъсь вернутись до Кієва самъ. Одначе вѣнь не вѣдвживъсь скарати винуватихъ Кіянь, потакуючи имъ. Вѣйна снмъ одначе не скѣнчилася и Великій князь у кушъ зъ братомъ Ростиславомъ та дядькомъ Вячеславомъ ходивъ на Ольговичѣвъ та Давидовичѣвъ, та захопивъ деякі ихъ мѣста. Не маючи заемоги вѣдъ Юрія, та бажаючи боронити свои землѣ вѣдъ напасти, Ольговичъ зб сѣдльниками пѣслали до Великого князя просити мира. У Чернигѣвъ поѣхали бояре зъ епископомъ Теодоромъ та игуменомъ Теодозіємъ вѣдъ Изъяслава и тутъ у Чернигѣвскому соборѣ Ольговичъ та Давидовичъ записягли, що вже не мститимуться за Игоря и въ купѣ зъ Великимъ княземъ доглядатимуть Руску Землю.

Скѣнчивши справи зъ сусѣдами, Изъяславъ завзявся вчинити те, що давно поклавъ собѣ на думцѣ, се бѣ то покарати Юрія Суздальского. У похѣдѣ на пѣвнѣдчѣ звичайно ходили зимою въ той часѣ, якъ можна було ходити и вѣдити по леду. Изъяславъ зъ дружиною у зимѣ 1148 року приѣхавъ до Ростислава у Смоленскѣ. Деякій часѣ браты бенкетували та веселилися, даючи оденъ другому та дружинѣ подарунки. Изъяславъ, якъ каже лѣтописъ, дарувавъ Ростиславови добутки Рускихъ та Царѣкихъ Земель (се бѣ то Украины-Руси та Греціи), а Ростиславъ дарувавъ Изъяславови те, що приходило у Смоленскѣ зъ верхнихъ земель (зъ Новгорода) та вѣдъ Варягѣвъ. Се доводить, що вся верхня частина Днѣпра мала торговѣ зносини съ Пѣвночею бѣльше, нѣ жъ съ Полуднемъ. Великій князь препоручивъ братови прямувати зъ вѣйскомъ на Волгу, де думавъ злучитись зъ нимъ при уѣстю Медведицѣ; до сего мѣсяця обѣцяли прибути и Чернигѣвскій князь. А на той часѣ самъ Изъяславъ пѣшовъ зъ вѣйскомъ у Новгородъ Великій, мавши надѣю пѣдмовити его супротп Юрія. У Новгородѣ князювавъ сынъ его Ярославъ. Новгородѣвъ очевидячки були

прихильними до Великого князя. Ще зоставалося Изъяслави йти днів зо три до Новгороду, а его вже зустрінули Новгородці съ хлѣбомъ та сѣлю. У самому Новгородѣ до него на зустрічъ вийшовъ самъ князь зъ боярами. Се діялось у недѣлю. Изъяславъ выслухавъ службу Божу у Софійському соборѣ, а пѣсля сего запросивъ до себе на обѣдъ увесь нарѣдъ. Обѣдъ бувъ дуже сластний и нарѣдъ дуже бувъ вдоволеный. Въ ранцѣ на другій день Изъяславъ звелѣвъ бити у великій вѣчевый дзвѣнъ и городяне збравлися у Ярославовому дворниці. Изъяславъ тутечки почавъ промовляти до народу. Вѣнъ сказавъ, що прійшовъ пѣметитися за кривды, що вчинивъ народови его дядько Юрій; але перше нехай люде розмѣркують, чи треба битись, чи миритись. Тодѣ нарѣдъ такъ одвѣтувавъ Изъяслави :

„Ты вси нашъ князь, ты вси нашъ Володимиръ, ты вси нашъ Мстиславъ! Мы съ Тобою пѣдемо за нашѣ кривды!“

Деякі такъ роззюшились, що почали кричати. „Усѣ пѣдемо. Зѣставатимуться дома самѣ тѣлько духовнѣ; а то, хочъ у кого й острижено гуменце, але ще не зовсѣмъ поставлений на попа або черця, нехай и той иде“.

Такимъ побытомъ Новгородці склали зъ себе чимале вѣйско. Въ нѣмъ були и Псковичѣ и люде зъ иншихъ мѣсть, и навѣтъ Карелы. Одначе такій на першій поглядъ широкій початокъ скѣнчився такъ собѣ. Справдѣ Изъяславъ злучився зъ братомъ на Медведицѣ; але Давидовичѣ та Ольговичѣ не прійшли; бо вони хочъ и выступили у похѣдъ, та зупинилися у Землѣ Вятчѣвъ, чекаючи чимъ скѣнчнтся Изъяслова справа. Юрій не давъ нѣякои вѣдповѣди Изъяславовымъ пѣсланцямъ, що були пѣсланѣ до него ще зъ Смоленска, а навѣтъ не пустивъ ихъ назадъ. Браты Мстиславовичѣ правда силюндрували Суздальскій Землѣ ажъ до Мологи и навѣтъ верховнѣ плюндрували ажъ до Ярослава. Але далше йти було вже не можливо, бо надѣйшовъ вербный тыждень великого посту, зробилося дуже тепло и пѣшовъ полый по леду на Волзѣ та Молозѣ; вода була по черево конямъ. Лякаючись, що бѣ весна не застигла ихъ тутъ, князь розпустивъ ополченцѣвъ до дому. Одначе не дешево се прійшлося Суздальскѣй Землѣ; виведено було коло 7000 чоловѣка бранцѣвъ.

На останку року 1149 Юрій самъ поклавъ собѣ выстунити супроти небожа. На се підводи́ла его не кривда, що зроблена була въ его власно́й землѣ, але зневага власного сына Ростислава. Сей удався до Изъяслава, жалѣючи́сь на батька, що не давъ ему землѣ. Великій князь принявъ его ласкаво и давъ ему въ урядѣ деякі мѣста. Одначе скѣнчивши похѣдъ на пѣвно́чъ Изъяславъ йнявъ вѣры наговорамъ, що виноватили Ростислава у зрадѣ и вѣдиравивъ его до батька. За такую зневагу дуже розгнѣвався Юрій. Вѣнъ казавъ: „Не вже жъ нѣ менѣ, нѣ моимъ дѣтямъ не має частки у Руско́й Землѣ?“ Якъ тѣлько Юрій зъявився въ Чернигѣвско́й Землѣ, заразы до него прилучилися Ольговичѣ, се бѣ то обыдва Святославы — дядько зъ небожемъ, що зновъ зломали свою присягу. Одначе на сей разъ Давидовичѣ не зрадили. Замѣсть нихъ до Юрія пристали Половцѣ. Юрій якъ и Святославъ державъ половчанку и друживъ съ половецкими ханами. Мономаховичѣ зустрѣну́лись бѣля Переяслава. Тутъ небожеви не пощастило, бо Кіевско та Переяславске вѣйско не мало великои охоты битися зъ Мономаховымъ сыномъ. Изъяславъ ледве зъ двома чоловѣками прибѣгъ у Кіевъ, такъ его побито 23. вересня пѣдъ Переяславомъ. У купѣ зъ братомъ Ростиславомъ вѣнъ пытавъ Кіянъ: „Чи вони мають спроможнѣсть битися за него?“

Кіяне такъ вѣдрекли:

„Панове, нашѣ князѣ! Не загубѣть насъ до останку; батьки нашѣ, браты та сыны загинули, иншѣ въ неволѣ, иншихъ убито, тепереньки прѣйдуть вороги та й насъ заберуть у неволю. Ось вѣдѣжджайте лѣпше до дому кождый. Вамъ вѣдомо, що зъ Юріемъ мы не вживемось. Опѣсля, якъ побачимо вашѣ стяги, то й мы допоможемо вамъ!“

Треба було князямъ послухати сей рады. Ростиславъ вѣдѣхавъ у Смоленскѣ, а Изъяславъ у своѣй удѣлѣ, Володимиръ Волянскій. Бучно вступивъ Юрій у Кіевъ и сѣвъ на княжому столѣ. Вѣнъ мавъ при собѣ кѣлька сынѣвъ и всѣхъ порозсаджувавъ по Кіевскихъ мѣстахъ. Ростиславъ ставъ Переяславскимъ княземъ, Андрѣй почавъ князувати у Вышгородѣ, Борисъ у Бѣлгородѣ, а Глѣбъ у Каневѣ.

Тодѣ Изъяславъ, не покладаючи собѣ въ головѣ того, що бѣ такъ и зѣсталось, якъ склалось, удався до свого родича, короля Угорского Гейзы II., просячи у него запомогти. Сей

Гейза державъ его сестру Евфрозинію. Вѣнъ такожъ обернувся до Ческого короля, Владислава II. та Польского Болеслава Кучерявого. Гейза приславъ десять тысячъ вѣйска, а король Польскій та Ческій прійшли самі. Дуже зрадѣвъ та щедро обдарювавъ Изъяславъ спѣльничѣвъ. Цѣкаву подае звѣстку про сю справу лѣтопись. Вона оповѣдае, що въ таборѣ підъ Луцкомъ король Болеславъ Кучерявий підперезавъ мечемъ багато боярскихъ сынѣвъ, се бѣ то поробивъ ихъ лицарями, якъ се робилося на заходѣ. До Юрія прилучився Володимирко Галицкій, що дуже жадавъ захопити Волинскій мѣста та не попустити прилучити до Кіева Волинскій Землѣ. Прочувши про рухъ Володимиркѣвъ, спѣльнички Изъяславові пошли до дому, и темеръ Изъяславъ мусивъ воювати самъ оденъ.

Суздальске вѣйско підступило до Луцка, що оборонявъ меншій братъ Володимирѣвъ Изъяславъ. Тутъ добувъ собѣ славы Андрѣй, підстаршій сынъ Юрія, що потѣмъ прозався Боголюбскимъ. Супроти Юріевого вѣйска, що підходило до Луцка, выступили зъ мѣста пѣшіі вояки, а зъ ними въ купѣ Нѣмцѣ-наймиты. Андрѣй не дочекавшись братѣвъ, кинувся тѣлько зъ своєю дружиною на тяхъ, що выступили зъ мѣста и змусивъ ихъ вертатись назадъ. Але вѣнъ тутъ такъ далеко заскочивъ, що зѣстався самъ тѣлько зъ двома отроками середъ ворогѣвъ. Списа ему зломалася, кѣнь бувъ пробитый, а зъ мѣста якъ дощъ летѣли стрѣлы та камѣне; оденъ съ тяхъ, що були зъ нимъ, упавъ вже мертвый. Якійсь Нѣмецъ вже піднявъ на Андрѣя добню, але вѣнъ се спостерѣгъ и вѣдбивъ мечемъ. Кѣнь ледве мавъ сили выскочити и заразъ же здохъ. Батько, дядко Вячеславъ, браты, дружина дуже зрадѣли, якъ побачили Андрѣя живымъ. Андрѣй звелѣвъ поховати навѣтъ коня, що вызволивъ его вѣдъ смерти надъ рѣчкою Стыромъ. Дуже круто прійшлося Луцкови, бо зъ усѣхъ бокѣвъ були вороги. Тодѣ Изъяславъ почавъ прохати миру и вѣнъ бувъ умовлений за приводомъ Андрѣя Юріевича. Але вже черезъ кѣлька мѣсяцѣвъ, Кіяне спѣзнали характеръ Юрія и потаємно запрошували Изъяслава до себе. Несподѣвано вѣнъ зъявився підъ Кіивомъ и Юрій повиненъ бувъ утѣкати у свѣй Остерскій Городокъ, що стоявъ у тому мѣсци, де Остеръ вливається въ Десну.

Але Изъяславъ не довго мавъ силу вдержатись у Кіевѣ, бо въ тому жь 1150 роцѣ мусивъ бувъ утѣкати. Зъ одного

боку наступали на Кієвъ Юрій зъ Ольговичами, а зъ другого Володимирко. Лѣтопись оповѣдає, якъ Суздальскій та Чернигівскій князѣ зустрѣнулись пѣдъ Кієвскими мурами на оболоню на рѣчцѣ Сѣтомлѣ, та не злазячи съ коней поздоровкались. Володимирко пѣшовъ поклонитись святымъ Кієвскимъ: по переду бувъ у Вышгородѣ у св. Борнеа та Глѣба, зъ вѣдтѣлѣ поѣхавъ до Софійского собору та до Десятинной церкви, а потѣмъ вже у Печерекій монастырь, де привитавъ и угостивъ его сватъ и въ купѣ спѣльникъ. Сватомъ ставъ Юрій Володимиркови одруживши дочку свою зъ сыномъ Володимирковымъ Ярославомъ. Вертаючись до дому, Галицкій князь захопивъ кѣлька Волянскихъ мѣсть; деякї зъ мѣсть Юрій вѣддавъ сынови своему Андрѣєви и сей почавъ жити у Пересоницѣ.

Одначе и Юрій не довго сидѣвъ на великокняжому мѣсци. Изъяславови Угорскій король зновъ приславъ 10.000 вѣйска и вѣнъ заразъ же выступивъ до Кієва. Володимирко у купѣ зъ Юріємъ важився заступити дорогу Изъяславови, але останній ошукавъ ихъ. На той часъ, якъ обидва вѣйска стали таборомъ одно не далеко вѣдъ другого, Изъяславъ звелѣвъ накласти великї огнища въ своему таборѣ а самъ тымъ часомъ не гаячи часу рушивъ дальше. Вѣнъ зупинився тѣлько тодѣ, якъ перейшовъ Тетеревъ рѣчку та ставъ коло Здвиженя. Тутъ вѣнъ почавъ радитись зъ своими боярами та спѣльниками. Вся перещона була въ тому, що мѣжь Кієвомъ та тымъ мѣсцемъ, де бувъ Изъяславъ, стоявъ мѣцный Бѣлгородъ, де княювавъ Юрійвъ сынъ, Борисъ. Изъяславъ вѣдвжився выправити на передъ свого брата Володимира зъ „молодшою дружиною“, що бѣ сей зъ необачка захопивъ и мѣсто и князя першь, нѣ жъ звѣтка про се дѣйде до батька. Якъ бы не вдалась така штука, то покладено йти на Поросѣ до Чорныхъ Клобукѣвъ и вже въ купѣ зъ ними рушити на Кієвъ. Володимиръ зъ верхѣвцами пѣдкрався до Бѣлгорода на той часъ, якъ Борисъ у господѣ зашивався зъ дружиною та зъ бѣлгородскимъ духовенствомъ. Але „мытникъ“ ветигъ пощувати мѣсть черезъ рѣчку Ирпень. Борисъ, учувши трубы та гомѣнї ворогѣвъ, утѣкъ до батька, а Бѣлгородцѣ заразъ же поладнали мѣсть и зъ шаною привитали Володимира Метиславовича. Тутъ прищѣвъ и Изъяславъ и не гаячи часу, пощѣвився у Кієвъ, кинувши у Бѣлгородѣ брата, що бѣ зупинити Галицкого князя.

Юрій, не сподіваючись нічого поганого, бувъ у своєму „красному дворіщи“ на той часъ, якъ прибігъ до него Борисъ зъ звѣсткою, що заразъ прийде Изъяславъ. Ледве на човні встигъ Юрій ушлыти у свѣй городокъ. Кіayne зустрѣнули Изъяслава съ превеликою радостею. Якъ звичайно, першимъ дѣломъ було помолитися та подякувати Богови у Софійському соборѣ. Зъ вѣдсѣль вже Изъяславъ на Ярославовому дворіщи справивъ великій бенкетъ для народу и для своихъ спѣльни-кѣвъ Угрѣвъ. Гуляли кѣлька днѣвъ. Угры потѣшали нарѣдъ показуючи, якъ вони вмѣють ѣздити верхи. Володимирко почувши, що Изъяславъ въ Кієвѣ, а Юрій утѣкъ, досаджуючи промовивъ до Андрѣя Юрѣвича: „Отъ якъ робить справи мѣй сватъ! На него йде войско зъ Володимира, а ему й гадки нема; оденъ сынъ сидить у Пересопницѣ, другій въ Бѣлгородѣ, та не вѣпѣють встерегти ворога! Якъ вы такъ князюете зъ батькомъ, то робѣть якъ знаєте зъ Изъяславомъ, а я самъ оденъ не пѣду на него“. Пѣсля сего Володимирко вѣдѣйшовъ до Галича. Але надолжуючи за свои страты, скрѣзь по дорозѣ вѣнъ бравъ зъ мѣсть великій окупъ срѣбломъ, грозячи, що якъ не дадуть нічого, то вѣнъ почне грабувати. Лякаючись, городяне та ихъ жѣнки скидали зъ шиѣ срѣбній гривны, чертоплювали ихъ у купѣ зъ сергами и такъ вѣдкуплялись вѣдъ Володимирка.

Вѣдавъ добре одначе Изъяславъ, що самою збрѣю не вдержати ему за собою Кієва, поки буде родпине право на Кієвъ на боку старшого дядька. Знищивши се право тѣлько, можна було забезпечити за собою велике князѣвство. Мавши се на метѣ, вѣнъ зазвавъ у Кієвъ другого дядька, що бувъ у Вышгородѣ, Вячеслава. Сей бувъ старшимъ братомъ Юрѣя Довгорукого и не оденъ разъ вже важився стати Великимъ княземъ, але прихильный бѣльше до спокою, нѣ жъ до суперечокъ не дуже оборонявъ свое право. Теперъ Изъяславъ зробивъ Вячеслава Великимъ княземъ, а сей принявъ Изъяслава за сына и вѣддавъ ему весь урядъ Великого князя. Дядько ставъ жити на „великому дворіщи“ Ярославовому у Верхнѣму мѣстѣ, а небѣжъ у другому дворѣ пѣдъ Угорскимъ горбомъ. Старшій по Кієву удѣль Переяславскій вѣдданий бувъ сыновн Изъяслава, Мстиславовн. Князѣ, выправляючи до дому Угрѣвъ, обдарували

ихъ багато дечимъ дорогимъ; було дано багато дорогои посуды, одѣжи, грецкои парчѣ, коней и иншого.

Але на сему ще боротьба не скінчилась. Юрій зновъ злучився зъ Ольговичами, покликавъ до себе орду и розстановився таборомъ на лѣвому березѣ Днѣпра, якъ разъ супроти Кіева. На початку билися на човнахъ на Днѣпрѣ. Се було въ лѣтъ 1151 р. На Изъяславовыхъ човнахъ зроблений бувъ дуже довженный пристрѣй, бо гребцѣвъ закрывали дошки зъ верху, зъ якихъ була зроблена палуба; на палубѣ стояли узброєні стрѣльцѣ, а тыхъ, що кермували човномъ, було по двоє на кожному човнѣ — оденъ на кермѣ, а другій на носу. Нѣчого не вдѣяли передъ Кіевомъ, бо тутъ не можна було переплыти на правый берегъ. Юрій переплывъ човнами у Долобске озеро, зъ вѣдѣль перетягли ихъ у рѣчку Золотчу, а тамъ вже и въ Днѣпро можна було увѣйти. Вѣнъ хотѣвъ перейти Днѣпро коло Вытичѣвского броду; але Изъяславъ не попустивъ сего зробити. Тодѣ Юрій пѣславъ свого сына съ Половцями ще дальше до Зарубского броду туда, де Трубайло вступає у Днѣпро. Коло сего броду стоявъ воевода Изъяславѣвъ Шварнѣ. Мавши попередъ себе списы та хисты, Половецѣ кинулись на коняхъ у воду, а Русины поплыли на човнахъ. Тутъ вже Кіевска сторожа не здержала ворога, утѣкла до дому; се вчинилось черезъ те, що, якъ каже лѣтопись „не було тутъ жадного князя, а боярина не хотѣли слухати“. Заразъ же слѣдомъ за сыномъ перейшовъ и Юрій зъ усѣмъ войскомъ. Теперъ вже Изъяславъ Мстиславовичъ у купѣ зъ дядькомъ Вячеславомъ, зъ братомъ Ростиславомъ Смоленскимъ та Изъяславомъ Давидовичемъ Чернигѣвскимъ мусили вѣдѣйти до Кіева и заступити собою его. Великій князь стали таборомъ коло Золотыхъ ворѣтъ, Изъяславъ Давидовичъ мѣжь Золотыми та Жидѣвскими, Ростиславъ передъ Жидѣвскими воротами, а князь Городилянскій Борисъ супроти Лядекнихъ ворѣтъ; дальше вже стояло Кіевске земске ополченє. Сюда притягли и Чорні Клобуки, се бѣ то Торки, Ковуѣ, Берендѣѣ та Печенѣги зѣ своимъ скотомъ та семьями. Ся орда почала заразъ же грабувати та пустошити села та монастырѣ; черезъ се Изъяславъ мусивъ постановити ихъ мѣжь рускї дружины; а найбѣльшу орду помѣтивъ у нетрахъ бѣля Олеговои могилы.

Вячеславъ по́славъ до Суздальского князя вмовляти ёго, не проливати християньскои крови: „Я вже бувъ зъ бородою, якъ ты то́лько що родився“, звелѣвъ вѣнъ сказати братови, „не вже жъ тобѣ зновъ забажалося старшинувати!“ Се не доскулило Юрієви и вѣнъ кѣлька разѣвъ важивсся стинатнесъ зъ Великимъ княземъ. Тѣлько тодѣ, якъ бувъ побитый кѣлька разѣвъ, вѣнъ по́шовъ на зустрѣчь до своего сибѣльника Галицкого князя, що поси́шавсся допомогти сватови. Изъяславъ кинувсся за Юріємъ. И до него йшла запомога вѣдъ ёго вѣрного сибѣльника Гейзы II. Изъяславѣвъ сынъ приславъ звѣстити, що веде багато угорского войска и що воно перейшло вже черезъ Карпатскѣ горы. Одиначе Изъяславъ не дожидаючи ихъ поси́шивсся за Юріємъ, боячись, що бѣ Володимирко не вѣтнѣ приведети запомоги. Вѣйско перейшло за Стугну, минуло валы, що обороняли Кіевску Землю вѣдъ степовои орды и тутъ Кіевскѣй князѣ здѣгнали Юрія по надѣ Рутюмъ рѣкою, що зъ лѣвого боку вливається въ Рось.

Тѣлько що поблагословилося на свѣтъ ударили въ бубны, та затрубили на трубахъ: вѣйско зъ обидвохъ бокѣвъ почало лагодитисъ до бою. Вѣдаючи, що якъ ворогъ почне наперати ёго, то не буде спроможности перейти за Руть съ таборомъ, Юрій ставъ супроти ворога. Вѣйско повѣвъ до бою сынъ ёго Андрѣй, що якъ умеръ братъ ёго Ростиславъ, то зѣставсся старшимъ. На чолѣ Кіевского войска стоявъ самъ Изъяславъ. Швидко одиначе списа въ ёго руцѣ поломалася, хтось уцѣпивъ ёго въ руку та въ стегно и Изъяславъ упавъ съ коня. Не двлячисъ на се, Изъяславъ подолѣвъ Юрія. На початку почали втѣкати Половцѣ. Втѣкаючи, багато потопилося Юрієчои дружины у Руть. Тутъ вбито и сибѣльника Юрієвого, Володимира Давидовича, князя Чернигѣвского. Тымъ часомъ Изъяславъ, Великѣй князь, трохи очунявсся та й по́двѣвсся и ставъ на ноги. Деякѣ съ Кіянъ, думаючи що се ворогъ, важилися вбити ёго. „Я князь“, скрикнувъ Изъяславъ. „Ото й добре“, вѣдрѣкъ оденъ воякъ и рубнувъ мечемъ черезъ лобъ князеви. „Я Вашъ власный князь“, сказавъ Изъяславъ и скинувъ шоломъ. Тодѣ то́лько по́знали Кіяне, кого хотѣли зарубати, ухонили князя на руки та й закричали: „Господи помилуй!“

Юрій утѣкъ до Переяслава, а ёго сибѣльники до своихъ мѣствъ кождый. Въ сѣй справѣ найцѣкавѣйше оєь що. Якъ

тільки Володимиръ Давидовичъ умеръ на берегахъ Рута, то повстало заразъ pytanie: кому зъ семьѣ Святославовичѣвъ повиненъ упасти старшій стѣль, чи рѣдному братови Изъяславови, чи братови у другихъ Святославови Ольговичеви? И першій и другій мали однакове право на него; значить, хто першій захопить, той буде й паномъ. Изъяславъ Давидовичъ почавъ голосити, якъ бувъ звычай, надъ братомъ; але Великій князь, мовлячи, що симъ не пѣдложитъ рукъ пѣдъ брата, радивъ швидше поспѣшати въ Чернигѣвъ и навѣтъ давъ ему дружину зъ своимъ небожемъ. Изъяславъ Давидовичъ, захопивши вбитого брата, поспѣшивъ у Вышгородъ того жъ дня. Той жъ ночи вони перейшли черезъ Днѣпро и вже на завтра були у Черниговѣ. Тутъ поховавъ Изъяславъ брата и самъ ставъ Чернигѣвскимъ княземъ. Тымъ часомъ Святославъ Ольговичъ переправився черезъ Днѣпро и приѣхавъ до Городця Остерского. Дуже вѣднъ притомивъ, бо бувъ дуже гладкій и скотѣлось ему тутъ вѣдпочити; а що бѣ не гаяти часу, вѣднъ пѣславъ до Чернигова свого небожа, Святослава Всеволодовича. Довѣдавшись на перевозѣ, що въ Черниговѣ вже князюе Изъяславъ Давидовичъ, вѣднъ вернувся назадъ. Тодѣ Святославъ Ольговичъ вѣдѣхавъ у Новгородъ Сѣверскій.

Володимирко, прочувши про нещастѣ Юрія, вернувся до дому. На дорозѣ вѣднъ зустрѣнувся зъ Уграми, що вѣвъ до батька Мстиславъ Изъяславовичъ. Коло Дорогобужа Володимирко пѣдкрався до нихъ на той част, якъ усе Угры були пнян и спали пѣсля бенкету, що справивъ имъ Мстиславъ и у досвѣта напавъ и всѣхъ повбивавъ. Тѣлько Мстиславъ утѣкъ зъ власною дружиною. Тымъ часомъ Изъяславъ поспѣшавъ скѣнчити зовсѣмъ зъ Юріємъ. Сей останній по переду не давався у Переяславѣ, а потѣмъ у Острѣ; але вбачаючи, що нѣчого не вѣдѣе, склавъ миръ и вѣдѣхавъ у свои околицѣ на пѣвнѣчному сходѣ. Великій князь звелѣвъ зовсѣмъ розруйнувати Городець Остерскій навѣтъ съ церквою св. Михайла, що бѣ вже нѣчо не кортѣло Юрієви въ Украинѣ-Руси.

Теперь ще треба було вѣддячити Володимиркови за Угрѣвъ. Изъяславъ умовився зъ Гейзею напасти на него въ купѣ. Спѣбники зустрѣнулись по надъ Сяномъ и рушили до Перемышля, де стоявъ Володимирко. Вѣйско его було побите, а вѣднъ самъ ледве на кони встигъ проскочити середъ Угрѣвъ та Чор-

ныхъ Клобукѣвъ та вскочити у мѣсто. Якъ бы вороги не почали грабувати князѣвского двора, що бувъ за мѣстомъ и въ якому було багато всякого добра, то не трудно бѣ було захопити заразъ и Перемышль. А то Галицкій дружинники встигли збратись у мѣсто, а Володимирко примудрувавъ, якъ ему вывинутись зъ сеи бѣды. Вѣнъ прикинувся, що зовсѣмъ умирае вѣдъ ранъ и пѣславъ до Гейзы прохати миру. Вѣнъ нагадувавъ те, въ якѣй бувъ вѣнъ пригодѣ для батька Гейзы, якъ сей воювавъ съ Поляками, казавъ, що умираючи, хоче препоручити Гейзѣ власного сына, що бы тѣлько не давати его Изъяслави. Изъяславъ умовлявъ Гейзу не слухати влесливыхъ рѣчей лукавого князя. А тымъ часомъ вже Володимирко закушивъ угорского епископа та королѣвскихъ порадникѣвъ и вони заступились за него. Гейза згодився на миръ и змусивъ Володимирка поцѣлувати хрестъ на те, що вѣнъ верне Великому князеви Волянскій мѣста та буде его спѣльникомъ. Ледве скѣнчилась справа, вже Володимирко й забувъ те, що обѣцявъ и въ головѣ не покладавъ вертати Волянскихъ мѣстѣ. Изъяславъ тодѣ пѣславъ до него своего боярина Петра Бориславовича зъ Володимирковыми умовными листами. На се Володимирко вѣдповѣвъ, що живъ не буде, а пѣмститись на Изъяславѣ за те, що вѣнъ привѣвъ Угорского короля. Тодѣ бояринъ згадавъ про присягу. Князь почавъ глузувати съ того, що ему няли вѣры и вѣдправивъ боярина. Петро поклавъ листы Володимирковѣ и вѣдѣхавъ на власныхъ коняхъ, бо Володимирко не давъ ему нѣ пѣдводы, нѣ харчѣвъ. На той часъ якъ бояринъ ѣхавъ черезъ двѣръ, Володимирко йшовъ до вечернѣ у Спаску церкву. Зуздрѣвши, що Петро вѣдѣжджае, вѣнъ обернувся до тыхъ, що були зъ нимъ и регочучись сказавъ: „Онъ поѣхавъ рускій мужъ забравши усѣ волости“. Пѣсля сего князь стоявъ на хорахъ у церквѣ усю вечѣрню. Вертаючись до дому князь несподѣвано такъ занедужавъ, що ледве встоявъ на ногахъ. Се сконлось на тому самому мѣстѣ, де вѣнъ глузувавъ съ посла. Князя пѣдхопили по пѣдъ руки, принесли у горницю и що лѣ робили, а въ ночи вѣнъ сконавъ. Налагодили все для похорону и постановили коло княжон домовины его спису.

Тымъ часомъ Кіевскій посоль заночувавъ не далеко вѣдъ Перемышля. Тѣлько що заспѣвали першій пѣвнѣ, ажъ ось прибѣгъ зъ Галпча пѣсланецъ, що бѣ Петро зупинився и чекавъ

другого пбсланця. Ще у снѣданя прибувъ и другій пбсланецъ съ приказомъ вернутись назадъ у мѣсто. Якъ тѣлько Петро пѣдѣхавъ до княжихъ будынкѣвъ, то зъ сѣней до него вийшли на зустрѣчь слуги у чорнѣй одежи. Дивно стало Петрови. Зъ сѣней вѣнъ побачивъ, що сынъ Володимира, Ярославъ, убранный у чорне сидить на батьковому мѣсци; коло него були бояре такожъ усѣ у чорному. Петра посадовили на стѣльци и Ярославъ плачучи сказавъ, що его батька вже не має на свѣтѣ. Пбсля сего звелѣвъ поклонитися Великому князеви Кіевскому вѣдъ него и сказати ось що: „Богъ узявъ вѣдъ мене батька, прохаю тебе бути менѣ замѣсть батька. Ты самъ вѣдавъ, що треба було чинити зъ моимъ батькомъ; але Богъ вже вчинивъ судъ надъ нимъ, мене жъ настановивъ на его мѣсце. И его полкъ, и его дружина теперъ у мене, тѣлько сама списа стоить коло домовины; але и вона у моѣй руцѣ. Нынѣ, отче, кланяюся тобѣ. Вважай мене однаково такъ, якъ и власного сына Мстислава. Нехай Мстиславъ вѣздить коло твого стремени зъ одного боку, а я вѣздитиму зъ другого“. Пбсля сего вѣнъ вѣдославъ Петра.

Хочъ и мовивъ таку солодку рѣчь Ярославъ, але и въ думцѣ не клавъ собѣ вертати Волинськихъ мѣсть. Черезъ се Изъяславъ II въ слѣдуючому 1153 роцѣ пѣшовъ зновъ на Галицку Землю зѣ своїми молодшими князями та съ Чорными Клобуками. Зустрѣнульсь зъ Галичанами бѣля Теревовлѣ. Галицкѣй бояре не пустили самого князя битись а заперли его у мѣстѣ, боячсь за него, що вѣнъ тѣлько оденъ у нихъ князь и часомъ якъ бы его вбили, то не зѣсталось бы князя. Довго и уперто билсь зъ обидвохъ бокѣвъ и довго не вѣдомо було, чѣй буде верхъ, бо зъ одного боку переважували Галичане Кіяль, а зъ другого Великѣй князь гнавъ попередъ себе ворога. Вже у вечерѣ Изъяславъ ставъ зъ дружиною на тому мѣстѣ, де починався бѣй и звелѣвъ выкинути Галицкѣй стягъ. Галичане почали збиратись до своего стягу и такимъ чиномъ Изъяславъ захопивъ усѣхъ и Великѣй князь звелѣвъ повбивати мало що не всѣхъ; зѣоставивъ тѣлько значнѣйшихъ людей. Очевидячки вже дуже доскудили Изъяславови Галичане. Бѣльше не зробивши нѣчого, Изъяславъ вѣдѣйшовъ до Кіева. Лѣтописъ оповѣдае, що „великѣй бувъ стогѣнъ по всѣй Галицкѣй Землѣ“.

Голосили, значить, семьѣ тыхъ, кого захопивъ Изъяславъ та звелѣвъ побивати.

Пѣсля сего Изъяславъ швидко вмеръ и такимъ побытомъ суперечка за Волянскій мѣста такъ и зѣсталась безъ кѣнця. Стративши жѣнку Изъяславъ схотѣвъ одружитись у друге зъ дочкою одного Абхазского князя. Року 1153 на веснѣ вѣнъ пѣславъ своего сына Мстислава зъ Берендѣями та дружиною по Днѣпру въ низъ, що бѣ вони провели скрѣзь половецкѣи степы его молоду. Мстиславъ дѣйшовъ до мѣста Олеша, але Черкеска князѣвна не прибула. Вже тѣлько на другѣй рѣкъ, якъ князѣвна приплыла моремъ у Днѣпро, а тамъ и до Порогѣвъ, Мстиславъ провѣвъ еѣ у Кіевѣ. Заразъ же вѣдгуляли весѣля и пѣсля сего швидко, якъ мишуло кѣлька мѣсяцѣвъ, се бѣ то въ листопадѣ 1154 року. Изъяславъ умеръ, не мавши и 60 лѣтъ вѣдъ роду. Его поховали коло батька въ монастырѣ св. Теодора. Лѣтописецъ каже: „Голосила по нѣмъ уся Земля Руска, голосили й Чорнѣ Клобуки“. Та й справдѣ Кіянѣ любили Изъяслава за его вѣдвагу, за его ввѣчливѣсть, за его щедрѣсть. Умѣвъ вѣнъ й говорити зъ народомъ до речи, умѣвъ вѣнъ и шанувати якъ слѣдѣ. Чорнѣ Клобуки, що були спѣльниками Изъяслава въ протязѣ всего его жптя, такожь були дуже прихильнѣ до него. Окрѣмъ безнастанной майже вѣйны Изъяславъ вѣдзначився ще зъ иншого боку за своего жтця: вѣнъ важився руску православну церкву зрѣбити незалежною вѣдъ Византійскою. Пѣсля смерти Иляріона, що Ярославъ зрѣбивъ митрополітою, не пытаючись патріярхи Царгородского, зновъ Царгородскѣй патріярха почавъ назначаги у Кіевѣ митрополітѣвъ зъ Грекѣвъ. Въ роцѣ 1146 митрополіта Михайло, не пытавшись князя вѣдѣхавъ у Царгородъ та на другѣй рѣкъ и вмеръ. Теперъ Изъяславъ, не обертавшись у Царгородъ, скликѣвъ до Кіева рускихъ епископѣвъ и препоручивъ имъ выбрати митрополіту, вказуючи на схимника Климента Смолятича, що бувъ дуже прихильнѣ до княжковой справы. На сей разъ одначе соборъ вже не потакнувъ Великому князеви, якъ се було за часѣвъ Ярослава. Теперъ вже и власть князя не мала такой силы и ваги для всеи Землѣ Руской, и звычай, що бѣ митрополіта назначався Царгородскимъ патріярхою, усталився середъ руского духовенства. Черезъ се на соборѣ казали, що епископамъ не годиться робити те, що належить тѣлько патрі-

ярхови и не згоджувались, що бь назначити митрополітою Климентя. Смоленскій єпископъ Мануиль, Грекъ, та Новгородскій Ніфонть крѣпко держались за право патріярхове; на чолѣ жь тыхъ, що бажали уволити волю Великого князя, ставъ Онуфрій, єпископъ Чернигѡвскій. Для того, що бь додати такій постановѣ бѡльшу вагу, Онуфрій предкладавъ соборови благословити нового митрополіту рукою папы Климента, мощѣ якого привѣзъ у Кієвъ ще Володимирь Великій. Въ сему дѣлѣ Онуфрій здавався на самыхъ Грекѡвъ, що нѣ бы то благословляють рукою св. Іоана Хрестителя. Соборъ послухавъ Онуфрія и Климентъ бувъ выбраный. Одначе нѣ Мануиль, нѣ Ніфонть не згодились, що бь Климентъ бувъ митрополітою доти, поки его не поблагословить его патріярха Царгородскій. За се на нихъ гнѣвався дуже Великій князь. Не дивлячись на се, багато було декого мѣжь рускимъ духовенствомъ, що стали на бѡкъ Мануила та Ніфонта и навѣтъ патріярха приславъ до останнѣго листъ, въ якому называє Ніфонта мученикомъ. Юрій Довгорукій такожъ стоявъ на боцѣ Ніфонта та Мануила, и якъ вѡнъ ставъ пѡсля Изъяслава II. Великимъ княземъ, то выгнавъ Климента у Володимирь Волянскій, а митрополітою бувъ постановлений у Царгородѣ Грекъ Константинъ.

Першимъ дѣломъ сего нового митрополіты Константина було: заборонити вѡдправляти службу Божу всѣмъ священникамъ, якихъ благословивъ Климентъ, и вѡдлучити вѡдъ церкви память покійного князя. Одначе, на той часъ, якъ Мстиславъ Изъяславовичъ захопивъ Кієвъ, Константинъ утѣкъ въ Чернигѡвъ и тутъ швидко вмеръ того жь року (1159). Лѣтопись оповѣдає, що вѡнъ конаючи покликавъ до себе єпископа Чернигѡвского Антонія и змусивъ єго заприсягти, що якъ вѡнъ, Константинъ, умре, то що бь его не ховали, а причепили ногами до вирѣвки та й вытягли за мѣсто псамъ на поталу. Нѣ бы то єпископъ и вчпнивъ такъ, якъ обѣцявъ на диво усему народови та на спокусу. Одначе Чернигѡвскій князь, порадившись зъ боярами та зъ єпископомъ, звелѣвъ на другій день забрати тѣло и поховати у Спаскому соборѣ.

Заразъ же пѡсля смерти Изъяслава II. старый Всеславъ Мономаховичъ зазвавъ у Кієвъ другого свого небожа, Ростислава Мстиславовича Смоленского, и вѡддавъ у его руки урядъ, „ряды рядити“, якъ каже лѣтопись; але того жь самого

року и Вячеславъ умеръ (1154), а Ростиславъ стративъ Кієвъ, воюючи зъ Изъяславомъ Давидовичемъ Чернигівскимъ невдачливо. Не довго посидѣвъ у Кієвѣ и сей Изъяславъ. Изъ Суздальскої околицѣ вже йшовъ Юрій Довгорукий, вѣдаючи, що Изъяславъ не має права бути Великимъ княземъ и звелѣвъ сказати Давидовичеві: „Моя вѣтчина Кієвъ, а не твоя“. Заразъ же безъ усякої суперечки Изъяславъ вѣдѣхавъ у Чернигѣвъ. Отъ теперъ вже Юрій тѣлько за третимъ разомъ зовсѣмъ ставъ Великимъ княземъ (1155). Вѣнъ такъ роздѣливъ землѣ мѣжь сынами: Андрѣєви вѣддавъ Вышгородъ, Борисови Турѣвъ, Глѣбови Переяславъ, а Василькови Поросе, се бѣ то ту околицю, де жили Торки та Берендѣѣ. Мавши зъ усѣхъ бокѣвъ власныхъ сынѣвъ, отъ думавъ собѣ Юрій посидѣти спокѣйно на великокняжому столѣ. Але нѣ такъ склалося, якъ ждалося: мабуть спокѣй у Кієвѣ зробився зовсѣмъ неможливимъ, бо дуже вже перенуталися вѣдносно мѣжь потомками Володимира Святого. Теперъ вже не треба було певного права на старшинованє; треба було тѣлько абы-якої приключки та сили. Отъ зъ якої речі не можна було спокѣйно всидѣти у Кієвѣ, що ще бувъ ласимъ шматкомъ для всякого князя, що почувався на силѣ.

Юрій, значить, не зовсѣмъ мѣцно сидѣвъ у Кієвѣ, що вывплюся дуже швидко. Зъ одного боку бувъ живимъ сынъ Изъяслава II., Мстиславъ, те жъ Мономаховичъ, а зъ другого Чернигівскій князь тѣлько й шукали якої небудь приключки, що бѣ захопити Кієвъ. Сѣ однакові бажаня скупили у спѣлку Изъяслава Давидовича, Ростислава Смоленського та Мстислава Волыньского супроти Юрія. Одначе симъ князямъ не довелося воювати зъ Юріємъ, бо вѣнъ на сей часъ умеръ. Одного разу, бенкетуючи у боярина Петрила вѣнъ занедужавъ, а на шестій день и переставився (1157 р.). Їго поховали въ Берестовѣ, де бувъ княжій дворець. Якъ тѣлько вмержъ Юрій, то заразъ же народъ кинувся грабувати все єго добро и мѣжь иншимъ и те двориче, що звалось Раємъ и було за Днѣпромъ; спустошено було все, що належало до боярѣ та дружини суздальскої, а деякихъ зъ нихъ и вбито. Таки дуже залила вже сала за шкѣру ота дружина зъ своимъ княземъ усему Украинсько-рускому народови, вже за тыхъ давныхъ часѣвъ своими вымаганнями та своєю жадобою.

Теперъ захопивъ Кієвъ Изъяславъ Давидовичъ Чернигѣвскій. Не довго одначе довелося ѣму сидѣти тутъ, бо ще недавні спѣльники Мономаховичѣ зробилися ворогами его, а зъ ними у купѣ и Галицкій князь Ярославъ. Сего останнього ворога придбавъ собѣ Изъяславъ Давидовичъ черезъ Ярославового брата у другихъ, Ивана Берладника, що ще Володимирко прогнавъ зъ удѣлу. Довго сей Иванъ блукавъ по рѣжныхъ земляхъ, а на останку служивъ у Юрія Довгорукого. Якъ ставъ Юрій князювати у Кієвѣ, то Ярославъ Галицкій, що державъ Юрієву дочку, умовивъ его вѣдати ѣму Берладника, що нѣ бы то мавъ захопити частину Галицкои Землѣ. Берладника закували у залѣза и привезли вже въ Кієвъ изъ Суздаля, але тутъ митрополита та духовенство не попустили зробити велике злочинство, нагадуючи Юрієви про его присягу. Вернули Берладника назадъ до Суздаля. На дорозѣ Изъяславъ Давидовичъ перехоивъ Ивана Берладника и забравъ до себе у Чернигѣв. Ярославъ и до Изъяслава обертався съ тымъ же, съ чимъ обертався до Юрія, але и Изъяславъ не згодився, та на додатокъ ще почавъ вимагати удѣлу Иванови. Отъ зъ якои речі Ярославъ Галицкій ставъ ворогомъ Изъяславови и почавъ воювати зъ нимъ, злучившеся зъ Мстиславомъ Волинскимъ. Въ сѣй вѣйни Изъяславови зрадлиі Берендѣи и вѣйи повиненъ бувъ кинути Кієвъ (1159). Мстиславъ захопивъ Кієвъ и заразъ же зазвавъ зъ Смоленска свого дядка Ростислава.

Одначе Изъяславъ Давидовичъ и на думцѣ собѣ не поклавъ зовсѣмъ вѣдречися вѣдъ Кієва; ще кѣлька разѣвъ вѣнъ важився вѣдтягати Кієвъ вѣдъ Ростислава. Одного разу навѣтъ за помоогою Половцѣвъ вѣнъ захопивъ Кієвъ, але не мавши сили взяти до рукъ мѣцного Бѣлгорода, де замкнувся Ростиславъ, вѣнъ здобуваючи его бувъ вбитый jakimсь-то Войборомъ Негечевичемъ року 1162. Того жъ року загинувъ и безщасный отой Иванъ Берладникъ, що якъ умеръ Изъяславъ, змушений бувъ утѣкати въ Грецію. Въ мѣстѣ Тесальоницѣ его отробно нѣ бы то, а се було на руку Ярославови Галицкому. Такимъ побытомъ у Кієвѣ зѣстався Ростиславъ, дядко Мстиславѣвъ. Украиньско-рускі Берладники за якийсь тамъ часъ передъ смертею Ивана захопили и пограбували мѣсто Олеше, де складалися грецкі товары, що привозили до Руси. Дуже не выгѣдно було тратити черезъ такі чини Берладникѣвъ грецкі товары и для того

Великій князь Ростиславъ на сихъ Берладникѣвъ выславъ дружину зъ бояриномъ Юріємъ Нестеровичемъ. И справдѣ вѣнъ дѣгнавъ Берладникѣвъ и вѣднявъ у нихъ усе пограбоване. Загально Ростиславъ разъ-у-разъ оберегавъ сей Днѣпровый водяный шляхъ, по якому плавали до Кієва гречники та залозники; першій були куиць, що возили крамъ зъ Грециѣ, а другій съ Тавриды та Азѣвского побережа. Лѣтопись оповѣдає про сю оборону Ростиславову двѣчѣ вѣдѣ Половцѣвъ, що звичайно, користуючи зъ сварокъ та усобиць, які часто складалися на Русѣ, грабували коло Днѣпровыхъ порогѣвъ торгові караваны. Въ роцѣ 1167 Ростиславъ пославъ боярина Владислава Ляха зъ дружиною; а въ друге року 1168 обороняти караваны ходило кѣлька князѣвъ у купѣ по приказу Ростиславовому. Одначе въ останне вѣйско не пѣшло въ степъ, а весь часъ стояло бѣля Канева, лякаючи степовикѣвъ, поки гречники та залозники не прибули благополучно до Кієва.

Шѣсть рокѣвъ ажъ до свого скоу Ростиславъ спокѣйно прокнязувавъ у Кієвѣ. Вѣнъ любивъ спокѣй и бувъ дуже побожнымъ. Разъ-у-разъ вѣнъ мавъ запомогу вѣдѣ небожа Мстислава Волинського, а такожъ вѣдѣ спѣльника свого князя Чернигѣвского. На той часъ, якъ пѣсля смерти Юрія Довгорукого Изъяславъ Давидовичъ захопивъ Кієвѣ, то сей останній вѣддавъ Чернигѣвъ братови у другихъ Святославови Ольговичеви. Святославъ зъ сего часу ставъ спѣльникомъ Ростиславовымъ, мавши на метѣ черезъ се не випустити зъ рукъ Чернигова. Въ маю 1160 року вони зѣвхалися надъ Десною у Моравійску въ перше. Тутъ Ростиславъ подарувавъ Святославови багато соболѣвъ, горностаѣвъ, куницъ, пецѣвъ та якихсь-то рыбахъ зубѣвъ, а Святославъ вѣддарувавъ за се пардусомъ та двома кѣньми съ коваными сѣдлами. Зъ сего часу обидва князѣ жили мѣжъ собою у великѣй приязни и навѣтъ якъ Святославъ вмеръ, то побожный Ростиславъ бажавъ, маючи за взорець Миколу Святошу, зробитись черцемъ у Печерскому монастирѣ, въ роцѣ 1164. Але вѣдѣ сего вѣдвернули его игуменъ Поликарпъ та его сповѣдникъ Семень, вказуючи на те, що Ростиславъ ставши Великимъ княземъ запонявся тымъ самымъ чинити судъ та доглядати правду и сего вже не можна до смерти кинути. У великому постѣ Ростиславъ мавъ звичай що тыжня и що суботы причащатись, а въ недѣлю закликавъ до себе дванайцять чер-

цѣвъ печерскихъ зъ игуменомъ Поликарпомъ и частувавъ ихъ зъ шаню. У Лазареву суботу зазывавъ усѣхъ „Печерянь“ до себе, а такожъ черцѣвъ и зъ иншихъ монастырѣвъ.

Одначе и сей побожный князь заподѣвавъ неразъ зліи вчинки, що за тыхъ часѣвъ були звичайна рѣчь. Згадаймо тѣлько про его вчинокъ зъ Новгородцями. Для сего треба попереду розказати, що дѣялось пѣсля Изъяслава II. у Новгородѣ. Новгородцѣ теперъ закликали до себе по черзѣ то якого небудь зъ сынѣвъ Ростиславовыхъ, то зъ сынѣвъ Юрія Довгорукого. На той часъ, якъ Ростиславъ ставъ Великимъ княземъ у Кієвѣ, у Новгородѣ князувавъ его сынъ Святославъ. Андрѣй Суздальскій, бажючи, що бѣ Новгородцѣ вѣдсылалы податки не до Кієва, а до Суздаля, почавъ нуждати ихъ, пріяты за князя собѣ кого-небудь, на кого вѣнъ вкаже. Вѣ Новгородѣ постали черезъ се великї зворушеня и почали скликати часто вѣча. На останку тї, що були прихильнї до Суздальского князя, переважили, захопили у Городищѣ, се бѣ то на княжому дворищи, Святослава Ростиславовича та й замкнули его у хатѣ, а жѣнку его засадили у монастырѣ св. Варвары. Дружина князя була повязана, а добро розграбоване. Зъ Новгорода сего князя за сторожею вѣдослали у Ладогу, а до себе Новгородцѣ покликали за князя якогось небожа Андрѣевого (1161). Якъ прїйшла про се звѣстка до Кієвского князя, то вона такъ мѣцно розгнѣвала Ростислава, що вѣнъ заразъ же звелѣвъ купцѣвъ Новгородскихъ, що торгували у Кієвѣ, вкинути у Пересѣченскій порубъ, де за нѣчь ихъ умерло 14 изъ задухи. Прочувши про се нещасте, Ростиславъ звелѣвъ тыхъ, що зѣстались живыми, порозсылати по рѣжныхъ мѣстахъ пѣдъ сторожу. Тымъ часомъ утѣкъ зъ Ладоги у Смоленскъ и Святославъ Ростиславовичъ. Минувъ рѣкъ, Андрѣй Боголюбскій зновъ вѣддавъ Новгородскї податки Кієвскому князеви, а Святославъ зновъ ставъ князувати у Новгородѣ. Вѣ часѣ сего князюваня Шведы вчинили нападъ на Новгородску Землю. Мѣжь Пѣвнѣчною Русею та Скандинавами давно вже було сумирно и не було жадныхъ стычокѣ. Вѣ XI. та вѣ першѣй половинѣ XII. вѣку вѣ Швеціи було дуже неспокоїно; тамъ чинилася велика боротьба мѣжь поганьствомъ та христїянствомъ, та окрѣмъ того скѣнчилася династія Инглингѣвъ. Але якъ трошки утихомирилось, то заразъ же Шведы почали важитись захопити

береги Фінської затоки. Имъ треба було захопити до рукъ и Ладогу, що стояла на початку водяного шляху до Руси. Року 1164 підъ Ладогу приплыло 55 шнекъ шведскихъ, се бѣ то човнівъ. Городяне за приводомъ свого посадника Нѣжаты боронилися яко мога, поки не приплыли зъ Новгорода Святославъ съ посадникомъ Захаріємъ та зъ вѣйскомъ. Шведы ледве втѣкли на дванайцять човнахъ.

Вбачаючи, що єсть щось не до ладу мѣжь Новгородцями та Святославомъ, Ростиславъ року 1168 у лѣтку поѣхавъ на півночь. Поплывъ вѣнъ Днѣпромъ та по Сожѣ приплывъ у Смоленскъ, де колнсь-то самъ князувавъ, а теперъ синъ его Романъ. Мабуть дуже любый бувъ Ростиславъ Смолянмъ, що ще не доѣжджаючи 300 верстовъ вѣдъ свого мѣста выступили єму на зустрѣчь значнй люде. Чимъ ближе прибувавъ вѣнъ до мѣста, тымъ бѣльше людей выходило на зустрѣчь. На початку внуки, синъ Романъ, а тамъ вже и мало що не всѣ городяне зъ дорогими подарунками. До Новгорода не доѣхавъ Ростиславъ, бо ледве приѣхавъ у Торонецъ, якъ занедужавъ. Тодѣ вѣнъ приказавъ приѣхати до него у Великй Луки Святославови, захопивши зъ собою значнйшихъ Новгородцѣвъ. Новгородцѣвъ Ростиславъ змусивъ заприсягти, що до смерти не будуть мѣняти Святослава на иншого князя и вернувъ у Смоленскъ. Вбачаючи, що Ростиславъ зовсѣмъ не здужає, его сестра Рогнѣда запрошувала не выѣздити зъ Смоленска. Але Ростиславъ, бажаючи зложити свои кости старй у Кіевскому монастирѣ св. Теодора, не послухавъ и вѣдѣхавъ до Кіева. Вѣнъ бажавъ, якъ часомъ Господь „отдасть ему болѣзнъ“, постригтися у Печерскому монастирѣ. Не далеко вѣдѣхавъ Ростиславъ, бо вже вмеръ у Зарубѣ, у селѣ свои сестры. Тутъ его сповѣдавъ его сповѣдникъ Семень.

Лѣтописецъ, оповѣдаючи подробицю про останнй години життя Ростиславового, дуже спочутно говорить про него. Се свѣдчить про ту прихильнѣсть народну, яку мавъ сей побожный та сумирный князь, одначе твердый въ правдѣ та постоѣнный, що торкалося до заповѣтѣвъ батькѣвъ. Дякуючи такимъ прикметамъ та щедрости що до молодшихъ родичѣвъ, Ростиславови бодай на кѣнци свого вѣку довелось дѣйствию якъ слѣдъ жити зъ усѣма. Хочъ и не на довго, але вѣнъ заспокоивъ Руску Землю, угамувавши безнастаннй сварки та усобицѣ

за землѣ та за велике князѣвство. Ростиславъ бувъ останнимъ съ княжого роду, що ще мавъ вагу, якъ Кіевскій Великій князь, що скуплявъ въ єдино незлѣченыхъ потомкѣвъ Володимира Великого, та вѣдрубий Рускій Землѣ. Бодай его старшинованю не перечивъ нѣ оденъ зъ удѣльныхъ князѣвъ.

Х.

УПАДОКЪ КІЄВСКОГО КНЯЗІУВАНЯ.

У Ростислава зѣсталась велика семья. Его сыны, переважно Давидъ, Рурикъ та Мстиславъ, вѣдзначались вѣдвагою та честилубствомъ; вони мали великій впливъ на всѣ посіольні подѣѣ тогочасні, особливо що до пытаня про старшинованє. Власне три князѣ мали право на Кіевскій стѣлъ пѣсля Ростислава: Мстиславъ Изъяславовичъ Волянскій, що бувъ старшій у старшѣй вѣтѣ Мономаховичѣвъ, его дядько у другихъ Андрѣй Юрѣвичъ Суздальскій, такожъ найстаршій у молодшѣй вѣтѣ тыхъ же Мономаховичѣвъ, та Святославъ Всеволодовичъ, що зробився княземъ Чернигѣвскимъ пѣсля дядька Святослава Ольговича, значить, теперъ стоявъ на чолѣ Ольговичѣвъ. Кіянє прняли до себе за князя Мстислава Волянського, бо зъ давныхъ вже часѣвъ були найбільше прихильними до старшой вѣтѣ Мономаховичѣвъ; за Мстислава були такожъ браты у другихъ, Ростиславовичѣ Смоленскій. Князѣ поцѣдували хрестъ, якъ бувъ звычай, на ознаку того, що вони не перечитнуть Мстиславови князювати у Кіевѣ и мѣжь ними бувъ и отой Володимиръ Мстиславовичъ, рѣдний дядько теперѣшнѣго Великого князя, що колись-то оборонявъ Игоря Ольговича, якъ его убивало поспѣльство. Але сей Володимиръ бувъ чоловіккъ не постоійный та лукавый. Ще пройшовъ не довгій часъ, а вже Великому князеви сказано було, що отсей дядько его коить щось злого супроти него. Володимиръ, якъ тѣлько довѣдався про се, то заразъ самъ зъявився до Великого князя, що на той часъ бувъ у Печерскому монастирѣ. Вѣнъ нѣ бы то бажавъ обѣлити себе вѣдъ наговорѣвъ. Мѣжь дядькомъ та небожемъ почалась розмова. Небѣжь сидѣвъ у игумена въ келіи, а дядько у келіи економа.

„Брате! Зъ якои речи ты приѣхавъ, якъ я тебе не кликавъ“, звелѣвъ сказати Володимирови Мстиславъ, зываючи его не дядькомъ а братомъ“.

„Брате! Я прочувъ про наговоры, що чинять про мене злїи люде“—вѣдрѣкъ Володимиръ черезъ якогось-то дяка Имормыжа. „Про се менѣ сказавъ братъ Давидъ“, вѣдмовивъ Великій князь. Покладено було заразъ же пѣслати до Давида Ростиславовича у Вышгородъ. Про те, що Володимиръ щось не добре коить, Давидъ довѣдався вѣдъ своего боярина Василя Настасовича и для того вѣиъ и пѣславъ его у Печерскїй монастырь до Великого князя въ купѣ зъ своимъ тысяцкимъ Радломъ. Василь за свѣдка постановивъ якогось Давида Борянича. Почали вмовляти Володимира, але сей вѣдрѣкся вѣдъ усего. Якъ надокучило Великому князеви, то вѣиъ и промовивъ Володимирови: „Брате! ты цѣлувавъ менѣ хрестъ, и ще мабуть пѣсля того й губы не обоехли. Досе все трималось на хрестѣ, а хто вѣдречеса вѣдъ хреста, нехай того Господь покарае. Осъ ну лишень ще разъ поцѣлуй хрестъ, що не мыслитимешъ нѣчого злого супроти мене“.

Володимиръ на ново заприсягъ и ему дано мѣсто Котельничъ. Чи вѣиъ не вдовольнявся тымъ, чи що инше було, але вже черезъ кѣлька днѣвъ, вѣиъ зломавъ свою присягу и коивъ новый неспокої. Проживала у Кїевѣ его мати, друга жѣнка Мстислава I., родомъ зъ Новгорода Великого, теща Угорского короля Гейзы II. Сказавъ ѣй Великій князь: „Не можна жити намъ въ одному мѣстѣ, бо сынъ твоїй, ломлячи присягу, простягае руку до моеи головы“. Вдова переѣхала до Чернигова.

Початокъ князюваня Мстислава II. вѣдзначився голосною подѣвою. Вѣиъ, збравши молодшихъ князѣвъ, своихъ родичѣвъ, умовивъ ихъ, якъ робилось колись-то, въ купѣ всѣмъ выступити супроти Половцѣвъ, що дуже вже почали доскулювати Рускѣй Землѣ. Вѣиъ казавъ князямъ, що стеновики що року берутъ дуже багато бранцѣвъ - христїянъ до своихъ вежъ, де або завдають ихъ у неволю, або домагаються великого выкупу за нихъ; а чинячи напады на торговї караваны, вони загороджують шляхи, Грецкїй, Соляный та Залозный, що всѣ сходились до Днѣпра. Року 1169 у великій пѣстѣ склався сей вѣдчливый похѣдъ у степы, де знищено холовецкїй вежъ, що були по рѣчкахъ Орелѣ та Снопороду ажъ до Оскола; побито

такожъ багато Половцѣвъ на якійсьто рѣчцѣ коло Чорного дѣсу. Вызволено було багато бранцѣвъ-христіянъ и взято багато скоту та челяди въ неволю. Пбсля сего князѣ зновъ збирались и ходили до Канева, де й чекали поки гречники та залозники не прївхали съ караванами. На сему й скбичилося поєднанє мѣжъ братами.

Знайшлись мѣжъ старшими дружинниками злї люде, що мали выгоду въ тому, що бѣ князѣ сварились мѣжъ собою се бѣ то Ростиславовичѣ зъ Мстиславовичами. Вѣдомый Кїевскїй бояринъ Петро Бориславовичъ, що ѣздивъ до Галицкого князя, та братъ его Несторъ, були злї на Великого князя, що прогнавъ ихъ. А прогнавъ князь ихъ за те, що ихъ челядь покрала княжї конѣ, та перепятнували своімъ пятномъ. Бориславовичѣ перебравлись у Вышгородъ до Давида Ростиславовича. Пбдъ Каневомъ сї Бориславовичѣ почали чинити наговоры, що нѣ бы то Великїй князь замысляє покликати Давида та Рурика до себе обѣдати, що бѣ захопити ихъ та замкнути у замокъ. И справдѣ Мстиславъ приславъ запрошувати ихъ на обѣдъ. Давидъ та Рурикъ дали вбдповѣдъ, що тблько тодѣ поѣдуть, якъ Великїй князь поцѣлує хрестъ на тому, що не коить супроти нихъ нѣчого злого. Дуже се доскудило Великого князя и вбнъ розказавъ про се своїй старшбїй дружинѣ.

„Княже! вбдрекла дружина „не лапотъ, а хрестъ приказують цѣлувати тобѣ. Мабуть ихъ пбдневѣжують лихї люде, маючи зависть до твоєи братскои любви. Гбршь вбдѣ бѣса лихїй чоловіккъ, бо не выгадає того й бѣсѣ, що выгадає лиха людина. Не виненъ ты нѣ въ чому, нѣ Богови, нѣ людамъ, бо, милуючи насъ, ты: не маєшь спроможности замыслати зле; намъ же вѣдома твоя щира любовь до братбвъ. Отъ ты и пбшли сказати имъ: я на те цѣлую хрестъ, що не маю супроти васъ нѣчого злого, за се вбддайте менѣ тыхъ, що чинять на мене наговоры“.

Такъ и вчинивъ Мстиславъ II., якъ порадили єму бояре. На се Давидъ вбдмовивъ, що якъ наговорюватиме хто небудь вбдѣ сего часу, то вбнъ вбддаватиме того Великому князеви. Зъ обидвохъ бокбвъ поцѣлували хрестъ. Але зъ сего часу зъ боку Ростиславовичѣвъ про щирбсть не можна вже було й гадати; треба було тблько приключки для сварки. Таку приключку дали Новгородцѣ. Ломаючи присягу, що вони склали

передъ покѣйнимъ Ростиславомъ, що нѣколи не виженуть Святослава, вони послали до Мстислава Изъяславовича просити княземъ до себе его сына Романа. Мстиславъ згодився на се. Теперъ вже Ростиславовичѣ зовсѣмъ перестали няти вѣру Мстислави. Зъ сего захотѣвъ скористувати Андрѣй Боголюбскій, що тѣлько й чекавъ якои небудь приключки, що бъ вигнати съ Кіева свого брата у другихъ, такъ само, якъ се робивъ его батько зъ Изъяславомъ.

Теперъ вже бѣльшѣсть съ тяхъ, що були на боцѣ Мстислава, перейшла до Андрѣя Боголюбского, признаючи, що сей останній мае бѣльше право на Кіевске князюванє. Самъ Андрѣй не пошовъ на пѣвдень, а пославъ туда сына свого Мстислава та воеводу Бориса Жидиславовича. Зъ ними злучилися Муромцѣ та Рязаньцѣ а такожъ Смоляне та Сѣверяне. Одного тѣлько Святослава Всеволодовича не було въ сѣй спѣлцѣ, бо вѣнъ не хотѣвъ допомагати суперечникови своему на Кіевске князѣвство. Коло Вышгорода постало злученє Суздальцѣвъ зъ своими спѣльниками и зъ вѣдси вже вони всѣ у купѣ обступили Кієвъ. Мужно оборонявся Великій князь, бо Кіяне на сей разъ не зрадили Великого князя и давали вѣдсѣчь ворогамъ, якъ слѣдъ. Але зрадники зъявились мѣжь боярами, що вказували Суздальцямъ, на що треба звернути увагу для здобутя Кіева. Зрадили такожъ и Чорній Клобуки. Вже три днѣ подступали до Кіева, а на останку таки встигли увѣйти въ него. Заразъ же Мстиславъ II. зъ дружиною утѣкъ у Володимиръ Волинскій. Кієвъ вѣддали грабувати, якъ пише лѣтописецъ; а сего не бувало нѣколи. Два днѣ лютували вороги въ мѣстѣ, грабували та палили будынки, мордували городянъ а жѣнокъ забирали собѣ, обдирали навѣтъ монастырѣ та церкви; забирали иконы, книжки, рызы, брали дзвони и навѣтъ подпалювали деякі храмы. Лютували особливо Чорній Клобуки, вони запалили и Печерскій монастырѣ. Нѣкому було заступитись за нарѣдъ, бо ватажкамъ Суздальскимъ й байдуже було боронити Кієвъ, що вони дуже не любили его, а князь ихъ не гадавъ нѣколи жити у Кієвъ.

Ще за житя свого батька Андрѣй Боголюбскій здобувавъ собѣ славу въ Украинѣ-Руси, але нѣколи не покладавъ собѣ въ голову, такъ якъ его батько жити въ нѣй. Украина-Русь була ему не до вподобы и черезъ безнастаннй усобицѣ, и черезъ

сварки князів мѣжъ собою, и черезъ неспокой вѣдъ степовыхъ варварѣвъ, а переважно черезъ характеръ Украиньско-русского народу, що дуже любувався въ самостѣйности та въ волѣ. Андрѣви треба було покору та спокою, а сего було доволѣ на пѣвнѣчному сходѣ, тамъ народъ ще не надбавъ собѣ прикрыхъ для князя порядкѣвъ та переказѣвъ. Можна було робити зъ народомъ, що хочешъ. Ще за житя Юрія Довгорукого, якъ вѣнъ захопивъ зовсѣмъ до рукъ Кієвъ у 1155 роцѣ, Андрѣй изъ Вышгороду вѣдѣхавъ на пѣвнѣч у Суздальску Землю; сего навѣтъ не хотѣвъ и батько. Андрѣй и живѣ тамъ съ того часу. И теперь Андрѣй не схотѣвъ князювати у Кієвъ, а Мстиславъ Андрѣвичъ зробивъ княземъ Кієвскимъ дядька свого Глѣба, що князювавъ у Переяславѣ. Се для Кіянъ було останнѣю зневагою, бо нѣколи ще не траплялось, що бѣ старшій князь не захотѣвъ самъ князювати у Кієвъ а зѣставсь у Володимирѣ на Клязмѣ, а Кієвъ, яко якій небудь нѣкчемный удѣлъ, вѣддавъ братови.

Ось де треба шукати початку переваги Пѣвнѣчи надъ Полуднемъ, Москвы надъ Кієвомъ, абсолютизму надъ федерацією вѣльныхъ околиць.

Сучасники не тямилъ певно, що коиться щось не добре въ тѣй зневазѣ стариннои столицѣ, яку вчинивъ Суздальскій князь. Якъ бы було се розумѣне, то певно бѣ лѣтописецъ звернувъ на се особливу увагу, а то вѣнъ тѣлько подаѣ звѣтку, що Андрѣй Боголюбскій вѣддавъ Кієвъ Глѣбови Юрієвичеви. На друге лѣтописецъ звертаѣ увагу. Вѣнъ каже, що здобуте та знищенѣ Кієва склалось за грѣхи Кіянъ, а „найпаче за митрополічу неправду“. На сей часъ митрополіта якось скаравъ Печерского игумена Поликарна за ту провину нѣ бы то, що вѣнъ дозволивъ ѣсти масло та молоко у середу та пятницю у Господнѣи свята. За митрополіту стоявъ такожъ и єпископъ Чернигѣвскій Антоній, що не дозволявъ Чернигѣвскому князеви ѣсти мясо у Господнѣи свята; за се розгнѣвався на Антонія Святославъ Всеволодовичъ и вѣднявъ у него єпископію.

Андрѣй Боголюбскій не вдовольнився старымъ Кієвомъ, що пѣдбивъ єго пѣдъ себе; се саме поклався зробити и зъ Новгородомъ Великимъ, що на той часъ прогнавъ Святослава Ростиславовича, та закликавъ до себе ворога Андрѣвского Романа Мстиславовича. До того треба додати ще, що часто стинались

зъ Новгородцями на Північній Двині або на Заволочи, де и тымъ и иншимъ хотѣлося на свою користь збирати данину. Трохи чи не одночасно зъ забранемъ Кіева дружина Андрѣва напала на Новгородцѣвъ зъ воеводою Даниславомъ Лазутиновичемъ за Волокомъ, де вони збирали данину. Одначе Новгородцѣ побили тутъ Суздальцѣвъ. Се ще бѣльше розгнѣвало Андрѣя. Въ зимѣ 1169 року вѣнъ вѣдправивъ за приводомъ тыхъ самыхъ ватажкѣвъ, що ходили до Кіева, вѣйско у Новгородъ. И на сей разъ до него долучилсь Муромцѣ, Смоляне, Рязанцѣ и навѣтъ Полочане. Все було спустошене по дорожѣ, по якѣй ишли сѣ дружини, а на останку обложили и Новгородъ. Одначе, на сей разъ нѣчого не подѣяли зъ Новгородцями, бо вони боронилися якъ справжній вѣльній люде за приводомъ молодого князя Романа та посадника Якуна. А до того ще въ таборѣ тыхъ, що облягли Новгородъ почали дуже жерти люде та здыхати конѣ, бо нѣчого було ѣсти нѣ людямъ, нѣ конямъ, такъ добре похазяйнували по дорожѣ до Новгорода Андрѣй та его спѣльники. На останку Новгородцѣ такъ побили Суздальцѣвъ и набрали такъ багато бранцѣвъ, що брали за Суздальця тѣлько по 2 ногаты. Зъ великимъ соромомъ мусили вертатись до дому Суздальцѣ. Лѣтописецъ жахаючись оповѣдає, що десякій мѣжь ними ѣли конину въ часѣ великого посту, такій бувъ голодъ. Само собою розумѣється, що не безъ особливыхъ чудныхъ ознакъ склалась та оборона Новгорода вѣдъ ворогѣвъ. Образы Божон Матери плакали передъ тымъ, якъ прійшовъ ворогъ, а се доводило, що сама Пречиста обороняла Новгородъ. На споминъ виратуваня вѣдъ ворогѣвъ, Новгородцѣ постановили святкувати 27. листопада свято Знаменія Богородицѣ.

Одначе не довго втѣшався Новгородъ своєю перевагою надъ ворогомъ. Андрѣй надолуживъ за своє заборонивши возити до Новгорода хлѣбъ зъ околиць Волги и въ Новгородѣ постала страшенна дорожня. Черезъ се Новгородцѣ вже року 1170 вѣдбѣдали вѣдъ себе Романа Мстиславовича помпритись зъ Андрѣмъ и сей постановивъ имъ свого князя. Вѣнъ пѣславъ до нихъ одного брата Святославового, Рурика Ростиславовича, бо самъ Святославъ на той часъ вже не живъ. Одначе сей Рурикъ якось не справився зъ Новгородцями и швидко бувъ зму-

шений покинути Новгородъ; тодѣ Андрѣй поставивъ княземъ туда свого сына Юрія.

И на полудни не було спокою, бо Мстиславъ Изъяславовичъ и въ головѣ собѣ не покладавъ вѣдречись вѣдѣ Кіева, а навпаки всѣ сили покладавъ на те, що бѣ вигнати Глѣба Юріевича, а самому зробитись зновъ княземъ Кіевскимъ. Вѣйна тутъ не затихала. На той часъ умеръ у Дорогобужи князь, Мономахѣвъ внукъ Володимиръ, сынъ Андрѣя Переяславского. Другій внукъ Мономахѣвъ, Володимиръ Мстиславовичъ, заразъ пѣдступивъ пѣдъ Дорогобужь, мавши надѣю захопити сей удѣлъ. Дружина помершого князя не впускала его въ мѣсто. Володимиръ заприсягъ, що не займе майна, нѣ дружини, нѣ вдовы свого брата у другихъ; але якъ тѣлько вѣнъ бувъ впушений у мѣсто, заразъ же сей верткій Володимиръ загарбавъ усе, що тѣлько абсталось пѣсля покѣйника, а вдову вигнавъ. Захопивши зъ собою помершого, княгиня напрямилась у Кіевъ, бажаючи поховати чоловіка у Андрѣвскому або у Ячичному монастирѣ. Княгиня зупинилась у Вышгородѣ у Давида Ростиславовича. На зустрѣчѣ ѣй съ Кіева Глѣбъ Юріевичъ пѣславъ игумена печерского Поликарпа та Андрѣвского Семена. Але якъ на те у сей часъ до Кіева пѣдступивъ Мстиславъ II. зб спѣльниками, а помершій князь бувъ ему ворогомъ. Лякаючись вороговъ Давидъ не выпустивъ зъ Вышгорода княгинѣ, а запытавъ, чи не хоче хто зъ дружини помершого провезти домовину у Кіевъ. Нѣхто не обѣзався, лякаючись пѣмсты Кіянъ. Тодѣ игумень Поликарпъ попросивъ Давида, що бѣ вѣнъ дозволивъ своѣй дружинѣ провезти, бо нѣкому було вести коня за домовиною та нести попереду княжій стягъ, якъ се звичайно робилось. Давидъ не давъ нѣкого и такимъ побытомъ тѣлько священники съ церкви Бориса та Глѣба зъ игуменомъ та черцями поховали князя у Андрѣвскому монастирѣ. Се дѣялось у лютѣмъ мѣсяци 1170 р. Швидко пѣсля сего померъ и Мстиславъ II., а 1172 року переставися и его суперечникъ Глѣбъ Юріевичъ.

Тодѣ Кіевскимъ княземъ Андрѣй зробивъ старшого Ростиславовича, що князувавъ у Смоленську, Романа, брата Давида Вышгородского, та Мстислава Бѣлгородского. Не дивлячись на се, не довго сѣ князѣ пробули у згодѣ зъ Андрѣемъ. Якѣсь лихѣ люде наговорили, що Глѣба троєсно и навѣтъ,

що се зробили нї бы то Кїевскї бояре — отъ якъ Григорїй Хотовичъ и инші. Андрїеви схотїлось добути сихъ боярь, та Ростиславовичѣ не дали ему ихъ. Розгнївавшись за се, Андрїй звелївъ имъ покинути Кїевску Землю та йти у своє Смоленське князївство. „Дїлїться тамъ, якъ схочете“, велївъ вѣнъ сказати имъ. Ростиславовичѣ повиннї були вѣдати Кїевъ его братови Михалкови, що княювавъ у Торческу — се бѣ то у Чорныхъ Клобукѣвъ, зъ нимъ бувъ и братъ его Всеволодъ, що потѣмъ звався Великимъ Гнїздомъ. Оденъ зъ Ростиславовичївъ не осмїлился не послухати Андрїя и поїхавъ у Смоленськъ, але Давидъ та Мстиславъ Хоробрий навѣтъ у ночи несподївано захопили Кїевъ и зробили княземъ въ нему свого брата Рурика.

Ось якъ звелївъ тодї сказати Ростиславовичамъ Андрїй черезъ свого мечника Михна: „Вы не схотїли уволити мои волѣ, такъ теперъ ты, Рурикъ, рушай у Смоленськъ до брата Романа; ты Давиде, простуй у Берладъ, бо я не дозволяю тобѣ зѣставатись у Рускѣй Землѣ, ты жь, Мстиславе, найголовнїйшїй виноватець, що бѣ твоя нога не була въ Рускѣй Землѣ“. На таку промову Мстиславъ, що дїйстви бувъ дуже вѣдважный чоловікъ, не кажучи нїчого пѣсланцеви, схопивъ его, остригъ ему бороду та голову и вѣдославъ назадъ до Суздаля съ такимъ словомъ: „Ты бувъ для насъ попереду за батька; а вже якъ ставъ присылати до насъ съ такими речами, не якъ до князївъ, а якъ до своихъ пѣдручникѣвъ та до простыхъ людей — то нехай розсудить насъ Богъ“.

Лїтописецъ оповїдає, що Андрїй, узрївши свого посла, та учувши его слова, ажъ на лицї змїнився. Вѣнъ збравъ до 50.000 чоловіка вѣйска и пѣславъ его за приводомъ свого сына Юрїя та воеводы Бориса Жидиславовича на пѣвдень. Въ сему вѣйску були Новгородцѣ, Муромцѣ та Рязанцѣ, князѣ Турѣвскї, Пиньскї, Городеньскї, Полоцкї и навѣтъ Романъ Смоленськїй повиненъ бувъ запомогти супроти власныхъ братѣвъ. Такиї то мавъ впливъ на всѣхъ сей Андрїй Боголюбскїй. Чернигѣвскїй князѣ Святославъ Всеволодовичъ, що мавъ надїю пѣсля Андрїя княювати у Кїевѣ, такожъ приставъ до него. Спѣльники забрали Кїевъ безъ оборони, що покинули Ростиславовичѣ. Але вони не далеко вѣдѣйшли: вони замкнулися у Вышгородѣ та Бїлгородѣ. Спѣльники облягли Вышгородъ,

де сидѣвъ Мстиславъ. Сей вѣдвѣжний князь оборонявся такъ вѣдчливо, що девять тыжнѣвъ стояли вороги коло мѣста, та нѣчого не вѣдѣали ему. А тымъ часомъ незгода повстала въ самому таборѣ, бо було багато такихъ, що не своєю волею прѣйшли сюда, а съ примусу. На останку Волыняне съ княземъ Ярославомъ Изъяславовичемъ Луцкимъ вѣдѣйшли вѣдъ Вышгорода. Сей Ярославъ такожъ мавъ надѣю на Кієвъ и черезъ се посварився зъ Святославомъ Чернигѣвскимъ и погодився зъ Ростиславовичами, що обѣцали ему Кієвъ зъ околицею. А тутъ ще прѣйшла чутка, що Давидъ веде запомогу зъ Галичанъ та Чорныхъ Клобукѣвъ. Швидко Суздальцѣ почали переправлятися за Днѣпро, але Мстиславъ кинувся за ними и захопивъ багато бранцѣвъ и здобычѣ (1174).

Отакъ вже въ друге не повелося Суздальцямъ пѣдъ Кієвомъ, такъ само, якъ и пѣдъ Новгородомъ. Але и тутъ не довго довелося ворогамъ Андрѣевымъ радѣти. За Кієвъ почали сваритися Ярославъ Луцкій, що захопивъ его, та Святославъ Чернигѣвскій. Почали каятися и Смоленскій Ростиславовичѣ, що не згодилися зъ Андрѣемъ и навѣтъ пѣслали до него просити, що бѣ вѣнъ Романа зробивъ зновъ Кієвскимъ княземъ. Боголюбскій, що нильно доглядався до того, що дѣялося на полудни, звелѣвъ сказати Ростиславовичамъ: „Пострѣвѣайте лишень трошка; я пѣславъ на Русь до братѣвъ (до Михалка та Всеволода); якъ прѣйде до мене вѣдъ нихъ звѣстка, тодѣ я вамъ вѣдвѣтуватиму“. Отакъ то зновъ налагоджувалася залежнѣсть Кієва вѣдъ Володимира на Клязмѣ. Та не такъ складося, якъ ждалося, бо не забаромъ прѣйшла звѣстка про смерть самого Андрѣя; его вбили власнѣ бояре въ Боголюбовѣ року 1175, 29. червця.

Пѣсля смерти Боголюбского въ Суздальщинѣ почалися усобицѣ мѣжъ его наслѣдниками, а въ Кієвщинѣ йшла боротьба мѣжъ Смоленськими Ростиславовичами та Чернигѣвськими Ольговичами. На початку сей боротьбы Ростиславовичѣ захопили Кієвъ и посадили княземъ зновъ Романа и такожъ присобили собѣ значнѣйшій Кієвскій мѣста; Давидъ бувъ у Вышгородѣ, Рурикъ у Бѣлгородѣ, а молодшого брата Мстислава закликали до Великого Новгорода, де вѣнъ швидко и вмерѣ. Теперъ суперечинкомъ Романовымъ ставъ Святославъ Всеволодовичъ Чернигѣвскій, внукъ вѣдомого вже Олега. Его дѣдъ не бувъ

Великимъ княземъ, але батько и умеръ у Кіевѣ княземъ и за для того Святославъ уважавъ Кіевъ своєю батьківщиною. Се бувъ справдешній Ольговичъ по своему характеру: непосидючій, честилюбивий. Вѣнъ давъ таку вѣдповѣдь, якъ его почали умо- вляти, що вѣнъ повиненъ сидѣти на схѣдному бо цѣ Днѣпра: „Я не Угринъ и не Ляхъ я, але мы одного дѣда внуки“. Кѣлька разѣвъ вѣнъ захоплювавъ Кіевъ за допомогою Чернигѣвско-Сѣвер- скихъ князѣвъ та Половцѣвъ. Прихильний до миру Романъ вѣддавъ зовсѣмъ Кіевъ Святославови пѣсля одного съ такихъ захопѣвъ, а самъ вернувся до Смоленська. Але и сямъ не вдо- вольнився Святославъ; вѣнъ хотѣвъ выгнати Давида зъ Вышго- рода, а Рурика зъ Бѣлгорода.

Одного разу Святославъ выѣхавъ на ловы на лѣвый бе- регъ Днѣпра; якъ разъ на той часъ тымъ же самымъ заба- влявся Давидъ съ правого боку. Прійшло въ голову Святосла- вови, чи не можна захопити до рукъ Давида. Порадився вѣнъ тѣлько зъ жѣнкою та якимсь-то Кочкаремъ, та нѣчого не ка- жучи боярамъ, нишкомъ переѣхавъ черезъ Днѣпро зъ людьми, та несподѣвано напавъ на таборъ Давидѣвъ. Вѣнъ справдѣ за- хопивъ и таборъ и дружину Давидову, але самъ Давидъ зъ жѣнкою встигъ вскочити въ човенъ и утечи щасливо, хочъ зъ берега стрѣлы летѣли въ него якъ градъ. Давидъ вѣдпливъ у Бѣлгородъ до Рурика. Черезъ се зновъ почалася вѣйна зъ Ростиславовичами, зновъ Кіевъ бувъ забраний ними и на сей разъ зробили княземъ не Романа а Рурика (1180 р.). Але Свя- тославъ швидко зновъ захопивъ Кіевъ и теперь вже до смерти зѣставався въ нѣмъ княземъ (1194). Велика частка Кіевскои Землѣ зѣсталася за Рурикомъ, бо Святославъ та Рурикъ по- женили своихъ дѣтей. Уже до кѣнця житя Святославового вони жили въ спокою та въ сплцѣ, а Давидъ пѣсля Романа зро- бився княземъ Смоленскимъ.

Якъ тѣлько повстала згода мѣжь Ростиславовичами та Ольговичами, заразъ же по иншому зовсѣмъ почали чинитись усѣ справи Украины Руси, особливо що до степовыхъ варварѣвъ. Вони повинні були здорово почути на собѣ сю згоду. Теперь вже Святославъ Всеволодовичъ не мавъ потреби уле- щувати молодшихъ князѣвъ, своихъ спѣльникѣвъ, а мавъ мо- жнѣсть у купѣ зъ ними справляти походы на степъ. У сихъ походахъ за приводомъ Святослава та Рурика князѣ бують По-

ловецкій орды, забирають багато ихъ у неволю, вызволяють своихъ братѣвъ христіянъ зъ неволь, захоплюють навѣтъ самыхъ ханѣвъ яко то: Кобяка Карлыевича зъ сынами, Башкорда, Осалука и иншихъ. Половцѣ зъ своего боку съ пѣмсты чинятъ великими ордами великій та люті напады на Руску Землю.

На той часъ пройшла голосна слава про Половецкого хана Кончака, про якого руска лѣтопись заховала цѣкаве оповѣданѣ про его родовѣдъ. Ще за Володимира Мономаха, якъ вѣнъ побывавъ у Задонщинѣ Половцѣвъ, оденъ съ ханѣвъ, на имя Отрокъ, утѣкъ на Кавказъ за Зелѣну браму до Обезѣвъ; а другій, мабутъ братъ его Сырчанъ, зѣставъ на Дону. Пѣсля смерти Мономаховои отой Сырчанъ передавъ сю звѣстку до Обезѣвъ черезъ гудця Ореву; вѣнъ сему Оревови звелѣвъ сѣвати для брата половецкій пѣсені и умовляти его вернутись до дому; а якъ бы вѣнъ не послухавъ, то дати понюхати якогось-то зѣля, що звалось емшанъ. Такъ и вчинивъ гудецъ. Гѣрко заплакавъ Отрокъ, понюхавши зѣля и промовивъ: „Лѣпше скласти кости у власну землю, нѣ жъ запобѣгти славу у чужѣй“. Вѣнъ вернувся у батькѣвщину и приживъ сына Кончака, „яже снесе Сулу, пѣшь ходя, котель нося на плечеву“. Сей то Кончакъ „окаянный, безбожный та треклятый“, (такъ узывав его лѣтопись) у 1184 роцѣ привѣвъ орду Половецку на Русь. Вѣнъ грозився поналити та пограбувати всѣ рускій мѣста, бо мавъ при собѣ якогось-то „бесерменна“, що умѣвъ стрѣляти „живымъ огнемъ“; якъ каже лѣтописецъ, то вѣнъ мавъ якійс пристроѣ та луки, що самі кидали камѣня та стрѣляли. Сі луки були такі здоровенні и тугі, що ледве 50 чоловѣка мали силу натягати ихъ. Зупинивъ Кончакъ на Украинѣ, та пѣславъ до Ярослава Всеволодовича умовлятись про миръ; се бувъ молодшій братъ Святослава, що вѣддавъ ему Чернигѣвску Землю. Довѣдавшисъ про се Святославъ звелѣвъ сказати братови, що бѣ вѣнъ не нявъ вѣры лукавымъ Половцямъ, а лѣпше у купѣ зъ нимъ ишовъ воювати зъ ними. Ярославъ одначе не послухавъ. Тодѣ Святославъ у купѣ зъ Рурикомъ выступивъ супроти варварѣвъ. По переду йшли молодшій князѣ („на воропѣ“, якъ казали тодѣ), а позаду старшій. Довѣдались вѣдъ купцѣвъ, що проѣхали степъ, що Половцѣ розстановились по надѣ рѣчкою Хорломъ пѣдъ самымъ валомъ („шеломомъ“), що оборонявъ Руску Землю вѣдъ степовикѣвъ. Тодѣ молодшій князѣ високо-

чили зъ за валу, побили Половцѣвъ и захопили багато бранцѣвъ, а мѣжь тымъ и того бесерменина, що кидавъ живымъ огнемъ. Уже якъ надѣйшли старшій князь, Кончакъ утѣкъ у степъ. Се вчинилося 1. марця 1185 року, якъ разъ на новий рѣкъ. По приказу князя 6000 Берендѣвъ чи Чорныхъ Клобуковъ за приводомъ Кунтувдѣя пѣгнались за Половцями, але не здѣгнали ихъ, бо зробилась розталь.

У сей похѣдъ поспѣшались такожъ и Сѣверекій князь за приводомъ Игоря Святославовича, брата у другихъ Великого князя, та не встигли наздѣгнати вѣйска, такъ на швидку чинився сей похѣдъ. Сему Игореву вже не вперше було воювати съ Половцями, бо ще 1183 року вѣнъ вдачливо ходивъ у степъ, у купѣ зъ братомъ Всеволодомъ, сыномъ Володимиромъ та небожемъ Святославомъ. Отсе жъ и теперъ, пѣсля того якъ побили Кончака, поклавъ собѣ въ головѣ Игорь пѣти у стѣны половецкѣй, навѣтъ не пытаючись згоды на се Великого князя. При кѣнци цвѣтня вѣнъ выступивъ тѣлько зъ сѣверскими дружинами у степъ. У Путивлѣ прилучився до него его сынъ Володимиръ, що князувавъ тамъ, куда прѣйшовъ такожъ и небожь Святославъ Ольговичъ зъ Рыльска. Съ Чернигова на запомогу братъ Игорѣвъ у другихъ, Ярославъ, приславъ боярина Ольстина Олексовича съ Ковуями; се бувъ степовый нарѣдъ, що оселився на пѣвденной границѣ Чернигѣвскои Землѣ. Осъ якими словами описує сучасный поетъ приладжуваня Игоря до походу: „Комони ржуть за Сулою; звѣнить слава въ Кѣивѣ, трубы трублять въ Новѣградѣ, стоять стязи въ Путивлѣ; Игорь ждеть мила брата Всеволода“. Але Всеволодъ прямувавъ другимъ шляхомъ съ Курска. Игорь рушивъ до Донця, перейшовъ черезъ него и дѣйшовъ до Оскола, тутъ вѣнъ дочекався вже свого брата Всеволода Трубчевского. Велике враженя зробивъ на сучасникѣвъ сей похѣдъ чотырѣхъ князѣвъ, що найстаршому було тѣлько 35 рокѣвъ вѣдѣ роду. Окрѣмъ того, що й лѣтопись подрѣбно оповѣдає про него, ще про него зложеный поетичный утѣоръ, що зветься „Слово о Полку Игоревѣ“.

Вже на самому початку сего походу зъявлялися поганѣ ознаки, що пророкували поганый кѣнець. На той часъ, якъ надходило вѣйско до Донця, надъ вечеръ сонце заславъ якѣйсь-то туманъ, черезъ якѣй воно бѣльше здавалось схожимъ до мѣсяця; се дуже засмутило усе вѣйско. Але Игорь важиться

розважити его. Ось уже перевалили черезъ Половецкій валъ — Русь за шеломянемъ, якъ каже „Слово“ — и вступили въ степь. По переду выслали воякѣвъ „здобувати языка“, и сія вернувшись оповѣстили, що велике число варварѣвъ збирається та лагодиться до бою. „Або поспішайте напасти на нихъ, казали князямъ, або вертайтеся до дому, часъ не дуже спріяє намъ“. На се вѣдвѣтувавъ Игорьъ, що бувъ бы великій соромъ йти до дому безъ бою, се було бъ гѣрше вѣдъ смерти. А тымъ часомъ птахи та звѣрѣ чують швидко для себе споживу: галчичи летять до Дону великого, вовки виють по яругахъ, орлы клекочучи скликають звѣрѣвъ на кости, лисицѣ брешуть на червоній рускій хисты.

Зѣбралися Половцѣ й малі и старі на березѣ якоись рѣчки Сюрдлѣя, а свои вежѣ вѣдослали зъ жѣнками та дѣтьми назадъ. Шість полкѣвъ складали Игореве вѣйско. По серединѣ стоявъ Игорѣвъ полкъ, по правицѣ полкъ его брата Всеволода, а по лѣвицѣ небожѣвъ Святославѣвъ — отсе було головне вѣйско; попередъ тыхъ ишли Володимиръ Игоревичъ зѣ своєю дружиною та Чернигѣвскій полкъ — се бѣ то Ковуѣ зъ Ольстиномъ. Шестій бувъ зложеній по частцѣ вѣдъ кожного полку, що стрѣляли зъ лукѣвъ. Смѣливо ишла до бою Русь зодягнена у залѣзній сорочки, червонячи поле своїми червоними хистами, розпутивши свои стяги, що вѣтеръ розвѣвавъ. Кинулися передній на ворога, а Игорь та Всеволодъ не швидко ишли за ними, „не розпускаючи свого полку“. Не встояли Половцѣ супроти переднихъ та почали втѣкати. Кинулася Русь на вздѣгѣнъ за ними, доскочили до вежѣ та забрали великій полонъ: дѣвчаты, золото, шовки, а половецкихъ кожухѣвъ, япончицѣ та тои одежи такъ було багато, що хочъ греблю гати черезъ болота та по грязѣ.

На той часъ, якъ розстановилися мѣжъ половецкихъ вежѣ, Игорь почавъ промовляти до своихъ товаришѣвъ: чи не годѣ вже на сей разъ, чи не часъ вертатись до дому, поки надѣйдуть останній орды? Одрѣтувавъ на се Святославъ Ольговичъ, що конѣ его притомились и вѣнъ не встигне поспішитися за всѣми, а треба вѣдпочити. До Святослава приставъ дядько его Всеволодъ и такимъ робомъ зѣсталися вѣдпочити. Веселилися молоді князѣ пышаючися тымъ, що вони вчинили. „Наші брата, що билися съ Половцями за приводомъ Великого князя Свято-

слава, бючись дивилися на Переяславъ; Половцѣ самѣ прійшли туда, не важилися князѣ самѣ до нихъ поѣти. Ось мы такъ побили вороговъ на ихъ власнѣй землѣ; а нуге жь подемю теперъ за Донъ, та знищимо ихъ до останку; ходѣмо на Лукоморе, де не були й дѣды нашѣ“. Здається Сѣверскій князѣ покладали собѣ на думцѣ зновъ присобити собѣ Тмутороканьску Землю.

„Дрѣмає у поли Ольгове хоробре гнѣздо, далеко воно залетѣло“, каже поетъ. А тымъ часомъ орда половецка зъ усѣхъ бокѣвъ поспѣшається за приводомъ ханѣвъ, Гзака та Кончака. Ледве на свѣтѣ благословилося, а вже Русь побачила, що Половцѣ обступили єѣ на вкруги, наче густый бѣръ. Поклали собѣ князѣ силкомъ пробитись черезъ орду, що бѣ вернутись до дому. Ольговичѣ, звертаючи увагу на своє пѣше вѣйско (чорныхъ людей), не хотѣли збѣставити ихъ на поталу ворогамъ и для того звелѣли и комонникамъ позлазити єѣ коней та пробиватися пѣшки. Тутъ особливо добувъ собѣ славы Всеволодъ, що поетъ єго разъ-у-разъ узяває то Буй-Туромъ, то Ярѣ-Туромъ. Тамъ, де вѣнъ тѣлько пройде, вже лежать поганѣ половецкѣ головы; ихъ аварскѣ шеломи порозбиванѣ рускими мечами сталевыми та шабляками булатными. Се дѣялось у саму спеку въ маю мѣсяци, на Каялѣ рѣчцѣ; нѣчого було пити рускому вѣйску; и люде и конѣ помирали безъ воды. Вже на третій день, у недѣлю, Ковуѣ почали втѣкати. Игорьъ важився здержати ихъ и навѣтъ знявъ зъ себе шедомъ, що вони побачили єго въ лице, одначе нѣчого симъ не вдѣявъ. Вертаючись до свого полку, вѣнъ бувъ захоплений Половцями и єго забрали у неволю. Захопили такожъ и Всеволода. Отакъ-то скѣнчився бѣй — усѣ роздѣленѣ мѣжь Половцями. Ханъ Чилбукъ узявъ Игоря, Романъ, сынъ Гзака — Всеволода; рѣдъ Бурчевичѣвъ — Святослава, а Володимира взяли Улашевичѣ. Теперъ тѣлько Игорь зрозумѣвъ свою всю пыху и нещасте своє принявъ яко кару Божу за грѣхи, що вѣнъ вчинивъ, не маючи жалю деколи до людей и проливаючи багато христѣянської крови. Згадавъ теперъ вѣнъ про одно половецке мѣсто, що вѣддавъ вѣнъ своѣй дружинѣ на щитъ, якъ то тодѣ казали, и скѣлько тамъ пролилося и слѣзъ и крови.

Про отойто невдачливый похѣдъ такъ чутливо та поетично оповѣдає „Слово о Полку Игоревѣ“, де списана нещасна доля Святославовичѣвъ.

Великій князь Святославъ Всеволодовичъ на той часъ съ Кіева вийшовъ у Землю Вятичѣвъ збирати вѣйско та засоби, що бъ у купѣ зъ Ростиславовичами на все лѣто ити у Половецкій степи до Дону. Вѣнъ нѣчого не вѣдавъ про нещасну долю Сѣверскихъ князѣвъ. Тѣлько вже вертаючись, Великому князеви коло Новгородѣ Сѣверского прійшла чутка, що брати у другихъ, безъ его згоди вчинили таке дѣло; про ихъ же нещасну долю вѣнъ почувъ тѣлько въ Черниговѣ, куда прійхавъ на човнахъ Десною. Великій сумъ та печаль були у Сѣверской Землѣ, особливо по Сейму не було майже семьѣ, що бъ не голосила по кому небудь зъ близькихъ. Святославъ заразъ же поклавъ собѣ допомогти дѣлу. Сынѣвъ своихъ вѣнъ пѣславъ заразъ же у Сѣверскій мѣста, що бъ обороняти ихъ вѣдъ Половцѣвъ. До Давида Смоленського вѣдпрививъ послѣвъ, нагадати ему и иншимъ князямъ про те, що умовились лѣтомъ виступити на Половцѣвъ. „Иди, брате, постережи Руску Землю“, звелѣвъ вѣнъ сказати Давидови. И справдѣ Давидъ прійшовъ та въ купѣ зъ иншими князями стали таборомъ коло Триполя, а рѣдний братъ Великого князя, Ярославъ, ставъ у Черниговѣ. Дуже до речі було отаке лагодженє, бо Половцѣ заразъ же рушили на Русь пѣсля бою по надѣ Калкою, дуже до смаку припавъ имъ отой полонѣ чотырѣхъ князѣвъ и вони черезъ се дуже запышались. На щастє ханы чогось поспорилися. Кончакъ казавъ: „Ходѣмо лишень у Кіевску околицю, бо тамъ багато нашего брата побито, тамъ загинувъ и нашъ славетный Бонякъ“. Гзакъ же закликѣвъ Половцѣвъ на Сеймъ, кажучи: „Тамъ збсталися нашѣ тѣлько жѣнки та дѣти, а се намъ на руку та заберемо мѣсто безъ обороны“. Такимъ чиномъ розбилися Половцѣ на двѣ частини. Одна половина пѣшла до Путивля за Гзакомъ, понадила села, пограбувала, де що змогла и навѣтъ спалила острогъ коло Путивля, саме жъ мѣсто оборонилось. Кончакъ же напрямився до Переяслава и облеживъ его. Тутъ князувавъ Володимиръ Глѣбовичъ, внукъ Юрія Довгорукого; вѣнъ кинувся на Половцѣвъ, бувъ важко раненый и ледве втѣкъ у мѣсто. Заразъ же вѣнъ пѣславъ до князѣвъ, що стояли бѣля Триполя, просити запомоги. Самъ Святославъ такожъ пѣдганявъ Ростиславовичѣвъ. Але смоленська дружина почала змагатися зъ своимъ княземъ и збирала вѣча; вона казала, що йшла тѣлько до Кіева и теперъ вже внемоглася

у походѣ. Такимъ побытомъ Давидъ змушений бувъ вернутись до дому. Отъ про сю то суперечку споминає „Слово о Полку Игоревѣ, кажучи: „Рурикови та Давидови дѣсталися стяги Володимировѣ, але вони вѣють у рѣжий бокъ“. На останку Рурикъ и нишѣ, злучившися зъ Великимъ княземъ, перейшли за Днѣпро до Переяслава. Тодѣ Половцѣ кинулися на Сулу, спустошили всю околицю и обложили Римовъ (Ромны); швидко вони й здобули его. Въ сему дѣлѣ допомогло Половцямъ одно нещастѣ городянъ. Вони зѣбралися на заборолѣ, а се забороло не витримало патовиу та й упало; заразъ же Половцѣ скористували зъ сего и векочили у мѣсто. Кого не ветигли вбити, того забрали въ неволю и тѣлько тѣ вьратувалися, хто ветигъ утечи въ лѣсы та болота. Тодѣ Кончакъ вернувся назадъ у степъ. Мабуть на се саме натякають слова лѣтописи, якъ говорятъ про Кончака: „иже снесе Сулу“.

А Игорьъ живѣ та й живѣ у неволѣ чекаючи або выкупу, або вѣдмѣны. Нѣчого Бога гнѣвати, Половцѣ не робили ему нѣчого злого та докучливого, шануючи его вѣдвагу та породу, а особливо запоруку Кончака, що хотѣвъ одружити свою дочку зъ сыномъ Игоревымъ. Игоря стерегли 20 чоловѣка сторожи. Але ся сторожа нѣ въ чому не перечила Игореви, а навѣть послухала его. Зъ Игоремъ у купѣ було 5 чи 6 чоловѣка его слугъ та сынъ тысяцкого. Игореви навѣть не було заборонено ѣздити на ловы зъ соколами. Навѣть покликали и поца зъ Руси, що бѣ служити для Игоря службу Божу. Та орда, де бувъ Игорь, мѣстилася се лѣто на березѣ рѣчки Тора, що вливається у Донецъ. Мѣжь Половцями бувъ якийсь-то Овлуръ, що дуже полюбивъ князя и навѣть умовлявъ его утечи до дому, але князь на початку не важився на се. Одного разу сынъ тысяцкого та конюхъ звѣстили Игоря, що Половцѣ гнѣваючись, що имъ не пощастило у походѣ на Русь, замысляють повбивати князѣвъ и умовляли Игоря послухати Овлура. Игорь на останку вѣдважився и пѣславъ сказати Овлурови, що бѣ вѣнь чекавъ его на тому боцѣ Тору съ кѣньми. Игорь вырядився у вечерѣ. Сторожа половецка понащивалася кумысу, веселилася та забавлялася, и нѣ гадки про князя, думала, що вѣнь спить. А тымъ часомъ Игорь, помолившись Богови, нишкомъ выйшовъ зъ намету, перебривъ рѣчку, сѣвъ на тому боцѣ на коня та въ купѣ зъ Овлуромъ помчавъ до дому. Якъ поздохали конѣ,

то вони були змушені пішки йти через степ. Тільки через одинадцять днів прийшли до міста Донця и з відсіль вже Игорь не боячись нічого напрямився у Новгородъ Сѣверскій. Зъ відтіль не гаячи часу Игорь навѣдався и до Великого князя у Кієвъ, мавши замѣръ такожъ подякувати Богови тамъ за свѣй вызволь зъ неволѣ. „На небѣ свѣтитъ сонце“—говорить Слово — „Игорь князь у Рускѣй Землѣ; двѣчата сѣввають по надъ Дунаємъ, а луна йде черезъ море до Кієва; Игорь иде черезъ Боричѣвъ до Святои Богородицѣ Пирогощені; радѣ краина, веселиться нарѣдъ“. Ажъ рокѣвъ черезъ два вернувся зъ неволѣ и Игорѣвъ сынъ Володимиръ у кушѣ съ Кончаковою дочкою и дома одружився зъ нею. Вызволилися такожъ и Всеволодъ Трубчевскій та Святославъ Рыльскій.

Зъ сего часу боротьба съ Половцями стала ще бѣльше завзятою та упертою. Трохи не що року склалися походы у степъ. То старій князь Святославъ та Рурикъ бують съ Половцями, то вони посылають воювати зъ ними молодыхъ князѣвъ або Чорныхъ Клобукѣвъ. Зъ одного боку Русь пустошить вежѣ половецкѣй, а зъ другого и Половцѣ не дрѣмають, бо якъ тѣлько мога вони пустошати рускѣй границѣ, палять села, захоплюють у неволю багато людей. Одначе все те не такъ було, якъ за часѣвъ Мономаховыхъ або сына его Мстислава. Хочъ Святославъ Всеволодовичъ бувъ и дуже розумный и дуже дѣйный князь, хочъ ему въ кушѣ зъ Рурикомъ и часто доводилося для загального дѣла скупляти Украиньско-русскихъ князѣвъ, але вже минувъ той часъ, коли Великій князь мавъ впливъ на всѣ Рускѣй Землѣ. Доводилося навѣтъ, що й Украиньско-рускѣй князь не слухали Святослава. Навѣтъ рѣдний братъ его Ярославъ Чернигѣвскій зъ нехотя та якось мляво дававъ ему за помогоу супроти Половцѣвъ. Вѣнъ на прикладъ бувъ виноватый въ тому, що року 1187 не було вдачи въ походѣ на Половцѣвъ. Сю зиму бувъ такій великій снѣгъ, що треба було йти войску по леду Днѣпромъ у степъ; дѣйшовши до рѣчки Снопороду (Самары) князь довѣдалися, що орда стоить не далеко въ урочищи, що зветься Блакитнымъ лѣсомъ. А тутъ якъ на те Ярославъ Чернигѣвскій не схотѣвъ и ступени рушити далше; нѣ Святославъ, нѣ Рурикъ нічого зъ нимъ не подѣляли, хочъ тѣлько пѣвъ дня треба було йти, що бѣ стятися съ Половцями. Вѣнъ якъ ставъ на своєму, що пѣше его войско дуже

втомилось, такъ и не рушивъ зъ мѣсяця. Треба було всѣмъ вертатись до дому нѣ съ чимъ.

Не мало бувало клопоту и съ Чорними Клобуками, що у походахъ на Половцѣвъ складали кѣнне вѣйско. Бувало и такъ, що ось князѣ хочуть нишкомъ пѣдкрастись до Половцѣвъ, а Чорнї Клобуки вже й остерегли „своихъ сватѣвъ“, а вони и давай Бѣгъ ноги. А часомъ такъ Чорнї Клобуки зовсѣмъ не слухали князѣвъ ити на близькихъ до границѣ Половцѣвъ, бо вони жили зъ ними въ прїязни и навѣтъ мали тамъ рѣдню. Траплялось такъ, що Клобуки захоплять Половецкого хана, та взявши выкупъ, нѣчого про се й не скажуть Рускимъ князямъ. Особливо багато дечого злого зробивъ отой Кунтувдѣй, що про него було вже говорено. Одного разу въ лѣтѣ 1190 року, користуючи зъ спокѣйного часу, Святославъ та Рурикъ поѣхали на ловы ажъ до Тясмина, де вѣнъ починається и вже встигли багато наловити рѣжного звѣря. Радѣсно вернулись вони до дому и довго веселилися. На сей часъ Святославъ звелѣвъ узяти Кунтувдѣя та й вкинути его у темницю; Рурикъ оступився за него, послухавъ Святославъ Рурика и звелѣвъ пустити Кунтувдѣя. А сей такъ вѣддячивъ за се, що заразъ же удався до Половцѣвъ и пѣсля вже кѣлька рокѣвъ у купѣ зъ ними паливъ та грабувавъ рускї границѣ. Мѣжь иншимъ вѣнъ спустошивъ мѣсто якогось-то Чурная. Тѣлько вже Рурикъ подарувавши Кунтувдѣя мѣсто Дверѣнь, на Роси, змусивъ его покинути Половцѣвъ.

Чорнї Клобуки не глядячи на се багато допомагали въ боротьбѣ съ Половцями. Часомъ вони самї припрошували князѣвъ робити напады на половецкї вежѣ, мавши потребу захочити коней, скоту та челяди. Переважно вони користували съ того часу, якъ Половцѣ выряжались зъ ордою на Дунай. Особливо добре поводилося Клобукамъ въ сему дѣлѣ, якъ у Торческу, чѣльному мѣстѣ Порося, князювавъ Ростиславъ Руриковичъ; тамъ князували звычайно самї вѣдважнї съ князѣвъ, що бѣ такимъ чиномъ обороняти Руску Землю була спроможнѣсть. У зимѣ 1193 року Ростиславови довелося особливо вѣдачливо вчинити нападъ на Половцѣвъ съ Чорними Клобуками. Не пытавшись навѣтъ згоды Рурикової, Ростиславъ якъ тѣлько до него зъявились значнѣйшї люде съ Клобукѣвъ, заразъ же съ пѣдъ Чорнобыля, де вѣнъ бувъ на ловахъ, удався

до Торческа збирати товариство. Рурикъ на той часъ бувъ у Овручи, збираючись на Литву. Ростиславъ тѣлько запросивъ до себе брата свого у другихъ, Мстислава Мстиславовича (Вдатоного), що сидѣвъ у Триполю. Мстиславъ зѣлюбки згодився на се. Мабуть Чорнї Клобуки добре вѣдали, коли треба робити нападъ, що вниъ скѣнчився такъ вдачливо — багато тодѣ було захоплено скоту, коней та челяди у половецкихъ вежахъ. Погналися Половцѣ за Клобуками та князями, та не вѣдвѣжилися битись. Объ Рѣздвѣ Ростиславъ вже й вернувъ у Торческъ, а зъ вѣдсѣль поѣхавъ до старшихъ родичѣвъ зъ „сайгатами“ се бѣ то сѣ подарунками, якї складалися сѣ тои здобычи, що вниъ набравъ у походѣ. На початку вниъ завнтавъ до батька Рурика въ Овручъ, а потѣмъ у Смоленскъ до дядька Давида а зъ вѣдтѣль до тестя Всеволода Юрѣвича, до Володимира на Клязмѣ.

Въ Суздальскѣй Землѣ на той часъ уже втихомирилося пѣсля того, якъ убито Андрѣя Боголюбского. У Володимирѣ князювавъ вже молодшїй братъ его Всеволодъ III. и за его часѣвъ Пѣвнѣчна Русь зновъ почала мати перевагу надъ Украниною-Русю. Теперъ вже й Кївскїй князь мусивъ уважати Всеволода старшимъ княземъ. Отакъ на Рускѣй Землѣ повстали два великї князѣвства: одно у Кїевѣ, а друге у Володимирѣ на Клязмѣ. Для того то посѣшчалися пѣвденнїй князѣ вступати у шлюбнїй звязки сѣ пѣвнѣчними. Рурикъ за свого сына Ростислава засватавъ у Всеволода III. его дочку Верхуславу, року 1187, якъ ще йи було 8 рокѣвъ. Всеволодъ выславъ дочку зъ боярами на пѣвдень, давъ богате вѣно, що складалося зъ золота та сѣрѣбла. Проводили дочку батько зъ матѣрю и попрощалися гѣрко плачучи. Вѣнчалися молодї у Бѣлгородѣ, а вѣнчавъ бѣлгородскїй епископъ Максимъ у деревлянѣй церквѣ св. Апостолѣвъ. Дуже бучне було весѣле, зѣѣхалося на него до двацѣть князѣвъ. Рурикъ давъ своѣй молодѣй невѣстцѣ багато дорогихъ подарункѣвъ, а мѣжъ иншимъ мѣсто Брагинѣ; боярамъ, що прибули въ купѣ зъ молодою въ Бѣлгородъ такожь Рурикъ подякувавъ. Ще довго за тыхъ часѣвъ говорили про се весѣле. На той часъ, якъ Ростиславъ пѣсля отого вдачливого походу на Половцѣвъ вѣдвѣдавъ тестя свого, Всеволодъ дуже зрадѣвъ, побачивши свою дочку и цѣлѣсемьку зиму не вѣдпустивъ вѣдъ себе нѣ зятя, нѣ дочки, а пѣсля того вы-

провадивъ ихъ зъ великою шаною та зъ богатыми подарунками.

Ростиславѡвъ похѡдъ на Половцѣвъ съ Чорными Клобуками зовсѣмъ змусивъ Рурика змѣнити те, про що вѡнъ замыславъ. То вѡнъ збирався выступати на Литву, а тутъ Святославъ Кіевскій приславъ до него сказати: „Твоій сынъ зачепивъ Половцѣвъ, почавши зъ ними воювати; а ты простуєшь въ иншій бѡкъ, кидаючи свою землю; нѣ, княже, такъ не можна — йди теперъ на Русь, та обороняй еѣ“. Треба пам'ятати, що на той часъ тѡлько Кіевскій Землѣ переважно назывался Русею. Треба було послухати Святослава и Рурикъ справдѣ потягъ на пѡвденну границу, вѡдложивши похѡдъ на Литву, що починала доскулювати вже зъ заходу. Въ лѣтѣ 1193 року, ще до походу Ростиславового, вже старій Святославъ мусивъ складати миръ съ Половецкими ханами, що бѣ хочъ трохи вѡдпочити вѡдъ безнастанного неспокою. Вѡнъ та Рурикъ зѣѣхалися до Канева и зѣ вѡдсѣлѣ пѡслали до ханѡвъ, що бѣ умовлятися за миръ. Захѡднїй або „Лукоморекї“ ханы, Итоглый та Акушь, дѣйствию приѣхали, а схѡднїй, Осолукъ та Изай, розтаборились по другому боцѣ Днѣпра супроти Канева а въ Канѣвъ не пѣхали. Вони запрошували князѣвъ до себе. На се князѣ дали таку вѡдповѣдь: що нѣ за дѣдѡвъ, нѣ за батькѡвъ не було звычайо, що бѣ ѣздили князѣ до Половцѣвъ. Для того, хочъ захѡднїй ханы и згоджувались миритися, але, мавши на увазѣ, що схѡднїй не слухають, Святославъ сказавъ: „Не можу миритися зъ одною половиною“. Отакъ зъ сего нѣчого й не вийшло и князѣ розѣхались.

Се вже була остання дѣя Святославова, що до Половцѣвъ. Не має въ тому нѣякого сумнѣву, що окрѡмъ того, що Кѣвскїй князѣ мали на метѣ обороняти Чернигѡвскїй та Кіевскїй границѣ, вони ще певно мали що инше на думцѣ, воюючи съ Половцями. По той бѡкъ степену по надѣ Азѡвскимъ та Чорнымъ моремъ було Тмутороканське князѣвство, колїсь-то околиця дуже заможна, дякуючи Тавридѣ та Кавказу, що були поручъ. Воно належало до роду Ольговичѣвъ и теперъ Половецка орда зовсѣмъ заступила имъ туда дорогу. Отъ усею то крайну бажалося дуже внукамъ Олега Святославовича запопасти; про се споминає и Слово о Полку Игоревѣ. Та мабутъ не судилося дѡйти до сеп меты князямъ. Доволѣ було й того,

що бь оборонити вѣдъ варварѣвъ близькѣ границѣ. А тутъ зновъ повстали усобицѣ мѣжь князями и Половцѣ зновъ мали спроможнѣсть користувати зъ нихъ и навѣтъ грабувати стародавну столицю Русь.

Въ лѣтѣ 1194 року Святославоу въ останне вже доведлося поѣхати у Землю Вятчѣвъ, свѣй удѣлъ ще вѣдъ батька. Тамъ треба було бачитись у Карачевѣ зъ рѣднимъ братомъ Ярославомъ, та зъ братомъ у другихъ Игоремъ та Всеволодомъ — се бь то съ князями Чернигѣвскими та Сѣверскими. У нихъ було якесь змагане зъ Рязаньскими князями за землю. Вони вже хотѣли выступити въ похѣдъ на Рязаньцѣвъ, але не важилися зробити сего безъ дозволу Суздальского князя, бо Рязаньскѣй князѣ залежали вѣдъ него. Святославъ съ Карачева пѣславъ послѣвъ позволитись у Суздальского князя, але вѣнъ не дозволивъ. Святославъ вертався до дому вже зовсѣмъ не здужаючи. Наближалося свято Бориса та Глѣба и старому князеви забажалося заѣхати у Вышгородъ, помолитись мощамъ, та поклонитись батьковѣй могилѣ. Не доведлося сего вчинити, бо не було священника въ дома. Такъ и приѣхавъ Святославъ до Кіева зовсѣмъ вже ледво живий. Вѣнъ заѣхавъ у Нове двориче коло Кирилѣвского монастыря, що збудувавъ его батько. Тутъ вже не мавши силы йти у церкву, вѣнъ справлявъ свято в. муч. Бориса та Глѣба (24. липця). На другѣй день прѣйшла звѣстка, що вѣдъ Грецкого царевича ѣдутъ сваты за Евфимією Глѣбѣвною, внукою Святославою. Великѣй князь на зустрѣчь до нихъ пѣславъ боярѣ; вѣнъ що дальше, то слабшимъ почувавъ себе. „А коли се въ насъ впадають Макавеѣ?“ спытавъ вѣнъ жѣнки; въ сей день умеръ его батько. „У понедѣлокъ“ — вѣдрекла княгиня. „Не дожидати вже менѣ“, промовивъ князь. Передъ смертю Святославъ постригся у черцѣ. Его й поховали у Кирилѣвскому монастырѣ.

Пѣсля Святослава Всеволодовича повиненъ бувъ князювати въ Кіевѣ Рурикъ Ростиславовичъ, якъ була умова мѣжь ними вже давно. Для того Святославъ, чуючи, що швидко вмере, пѣславъ до Рурика въ Овручъ пѣсланця, а сей не загаѣвшись прибувъ у Кіевъ. Его зустрѣнули митрополита съ процесією, духовенство и нарѣдъ и увели въ Софійскѣй соборѣ, де й вѣдбувся обрядъ впровадження на престѣлъ княжѣй. Склалося усе те не безъ вѣдома Великого Суздальско-Володимирского князя

и сей останній навѣтъ приславъ зо свого боку мужѣвъ. Ростиславовичѣ вважали Всеволода старшимъ мѣжь Мономаховичами и вѣнѣ, якъ бы схотѣвъ, самъ мавъ можливість стати княземъ у Кієвѣ; але вѣнѣ лѣпше захотѣвъ лишитися княземъ тамъ, де бувъ и братъ его Андрѣй, а Кієвъ мати вѣдъ себе въ залежности.

Звычайно, якъ тѣлько старшій князь переходивъ у Кієвъ князувати, заразъ же его родичѣ такожъ починали переходити на лѣпшій князѣвства. Окрѣмъ Рурика съ числа Ростиславовичѣвъ збоставався живимъ оденъ тѣлько братъ его Давидъ Смоленскій. Року 1195 Рурикъ покликавъ его въ Кієвъ, помѣркувати про дѣла свого роду, „подумати о Володимирѣ племени“. Найважѣйшимъ питаннямъ було питання про землѣ. Давидъ зб Схолянми приплывъ по Днѣпру; въ середу на русальному тижню вѣнѣ зупинився у Вышгородѣ, що мавъ колись-то въ удѣлѣ собѣ. Теперъ почалися обопѣльнї бенкеты та подарунки. Перше Рурикъ зазвавъ до себе Давида зб Схолянми на бенкетъ и обдарувавъ ихъ, занѣмъ Ростиславъ Руриковичъ гостивъ Давида въ Бѣлгородѣ. А тамъ вже й Давидъ запросивъ брата зб дѣтьми до себе у Вышгородъ. Теперъ прїйшла черга угостити духовенство та нарѣдъ. На початку Давидъ справивъ бенкетъ черцямъ а такожъ Чорнымъ Клобукамъ. Зъ свого боку Кієвѣ угощували Давида зб боярами. Пѣсля усего того бенкетованя князѣ почали умовлятися про землѣ, приступили до „ряду“, якъ тодѣ казали. Само собою розумѣється йшла рѣчь и про оборону вѣдъ Половцѣвъ, а такожъ супроти Ольговичѣвъ, що малися до Кієвскихъ удѣлѣвъ. Давидъ окрѣмъ того на сей часъ ворогувавъ зб своимъ сусѣдомъ на заходѣ, се бѣ то съ княземъ Полоцкимъ; ему хотѣлося присобити Витебскъ зб околицею. Скънчивши справу Давидъ вернувся у Смоленскъ.

Веселый та сумирный початокъ князуваня Рурикового въ Кієвѣ, здавалось бы, дававъ и на дальше надѣю на те жь саме. Рурикъ бувъ родичемъ и прїателемъ зб усѣма Мономаховичами. Всеволодъ III. бувъ ему своякомъ и самъ згодився на те, що бѣ Рурикъ бувъ у Кієвѣ княземъ. У Смоленску князувавъ рѣдний братъ Давидъ а Романъ Мстиславовичъ, що державъ его дочку, бувъ княземъ у Володимирѣ Волянському. Для того, що бѣ ще бѣльше прихилити до себе сего зятя,

а також мати в нїмъ запомогу супроти степовикѣвъ та Чернигѣвскихъ Ольговичѣвъ, Рурикъ вѣддавъ ему ще землѣ по Роси або Чорнихъ Клобукѣвъ зъ мѣстами Торческомъ, Триподемъ, Кореунемъ, Богуславомъ та Каневомъ. Свого сына Рурикъ посадивъ у Бѣлгородѣ. Але такому доброму початковни Рурикового князюваня не вѣдиовѣдала дальша его доля. За часѣвъ Рурика гѣрка доля зустрѣнула Кіевску Землю и особливо самъ Кієвъ. Увесь неладъ та сварки повстали зъ за того нещасного Порося, що вѣддане було Романови Волянському. Не вподобалась дуже ся приязнь Рурика зъ Романомъ князеви Суздальскому, бо Романъ собою виявлявъ нову силу суперечну Північній Руси. Мавши въ рукахъ Волянську Землю, Романъ мавъ надѣю придбати и Галичину. А мавшу таку запомогу, Кіевскій князь мавъ надѣю вызволитись съ пѣдъ залежности вѣдъ Всеволода III. Для того то сей останній поклавъ собѣ конче посварити спѣльникѣвъ мѣжъ собою. Се вѣнъ скоивъ дуже зручно.

Вже въ тому жъ 1195 роцѣ приславъ Всеволодъ до Рурика боярѣ, дорѣкаючи его тимъ, що всѣмъ молодшимъ князямъ данї рускї мѣста, а тѣлько ему, Всеволодови, нѣчого не дано. Ему хотѣлося придбати тї самї мѣста, що теперъ були у Романа Волянського. Самъ не вѣдавъ Рурикъ, що ему подѣяти, бо запрягъ Романови, що мѣста тї нѣкому иншому не будуть вѣдданї. Почавъ мѣркувати Рурикъ зъ боярами, що подѣяти. Поклали дати Всеволодови иншї волости. Але Суздальскій князь конче хотѣвъ мати Поросе и казавъ, що якъ ему его не дадутъ, то почне вѣйцу. Тодѣ Рурикъ удався до митрополіты и сей увѣльнивъ его вѣдъ присяги Романови, мавши замѣръ черезъ се не довести до вѣйны зъ Всеволодомъ. Вѣнъ радивъ дати Романови иншї мѣста, а Поросе Всеволодови. Такъ и зробили. Романъ згодився на се и навѣтъ згоджувався, що бѣ ему заплатили грѣшми замѣсть надѣлу. Але не сего треба було Всеволодови. Вѣнъ пѣславъ власныхъ посадникѣвъ у мѣста на Роси, а Торческѣ вернувъ зятеви своему Ростиславови, сынови Руриковому. Черезъ се Романъ прозрѣвъ, що Рурикъ умысно умовився зъ Всеволодомъ III. за Поросе; се зроблено нѣ бы то для того, що бѣ вѣддати сынови власному Торческѣ. Отакъ повстала суперечка, а потѣмъ дѣйшло дѣло й до усобиць.

Ольговичъ въ сихъ усобицяхъ очевидячки пристали до Романа. Рурикъ та Всеволодъ, яко старшій зъ Мономаховичѣвъ прикладали всѣхъ засобѣвъ, що бѣ забезпечити Кіевску Землю за своимъ родомъ. Вони схиляли Чернигѣвскихъ князѣвъ, що бѣ тѣ понялися нѣколи й не думати про Кіевъ, а вдовольнитися тымъ надѣломъ, якъ его зробивъ ще Ярославъ. На се Ольговичъ вѣдѣтували: „Не Угры мы, не Ляхи мы, а внуки одного дѣда. Поки вы живіи, намъ нема дѣла до Кіева; а якъ помрете, буде такъ, якъ Богъ дасть“. Тодѣ почавъ Рурикъ лагодитися до вѣйны, закликаючи Всеволода Суздальского та Давида Смоленского пособити ему. До Ольговичѣвъ приставъ Полоцкій князь, що ворогувавъ зъ Смоленскимъ за Витебекъ. Якъ у кѣтлѣ закипѣло по всѣхъ кѣнцяхъ Рускои Землѣ: и въ Кіевскѣй Землѣ, и въ Чернигѣвскѣй, и въ Смоленскѣй, и въ Полоцкѣй, и на Волинѣ, и въ Галичинѣ. А Половцѣ тымъ часомъ робили своє дѣло, якъ се бывало все, коли нѣхто зъ Рускихъ князѣвъ не думавъ про оборону вѣдѣ степовикѣвъ. Теперъ не тѣлько нѣхто не оборонявъ, а часомъ и закликали Половцѣвъ; а се останнимъ було й на руку. Самъ Рурикъ яко зять якогось Половецкого хана дававъ тому приклады. Часомъ тѣлько Всеволодъ Суздальскій та Романъ Волинскій нагадували варварамъ про давній походы Рускихъ князѣвъ.

Якъ тѣлько Романъ Волинскій придбавъ собѣ Галичъ, заразъ же въ 1202 роцѣ вигнавъ съ Кіева Рурка. На сей разъ останнѣму допомагали Ольговичъ, бо имъ не дуже бажалося, що бѣ такъ заслонювався Романъ, що вже скупивъ Галичъ та Волинъ. Всеволодъ III. на сей часъ бувъ ворогомъ Руриковымъ. Саміи Кіяне вѣдчинили Романови браму на Подолѣ. Але не для себе хотѣвъ захопити Романъ Кіевъ зъ околицею; вѣнъ бѣльше думавъ такъ, якъ и Всеволодъ про власну землю, де вѣнъ орудувавъ, якъ схотѣвъ, нѣ жь про Кіевъ. Для того то, мавши згоду Всеволода, Романъ посадивъ у Кіевѣ княжувати брата свого у другихъ (Ингвара Луцкого). Тодѣ Рурикъ вѣдѣйшовъ до Овруча. Въ слѣдуючому роцѣ въ купѣ зъ Ольговичами, та мавши запомогу вѣдѣ Половцѣвъ за приводомъ Кончака и иншихъ ханѣвъ, Рурикъ захопивъ Кіевъ и дозволивъ его грабувати Половцямъ; се була заплата имъ за помѣчъ, а въ купѣ й помѣта Кіянамъ, що вони вѣдчинили браму Романови. Половцѣ, якъ и треба було ждати, лютували звы-

чайно якъ варвары: палили, грабували не тѣлько Подѣль, але Верхній городъ. Софійскій соборъ, Десятинна церква, монастирѣ не втѣкли вѣдъ рукъ ихъ. Святу посуду, хресты, рызы зъ образѣвъ, божественнй книжки, дорогй одежи княжй, що звычайно вѣшали по церквахъ, усе пограбували Половцѣ. Багато людей повели вони зъ собою у неволю, особливо парубкѣвъ та дѣвчатъ; не втѣкли вѣдъ сего одначе й черцѣ та черницѣ. Тѣлько й зѣсталися не займаными купцѣ чужостороннй або гостѣ варяжскй, що встигли замкнутись съ крамомъ по своихъ мурованыхъ церквахъ; одначе й вони повиннй були вѣдати Половцямъ половину краму. Пѣсля 1169 року се вже въ друге грабовано Кіевъ; на сей разъ се грабоване було далеко гѣрше, нѣ жъ у перше. Якъ каже лѣтопись, тодѣ неприятеľ, що грабували були съ Пѣвнйчнои Руси та православной; все жъ таки не такъ вони лютували, якъ степовики. Ще бѣльше Кіевъ стративъ ваги та збѣднѣвъ пѣсля сего спустошеня.

Пѣсля сего вже не багато зѣсталося часу до находу Татаръ. Про долю Кіевского князѣвства зѣстається сказати тѣлько кѣлька слѣвъ. Романъ Волянскй ще року 1203 напавъ на Рурика, що боячись зрады Кіянъ сидѣвъ въ Овручи. Князѣ склали миръ. Рурикъ вѣдрѣкся вѣдъ сѣблки зъ Ольговичами, а Романъ, мавши на те згоду Всеволода, вѣдавъ Рурикови Кіевъ. Але не довго такъ було. Пѣсля походу на Половцѣвъ, що вчиненнй бувъ князями въ кушъ, на той часъ, якъ князѣ зупинились у Триполю, Романъ звелѣвъ схопити Рурика и постригти въ черцѣ; те жъ саме зробивъ зъ его жѣнкою та дочкою (своею жѣнкою). У Кіевѣ ставъ князувати, якъ того бажавъ Всеволодъ, его зять Ростиславъ Руриковичъ.

Воюючи съ Поляками року 1205 загинувъ и самъ Романъ Галицкй. Заразъ же Рурикъ розстригся и замѣсть сына зновъ ставъ Великимъ княземъ. Се жъ саме вѣнъ хотѣвъ зробити и зъ жѣнкою, але вона не схотѣла и зробилась схимницею. Одначе и на сей разъ не довелось Рурикови спокѣйно покнязувати, бо зъявився новый суперечникъ — князъ Чернигѣвскй. Рѣдъ Ольговичѣвъ твердше придержувався черги старшинованя що до Кіевского князѣвства. На Чернигѣвскому столѣ ставъ пѣсля смерти Ярослава Всеволодовича (1198) княземъ Игорьъ Святославовичъ, князъ Новгородско-Сѣверскй, отой, про якого зложено „Слово о Полку Игоревѣ“; але вѣнъ умеръ черезъ

4 роки. Тепер старшиноване мѣжь Ольговичами переходило до Всеволода Червоного, сына Святослава Всеволодовича, що бувъ Кіевскимъ княземъ а Всеволодъ ставъ Чернигѳвскимъ княземъ. Одначе вѳнъ не вдовольнився Чернигомъ; вѳнъ зовсѣмъ вдався въ Ольговичѣвъ. Якъ тѳлько вмеръ Романъ, заразъ же Всеволодъ Червоный наважився здобути собѣ Кіевъ. За помогою Половцѣвъ вѳнъ кѳлька разѳвъ выгонивъ безцасного Рурика съ Кіева. Звернувъ на се увагу тодѣ Всеволодъ III. и поклавъ собѣ датися въ тямки Ольговичамъ, що бѣ вони не дуже то безъ его згоды орудували на Полудни. Року 1207 за помогою Рязаньскихъ князѣвъ Всеволодъ III. рушивъ на Пѳвдень. Довѣдавшись у дорозѣ, що нѣ бы то отсѣ Рязаньскѣ князѣ замысляють зрадити, вѳнъ звелѣвъ схопити ихъ и замѣсть Кіева рушивъ на Рязань, мавши замѣръ вѳдъ разу пѳдбити Рязаньску Землю пѳдъ себе. Значить, великого страху нагнавъ Всеволодъ III. на пѳвденныхъ князѣвъ, що вони якъ тѳлько прочули, що йде на нихъ, заразъ же утихомирились. Черезъ се Всеволодъ III. вѳддавъ Кіевъ Всеволодови Червоному, а Рурикови — Чернигѳвъ (1210). Не на довго и пѣсля сего одначе було сумирно. Року 1112 умеръ Всеволодъ III., а Суздальска Земля пѳдѣлилась на частки помѣжь его дѣтей и заразъ же почался сварки та усобицѣ такъ само, якъ пѣсля смерти Андрѣя Боголюбского. На Полудни зновъ почалася боротьба Ростиславовичѣвъ зъ Ольговичами за Кіевъ. Тымъ часомъ Рурикъ умеръ, а до Ростиславовичѣвъ прѣйшовъ зъ Повгорода его небѳжъ Метиславъ Метиславовичъ Удатный. Сей то Метиславъ выгнавъ съ Кіева Всеволода Червоного, а Кіевскимъ княземъ зробивъ свого брата у другихъ, Метислава Романовича Смоленського (1214 р.). Сей самый Метиславъ Романовичъ загинувъ бючись съ Татарами по надѣ Калкою.

Отъ середѣ такихъ то обставинъ та вѳдносинъ князѣвъ мѣжь собою чимъ дальше, тымъ вѳдмѣниѣнше поветавала особѣсть рускихъ околицѣ; сѣй особѣности дономагали ще характеръ жителѣвъ, що жили по рѳжнихъ околицяхъ та пинѣй мѣсцевѣ вѳдмѣны. Кожна околиця починала жпти власнымъ историчнымъ житемъ, на чолѣ маючи особливу вѣтку княжого роду. Въ кожнѣй вѣти заховувалася така жъ сама звичайна черга въ старшинованю, а се разъ-у-разъ становиться приключкою для усобицѣ за обладане Кіевомъ. Тымъ часомъ Кіевъ

що дальше, тымъ бѣльше тративъ свою вагу, яко найстарше мѣсто мѣжь иншими, не лишившись одначе на все за однимъ якимъ небудь покольнемъ Игоревичѣвъ. Теперъ вже Кієвъ часто доводиться не старшимъ князямъ, а молодшимъ родичамъ. Одначе все таки Кієвъ доси ще злучає мѣжь собою найдавший і найвѣдрубившій околицѣ Русн; въ нѣмъ и доси скупляється стародавна руска просвѣта. Тѣлько вже тодѣ, якъ зѣ Сходу наступила нова непроглядна темрява вѣдъ Татарскои орды, тодѣ тѣлько загинула мѣсть Рускихъ матѣрь.

XI.

КІЄВЪ, ПОРОСѢ ТА ПОЛѢСѢ.

Кієвъ зъ его околицею бувъ осередкомъ політичного життя Украинско - руского народу майже чотири перші вѣки нашон исторіи. Рускою Землею звалась власне отся тѣлько околиця, бо переважно саме тѣлько Полянське племя вважалося Русею.

И въ купецкихъ и въ політичнихъ вѣдносинахъ Руска або Полянська Земля мала выгоды зъ усѣхъ бокѣвъ. Се була дуже хлѣборѣдна краина, багато мала вона текучои воды, багато лѣсѣвъ. Руске племя по Днѣпру мало широкій водяный шляхъ и на пѣвнѣчь и на пѣвдень; по Припети та Деснѣ була спроможнѣсть плавати на захѣдъ та на схѣдъ чи то для купецтва, чи то для вѣйны. Що до границъ Кієвскои Землѣ, то ихъ не було нѣ природныхъ, нѣ політичныхъ, якъ розумѣти ихъ широко. На пѣвнѣчи сѣ границѣ вступали въ болота та нетры Полѣся по Припети, на полудни вони входили въ степъ мало що не до самыхъ порогѣвъ Днѣпровыхъ; на захѣдъ границя доходила до Горыни та Случи, захоплюючи частину навѣтъ Волинскои Землѣ. Тѣлько на схѣдъ Днѣпру бувъ межею природною Кієвскои Землѣ, якъ не зачисляти до него лѣвобережнои смуги, що належала до Кієвскихъ князѣвъ та Переяславскои околицѣ, що складала удѣль Кієвскои князѣвства, такъ само якъ и все Полѣсе на Припети.

Вузко розумѣючи Кієвска Земля лежала власне по надъ Днѣпромъ съ правого его боку, маючи на пѣвнѣчи межею Теревѣвъ, а на полудни Рось, рѣчки, що вливались у Днѣпру. Невеличка рѣчка Стугна, що протѣкала по глубокому розлозѣ,

роздѣляла всю Землю на двѣ частини. Обидвѣ сї частини не зовсѣмъ походили одна на одну. Частина на півночѣ вѣдъ Стугны нерѣвна, хвиляста; багато рѣчокъ тече тамъ, простуючи у Днѣпро. Зъ одного боку вѣдъ Днѣпра земля горбовата и сї горбы стыкаються зъ высокимъ берегомъ Днѣпра; зъ другого пѣдходятъ невысокї вѣтки Карпатъ. Рѣчки, що течуть тутъ, особливо Тетеревъ вже не далеко вѣдъ Днѣпра має скалистї береги, бо своєю течїєю оголяє гранїтне камѣне Карпатскихъ гѣръ. Земля тутъ хлѣборѣдна, хочъ часомъ середъ черноземлѣ можна зустрінути й пѣсокъ, багато тутъ було розкѣшнихъ настовпѣвъ, багато липовыхъ, дубовыхъ та березовыхъ гаївъ. Тѣлько вже въ самому півночному кутку сеп околищѣ по за Ирпенемъ, не далеко вѣдъ Здвижи, що вливається у Тетеревъ, починається болото зъ глеватою землею, зъ сосновымъ на нѣй боромъ. Се вже початокъ Полѣся. Простѣръ на пѣвдень вѣдъ Стугны, що за тыхъ часѣвъ прозывалось Поросѣмъ — се вже доволѣ висока площовина де-не-де зъ балками та ковдобынами. Ся смуга бѣльше пѣдходить вже до стѣну и по нѣй такожъ розкиданї розкѣшнї пастѣвнї. Тѣлько вже недалеко вѣдъ Роси зъявляються горбы та яруги, бо й сюда досягають Карпаты, що вѣддѣляють Днѣпро зъ его рѣчками вѣдъ Буга; тутъ помѣшь зъ высокими площовинами залягають глибокї долины та балки. Росѣ, якъ разъ на половинѣ своєї течїї, прорѣзує тутъ гранїтнїй хребетъ Карпатъ и для того має багато порогѣвъ та скель. Побережа Роси мають квѣтчате обличє, дякуючи зеленымъ пастѣвнямъ та гаємъ, переважно грабовымъ. Росѣ безперечно одна зъ найкраснихъ рѣчокъ Украины-Руси; для того-то Руске племя такъ дуже любило сю рѣчку, для того-то и цѣле племя прозывалось однаковымъ зъ рѣчкою именемъ.

Якъ разъ майже проти того мѣсця, де Десна вливається у Днѣпро, правый берегъ его, доволѣ крутїй, лежить мѣжь рѣчками Либедю та Почайною. Колїсь то вода повытворювала въ нѣмъ глибокї балки та яруги, а помѣжь ними высокї горы, тї вѣдомї горы, на якихъ розлѣгся стародавнїй Кїєвъ зъ своими передмѣстями та монастырями. Мѣсто складалось зъ двохъ частинъ: Верхнѣго мѣста, властивого Кїєва та Нижнѣго або Подола. Подѣлъ мѣстився якъ разъ по пѣдъ горами: ввесь низъ по надъ берегомъ въ подовжь рѣчки Почайны, що була тѣлько Днѣпровою затокою а въ лѣтописи прозывалась Ручай,

окладавъ Подблъ. Властиво Подблъ бувъ тѣлько Кіевскою пристаню, де жили переважно крамарѣ. Черезъ него протѣкала рѣчка Глубочиця и вливалася у Почайну. За Подоломъ було такъ зване Оболонѣ, низьке мѣсце поросле кущами, а по нѣмъ протѣкала рѣчка Сѣтомля, що такожъ вливалася у Ручай. Съ Подолу у Верхнє мѣсто, яке стояло на найвысшій горѣ по надъ Днѣпромъ, дорога йшла черезъ высокій крутояръ, що звався Боричѣвъ вѣздъ. Самымъ центромъ Верхнєго мѣста була та стародавня частина его, де мѣстлися церкви Десятинна та св. Васпля, а поручъ зъ ними княжій дворець. Ся частина була обведена особнымъ муромъ и звалася Старый Кіевъ. Ярославъ розширивъ Верхнє мѣсто, долучивши, до него високу задню площовину по за яромъ, що йшовъ пѣдъ Старымъ Кіевомъ. На сѣй площовинѣ, якъ разъ на тому мѣсци, де вѣнъ бився съ Печенѣгами, Ярославъ збудувавъ Софійскій соборъ; для того вся та частка мѣста звалася Софійскою. Пѣсля того до Верхнєго мѣста бувъ долученый и передній пѣвденный рѣгъ горы, на якій збудований бувъ Михайлѣвскій монастирь — ся частина мѣста черезъ се звалася Михайлѣвскою. Найглибшій яръ, що вѣдѣлявъ сю частину вѣдъ самого старого Кіева, складавъ верхній koniecъ Боричевого вѣзду. Такимъ чиномъ Верхнє мѣсто склалось сировола съ трѣхъ частинъ, Старокіевскою, Софійскою та Михайлѣвскою; вони всѣ въ купѣ були обведені однимъ валомъ. Сей валъ бувъ зроблений такъ, що постановлені були понереду деревляній зрубы, а потѣмъ ихъ засыпано землею. Мѣцевѣсть мѣста була забезпечена мѣцно съ трѣхъ бокѣвъ: вѣдъ полудня забезпечувала гора, що стояла по надъ Крещатицкою долиною и де були такъ звані Лядскі ворота пророблені у валу; вѣдъ пѣвночи було багато ярѣвъ та балокъ, та протѣкала рѣчка Глубочиця зъ другою рѣчкою Кіянкою, що вливалася въ першу. Тутъ же стояла гора Щекавица, а коло неї вѣдома за давныхъ часѣвъ вже Олегова могила. По ярахъ по надъ Кіянкою були Кожумяки, пѣвночне передмѣстѣ, де жили кушнѣрѣ, що вироблювали шкѣдры. Съ того жъ боку, тѣлько трошки выше, бувъ такъ званый „Копырѣвъ кѣнецъ“. Зъ сего кѣнца въ мѣсто входили черезъ Жидѣвскі ворота; такъ звались сѣ ворота черезъ те мабутъ, що на передмѣстю, зъ якого входили въ сѣ ворота, жили жидаы. Зѣ сходу въ Старому мѣстѣ бувъ кругый спадъ на Подблъ.

Тільки зь заходу, де були у валу Золоті ворота, а за ними ширялася півсковата рівнина, легко було підступити до мѣста.

На південь вѣдъ мѣста за Крещатицкою площиною темнѣвъ густый бѣръ „перевѣнще“ (въ лѣтописи). Тутъ берегъ по надъ Днѣпромъ бувъ дуже крутий и гора зовсѣмъ вступала у рѣчку сторчъ майже. Найвысша частина берега звалася Угорьє або Угорскою частиною. Коло неѣ була низша гора, по надъ Днѣпромъ такожъ, де стояла церква св. Микола; ся гора звалася Оскольдовою могилою. На самому жъ Угорю було княже село Берестово. Ще дальше за Берестовомъ на березѣ середъ лѣса стояли церкви та будѣвль Печерекого монастиря. А ще дальше бувъ по надъ берегомъ крутий та малѣвничій яръ Неводницькій, а за нимъ вже надъ яромъ такожъ на березѣ середъ зеленого гаю тулився Выдубицкій монастирь.

За помогою византійскихъ майстрѣвъ Володимиръ Великій та его сыны и внуки прикрасили Кіевъ великимъ числомъ мурованихъ церквей. Мѣжъ ними перше мѣсце и по богатству и по красѣ займала св. Софія. Ся церква майже пѣчимъ не нагадує великои Царгородскои Софії — нѣ загальнымъ обличемъ, нѣ обопѣльними вѣдносинами окрѣмнихъ ви частокъ. Кіевска Софія належить вже до пншої епохи византійского будѣвництва, якъ вже довга римска базилика такъ скоротилася, що зробилася майже квадратомъ, въ основѣ якого бувъ рѣвнобокій византійскій хрестъ; та стѣна, що була обернена на схѣдъ, замѣсть одного абсиду, мала три пѣвкруги для трѣхъ вѣвтарѣвъ; куполь, що робився на видъ галки и стоявъ на низькихъ прозорахъ, бѣльше роздався въ ширину, повушавъ зъ низу и оберся на высокій циліндеръ; округи великого купола мѣстилося багато меншихъ такнхъ самыхъ на поглядъ. Звычайне число сихъ усѣхъ куполѣвъ було 5, се бѣ то найбѣльшій по серединѣ, а чотыри по кѣнцяхъ рѣвнобокого хреста.

Отаку то квадратну основу мала именно Кіевска Софія, сей квадратъ бувъ тѣлько трошки довшій зѣ схѣдного боку черезъ пять пѣвкругѣвъ, де мѣстилися вѣвтарѣ. Чѣльний вѣвтаръ само собою бувъ на серединѣ. Але ся квадратна основа закрывалася притворами або портиками, що съ трѣхъ бокѣвъ обступали церкву; черезъ се вона здавалася бѣльше довгою нѣ жъ широкою. Зъ захѣдного боку церкви бувъ самъ тѣлько притворъ або пацертъ; съ пѣвнѣчного та пѣвденного до нихъ були

ше додані потрѣбні внутрѣшні портики. На стовпахъ та перекотахъ зверхнихъ портикѣвъ проходило съ трѣхъ бокѣвъ церкви зъ верху пѣддаше. Зъ верху церква мала 13 куполѣвъ зовѣмъ круглыхъ, якъ галки: надъ серединою на чотырѣхъ перекотахъ пѣдносився у гору головний, великій куполъ, а на вкруги єго зъ усѣхъ бокѣвъ мѣстилося ще 12 меншихъ. Усѣ вони були вкриті оловомъ. Ся покрѣвля мѣцно обгортала куполы, арки та перекоты або такъ звані комары; черезъ се видні були не простопадлі снады покрѣвлѣ, а хвильстї рысы, що сходили вѣ низъ вѣдъ середнѣго або бѣльшого купола. Зъ захѣдного боку церкви, коло чѣльныхъ дверей зъ обохъ бокѣвъ стояли двѣ круглі башты або вежѣ; вѣ серединѣ ихъ на вкруги мурованого стовпа вилася спирально драбина, що вела на хоры або полати церковні, а такожъ доводила до пѣддаша, про яке бувъ вже споминѣ.

Вѣ серединѣ церква мала вѣ собѣ середню наву, а съ кождого боку єи по три портики, що були обставлені товщезными арками. Отъ на сихъ то аркахъ обнирались хоры або верхне середнѣ пѣддаше, що обходили съ трѣхъ бокѣвъ церкву: съ пѣвнѣчного, захѣдного та пѣвденного. Хоры призначені були, якъ и по грецкихъ церквахъ для жѣноцтва — се бувъ грецкій гѣнекей або по нашому бабинецъ. Окрѣмъ того на хорахъ були особливі коморы, вѣ якихъ складали церковне, а часомъ и княже майно; тутъ такожъ була соборна бѣбліотека та архивъ, се бѣ то писані книжки та грамоты, умовы, заповѣты и таке инше.

Вѣвтаръ та мѣсце передъ нимъ були прикрашені мозаикою. По рускихъ церквахъ, якъ и по грецкихъ тогочасныхъ, не було иконостасѣвъ, що зовсѣмъ закрывають вѣвтаръ вѣдъ людскихъ очей. Вѣвтаръ вѣдгороджувався тѣлько мраморнымъ штакетомъ; зъ верху на нему лежавъ такъ званій архитравъ, а зѣ споду були мраморні плиты. Така перегороджа не перешкоджувала народови дивитись на образы, що були на перекотѣ у вѣвтарѣ; а на той часъ якъ вѣдсовували завѣсу, то можна було бачити и весь вѣвтаръ. Той, хто будовавъ сю церкву, очивидячки не жалувавъ выдаткѣвъ на таку дорогу прикрасу, якою була грецка мозаика — мусія, якъ звано єѣ за тыхъ часѣвъ по руски. Таку назву додавали святимъ образамъ на стѣнахъ, що выкладались зъ маленькихъ рѣзнобарвныхъ

шкляннихъ камѣнцѣвъ. На стѣнѣ по за престоломъ, що зветься горнымъ мѣсцемъ, бувъ величній образъ Божои Матери. Сей то образъ бувъ храмовымъ у соборѣ и Мати Божя означала власне св. Софію, се бѣ то Божу премудрѣсть. На образѣ Пр. Дѣва стоить пѣднявши руки у гору се бѣ то молитися, одягнена вона у блакитный хитонъ, що пѣдперезаный вузкимъ червонымъ поясомъ; за поясомъ бѣлый рушникъ. На головѣ золотый покровъ, що спадае черезъ плечи зъ обидвохъ бокѣвъ ажъ до колѣнъ. Сей чудовый образъ, головна прикраса собору, зѣстався непошкодженымъ въ довгому протязѣ вѣкѣвъ, не дивлячись на всѣ пригоды, якѣ доводились Софійскому соборови; черезъ се народъ прозвавъ сей образъ „Нерухомою стѣною“. На всю стѣну пѣдъ симъ образомъ зроблена зъ мозанки Тайна Вечера. По серединѣ стоить трапеза, а надъ нею шатро. Зъ обидвохъ бокѣвъ ви стоить Христосъ. Зъ одного боку вѣнъ подае шестѣмъ апостоламъ, що стоить оденъ за однимъ, чашу — се на право, якъ дивитись на образъ; зъ другого боку Христосъ подае хлѣбъ останнимъ апостоламъ — се на лѣво. Пѣдъ апостолами стоить зъ мозанки зроблені рѣжніи святіи, що прославились за першихъ часѣвъ христіаньскихъ: св. Микола, Григорій Богословъ, Іоанъ Золотоустъ, Климентъ, папа Римскій и т. инші. Написы и по надъ святыми и инші то жъ мозанчній. Нерухома стѣна вѣддѣляеться вѣдъ верхній частини вѣвтарного перекоту вступомъ; отъ на сему вступѣ у трѣхъ кружкахъ мѣститься образъ Денсеуса — се бѣ то Христа, що мае зъ одного боку по правѣй Божу Матѣрь, а по лѣвѣй Іоана Хрестителя. На перекотѣ, що вѣддѣляе вѣвтаръ вѣдъ церкви, зроблений зъ мозанки образъ Благовѣщеня але такъ, що съ правого боку Мати Божя съ клубкомъ нитокъ та веретеномъ у рукахъ, а зъ лѣвого архангелъ Гавріилъ. Головный куполь, якъ вже казано, стоить на чотырѣхъ аркахъ; отъ на нихъ то аркахъ — образы сорока мученикѣвъ, по десять на кождѣй; на чотырѣхъ трыгольникыхъ, що лежать мѣжъ ними арками — чотыри евангелисты. У самому куполѣ мѣститься образъ величезный Христа, якого обступили ангелы та апостолы. Се все зроблене то жъ зъ мозанки.

Тамъ де не було мозанки по стѣнахъ у церквѣ, було фрескове малѣвило и рѣжныхъ подѣй съ письма и особній фігуры Христа, Божои Матери, отцѣвъ церкви, святыхъ муче-

никівъ. Сї усе фрески не вѣдрѣжнялися, лїше сказати мало чимъ вѣдрѣжнялися вѣдъ мозаики: фігуры були сухї, суворї, византїйского стилю. Фрески були не вѣ самѣй тѣлько церквѣ по стѣнахъ, вони були по стеляхъ и у вежахъ. Але тутъ малюнки були свѣтовї, и що до стилю, и що до змѣсту. По стѣнахъ вежъ та на стовпахъ, округи якихъ видїся драбини, були малѣвила зъ свѣтового византїйско-царского та руско-княжого жита. Ловы звѣрѣвъ, фантастичнї звѣрѣ та птахи, иподромъ, музики, штукарѣ, а такожъ судъ та розправа — отсе змѣсть усѣхъ тыхъ малѣвиль. Византїйскї майстры робили певно такъ, якъ бувъ вѣ сему дѣлѣ звычай у Византїи розмалѣвувати царскї двѣрцѣ. Мабуть ще певнїйше, що сї малѣвила мали на метѣ нагадувати нѣкчемнѣсть земского добра, земскои власти та всего свѣта, якъ прирѣвняти ихъ до вѣковѣчного жита та до нерухомои ваги церкви, бо поузъ сї малѣвила проходили на хоры, а зъ вѣдѣль заразъ же впадала вѣ очи Нерухома стѣна и вся внутрѣшня прикраса та краса церкви.

Умираючи коженъ князь бажавъ зложити свои кости вѣ церквѣ, або що самъ збудувавъ, або батько его, такїй бувъ за тыхъ часѣвъ звычай. Для того то вѣ лѣвому цитворѣ Софїйского собору вѣ домовинѣ, зъ бѣлого мрамору пѣсля взѣрця византїйскихъ саркофагѣвъ, покладено Великого князя Ярослава. На бокахъ самои домовини та на крышцѣ выдовбанї хресты, дерева, птахи та рыбы. Тутъ такожъ у мраморныхъ домовинахъ лежать: сынъ Ярославѣвъ, Всеволодъ та два сыны сего останнѣго, Ростиславъ та Володимиръ Мономахъ. Мраморъ, для всѣхъ снхъ домовинѣ привожено зъ далека, зъ околиць Царгороду, зъ околиць Мраморного моря. Церковнї стѣны и иншї спорудженя Кїевскї були зробленї сѣ цеглы; на поглядъ ся цегла була не така, якъ роблять теперъ, се були майже квадратнї плиты. Особливу мѣць усѣмъ стѣнамъ того-часныхъ будѣвель додававъ окрѣмъ цеглы переважно добѣрнїй цементъ; вѣнъ бувъ мѣцнѣйшїй вѣдъ самои цеглы. Карнїзы, що мовъ лентою оперезували будынки по пѣдъ крѣвлею, робилися сѣ червоного дупця. Сей дупецъ, у куцѣ зъ иншимъ камѣнемъ уживали для церковного помѣсу.

Не дуже далеко вѣдъ Софїйского собору мѣстилися два монастырѣ, що були збудованї тымъ же Ярославомъ - Юрїемъ. Одинъ бувъ монастыръ св. Юрїя, а другїй св. Ирїны; есть

гадка, що останній прозвали на шану жінки Ярославови. Водъ сихъ монастирѣвъ недалечко стояли Золоті ворота, що такожъ збудувавъ Ярославъ. Ворота стояли подъ перекотомъ, поверхъ якого була збудована вежа, що мала въ серединѣ церкву Благовѣщеня. Балка та валь, що обороняли зъ заходу Старый Кієвъ, ще збѣтавались після того, якъ бувъ збудований Софійскій соборъ, а черезъ єю балку зроблений бувъ мѣстъ, черезъ якій переходили зъ Софійскою части мѣста у Старе мѣсто. На сему самому мостѣ затримавъ Володимиръ Мстиславовичъ, посігшаючи у 1147 роцѣ, на запомогу до Игоря Ольговича у Теодорѣвъ монастирь. Сей монастирь, де були поховані Мстиславъ - Теодоръ Володимировичъ та єго сыны Изяславъ зъ Ростиславомъ, стоявъ на правый бѣкъ водъ мосту; на лѣвый бѣкъ мѣжъ мостомъ та Десятинною церквою простягавсь майданъ, що звався Бабинъ Торжокъ. Десятинна церква була просторнѣйша водъ Софійского собору и такожъ була гарно прикрашена, якъ и соборъ. Десятинна церква була вузшою, але довшою водъ св. Софін. Зѣ сходу вона мала три пѣвкруги; а середній або головный абсидъ, въ якому мѣстився вѣтартъ, выступавъ на передъ; въ боковыхъ були жертovníкъ та діаконѣвъ. Зъ останнихъ бѣкѣвъ такожъ на вкруги були портки або паперти. Церква ся такожъ була прикрашена мозаїками та фресками. Окрѣмъ Володимира Великого та єго жінки Анны, що лежали посередъ церкви въ мраморныхъ домовинахъ-саркофагахъ, въ притворахъ такожъ стояли домовини Изяслава Ярославовича и деякихъ иншихъ князѣвъ. На майданѣ, що бувъ зъ одного боку Десятинной церкви у пѣвнѣчному кутку Старого мѣста, були постановлені оті самі двѣ мѣдянї статуы та четверо коней, що Володимиръ захопивъ зъ собою съ Корсуны. На пѣвденному кутку Старого Кієва по надъ Боричевымъ вѣздомъ стояла церква св. Василя, що збудувавъ св. Володимиръ въ честь тому святому, имя якого було єму дане при хрестѣ. Ся церква була збудована якъ разъ на тому мѣсци, де колись-то стоявъ идолъ Перунѣвъ, поручъ съ княжимъ двѣрцемъ, и певно призначена для двѣрця. Ярославъ та инші князѣ збѣльшили сей дворець ще иншими будынками; мабуть сї будынки всѣ и складали те, що лѣтѣмъ прозываетъ „Великимъ дворомъ Ярославовымъ“. Про те, якъ було простѣрно въ сему дворици, можна зрозумѣти, згадуючи, що тамъ

часомъ змѣшалоя цѣле вѣско, тамъ справлялися бенкеты для народу, та вѣджено на коняхъ на впереймы, якъ на прикладъ було се за часѣвъ Изъяслава II. Въ Старому мѣстѣ бувъ ще оденъ монастырь, окрѣмъ Теодорового — се Андрѣѣвъ, збудований Всеволодомъ Ярославичемъ. Вѣнъ такожь завая Яничинъ монастырь, бо дочка Всеволодова, Янка, спорудила при нѣмъ такожь и дѣвочій монастырь, де сама игуменувала. Десь на Старому мѣстѣ мабутъ була збудована ще одна мурована церква сыномъ Мономаховымъ Мстиславомъ, въ якѣй бувъ образъ Богородицѣ Пирогощен. Велику повагу мавъ сей образъ и его нѣ бы то намалювавъ самъ евангелнестъ Лука, а привѣзъ еѣ до Кіева съ Царгороду якійсь-то купецъ Пирогость. Нарѣдъ почитавъ еѣ за чудотворну. „Игорь иде черезъ Боричѣвъ до Святой Богородицѣ Пирогощен“—говорить Слово о Полку Игоревѣ. Се значить, що заразы же Игорь, якъ приѣхавъ у Кіевъ, поѣхавъ дякувати Богу въ ту церкву, де бувъ образъ Пирогощен, за свое вызволене, обѣцюючи се зробити ще тодѣ, якъ ще не покидала его лиха година.

Що бѣ скѣнчати вже зовемъ съ Кіевскими церквами, треба тѣлько ще спомнути про Михайлѣвскій монастырь, що стоявъ у тѣй частинѣ Кіева, яка вѣдъ Старого Кіева вѣддѣлялась невеличкимъ ярѣмъ Боричевымъ. Сей монастырь збудувавъ Святополкъ — Михайло. Покрѣвля на монастырь була позолочена и для того вѣнъ прозывався Золотоверхимъ. Зъ верху сей монастырь нагадувавъ Десятинну церкву, а середнюю Софійскій соборъ.

Окрѣмъ церквъ у Верхнѣму мѣстѣ було багато рѣжнѣ будѣвль; переважно се були будынки княжій, боярскій, та дружинникѣвъ. Не кажучи про Ярославѣвъ двѣръ, тутъ треба згадати про иншій двѣръцѣ, по якихъ проживали або молодшій князь або княжій вдовы. Деякї двѣры лѣтописъ прозывае на имена бояръ якъ то: Коснячѣвъ, Чудинѣвъ, Воротиславѣвъ, Бориславѣвъ, Путятинѣвъ, Гордятинѣвъ, такожь князьѣвъ: Глѣбѣвъ, Мстиславѣвъ, Васильѣвъ и иншихъ. На Подолѣ тымъ часомъ переважно жило купецтво та ремѣсництво. На Подолѣ бувъ головный торгъ, або якъ тодѣ казали Торговище. На вкруги Подола йшла деревляна стѣна та тынъ (столпѣ). За симъ захѣднымъ воротамъ мѣстився такъ званный Копырѣвъ конецъ по надѣ Глибочицею. Черезъ лощовину, де прѣтѣкала Кіанка,

була дорога у Верхнє мѣсто, правда, довша нѣ жь Борнчева, але не така крута. На Копыревому кѣнци бувъ монастырь св. Семена, що належавъ до Ольговичѣвъ Чернигѣвскихъ, бо збудувавъ єго Святославъ Ярославовичъ, за часѣвъ свого князюваня въ Кієвѣ. Другій Кирилѣвскій монастырь стоявъ вже за Подоломъ на дорозѣ до Вышгороду, на кручѣ середъ лѣса, що звалась Дорогожичи. Єго збудувавъ Всеволодъ Ольговичъ, якъ бувъ княземъ у Кієвѣ. Тутъ же коло Кирилѣвского бувъ дворець Ольговичѣвъ; лѣтопись прозиває єго Новымъ дворомъ. Вже було оповѣданє про те, що на сєму дворѣ умеръ Святославъ Всеволодовичъ року 1194 и похованый въ „отнему“ Кирилѣвскому монастырѣ.

Стародавнымъ Рускимъ князямъ було до внодобы будувати не тѣлько самі церкви, але и будынки, та не тѣлько въ мѣстѣ, а й за мѣстомъ. На вкруги Кієва було кѣлька дворцѣвъ, де князѣ въ лѣтѣ переважно проживали. Тутъ було для нихъ свѣбѣднѣйше середъ господарского пораня; а тутъ ще й лѣсъ пѣдъ бокомъ, значить и на ловы ѣхати можна, коли схочешь. Бѣля села Берестова бувъ головный дворець сельскій Великого князя; вѣнъ стоявъ середъ лѣса густого на Угорекѣй горѣ; для того звався Угорскимъ або Пѣдугорскимъ дворомъ. Тутъ дуже любили проживати и Володимиръ Великій и сынъ єго Ярославъ. Пѣзнѣйше трошки бѣля княжого двѣрця збудована була мурована церква Спаса. На Бересєвѣвъ проживавъ такожъ зѣлюбки и Володимиръ Мономахъ; вѣнъ якъ додавъ до Рускон Правды постанову про рѣзы або проценты, то єюда зѣбравъ на раду тысяцкихъ. Юрій Довгорукий та єго сынъ Глѣбъ, що князювали въ Кієвѣ, поховані у Спаськѣй церквѣ. Якъ разъ поручъ зъ Берєстовомъ повстала прєславна Печєрска обитель съ прєгарною своєю церквою Першон Пречистон, маючи не далеко коло себе дѣвочій монастырь св. Микѣлая, де, якъ каже переказъ, була черницею мати св. Теодозія. Ольговичѣ мали за мѣстомъ свѣй окремый двѣръ; вѣнъ стоявъ за Подоломъ бѣля Кирилѣвского монастыря. У Мономаховичѣвъ була власна батькѣвщина коло Выдубицкого монастыря; тамъ бувъ окремый дворець, що стоявъ на горѣ по надъ Днѣпромъ. Звався вѣнъ Красивымъ дворомъ и єго збудувавъ Всеволодъ Ярославовичъ, той самы, що оснувавъ и Выдубицкій монастырь св. Михайла. Рурикъ Ростиславовичъ особливо доглядавъ Выдубицкій монастырь.

Церква въ сему монастирѣ стояла якъ разъ на кручѣ по надъ Днѣпромъ и хвила безнастанно пѣдмывала еѣ; боязко було, що бѣ сама церква не зсунулась у рѣку. На той часъ, якъ Рурикъ бувъ Великимъ княземъ у Кіевѣ, вѣнъ не пожалувавъ выдаткѣвъ для того, що бѣ умоцювати кручу муромъ. Препоручивъ вѣнъ се дѣло рускому будѣвничому Петрови Милонѣгови. Муръ почали споруджати въ червцю 1199 року, а скѣнчили тѣлько въ осени на другій рѣкъ. По скѣнченю вчинилося велике свято. Рурикъ зъ жѣнкою, зъ сынами Ростиславомъ та Володимиромъ, зъ невѣсткою Верхуславою та дочкою Передславою, приѣхали до монастиря та пѣсля молебня справивъ такий бенкетъ, що довго его памятали. Рурикъ роздавъ багато подарункѣвъ игуменови Мойсееви, братіи и вѣсѣмъ. Дуже выхваляе Рурика за такий вчинокъ лѣтописецъ, що бувъ пѣсля Сильвестра.

Юрій Довгорукий переважно любивъ Красный двѣръ. Одинае вѣнъ мавъ ще й другій по той бѣкъ Днѣпра, що прозвали Раемъ. Здається, що вѣнъ стоявъ на тому жѣ мѣсци, де було й Юріеве мѣсто, пнакше Песочне. Зъ лѣвого боку проти Кіева по надъ Днѣпромъ багато есть островѣвъ, невеличкихъ рѣчокъ, багато сѣножатей, що на веснѣ заливає вода. Мѣжь сагами Днѣпровыми особливо звертае на себе увагу Чорторыя. Черезъ усе се пѣдъ самымъ мѣстомъ трудно було спорудити переѣздъ черезъ Днѣпро, а звычайно переѣздили черезъ него або коло Вышгорода, або нязше вѣдъ того мѣсця, де Чорторыя вливаютьсѣ у Днѣпро, супроти Выдубицкого монастиря. Мабуть тамъ и бувъ отой Пѣсочный городокъ зъ Раемъ, якъ разъ по пѣдъ лѣсомъ на пѣсковатому горбѣ.

На Подолѣ, тамъ, де Почайна вливалась у Днѣпро, была головна Кіевска пристань. Въ сему мѣстѣ було наибѣльше руху особливо на веснѣ: зъ верху по Днѣпру приплывали човны зъ варяжскимъ крамомъ, а такожъ сѣ пѣвнѣчнои та середнѣи Руси переважно сѣ футрами; зъ низу выстигали „гречники“, се бѣ то рускій караваны, що привозили дорогі тканины, металічній выробы, рѣжній пѣвденній овочѣ, вина и иншій грецкій крамъ. У Кіевѣ окрѣмъ грецкихъ майстрѣвъ проживали такожъ и грецкій крамарѣ. На Подолѣ були не самі тѣлько дворища та краминцѣ Латинскихъ гостей се бѣ то крамарѣвъ варяжскихъ та нѣмецкихъ (такожъ захѣдныхъ Славянѣ), але сѣ гостѣ

мали власні муровані церкви. Були тутъ и східні крамарѣ, музулмане съ Камскою Болгарію та Жиды съ Хазарію. Чи не вѣдь сихъ крамарѣвъ або хазарскихъ бранцѣвъ, що жили тутъ, оденъ кутокъ на Подолѣ зветься Козаре. У Кієвъ припливали въ купѣ зъ гречниками такожъ Генуєнцѣ (Фрягове) та Венеціане (Венедици), що за часѣвъ хрестовыхъ походѣвъ захопили до рукъ сливе всю торговлю на Сходѣ. Рускї гостѣ съ Чернигова, Смоленська, Суздаля, Галича и иншихъ мѣстъ такожъ були на Подолѣ; одначе мабутъ перші мѣжъ сими були зъ Новгорода. Чужоземні крамарѣ, а навѣть и зъ рускихъ мѣстъ переважно торгували загаломъ съ Кієвскими крамарями.

Яке число було людности въ стародавньому Кієвѣ, про се можна мѣркувати зъ звѣстокъ, що зѣсталсь намъ. Дітмаръ, ще на початку XI. в. означивъ у своій лѣтописи, що Кієвъ має бѣльше надъ 400 церковъ та вѣсьмь майданѣвъ, а мешканцѣвъ незлѣчене число. Нехай вѣнъ прибѣлшивъ, що до церковъ (може замѣсть 400 треба читати 40), одначе и те треба памятати, що въ часѣ пожежѣ 1124 року, якъ згорѣвъ увесь Полѣвъ та частина Старого мѣста, каже наша лѣтопись, згорѣло майже 600 церковъ. Одначе и се число не имовѣрне, навѣть якъ бы числити и всѣ маленькї церкви та каплички. Звертає на себе увагу ще одна звѣтка лѣтописи про пошесть, що лютувала року 1092. Лѣтописецъ каже, що за короткїй часъ розпородано було до 7000 домовинъ. Розмѣркувавши все те, здаеться мѣ не зробимо великои помылки, покладаючи, що за лѣпшихъ часѣвъ се бѣ то въ XII. в. Кієвъ мѣстивъ у собѣ бѣльше надъ 100.000 чоловіка людности. Кїяне, яко справжні заступники Поляно-русского племенн, вѣдзначалися рухливимъ, емкимъ и въ купѣ зъ симъ промысловимъ характеромъ. Але слава ихъ мѣста, яко осередка великои краини, богацтво, надбане крамарствомъ та податками съ пѣдвладныхъ Рускихъ Земель, а особливо сварки княжї за саме мѣсто, що змушували князѣвъ сихъ запобѣгати у народу прихильности его — мусили попеувати характеръ народа, зацепити ему багато звичаѣвъ, що ослаблювали его мѣць духову. Кїяне почали нагадувати Византїйцѣвъ черезъ свою прихильнѣсть до веселого та розкѣшного житя, черезъ своє самовольство та зневагу власти, черезъ страту колишнѣго воѣвинного духа, особливо переймаючи вѣдь останнихъ прихильнѣсть до розкѣшного та дорогого

убраня*). Симвъ означалося переважно жъвноцтво Кіевске, що гарнымъ убранемъ, то дорогою одежею квапилося збольшити свою природну красу. Одець польскій лѣтописецъ оповѣдає, що бѣльше надъ усе приваблювали чужостороницѣвъ до Кіева русявй, чорнобровй жъвнки, що надпли „чудовою красою облица та постати“.

Значиѣйшими мѣстами Кіевскои Землѣ окрѣмъ Кіева були: Вышгородъ, Бѣлгородъ та Василькѣвъ. На пѣвнѣчъ вѣдъ Кіева правый высокій берегъ Днѣпра переходить въ лощовину, бо горы вѣдступають вѣдъ Днѣпровои течіи. Ся низька лощовина де поросла лѣсомъ та кущами, а де травою и складає сѣножати, що по веснѣ заливає вода. Верстовъ черезъ десять зновъ горы пѣдступають до самого Днѣпрового берега и отуть-то и стоявъ мѣцный Вышгородъ, що оборонявъ пѣдетуць до Кіева зъ сего боку се бѣ то сѣ пѣвнѣчи. Часомъ Вышгородъ бувъ удѣломъ, але князѣ Кіевскій звичайно надѣляли нимъ сына або близького родича. Для стародавнѣи Руси мавъ Вышгородъ ще й религійну вагу, бо въ нему була богата мурована церква, а въ нѣй були похованй князѣ мученики Борисъ та Глѣбъ. Багато прочанъ сходилося сюда на прощу зъ рѣжныхъ околиць. Бѣлгородъ бувъ твердиною, що стояла на правому березѣ Ирпени на кручѣ, верстовъ за двацять вѣдъ Кіева. Бѣлгородъ захищавъ Кіевъ зъ заходу, се бѣ то вѣдъ Волини. Васильѣвъ мѣстився на лѣвому березѣ Стугны за сорокъ верстовъ вѣдъ Кіева. Берегъ не дуже въ сему мѣсци высокій, а тѣлько горбоватый и для того мѣсто Бѣлгородъ було обведене подвѣйнымъ а може й потрѣйнымъ валомъ, якъ мѣркувати по тому, що збѣталоеся вѣдъ сихъ валѣвъ. Бѣлгородъ складавъ цевну оборону вѣдъ полудня. Весь простѣръ, що залягавъ мѣжъ Кіевомъ та сими мѣстами бувъ дуже людный, а люде були заможний. Багато тамъ мѣстилося сѣлъ та мѣстечокъ, якъ Звенигородъ, Здвижень,

---

*) Знається, що въ сему поглядѣ Иловайскій подлягъ впливови офіціальныхъ московскихъ историкѣвъ, бо не можна згодитись, що бѣ заможность та лагѣдный урядъ — псували нарѣдѣ. Швидше можна сказати, що впливъ Византіи псувавъ Кіивъ, та сего не можна вымовити сѣ погляду московского уряду та славянофільскои Москвы. — За мѣтка перекладчика.

Пересѣченъ и инші. Въ подовжь Стугны за нею простягався валъ, що насыпанный бувъ для обороны Кіевской Землѣ зъ давнихъ давень вѣдъ хижои степовой орды. Тутечки вже починалося такъ зване Поросе, се бѣ то пѣвденна частина Кіевской околицѣ. За валомъ супроти мѣста було Перепетово поле; проzywалась воно такъ вѣдъ двоухъ высокихъ могилъ, що стояли на нему и одна звалась Перепетовомъ, а друга Перепетовкою. Тамъ, де кѣнчився валъ та Стугна вливалася у Днѣпро, стояло мѣсто Триполе, а трѣшки низше вѣдъ Триполя, на високому горбѣ по надъ берегомъ бувъ стародавній Витичѣвъ, де була пристань на Днѣпрѣ. Въ сѣй пристани Кіевскі караваны до Греціи вперше зупинялись пѣсля выѣзду съ Кієва. Уже въ XI. вѣцѣ мѣсто запусувало, мабуть зруйноване степовиками; але 1095 року Великій князь Святополкъ-Михайло переславъ сюда городянь зъ Юрієва, що бувъ спаленый Половцями. Мѣстови дано имя Святополчъ. Пѣдъ Витичевомъ была переправа черезъ Днѣпро на Переяславскій бѣкъ— „бродъ“, якъ тодѣ казали; мабуть тутъ перебродили черезъ рѣчку. Але переправа, що была на шляху съ Кієва до Переяслава была, трошка ще низше, бѣля мѣсточка Заруба, якъ разъ супроти того мѣсця, де Трубайло вливаєтьсѣ у Днѣпро. Въ Зарубѣ бувъ монастырь съ печерами, де колись-то проживавъ Климентъ Смолятовичъ, що бувъ митрополітою. Тутъ же бувъ и такъ званый Варяжскій острѣвъ. Тамъ, де Рось вливаєтьсѣ у Днѣпро, стояла остання Кієвска твердиня съ правого боку Днѣпра. Здаетьсѣ, що Канѣвъ бувъ збудованный на мѣсци, де колись была Родня. Бѣля сѣи Роднѣ скѣнчиласѣ боротьба Ярополка зъ Володимиромъ 980 року. Вѣдъ Канева скрѣзь пѣ надъ Росю простягався валъ; значить, се была друга узброєна смуга для обороны Кіевской Землѣ — перша была по надъ Стугною. Тутъ такожъ були й мѣста. И теперъ ще можна бачити такъ званый „Змѣѣвъ валъ“, що починався вѣдъ уїстя Роси и тягся на захѣдъ то зъ лѣвого, то съ правого боку, та вже коло вершини Роси повертавъ на пѣвнѣчний захѣдъ. По Росѣ стояли ось які мѣста: Корсунь, Богуславъ, Юрієвъ та Торческѣ. Тамъ, де Рось на полудни робить колѣно, стоявъ Корсунь. Пѣдъ Корсунемъ Рось дѣлится на кѣлька сагъ и має на собѣ пороги. Ще низше по Росѣ були Богуславъ та Юрієвъ.

Останній, хочь и спалений Половцями, зновъ швидко оживъ за помогою Святополка-Михайла. На якійсь-то рѣчцѣ, що вливається у Рось, не далеко вѣдъ сєи останїїи, лежавъ и Торческъ, що бувъ столицею Кїевскихъ Торкѣвъ або Чорныхъ Клобукѣвъ.

Чорнї Клобуки, що ще не стратили своихъ звичаївъ, яко неосѣлый нарѣдъ, замѣжнѣсть якихъ складалася зъ великихъ отаръ коней, овецъ та скоту, зовсѣмъ вдовольнялися мѣсцемъ, яке зайняли мѣжь Стугоною та Росю. Ся мѣсцевѣсть доволѣ висока, що простягалася на пѣвдень вѣдъ Роси ажъ до Тясьмина, своими сѣножатями нагадувала вже степъ. Тутъ Чорнї Клобуки жили ще не осѣлыми сєлами, а у поли, переносячи зъ мѣсця на мѣсцє свои вежѣ або повестянї кибитки. Вони правда мали й городища, обкопанї валами, де мѣстили сємѣ та отары вѣ часѣ вѣйны. Вже якъ приходилось круто зовсѣмъ, то Клобуки утѣкали до рускихъ мѣстѣ на Роси. Чорнї Клобуки, окрѣмъ Порося простягались и на лѣвый берегъ Днѣпра— на границѣ Переяславскои та Чернигѣвско-Сѣверскои Землѣ. Пєвно, що Чорнї Клобуки дѣлилися на родини, що мали за старшихъ власныхъ князѣвъ та старшинѣ, бо не можна инакше зрозумѣти того рѣжностайного имени, якимъ проzywались часомъ отєй чужородцѣ, що служили вѣ стародавнѣй Русн. Окрѣмъ загальнои назвы „Чорнї Клобуки“, „Печєнѣги та Торки“, лѣтописъ ще згадує „Бєрендичѣвъ“ „Туршѣвъ“, „Ковуѣвъ“, „Каєпичѣвъ“ та „Бастѣву чадь“. Очевидячки сє власнї имена рѣжнихъ родинѣ, що додавалися имѣ вѣдъ прозвищѣ ихъ ханѣвъ. Правда, що Бєрендичами або Бєрендѣями проzywали загально Чорныхъ Клобукѣвъ. Що до назвы останїїи, то мабуть проzвано ихъ такъ черезъ те, що вони носили високиї смушевї чорнї шапки зъ верхомъ, що спускався на бѣкъ, зъ якои небудь нишон тканины рѣжнихъ красокъ. Чорнї Клобуки, що були заселєнї на пѣвденнѣй межѣ рускѣй для обороны вѣдъ Половцѣвъ, повиннї були конечно пѣдлягати впливови рускоп народности, а пѣсля того и зовсѣмъ змѣшатнєсь зъ Русєєю. Сєй впливъ особливо можна вбачати на лѣвому Пороєю, де спрѣвода зъявляються вже мѣста заселєнї и Русєєю и Клобуками. Такї мѣсточка часомъ Кїевскї князѣ вѣддавали ханамъ Клобукѣвъ вѣ державство. Бѣльшѣсть Чорныхъ Клобукѣвъ трима-

лась поганьскою вѣру; одначе, мѣшаючись зъ Русею, вони почали переходити и въ Христову вѣру *).

Простѣрне Полѣсє по надѣ Припєтєю зъ своими безкраимн пушамн та несходимымн болотамн, що мабуть були колєсь-то моремъ, такожь належало до Кївского князѣвства. Нецрогляднїй лѣсє та нетры, незлѣченє число рѣчокъ, озеръ, болото та глеввата земля — отєє найзначивїшїй прикметы полѣскою прыроды. Тамъ були тѣлько шматки землѣ сухою, способною для оранки и на сѣй землѣ мѣстилися вѣь люде, що заселяли Полѣсє. Полѣщуки належали до украиньско-рускою племенн, що видно зъ ихъ мовы, а лѣтописє прозыває ихъ Деревлянамн. Частка Полѣщукѣвъ, що заселяли пѣвнѣчнїй краннн по надѣ Припєтєю, звалася Дреговичамн и мабуть належала до Кривского племенн.

Полѣщуки зъ своєю исторїєю доводять, якїй впливъ має природа на нарѣдъ, де вѣнъ живе. Змушенїй безнастанно пѣклуватись про здобутє щоденного хлѣба зъ неврожайнон та невячною землѣ, зъ озеръ та рѣчокъ, закнненїй середъ несходимого болото та нетрѣвъ, далеко вѣдъ останнѣго свѣта, Полѣщуки нѣколи не мали спроможности нѣ розвою своєн цивїлізацїи, нѣ спорудженя осередка для власного державного житя. Яке простѣрне нѣ було Полѣсє, воно нѣколи не здобуло собѣ нѣвякон полїтичнон ваги. Вѣь полѣскїй рѣчки зливаються у Припєть, а зъ нею вѣь купѣ вливаються вѣь Днѣпро недалєчко вѣдъ Кїва. Для того-то Полѣщуки вѣь свои выробы зъ дерева якъ то: човны, лика, обѣдѣ, деготь и т. инше, а такожь выдобуткн, якъ мѣдъ та звѣржачї шкѣбы, вѣдєсылали на продажъ у Кївѣ та на Днѣпро. Се дає зрозумѣти, зъ якон речи Полѣщука тягло до Кїва, що до полїтичного житя. Ажъ до того часу, коли Кїевъ зъ усѣмъ вже стративъ полїтичну вагу, полѣскїй мѣста йдуть на удѣлъ молодшимъ родичамъ Кїевского князя. Тѣлько самї Чернигѣвскїй Ольговичѣ не дбають про сєй лѣсовый край и не сваряться за него зъ Мономаховичамн, а навѣть зѣлюбѣи

*) Деякї зъ Московскихъ дослѣдувачѣвъ стоять на тому, що украиньскїй Козяки, або по московски Черкасы, походять вѣдъ змѣшуваня Руси съ Чорнымн Клобукамн, а Пловайскїй додає, що до рускою крови була домѣшана ще й кровь Черкєсѣвъ або Таврїйскихъ Казарѣ. Але се здаєтьсѣ тѣлько доммыслн, що не мають етнографїчною основу.

вѣддають его нмъ. Въ другѣй половинѣ XII. вѣку, въ близшѣй до Кієва схѣднѣй частинѣ Полься зъ мѣстомъ Вручемъ або Овручемъ, князювавъ вѣдомый Рурикъ Ростиславовичъ. Овручь стоявъ по надѣ рѣчкою, що вливалась у рѣчку Ужь, на кручѣ, коло якої залягало багато балокъ та проваля. Въ Овручи бувъ соборъ св. Василя, що нѣ бы то збудувавъ Володимиръ Великій. Руины сєй гарной церкви доводять, що вона мала 5 куполѣвъ, що перекоты єи були зроблені зъ горшкѣвъ (такъ звані голосники), а стѣны зроблені съ тонкою цеглы та червоного камѣня, та що зъ вѣвтаря бувъ похѣдъ у склепы, де ховали помершихъ. Ще й доси де-не-де видко по стѣнахъ образы фресковѣй рѣжныхъ святыхъ. Повыше по надѣ Ужемъ стояли мѣста Ушескъ та знищений Ольгою Искоростѣнь. Пѣдъ Искоростнемъ Ужь пробиває собѣ дорогу черезъ пороги и мѣжь сними порогами выступають два камѣнѣ съ печерами, що вымыла вода. Переказъ прозыває ихъ „Ольговыми банями“. Ще одно мѣсто стояло по надѣ Ужемъ, тамъ, де вѣнъ вливається у Припеть. Се Чернобыль. Въ зимѣ 1193 року коло Чернобыля бувъ на ловахъ сынъ Рурика Ростиславовича и сюда до него прибѣгли послы вѣдъ Чорныхъ Клобукѣвъ, запрошуючи у похѣдъ на Половцѣвъ. Для ловѣвъ нѣде не було такого мѣсця, якъ у польскихъ петрахъ та борахъ, де выплоджувалось безлѣчь усякого звѣря, особливо медведѣвъ, кабанѣвъ, зубрѣвъ, лосѣвъ, вовкѣвъ, лисецъ, кунецъ, бобрѣвъ и т. д. Само собою розумѣється, на лovy можна було вѣдѣжджати тѣлько зимноц добы, якъ морозъ заковувавъ мѣцно болота та плавы безоднѣй. Ще одно мѣсто належало до Овруцкого удѣлу—се Брагичъ, що мѣстився середъ болота на лѣвому боцѣ Припєти, недалеко вѣдъ Днѣвира. Се мѣсто Рурикъ Ростиславовичъ подарувавъ своѣй невѣстцѣ Верхуславѣ Всеволодѣвичъ.

По надѣ Припєтєю въ горѣ були ще два мѣста съ пристанями Мозырь та Турѣвъ. Центромъ усею Полься бувъ Турѣвъ и бувъ столицею стародавниого просторого князѣвства Турѣвского. Навѣтъ якійсь часъ Турѣвъ бувъ старшимъ пѣсля Кієва а переходячи вѣдъ однихъ рукъ до другихъ, на останку зѣстався за потомками Святополка-Михайла. Въ Турѣвъ бувъ вѣдомый єпископъ Кирило, що вмѣвъ красно промовляти до людей у церквѣ. Єпископы жили у монастырѣ Борнєа та Глѣба недалеко вѣдъ Турова. Пиньскъ по надѣ Пиною, та Городно

мѣжь Горынею та Стыромъ такожъ зачислялись до Турѳовского князѣвства. Въ XII. вѣцѣ вѣдѣ Турѳовскихъ Земель вѣдѣлився Городнянскій удѣль, въ якому були особнїй князѣ. Пѣвнѣчна частина Полѣся, се бѣ то Земля Дреговичѣвъ, мала два удѣльнїй мѣста Клеческъ (Клецкъ) та Случескъ (Слущкъ). Случескъ стоявъ на рѣчцѣ Случѣ и мавъ власныхъ князѣвъ. Межуючи съ Кривскими Землями, Слущкїй удѣль часомъ теривѣвъ вѣдѣ нападавѣ Полоцкихъ князѣвъ. Захѣдне Полѣсе та Пинчуки належали до Волиньской Землѣ.

ХІІ.

ВОЛЫНЬ ТА ГАЛИЧЬ.

Увесь правый бѣкъ на вершинѣ Припети та рѣчокъ, що вливаються въ неї зъ сего боку, якъ Турія, Стохѣдъ, Стырь та Горынь, належавѣ до Волиньской Землѣ. Одначе не має нѣякои можности означити докладно границѣ Волиньской Землѣ вѣдѣ Кїевской, нѣ по характеру єї природы, нѣ по политичнѣй исторїи, бо тї удѣлы, що лежали мѣжь ними, переходили вѣдѣ однои до другои; се залежало вѣдѣ подѣи, якъ вони складались. Маючи се на увазѣ, ще можна сказати, що Волиньска Земля була по Горынь та по Случѣ, що вливається въ останню съ правого боку, бо вже Погоринѣ (мѣсцевѣсть по надѣ Горынею) було смугою, за яку разъ-у-разъ змагались князѣ. На захѣдѣ середня течїя захѣдного Буга та вершина Вепря вѣдѣвляла Волянъ вѣдѣ Польской Землѣ. (Смуга мѣжь Вепромъ та Бугомъ звалася Украинною). На пѣвнѣчѣ Волиньска Земля безъ межѣ входила у Пиньско-Турѳовске Полѣсе и тутъ були такї жь болота, такї жь нетры та боры, якъ и на Полѣсю. Сего не можна сказати про пѣвденну смугу Волини, де земля вже горбовата нагадує, що не далеко ѣ Карпаты, має багато не стоячон, а текучон воды, хлѣборѣдна, гаѣ не сосновї а иншого дерева. Одначе значнѣйшїй мѣста сєи землѣ Володимиръ та Луцкъ стояли у пѣвнѣчнѣй частинѣ Волиньской Землѣ.

Столицею, се бѣ то политичнымъ осередкомъ Волиньской Землѣ, бувъ Володимиръ на правому березѣ рѣчки Лугу, що вливається въ Бугъ. Церква св. Володимира, що ѣ досє ще стоить, нѣ бы то збудована була Володимиромъ Великимъ такъ

само, якъ и саме мѣсто. Володимиръ нѣ бы то оснувавъ и соборъ Першон Пречистон. Тодѣ вже, якъ ся церква зовсѣмъ була стара, то князь Мстиславъ Изяславовичъ (у другій половинѣ XII. в.) збудувавъ новий соборъ на имя тои жь Пречистон. Въ сему соборѣ Мстиславъ бувъ и похований. Руины сего собору, та малѣвила по стѣнахъ, що видко де-не-де, доводять, яка се була чудова церква, и що збудована була въ стилю византійскому. Лѣтописъ ще згадує про монастирь св. Михайла та про церкву св. Дмитра. Володимиръ Волянскій красою та просторомъ вѣдзначався мѣжъ усѣма мѣстами стародавнио Русн. Узброеный вѣнъ мѣцно, мавъ на вкруги себе подвѣйный валь а по за валами глубокой рѣвъ и товстѣ деревляни стѣны. Лѣтописъ споминає двоє ворѣтъ: Гридшиннѣ та Кіевскій. Середне мѣсто съ княжимъ двѣрцемъ, було обведене особнымъ валомъ та стѣною, а на вкруги ихъ протѣкала рѣчка Смочь, що вливалася у Лугъ. За мѣстомъ стояло село Зимно, а въ нему церква мурована; мабуть и тутъ бувъ княжій дворець. По надъ лѣвнымъ берегомъ Стыра стоявъ Луцкъ або Луческъ, що бувъ столицею удѣлу. Поузъ Луцка йшовъ великій шляхъ зъ Володимира до Кієва и для того коло мѣста черезъ Стырь бувъ мѣстъ. Луцкъ такожъ бувъ гарнымъ мѣстомъ, и дуже узброенымъ. Дворецъ удѣльныхъ Луцкихъ князѣвъ стоявъ середъ села, на призвище „Гай“, мабуть за для того, що тутъ було багато зеленыхъ гаївъ; въ сему селѣ, якъ каже лѣтописъ, були побудованѣ „розноличные хоромы“ та ще й церква „красотою сіюща“. Въ самому мѣстѣ Луцку бувъ тѣлько монастирь Пречистон, будынокъ XII. вѣку; вѣнъ стоявъ на кручѣ по надъ рѣчкою Глушцемъ, що вливався тутъ же у Стырь.

Мѣжъ значнымъ числомъ Волянскихъ мѣстъ значнѣйшими були: Дорогобужъ по надъ Горынею, Чемеринъ, Пересониця, Дубенъ та Шуменъ мѣжъ Горынею та Стыромъ, се бѣ то якъ разъ по середнѣ Волини; Кременецъ, Белзъ и Червень на пѣвничному заходѣ, якъ разъ на Галицкой межѣ. (Белзъ та Червень звались такожъ Червеньскими мѣстами и належали то до Галицкого, то до Волянського князѣвства). Бересте, Мѣльникъ и Дрогичинъ лежали по надъ заходнымъ Бугомъ на правому его березѣ, значить на Польской границѣ; Дрогичинъ оборонявъ вѣдъ Ятвяговъ, дуже

хажого сусѣдного народу. Вѣдъ Половецкого степу Волянську Землю обороняли Каменецъ по надъ Смотричемъ, Межибоже та Колодяженъ по надъ верхнєю течією пѣвденного Бугу (Богу). Тутъ ще треба згадати про Болохѣвску околицю; вона залягала на вершинахъ Случи та Буга мѣжь Волянською та Кіевскою Землею. Ся околиця мала мѣста Болохѣвъ та Деревичъ. Тутъ треба пригадати про одну цѣкаву дуже рѣчь: у XII. вѣцѣ Болохѣвска околиця мала окремихъ князѣвъ, що зовсѣмъ не належали до роду Старого Игоря або Володимира Святого; сї князѣ були заступниками останними якогось тубольного князѣвского роду; у сего роду Игоревичѣ вѣдняли власть.

Нарѣдъ, що заселявъ Волянщину, належавъ до Украинско-рускои вѣти Славянъ, яку лѣтѣмъ зывае назвами Бужанъ, Дулѣбѣвъ та Волянннъ. Ще були й Дреговичѣ, що жили у пѣвнѣчному кутку Волянскои Землѣ, се бѣ то у Пиньскому Полѣю та у околицѣ Ясьольды, що вливається зъ лѣвого боку у Припѣть. На сему Полѣю було чимало мѣсть, бо треба було якъ небудь оборонити вѣдъ хижихъ Ятвигѣвъ та иншихъ Литвинѣвъ, що межували на пѣвнѣчн. Мѣжь мѣстами вѣдомї: Кобринъ по надъ Мухавцемъ, що вливається у захѣдний Бугъ, Бѣльскъ по надъ Наревомъ та Слонимъ та на рѣцѣ Шарѣ, що вливається у Пѣманъ.

Въ перше про Володимиръ Волянскїи звѣтку можна зустрѣнути за тыхъ часѣвъ, якъ Володимиръ Святой роздававъ удѣлы своимъ сынамъ. Звычайно ся околиця надѣлялась сынамъ або близькимъ родичамъ Великого Кіевского князя. Одне чѣколи не траплялось такъ, що бѣ оденъ якїи небудь князь панувавъ тутъ самъ; вѣнъ усе повиненъ бувъ частину землѣ выдѣляти якому небудь зъ близькихъ свого роду, а черезъ се конился безнастаннїи сварки та усобицѣ за часѣвъ Василька, якъ ему выкололи очн. Якъ ставъ Великимъ княземъ Мономахъ, то вѣнъ Воляннъ приобивъ собѣ и съ того часу вона разъ-у-разъ лишалася за его родомъ, а за часѣвъ Изяслава Мстиславовича, внука Мономахового Волянська Земля перейшла до Мстиславовичѣвъ, се бѣ то у старшїи рѣдѣ Мономахѣвъ. Мѣжь усѣми Волянскими князями придбавъ собѣ велику славу особливо внукъ Изяслава, Романъ Мстиславовичъ; вѣнъ за молоду князювавъ у Новгородѣ Великому та побивъ

вѣйско Андрѣя Боголюбскаго 1169 року. На сей часъ Волинь стала майже незалежною вѣдъ Кієва, але нѣколи не мала спокою черезъ сварки та усобицѣ мѣжь князями старшою вѣтти за волости та старшиноване. Для прикладу згадаймо, якъ Романѣвъ батько, Мстиславъ, мусивъ роздати частки своему братови Ярославови та двома дядькамъ (Володимирови Андрѣевичеви та Володимирови Мстиславовичеви). Романъ зновъ дѣлився зъ братомъ Всеволодомъ Белзкимъ та зъ братами у другихъ та небожанами. Але зъ симъ, княземъ не можна було робити аби-якъ, вѣнъ умѣвъ держати въ послуху молодшихъ родичѣвъ и навѣтъ лякати суспѣды особливо Половцѣвъ та Ятвягѣвъ. Осъ якъ описуе Романа Волиньскій лѣтописецъ: „Вѣнъ мовъ левъ кидався на погнѣцѣвъ та мовъ крокодилъ ищивъ ихъ и паче орель облѣтавъ ихъ землю; мовъ рысь бувъ вѣнъ злый, а вѣдважний мовъ туръ“. Половцѣ, якъ каже лѣтописецъ, такъ страхалися Романа, що лякали нимъ дѣтей своихъ. Стрыйковскій, польскій письменникъ пѣзнѣйшихъ часѣвъ, оповѣдає, якъ Романъ Ятвягѣвъ - бранцѣвъ вирягавъ у плугъ та оравъ ними землю корчовану, де бувъ колись лѣсъ. Зъ вѣдѣть нѣ бы то склалося мѣжь народомъ прислѣве: „Романе худымъ живеши, Литвою ореши“. Осъ зъ якими словами обертається сѣвѣць о Подку Игоревѣ до Романа та до его брата у другихъ Мстислава Ярославовича (що прозвали Пѣмымъ): „А ты буй Романе та Мстиславе! Вѣдважна думка додає вамъ силы здобувати славу. Высоко залѣтаєте вы, мовъ соколъ, що пѣдбивається у гору, якъ схоче подолѣти якого небудь птаха. Вы маѣте сталевѣ панорзи (нагрудники) пѣдъ латиньскими шеломами. Струсели вы багато земель ханьскихъ, Литву, Ятвягѣвъ, Деремелу, а Половцѣ покидали свои сулицѣ, похиливши головы пѣдъ вашѣ мечѣ харалужнѣ“. Про братѣвъ Романовыхъ у другихъ, сынѣвъ Ярослава Луцкаго, що вѣнъ зве загально Мстиславовичами, сѣвѣць Слова высказується такъ: „Не простого гнѣзда шестокрылѣ пнеклѣта Ингваръ, Всеволодъ та всѣ три Мстиславовичѣ! Вы придбали собѣ волости не побѣднымъ жеребкомъ! Для якогъ потреби маѣте вы золотѣ шелома, лядекѣ щиты та сулицѣ? Загородѣть ворота вѣдъ стѣну (Шоловецкаго) въ Землю Руску своими стрѣлами“. Ингваръ Луцкѣй пѣзнѣйше бувъ посаженный вѣдъ Романа на Кієвскѣй стѣлѣ. Усѣ думки

Романові були напрямлені на багату Галицку спадщину, що на останку и здобувъ вѣнъ.

Вѣковѣчною межею мѣжь Серединою та Схѣдною Европою були Карпатскіи горы. Хвилѣ розрухѣвъ народныхъ, що страшенно ревли на просторѣ схѣдно-европейскои площовини, зупинялися звичайно бѣля сеи камянои стѣны; але не все. Въ Татрахъ та Семиградѣ спинаються найвысшій и найширшій частини Карпатъ, що наче пѣдкова зѣгнутіи вѣдъ пѣвнѣчного до пѣвденного заходу. Середня частинна сихъ гѣръ, що выпинається на пѣвнѣчний схѣдъ не така висока, не така широка; багато вона въ поперекъ має долинь, по якихъ течуть рѣчки зъ гѣръ, що на захѣдъ переходять у кручѣ, а на пѣвнѣчному схѣдѣ въ недуже высокій горбы. Далеко заходять сїи горбоватїи вѣтви Карпатъ. На пѣвнѣчно-схѣдныхъ спадахъ та горбахъ Карпатскихъ гѣръ розляглася Галицка Земля, де було багато рѣчокъ, що вливаютьсѣ у Вислу, Днѣстеръ та Прутъ. Починалася Галичина не далеко вѣдъ того мѣсця, де Сянъ вливається у Вислу та простягаласѣ ажъ до устя Дунаю. Мабуть чи не найкрасшою, найзамѣжнѣйшою та найлѣпшою мѣжь усѣма Рускими Землями була отѣя чудова крайна. Чого вона не мѣстила въ собѣ? Росло багато по нѣй лѣсовъ, прѣтѣвало багато воды, були розкѣшнїи сѣножатїи та хлѣборѣднїи ланы, земля багато мала въ собѣ минералѣвъ рѣжныхъ, особливо соли, одно слово — всего багато. Зъ одного свого боку Галичане мали Кївѣвъ та Волинь, зъ другого Византїю, Угорщину та Польшу. Нарѣдъ Галицкїи належавъ до Украинско-русского племени. Славяне, що жили на Карпатахъ, якъ каже наша лѣтопись, прозывались ще „Бѣлыми Хорватами“.

Межею мѣжь Галичиною та Угорскимъ королѣвствомъ були Карпатскїи горы. Де-не-де черезъ сїи горы були переходы зъ одного боку на другїи. Зъ руского боку сїи переходы загороджували мѣцїи мѣста на прикладѣ Коломыя по надѣ Прутомъ та Сянокъ на верхѣвахъ Сяну. По горахъ були монастырѣ. Бѣльше вѣдомїи мѣжь ними въ XII. вѣцѣ Лелесѣвъ та Синевѣдскїи Матери Божои; останнїи стоявъ у долинь, по якѣи прѣтѣкавъ Стрый, що вливається у Днѣстеръ. На самыхъ верхѣвахъ Серету бувъ ще оденъ перехѣдъ черезъ Карпаты — лѣтопись прозвае его: „Борсуковъ дѣль“; черезъ него можна

було дійти въ Угорщинѣ до мѣста Родна, въ якому жили Нѣмці и де выкопували зъ землѣ срѣбло.

На півночи Галицкой Землѣ стояли мѣста Перемышль та Ярославъ по надѣ Сяномъ. Тамъ, де въ Сянь вливається рѣчка Вѣгоръ на крутому березѣ Сяна бувъ Перемышль; вонъ бувъ найстаршимъ й наймощнѣйшимъ мѣжъ усѣма Галицкими мѣстами. Володимиръ вѣднявъ его вѣдъ Полякѣвъ и съ того часу Перемышль оборонявъ Русь вѣдъ сего боку. Перемышль зъ околицею звався ще „Пѣдгѣремъ“ або „Гѣрною крайною“. Рѣчка Вислокъ, що трошки низше вливається зъ лѣвого боку въ Сянь, була майже на межѣ Галичини съ Польщею. Але Рускій людъ живъ ще и по за сею рѣчкою далеко на півночѣ мѣжъ Вислою та Вепромъ, въ околицѣ Люблина та Судомира. Друге старе мѣсто Галицке була Теревовля, на межѣ майже зъ Волинською Землею, мѣжъ Гнѣзною а Серетомъ, що зъ лѣвого боку вливається у Днѣстеръ. На тѣй же межѣ лежавъ и Звенигородъ, оденъ съ кѣлькохъ Звенигородѣвъ Украини-Руси.

Але вже съ того часу, якъ Червона Русь склала незалежну мѣцну державу, значить, за часѣвъ Володимира, столицею Галичини ставъ Галичъ, на правому високому березѣ Днѣстра, де багато було балокъ та рѣчокъ, що вливалися у Днѣстеръ. На площовинѣ одной такой рѣчки Луквы притулилось низше мѣсто, а верхне стояло надъ нимъ на кручѣ; воно звалося Галицкимъ дѣтинцемъ; тутъ стоявъ и княжій дворець. Тутъ же поручъ и навѣтъ злучена зъ двѣрцемъ переходомъ була церква св. Спаса. На сему то переходѣ Володимирко глузувавъ съ Петра Бориславовича, про що було вже оповѣданъ. Зъ горы було видко все пѣдгѣре зъ оболонею, що простяглося по надѣ Днѣстромъ, а дальше и шляхъ черезъ Днѣстеръ до Ківа. Въ нижньому мѣстѣ була церква Матери Божой, що бѣльше надъ усе шанувалася Галичанами. Їѣ збудувавъ чи Володимирко, чи сынъ его Ярославъ Осмомысль, не вѣдомо; але останній бувъ тутъ похований. Ся церква мало вѣдрѣжнялася вѣдъ старыхъ Кіевскихъ церковъ и мабуть ѣѣ будували такожъ византійскій майстрѣ. Лѣтѣмъ згадуе ще про одну церкву въ Галичи — се про монастирь св. Ивана та про „Нѣмецкій ворота“. Въ околицѣ Галича було багато могилъ; одну мѣжъ ними прозвано „Галичиною могилою“, въ якѣй нѣ

бы то бувъ похованый той, хто збудувавъ Галичъ. Лѣтописъ нагадує ще про якеє „Быково болото“, по надъ Днѣстромъ, та про якійсь-то „Крѣбавый брѣдъ“.

Днѣстеръ, що протѣкавъ по Галицкѣй Землѣ, хочъ и мавъ скалистї береги, хочъ на нѣмъ було багато порогѣвъ, одначе бувъ дуже користнымъ для неї; по нѣмъ ишовъ шляхъ у Черне море. Особливо багато перевозилося на човнахъ соли, що багато мала Галичина, навѣть и до Кієва. По надъ Днѣстромъ було багато мѣсть Галицкои Землѣ: Онуть, Бакота, Ушиця, Каліуєъ и инші де зъ бѣльша стояли на лѣвому боцѣ его; вѣнь звавсь „Понизє“ (Подѣле потѣмъ), бо лежавъ нижше, якъ прирѣвняти его до тої краини, де стоявъ Перемышль. Се Понизє межувало съ Половецкимъ степомъ и мало за осередокъ мѣсто Бакоту. Власнї Галицкї села, чи залежнї вѣдъ Галичини, простягались далеко по надъ рѣчками Прутомъ та Серетомъ ажъ до самыхъ Дунайскихъ гѣрлѣ и такимъ побытомъ стыкались зъ Землями Волохѣвъ та Болгарь. Ся смуга землѣ на пѣвъ степова залягала якъ разъ на шляху, по якому проходили зѣ справжнїго стѣну хижї стѣповики, роблячи свои напады вѣ Дунайскї краини; для того вона зовсѣмъ була малолюдна. Мѣжь мѣстами сєй землѣ вѣдомї бѣльше вѣдъ иншихъ Берладъ; вѣнь стоявъ мѣжь Прутомъ та Серетомъ. По надъ самымъ Дунаємъ бувъ Малаый Галичъ (нынѣ Галачъ), де складався крамъ, що привозили до Руси зъ Угорщины, Болгарїи та Византїи. Тутъ часомъ бувъ особнїй Галицкїй удѣль, а Берладъ вѣ нѣмъ столицею. Тамъ княжовавъ якїсь часъ небѣжь Володимирка, Иванъ Ростиславовичъ, и его прозвали Берладникомъ. Року 1134 сєй Иванъ Берладникъ выдавъ грамоту, що ѣ досє ще єсть, Месєврїйскимъ крамарямъ (Месєврїя пристанъ болгарска на Черному морѣ); вѣнь имъ дозволявъ не платити мыта за крамъ, що сї крамарѣ привозили до Малаго Галича; а за той крамъ, що вони купували у Руснїѣвъ, Угрѣвъ та Чехѣвъ и вывозили зъ Малаго Галича, мыто повиннї були платити.

Два браты Ростиславовичѣ, Володаръ Черемьскїй та Василько Теревельскїй склали початокъ окремого Галицкого князьѣства; але надавъ єму велику силу та самостѣйность Володимирко Володаровичъ. Вѣнь скушѣвъ вѣ єдино всю Червону Русь, прилучѣвъ до неї деякї Волыньскї мѣста и такимъ

зоставивъ его въ спадщинѣ сынови своему Ярославви. Ярославъ майже весь свѣй вѣкъ володѣвъ спокѣино въ усѣй Галицкѣй Землѣ, окрѣмъ тыхъ розрухѣвъ, що вчинивъ отой Иванъ Берладникъ, ажъ поки не вмеръ на чужинѣ. Ярославъ за житя свого тества Юрія Довгорукого допомагавъ Суздальцямъ супроти Волянцѣвъ, а якъ вже померъ Юрій, то ставъ допомагати вѣйскомъ старшимъ Мономаховичамъ супроти Андрѣя Боголюбского. Вѣнъ пославъ свое вѣйско въ купѣ зъ Ростиславомъ Мстиславовичемъ та Святославомъ Всеволодовичемъ супроти Половцѣвъ. Самъ Ярославъ не добувавъ собѣ славы на вѣйнѣ, бо вже нѣ одного разу пѣсля Теробовельской битвы вѣнъ не стававъ на чолѣ свого вѣйска. Замѣсть себе пославъ вѣнъ воеводѣ Тудора Елчича, а особливо Коснятина Сврославовича. Що галицке добре узброене та вымуштроване вѣйско мало велику вагу и въ якѣй шанѣ була мѣць Галицкого князя у его сучасникѣвъ, се видко зѣ слѣвъ, що стоять про Галичъ у Словѣ о Полку Игоревѣ: „Галицкѣй Осмомысле Ярославе! Высоко ты сидишь на своѣму щирозолотому столѣ, пѣдчеръ ты своими полками зелѣзными Угорскѣй горы, заступивъ шляхъ королеви, зачинивъ ворота Дунаевн, кидаючи бременами за хмари; ты вѣдчиняешь ворота Кѣву, кидаешь стрѣлы зъ батькѣвского золотого стола въ далекихъ ханѣвъ (Половецкихъ). Стрѣлай, княже, Кошчака, поганого Кошця, вѣддячующи за Руску Землю, за раны Игоревѣ“.

Осмомысломъ Ярослава прозвано мабутъ за те, що его дуже поважали сучасники за розумный урядъ, за дбалѣсть его про Червону Русь. Дуже збѣльшилася заможнѣсть, полѣпшилося хлѣборобство та крамарство за часѣвъ довгого супокою, що петнувавъ въ Галицкѣй Землѣ за князюваня Ярославового. По правдѣ треба сказати, що за его часѣвъ Червона Русь стала найзаможнѣйшою мѣжь усѣма Рускими Землями.

Самъ тѣлько целадь середъ Ярославови семьѣ шкодивъ тому мирови та спокоеви, якѣ повстали въ Червонѣй Руси за его часѣвъ. Отуть-то вперше выявилась сила та вага, якѣ придбали собѣ бояре въ сему князѣвствѣ. Змѣцненю боярского стану дуже запомогло тутъ те, що въ Галичинѣ рано повстало самовластвѣ и переходѣ князѣвства просто вѣдъ батька до сына; сего не було нѣде по иншихъ Рускихъ Земляхъ. Змѣцнявся княжѣй рѣдъ, у купѣ зъ нимъ змѣцнялися и бояре, маючи

спроможнѣсть придбати собѣ багато землѣ. По иншихъ Рускихъ Земляхъ князь тримавъ землю за помоогою своихъ родичѣвъ, якимъ дававъ на урядъ мѣста та волости, де ей родичѣ кормилися, чинили судъ, збирали податки. Въ Галичинѣ вѣдъ часу Володимирка бувъ тѣлько оденъ князь; въ нѣмъ бувъ и весь рѣдъ, бо молодшихъ князѣвъ-братѣвъ та небожѣвъ — то прогонено, то такъ не давано було нѣчого имъ. Тутъ вже бояре поробилися й намѣстниками и воеводами. До того ще й здобутѣ самовластя сконлось за помоогою боярѣ, воно черезъ нихъ и трималося. Черезъ се саме князь и змушений бувъ потакувати боярамъ та запобѣгати всякимъ способомъ ихъ прихильности. Отакъ-то склалось, що Галицкѣ бояре мали всѣ засобы для того, що бѣ скласти не тѣлько воѣвничу, але и земельну аристокрацію. Прикладъ сусѣдѣ, Польщѣ та Угорщины, такожъ збѣтався не безъ впливу на Галицке боярство; а въ сихъ-то крайнахъ аристократичный станъ мавъ велику вагу, надбавъ собѣ у власнѣсть багато землѣ и не попускавъ навѣтъ королямъ самовластвувати.

Ярославъ живъ не въ любки зъ жѣнкою своєю Ольгою, дочкою Юрія Довгорукого, а полюбивъ якусь Настасю зъ роду якогось Чагра. Для того и родичѣ сен Настасѣ взяли перевагу надъ иншими, а черезъ се значнѣйшѣ бояре ремствували на князя. Ярославъ до того ще виявлявъ бѣльше прихильности сынови вѣдъ Настасѣ, Олегови, нѣ жъ сынови прижитому зъ жѣнкою, Володимирови. Въ 1172 роцѣ неладъ у семьѣ змусивъ Ольгу Юрѣвну утѣкати зъ сыномъ у Польщу. А за нею рушили й бояре, маючи на чолѣ Коснятина Сѣрославовича. Майже 8 мѣсяцѣвъ вони жили въ Польщѣ, не покидаючи одначе надѣѣ на запомогу вѣдъ тыхъ боярѣ, що збѣтали въ дома. А Володимиръ перебрався у мѣсто Червень, вѣнъ выпросивъ его у якогось Волыньского князя, що бѣ бути ближе до дому. Тымъ часомъ Галицкѣ бояре пѣдѣбили городянъ на розрухъ. Городяне захопили та повбивали Чагрову рѣдню, а саму Настасю живцемъ спалили на огнищи. Олега вкинули въ темницю, а Ярослава змусили присягти, що вѣнъ жптиме зъ жѣнкою якъ слѣдъ.

Такимъ робомъ Ольга зъ сыномъ вернулась до Галича; одначе до семьѣ не вернулась згода. Уже на другѣй рѣкъ княгиня зъ сыномъ мусила тѣкати зъ Галича. На останку Ольга

зупинилась у рідному мѣстѣ Володимирѣ на Клязмѣ, у свого брата Всеволода III., а роковѣ черезъ шість и вмерла тамъ черницею на имя Евфросинію. Володимирѣ тымъ часомъ тынявся по рѣжнихъ мѣсяцяхъ: бувъ и у Романа Волинського, и у князя Турѣвского, и у Давида Смоленського, дядька Всеволода III. Але всѣ сѣ князѣ не давали притулку Олегови, не бажаючи сваритись зъ мѣцнымъ Галицкимъ державцею. На останку Володимирѣ знайшовъ притулокъ у вѣдомого Игоря Сѣверского, що дозволивъ жити ему у Путивлю, ажъ поки вѣнъ не помирився зъ батькомъ и не вернувся до Галича. А ладу все не було. Володимирови нѣякъ було коритися батькови, нѣякъ було запобѣгти у батька любви, бо зрѣсь вѣнъ середъ неладу въ семьѣ и не мавъ зъ вѣдки набратися добрыхъ звичавъ. А тымъ часомъ Ярославъ вызволивъ Олега съ пѣдъ замку и державъ коло себе. Очвидячки вѣнъ упокоривъ боярѣ. Занедужавши и чуючи, що швидко вмере, Ярославъ скликавъ до себе дружину, городянь, духовенство и такъ промовивъ до нихъ: „Батьки й брати та сыны! Бачите, що вже швидко покину сѣй нѣкчемный свѣтъ; а нагрѣшивъ я бѣльше надъ усѣхъ людей. Батьки й брати! выбачте й вѣдпустѣтъ“. Такъ описує лѣтопись. Три днѣ не розходились тѣ, що скликавъ князь, и увесь сѣй часъ княжѣи слуги роздавали княже майно, княже добро монастырямъ та старцямъ, та ще не скѣнчили, такъ багато всякого добра надбавъ собѣ князь. Але Ярославъ, скликаючи вѣче, мавъ на метѣ не каянє; вѣнъ наважився змѣнити чергу наслѣдя престола: Олегови вѣнъ хотѣвъ збѣставити батькѣвщину Галичъ, а Володимирови дѣдизну Перемышль. Вѣче уволило волю ще живого князя и запрягло такому заповѣтовѣ; запрягъ такожь и Володимирѣ. Але заразъ же якъ умеръ Ярославъ 1. жовтня 1187 р. та его поховали у соборѣ Пресвятой Богородицѣ, заразъ же бояре прогнали Олега, а княземъ у Галичи зробили Володимира. Такимъ побытомъ Ярославъ самохѣтъ поклавъ початокъ поспѣльному галицкому неладови.

Володимирѣ зовсѣмъ не дбавъ про спокѣй Галицкои Землѣ. Вѣнъ бувъ цянниця, розпустникъ и заразъ выявивъ прихильнѣсть до абсолютизму. Ще за житя батькового вѣнъ вѣднѣявъ у одного попа жѣнку и приживъ зъ нею двоухъ сынѣв. А якъ вмеръ батько, то вже, яка бѣ жѣнка ему нѣ вподоба-

лась, вѣнъ бравъ еѣ силкомъ. Зѣ боярами вѣнъ вже не думавъ радитись. Бояре почали ремствувати черезъ се. Романъ Волянскій, вбачаючи такій неладъ, поспѣшивше скористувати зѣ него и придбати собѣ богату землю. Вѣнъ пѣдмовивъ деякихъ Галицкихъ боярѣ а сї року 1188 скопи повстанѣ. Але не вѣдвжуючись зробити нападѣ на самого князя, що мавъ ще доволѣ приятелѣвѣ, повстанцѣ пѣслали сказати князеви, що бѣ вѣнъ прогнавъ вѣдъ себе попадю, бо вони не хочуть кланятися ѣй. Добре вони вѣдали, що князь не згодиться на ихъ домагане. Воно такъ и сталося. Володимирѣ, згадуючи про долю Настасѣ, захопивъ чимъ бѣльше золота, сѣрѣбла, та забравши попадю та двохъ сьнѣвѣ еѣ сѣ часткою дружины, що зѣсталася приязною до него, утѣкъ до Угорского короля Белѣ III. Тодѣ повстанцѣ пѣслали до Романа, запрошуючи его до Галича. Романъ хочъ и приѣхавъ, але не довго пробувавъ у Галичѣ. Угорскій король давъ и притулокъ Володимирови и обѣцявъ заступитись за него и вернути ему Галичъ. И справдѣ вѣнъ швидко выступивъ зѣ вѣйскомъ до Галича. Прочувши про се, Романъ зѣ жѣвною швидко выбрались зѣ Галича, захопивши зѣ собою останній княжій скарбѣ, та прихильныхъ до нихъ боярѣ зѣ бояринями. Але Угорскій король, якъ потѣмъ виявилось, клопотався зовсѣмъ не для Володимира, а самъ для себе бажавъ придбати богату кранну. Вѣнъ вѣддавъ Галичъ своему сьновови Андрѣвеви, а самого Володимира, вѣднявши у него скарбѣ, замкнувъ у вежу вѣ купѣ еѣ попадею вѣ Угорщинѣ. Така-то була перша приключка для Угрѣвѣ, що бѣ потѣмъ мати нѣ бы то вже право на пановане у справдешивѣ Рускѣй Землѣ.

Не до вьодобы було одначе Галичанамъ пановане чужоземного королевича. Впало имъ на думку, що есть десь князь руского роду — се Ростиславъ, сьнъ бездольного Ивана Берладника; а Ростиславъ сей на той часъ пробувавъ у Смоленску, вѣ Давида Ростиславовича. Деякі Галицкі бояре пѣслали до Ростислава, запрошуючи его до Галича, и сей зѣ невеликимъ товариствомъ выступивъ до Галичины и захопивъ два мѣста на межѣ. Зѣ вѣден вѣнъ напрямився на Галичъ. На сей часъ Беля приславъ Андрѣвеви запомогу вѣйскомъ и бояре боялися не таючись злучитись зѣ Ростиславомъ, вважаючи ще ѣй на те, що багато сьнѣвѣ та братѣвѣ були заставниками у ко-

роля. Тымъ часомъ Ростиславъ пѣдступивъ пѣдъ Галичъ, покладаючись на бояръ, що заприсягли допомогти ему, якъ тѣлько вѣнъ почне битись зъ Уграми. Не радили Ростиславови его близькѣ розпочинати дѣла, бо вбачали зраду; але вѣнъ ихъ не послухавъ и вѣдповѣвъ на се такъ: „Браты мои, вы добре вѣдаєте, якъ вони заприсягались. Нехай ихъ судить Богъ, якъ вони хочуть моѣи головы, а менѣ вже надокучило тынятись по чужихъ куткахъ; лѣпше отутъ наложу головою“. Вѣнъ вѣдважно кинувся на Угрѣвъ. Зъ разу его обступили, скинули съ коня и захопили живцемъ. Тодѣ, якъ Ростислава принесли въ мѣсто, соромно стало Галичанамъ и вони вже й хотѣли бѣ вызволити его вѣдъ Угрѣвъ; але Угры швидше почали прикладати до раць Ростиславовыхъ якесь зѣле и Ростиславъ швидко и вмеръ. Тодѣ Угры заразъ же выявили всю свою лютобѣсть, доводячи, що ще не зовсѣмъ вони занедбали звичай хижихъ степовикѣвъ, хочъ були й христїянами. Лихо не минуло нѣ жѣнокѣ, нѣ дочокѣ, а по церквахъ Угры становили своихъ коней; не обѣйшлося дѣло безъ грабованя. Отодѣ-то зрозумѣли Галичане, якъ погано було пѣдъ чужимъ панованемъ; вже лѣпше бѣ було хочъ съ поганимъ та своимъ.

Якъ разъ у сей часъ Володимиръ, якъ на те, втѣкъ зъ Угорщины. У вежѣ, де его замкнено, бувъ зроблений для него наметъ полотняный. Зъ сего полотна вѣнъ скрутивъ вирѣвку, та по нѣй и спустився на землю. Вѣнъ утѣкъ до Нѣмецкого императора Фридриха Барбаросы, що й допомѣгъ Володимирови вернути Галицке князѣвство. Але якъ справдешнїй Нѣмецъ вѣнъ умовився зъ Володимиромъ, що сей на вѣддяку платитиме що року императорови 2000 гривенъ, се значить, що признаѣ себе залежнимъ вѣдъ императора. Але швидко Фридрихъ умеръ и ся справа такъ и зѣсталась. Самъ императоръ на сей часъ лагодився выступати въ похѣдъ до Палестины и для того вѣдѣславъ Володимира съ кѣлькама лицарями до Польского короля, Казимира Кракѣвского, наказуючи сему останнѣму выгнати Угрѣвъ зъ Галича. Казимиръ давъ Володимирови вѣйско за приводомъ найздатнѣйшого воеводы Миколая.

Самѣ Галичане заразъ же повстали проти Угрѣвъ, якъ тѣлько почувли, що йде Володимиръ зъ вѣйскомъ. Вони прогнали Андрѣя и съ превеликою радостею зустрінули Володимира. Дѣялось се 1190 року. Забезпечуючи себе вѣдъ сусѣдъ, Володи-

миръ удався до свого дядька Всеволода Суздальского, просячи допомогти ему въ сему дѣлѣ. Всеволодъ пѣславъ до Угрѣвъ, Ляхѣвъ и до всѣхъ пѣвденнихъ рускихъ князѣвъ загально, запрошуючи ихъ не шкодити Володимирови. Мабуть лихо, що перетерпѣвъ Володимиръ, склалось ему на користь, бо якъ вернувся вѣнъ у батькѣвщину, та ставъ княжувати якъ слѣдъ и Червона Русь ажъ до кѣнця его княжованя вѣдпочивала. Але се було не довго. Якъ тѣлько Володимиръ умеръ 1200 року, то заразъ же знайшлись князѣ, що забажали придбати собѣ Галицку Землю, вбачаючи, що пѣсля Володимира не зѣсталось нѣ сына, нѣ близькихъ родичѣвъ, бо вже Володимирко та Ярославъ добре поклоноталися, що бѣ вынищити ихъ усѣхъ.

Давно вже чекавъ смерти Володимировои Романъ Волянскій. Вѣнъ добре вѣдавъ, якъ стоить дѣло въ Галичѣ, бо якъ тѣлько довѣдався, що Володимира вже нема на свѣтѣ, вѣнъ заразъ же зъ вѣйскомъ выстуивъ у походѣ. Але що бѣ не мати нѣякои суперечки зъ Уграми, вѣнъ попереду удався до Польши, де у него були давнї звязки. Вѣнъ самъ навѣтъ замолоду живѣ у Болеслава Кривоустого. Окрѣмъ сего взявъ за себе пѣсля того, якъ вѣдѣславъ до батька Рурика Кївского першу жѣнку, Польску князѣвну, небогу Лешка Бѣлого. Окрѣмъ того Польскїй король, Казимиръ Справедливый, бувъ своякомъ Романови, бо державъ его небогу, Елену Всеволодѣвну, а Романови бувъ рѣднимъ дядькомъ. Такъ Романъ обернувся за допомогою до Кракова. И справдѣ зъ вѣден вже Романъ, маючи польске вѣйско, за приводомъ воеводы Миколоя и ще молодого Лешка, пѣдстуивъ пѣдъ Галичъ, мабуть бувъ запрошений Галицкими боярами, що боялися Романа; але почувши, що Романъ вже перенявъ его, вернувся до дому. Такимъ побытомъ Галичане, хотя не хотя приняли за князя Романа Волянского.

Якъ тѣлько Романъ ставъ Галицкимъ княземъ, заразъ же завзято почавъ знищувати все те, що було супроти него. Велике лихо постало для тыхъ Галицкихъ боярѣ, що не вмѣли шанувати князя. Деякї зъ нихъ заплатили навѣтъ головою, а деякї змушенї були тѣкати. „Поки не выдусишь пчѣль, не вѣстимешь меду“ — отъ яке було любиме Романове прислѣве. Вѣнъ такъ и робивъ. Польскїй лѣтописецъ Кадлубокъ, сучасникъ Романови, оповѣдає, якъ вѣнъ нѣ бы то живцемъ закопувавъ людей у землю, нѣ бы то розрубувавъ ихъ на шматки.

Може се й не зовсѣмъ правда; але певно те, що дуже вѣнъ лютувавъ супроти боярѣ, що хотѣли перешкодити ему зробитись Галицкимъ княземъ. Скончивши зъ боярами та маючи вже пѣдъ собою сили Волинської та Галицкои Землѣ, Романъ те-перь обернувся у другій бѣкъ. На сей часъ Византійскій императоръ Олексѣй III., зъ роду Ангелѣвъ, просивъ черезъ митрополіту Кіевского у Романа запомоги супроти Половцѣвъ, що въ купѣ зъ Дунайскими Болгарами пустошили Тракію и доходили навѣтъ до Царгорода. Русны оступились за Ромѣвъ (Византійцѣвъ), якъ каже византійскій оповѣдачъ. У зимѣ 1202 року Романъ ходивъ у степъ на Половецкі вержѣ, спустошивъ ихъ и вызволивъ багато христіянськихъ бранцѣвъ. Черезъ се Романъ змусивъ Половцѣвъ вѣдѣйти съ Тракіи и поспѣшатись оборонити власній оселѣ. Пѣсля сего Романъ двѣчи ще выгонивъ свого тестя Рурика Ростиславовича съ Кіева, и госнодарювавъ у Кіевѣ, якъ въ дома. Сила Романова на той часъ була така велика, що лѣтописецъ называе его однодержавцемъ усеи Рускои Землѣ.

Мабуть якъ разъ на сей часъ припадае посольство до Галича папы Инокентія III. Якъ тѣлько складалась яка небудь хочъ малесенька приключка, то папы заразъ же користували нею, що бы тѣлько пѣдгорнути руску церкву пѣдъ свѣй вплывъ. Въ сему напрямку двѣяльна запомога папамъ йшла вѣдъ польского духовенства. Послы Инокентіеві обѣцяли Романови Галицкому, що папа зробить его королемъ, якъ вѣнъ прійме латиньску вѣру. Папа окрѣмъ сего обѣцявъ допомогти Романови придбати новій землѣ. На се Романъ нѣ бы то, вынявши мечъ, вѣдповѣвъ: „Чи такій самый у папы? Поки вѣнъ при менѣ коло боку, доти не треба менѣ купувати мѣсть инакше, якъ кровю, якъ се робили мои дѣды та батьки, що бѣ збѣльшити Рускій Землѣ“. Може ранна смерть Романова скончалась черезъ латиньске духовенство, що гнѣвалось на него и вчинило розладъ мѣжъ нимъ та Польщею.

У Польщѣ пѣсля смерти Мечислава Старого почалися суперечки за Кракѣвъ мѣжъ Владиславомъ Тонконогимъ, сыномъ Мечиславовымъ, та его братомъ у другихъ Лешкомъ Бѣлымъ. Романъ ставъ на бѣкъ Лешкѣвъ. Здається, що Романъ мавъ на думцѣ, користуючи зъ сего змаганя, прилучити до себе Люблинську околицю або Надвислянську Русь. Але на той часъ,

якъ вѣнъ вже выступивъ зъ вѣйскомъ на запомогу Лешкови, браты помирилися и пѣслали Романови сказати, що бѣ або заплатили ему за его утраты, або вѣддали Люблинську околицю. Почали умовлятися за се, а тымъ часомъ Ляхи збирали вѣйско. Романъ стоявъ таборомъ на лѣвому березѣ Вислы пѣдъ Завихостомъ, и нѣ крышечки не стерѣгся, покладаючись на Ляхѣвъ. Одного разу вѣнъ зъ невеликимъ числомъ товариства выѣхавъ съ табору на ловы и тутъ Ляхи зробили на него нападъ. Не злякався Романъ ихъ и почавъ вѣдважно оборонятися. Вѣйско, якъ почуло, що напали на князя, выступило ему на запомогу, але поки встигло дѣйти — вже хтось такій списомъ улучивъ князеви въ бѣкъ и убивъ его на смерть. Галичане вже неживого князя забрали зъ собою, вѣдвезли до Галича и поховали его у соборѣ Пресвятой Богородицѣ (1205). Дуже зрадѣли Ляхи вчинивши таке дѣло, бо збули зъ рукъ небезпечного сусѣда. Лешко зъ молодшимъ братомъ Кондратомъ спорудили на споминъ Романовой смерти въ Кракѣвскому соборѣ особлившій вѣвтаръ на имя мученикѣвъ Гервасія та Протазія, бо у сей день убито Романа. У Полякѣвъ про сей день склалася легенда навѣтъ, що невеличку стычку обернули у велику битву. Длугошь оповѣдає, що нѣ бы то въ ночи передъ стычкою Романови приснився чудный сонъ; нѣ бы то вѣдъ Судомиру прилетѣли щиглы та пожерли горобцѣвъ, якихъ було бѣльше; нѣ бы то молодій бояре зъ сего сну вбачали, що Романови станеться велика пригода, а старій на впакн. Отакъ-то загинувъ сей князь, мабутъ бѣльше черезъ свою вѣдвагу, черезъ свѣй палкѣй норѣвъ та черезъ жадобу власти. Его обличе було одмѣтне: зросту бувъ вѣнъ середнѣго, мавъ широкѣй плечи, волося на головѣ чорне, червонѣй видѣ, чорнѣй очи, великѣй горбатѣй нѣсѣ; сильно вѣнъ бувъ дужѣй и вѣдважнѣй. Вѣнъ бувъ гикавыи и якъ було розгнѣвасться, то й слова не зможе вымовити. Любивъ гуляти зъ дружиною, але не бувъ пяницею; любивъ жѣнокъ, але жадна не панувала надъ нимъ.

Важкѣй та лихѣй години довелося перебувати Галичинѣ пѣсля неспѣдваной смерти Романа. За короткѣй часъ вѣнъ не встигъ запевнити Галицке князѣвство за своимъ родомъ, а якъ на те ще й бояре, надъ якими вѣнъ черезъ ладъ вже лютувавъ, не мали жадной прихильности нѣ до него, нѣ до его семьѣ. Зъ семьѣ зѣсталася — жѣвика, та двоухъ недорослыхъ

сынѡвъ: Данилови було чотыри роки, а Василькови два. Отуть то й вѡдкрылося широке поле для ворогѡвъ. И Угорскій и Польскій королѣ почали шарпати Галичину зъ усѣхъ бокѡвъ и якъ бы не доволѣ ще мѡцнѣй Кіевскій та Чернигѡвскій князѣ зъ одного боку, а зъ другого неладѣ въ Угорщинѣ та роздѣль Польщи на шматки, то може бѣ вона и зробилася чією небудь здобычею. Зробимо короткій оглядъ подѣй, якѣ склалися въ Галичинѣ до появы Татарѣ вѡдѣ смерти Романа.

Якъ почувѣ Рурикѣ Ростиславовичѣ про смерть Романову, заразѣ же вѡнѣ розстригся сѣ черцѣвъ, зробився Кіевскимѣ княземѣ та въ купѣ сѣ Чернигѡвскими Ольговичами выступивѣ на Галичѣ вѡдбирати вѣго вѡдѣ дѣтей свого ворога. Очевидячки вони мали надѣю на боярѣ, що не любили семьѣ Романовои. Вдова Романова, вбачаючи, що самѡй не вывинутися сѣ такихѣ обставинѣ, удалася до Угорского короля, просити запомоги. Королемѣ бувѣ той самый Андрѣй, що колдѣсь-то князувавѣ у Галичинѣ, а пѡсля смерти батька Белѣ III, змагаючи сѣ за престѡлѣ зѡ старшимѣ братомѣ Емерихомѣ, бувѣ у спѡлцѣ зѣ Романомѣ и вони обоѡбно запомагали оденѣ одному. Якъ умерѣ Емерихѣ, то Андрѣй ставѣ Угорскимѣ королемѣ и не зрадивѣ Романови вѣ спѡлцѣ, не гаячи часу вѡнѣ приѣхавѣ до Романовои вдови вѣ мѣсто Сянокѣ; вѡнѣ бувѣ ласкавымѣ зѣ малымѣ Даниломѣ и давѣ запомогу вѡйскомѣ. У Галичѣ вступила угорска залого и тымѣ втихомирили боярѣ, що вже хотѣли приняти Рурпка. Такимѣ побытомѣ Рурикѣ зѡ спѡльниками вернулись назадѣ; але на другій рѡкѣ пріѣшли зновѣ, ведучи за собою Чорныхѣ Клобукѡвъ. Кракѡвскій князѣ Лешко Бѣлый такожѣ рушивѣ на Галичѣ. На сей разѣ вже Романова вдова була змушена выѣхати у Володимирѣ Волянскій, бо запомога угорска не встигла пріѣйти, а нарѡдѣ почавѣ ворущити сѣ у Галичѣ. Прихѡдѣ Угорского короля трошки спинивѣ Рурпка та Лешка; одначе вѡнѣ нѣчого не вдѣявши вѣ Галичѣ повиненѣ бувѣ вертати сѣ до дому, бо повстали заворушнѣ вѣ его власнѡмѣ королѣвствѣ.

У самому Галичѣ на сей часѣ зѣявився якійсь-то бояринѣ Владиславѣ зѣ братомѣ своимѣ, названымѣ у лѣтописи „кормилчичѣ“. Романѣ выгнавѣ Владислава за зраду, а теперѣ вбнѣ користуючи зѣ обставинѣ, вернувѣ назадѣ, що бѣ верховодити вѣ Галичѣ. Владиславѣ почавѣ розхвалювати Игоревѣ-

чѣвъ, се бѣ то сынѣвъ Игоря Сѣверскаго, що доводилсь зъ матерного боку внуками Ярослава Осмомысла. Вони нѣ бы то мали й якась право на князюванє въ Галичинѣ. Сїй князь вѣ купѣ зъ Рурикомъ ишли на Галичь, а теперъ вертались до дому; ажъ ось прибѣгли до нихъ послы вѣдѣ Галицкихъ боярѣ запрошуючи на князюванє. Игоревичѣ послушали, вернулись. Старшій Сѣверскій князь Володимирѣ (що державѣ дочку Кончакову и бувѣ у неволѣ у Половцѣвъ) почавѣ князювати въ Галичѣ, а его братѣ Романѣ у Звенигородѣ. Але снѣмѣ не вдовольнились Игоревичѣ,—вони хотѣли придбати ще Володимирѣ Волыньскій для брата Святослава; для того вони пѣслали умопляти Володимирѣвъ, що бѣ вони выгнали Романову вдову зъ дѣтми, грозячись, що якѣ не послушаютъ, то побє ихъ лиха година. Володимирѣ дуже розгнѣвались на таке предкладанє, бо дуже були прихильнїй до Романового роду — лєдвє вони не вбили попа, що приходивѣ вѣдѣ Игоревичѣвъ посломѣ. Але и тутѣ коцлася зрада. Вбачаючи таке лихо, Романова вдова тѣмъ жѣ ночи утѣкла зъ Володимира зъ дѣтми; вони нишкомѣ пролѣзли черезъ якусь щєлину, що була вѣ стелѣ — Данила нѣвѣ на рукахъ его дядько Мирославѣ, а Василька пѣбѣ Юрїй зъ матѣрю. Такимъ робомѣ у Володимирѣ почавѣ князювати справдѣ Святославѣ Игоревичѣ. Та не довго тѣшилсь Игоревичѣ своимѣ панованемѣ у Галицко-Волыньскѣй Землѣ — не мпнула ихъ лиха година.

Вдова-княгиня тѣмъ часомѣ, не вѣдаючи де дѣтнєсь, обернулась до Лешка Бѣлого. Лешко принявѣ княгиню ласкаво и змилювався надѣ долею сынѣвъ того князя, що вѣнѣ колнєсь бувѣ его другомѣ, а потѣмѣ причинився до его смерти. Вѣнѣ задержавѣ коло себе княгиню зъ молодшимѣ сыномѣ а Данила вѣдославѣ до Угорскаго короля, умопляючи его добути знозѣ сиротамѣ батькѣвску снадщину. Игоревичѣ, вѣдаючи про се, на якїйсѣ часѣ вѣдвернули вѣдѣ себе лихо щєдрими подарунками. Але незабаромѣ вони посварились мѣжь собою и Романѣ за помощью Угорскаго короля навѣтъ выгнавѣ брата Володимира зъ Галича. Сей утѣкѣ до Путивля. Слѣдомѣ за братомѣ и Святославѣ змушений бувѣ Лешкомѣ вѣткати зъ Володимира Волыньскаго. Лешко вѣддавѣ Володимирѣ шуринови своему Олександрови Всеволодовичеву Белзкому.

А въ Галичѣ не довго тривавъ ладъ мѣжь боярами та Романомъ Игоревичемъ; швидко Галичане обернулись до Угорского короля, просячи запомоги. Бенедиктъ Боръ привѣвъ угорске вѣйско и користуючи зъ недбаня Романового захопивъ его до рукъ у банѣ, де вѣнъ парився. Теперъ вже почавъ держати урядъ Бенедиктъ, яко воевода Угорского короля. Швидко вѣнъ выявивъ, що вѣнъ справдешній Угринъ: вѣнъ почавъ мучити и бояръ, и простыхъ городянъ, забиравъ жѣнокъ у нихъ и навѣтъ не минавъ и черницъ. Лѣтописъ называе Бенедикта „томителемъ“ та „антихристомъ“. Зновъ Галичане почали закликати Игоревичѣвъ; зновъ Игоревичѣ прійшли зъ великимъ вѣйскомъ и змусили Бенедикта втѣкати. Володимиръ сѣвъ у Галичѣ, Романъ у Звенигородѣ, а Святославъ у Перемышлѣ. Имъ теперъ схотѣлось вступити въ слѣдъ Романа Волынського що до бояръ, що бѣ забезпечити себе хочъ трохи. Вони покарали смертю кѣлькохъ значнѣйшихъ людей и до 500 чоловѣка съ тубольной дружины. Черезъ се посталала велика ненависть. Галичане згадали про сынѣвъ помершого Романа. Мѣжь иншими боярами, що змусенѣ були втѣкати въ Угорщину бувъ и Владиславъ Кормиличичъ и отъ вони почали вговорювати Угорского короля, що бѣ вѣнъ пуститъ малого ще Данила на князѣвство до Галича. Андрѣй згодився на се, вѣддавъ имъ Данила и пѣславъ вѣйско; на дорозѣ до нихъ ще прилучилися польскѣ та волынскѣ полки. Городяне въ Перемышлѣ вѣддали Уграмъ Святослава Игоревича. Звенигородцѣ почали обороняти своего князя Романа, але вѣнъ самъ выѣхавъ зъ мѣста и на дорозѣ бувъ захоплений у неволю. Дивлячись на братню недолю, Володимиръ не ставъ довго чекати, а самохѣтъ утѣкъ зъ Галича. Отакъ-то малый Данило ставъ Галицкимъ княземъ безъ суперечки майже. Тутъ сконлося таке дѣло, про яке нѣколи не було чутки на Русѣ. Галицкѣ бояре, що дуже були розгнѣванѣ на Игоревичѣвъ за лиху долю своихъ родичѣвъ, покористувались зъ нещастя Игоревичѣвъ, що бѣ вѣдомстити имъ. Вони выпросили въ Угрѣвъ, за щедрѣ подарунки, Романа та Святослава Игоревичѣвъ, та й повѣсили. Отаке дѣло сконлося у вересню 1211 року.

Очвидячки Данило не мавъ силы въ сему дѣлѣ нѣчого подѣяти, ему минуло тѣлько 10 рокѣвъ жита. Такъ само вѣнъ не мавъ змоги оборонити власну матѣрь, хочъ и бажавъ того.

Княгиня приїхала до Галича допомагати сьнові тримати урядъ; боярамъ се було не до вподоби и вони змусили єї вѣдѣжджати. Якъ вона вже налагодилась у дорогу, Данило дуже плакавъ и не хотѣвъ розлучитися зъ матірью. Бояринъ Олександръ, тїунъ Шумавиньскій, узявъ за повѣдъ Данилового коня, маючи замѣръ вѣдтяти Данила вѣдъ матери. Черезъ се маленькій князь дуже розгнѣвався та выхопивши мечь хотѣвъ уцѣлити Олександра, але не вцѣливъ его, а его коня. Тодѣ мати выхопила мечь зъ сьновихъ рукъ, умовила его зѣстатися у Галичѣ, а сама вѣдѣхала на початку до свого молодшого сына въ Белзѣ, а потѣмъ до Угорского короля. Вона пѣдмовила Андрѣя, захопити боярина Владислава, братѣвъ его та приятелѣвъ, що на сей часъ верховодили въ Галичѣ. Такъ и зробивъ Андрѣй и посадивъ ихъ пѣдъ замокъ. Тодѣ Данилова мати вернулась до сына въ Галичъ, але швидко нове повстанє змусило єї вже утѣкати въ купѣ зъ сьномъ на початку до Угорщины, а потѣмъ до Польщи у Кракѣвъ. А тымъ часомъ лукавий Владиславъ пѣдлестився пѣдъ Андрѣя и умовився зъ нимъ прилучити Галичъ до Угорского королѣвства. Андрѣй выпустивъ Владислава съ товариствомъ и єї самї напередъ поїхали до Галича, маючи замѣръ усе налагодити для приєму Андрѣєвого. Тымъ часомъ Андрѣй ишовъ по заду. Вѣнъ досягъ вже до Лелесового монастыря, ажъ ось прїйшли звѣстки зъ Угорщины, що тамъ сконлися страшеннї подѣѣ.

Вельможнї угорскї люде, що разъ-у-разъ и такъ не любили коритися нїкому та разъ-у-разъ робили заверухи, ще бѣльше забрали собѣ сили за часѣвъ Андрѣя II. Вбачаючи се Андрѣєва жѣнка Гертруда, Нѣмка родомъ, умовила чоловѣка, якъ можна бѣльше ускромляти боярѣ и се дуже не подобалося имъ. До того при дворѣ королѣвскому и Нѣмцѣ взяли велику силу, особливо братъ королеви Бертольдъ. Магнаты змовились мѣжъ собою супроти Гертруды та Бертольда и якъ тѣлько Андрѣй выстушивъ у походѣ, сконлося повстанє; багато повбивано Нѣмцѣвъ на той часъ, а мѣжъ ними вбито й саму королеву; тѣлько Бертольдъ встигъ утечи. Вернувся съ походу король и кровю загасивъ повстанє (1214).

А въ Галичѣ тымъ часомъ сконлося въ друге таке, чого нїколи ще не було на Руси. Княземъ ставъ бояринъ Владиславъ. Князювавъ вѣнъ за помогою Угрѣвъ та Чехѣвъ и вва-

жавъ себе васалемъ Угорского короля. Але не довго такъ стояло дѣло. У галицкѣй справѣ принявъ участь Лешко Бѣлый и пбславъ до Андрѣя сказати такє: „Не подобає бояринови княжувати, лѣпше буде, якъ твоѣ сынъ Кольманъ возьме за себе мою дочку, та ѣ княжуватиме въ Галичѣ“. Послухавъ єго Андрѣй. Кольманъ на пятому роцѣ свого житя просватавъ трѣхлѣтну князѣвну Соломею и почавъ княжувати въ Галичѣ, пѣдѣ опѣкою батькѣвскихъ магнатѣвъ та пѣдѣ обороною угорской залогн. А Владислава Андрѣй захопивъ и вѣнъ умеръ пѣдѣ замкомъ въ Угорщинѣ. Папа Инокентій III. вважаючи на просьбу Андрѣєву, препоручивъ єпископови (Остригомскому Іоанови. — Ред.) коронувати Кольмана королѣвскою короною въ Галичѣ, а въ вѣддяку Андрѣй повиненъ бувъ пѣдѣгнрути Галицку церкву пѣдѣ Римскій престѣлъ. Але не вся Галицка Земля довелась Кольманови, бо до Лешка прилучена була Перемыска околиця. Воеводѣ Судомирскому Пакославови, черезъ якого Лешко вмовляєся зъ Андрѣємъ, вѣдданий бувъ Любачѣвъ зъ околицею. Лешко здаєся на раду сєго Пакослава и вѣдобравши вѣдѣ Олександра Белзкого Володимиръ Волянскій, вѣддавъ єго Романовымъ дѣтямъ Данилови та Васильковн и такимъ побытомъ вони зновъ вернулись до батькѣвщины.

Здавалось бы, що теперъ вже зовсѣмъ Галицка Земля на вѣки вѣчнѣй була вѣдлучена вѣдѣ останнѣй Руси, бо єѣ пѣдѣлили мѣжъ собою зовсѣмъ чужѣй люде. Одначе на сєму не скбичилося. Тѣлько чотыри роки княжували Кольманъ та Соломея, а тымъ вже повставъ розладъ мѣжъ спѣльниками. Андрѣєви не подобався такій пѣдѣлъ Галицкои Землѣ; вѣнъ бажавъ, що бѣ уся вона належала до Кольмана. Для того заразъ же, якъ вернуєся сѣ хрестового походу, Андрѣй выгнавъ Ляхѣвъ сѣ Перемышля та Любачева. Ображений Лешко, не мавши можности власною силою заперечити Андрѣєви, посѣднавєся зъ Мстиславомъ Мстиславовичемъ Удатнымъ, Новгородскимъ княземъ, и закликавъ єго княжувати до Галича. За помощью Ляхѣвъ Мстиславови не трудно було выгнати Угрѣвъ зъ Галича, а сєму допомогли ще ѣ самѣй Галичане, особливо духовенство Галицке, що вбачало змаганя папистѣвъ. На сєй часѣ частка Галичанъ покладала надѣю на Данила Романовича и для того Мстиславъ заразъ же вѣйшовъ у сѣлку зъ Даниломъ и одруживъ єго зъ власною дочкою Марією. Данило роблячись дорослымъ, почавъ

виявляти мужні, воевничі прихильности. Почавъ вѣнъ съ того, що вѣднявъ у Лешка деякі Волыньскій мѣста. Тодѣ повставъ розладъ мѣжъ Лешкомъ та Метиславомъ и Лешко запросивъ Андрѣя Угорского здобути Галичъ зновъ для Кольомана. Швидко король Угорскій пѣсля недовгон боротьбы зъ Метиславомъ захопивъ Галичъ, а Кольоманъ ставъ княжувати тамъ.

Отуть-то Данило прійшовъ допомогти Метислави и здобути собѣ славу. Тестъ хваливъ его дуже, подарувавъ ему сивого коня свого, що самъ дуже любивъ, а самъ удався до Половцѣвъ. Року 1121 Метиславъ прійшовъ вже съ Половцями здобувати Галичъ. Воевода Угорскій Фильвій, що зѣ зневагою дивився на Русинѣвъ доводивъ Уграми. Вѣнъ казавъ часомъ про Русинѣвъ: „Багато побѣ горшкѣвъ и одинъ камѣнь“; або: „Острый мечъ, борзый конь — багато Руси“. Але якъ пошло дѣло на битву зъ Метиславомъ пѣдъ Галичемъ, то не те заступали Угры въ купѣ зъ Ляхами. Самъ навѣтъ Фильвій бувъ захоплений у неволю. Уже якъ Метиславъ добувъ и нижне и верхне мѣсто, то Кольоманъ зъ жѣнкою та зъ жѣнками магнатѣвъ бувъ змушений замкнутися у соборѣ Богородицѣ, що задалегѣдъ Фильвій злучивъ съ княжимъ замкомъ и бувъ такъ узброеный. Ще кѣлька днѣвъ не пѣддавались Угры, вѣдбиваючись стрѣлами та камѣнемъ, що кидали съ церковной крышѣ. Але на останку повинні були зложити зброю. Кольомана Метиславъ вѣдѣславъ до Торческа, де вѣнъ и живъ, ажъ поки батько его не выкупивъ зъ неволѣ.

Отъ тецерь-то вже, якъ Метиславъ Удатный зновъ почавъ княжувати въ Галичѣ, треба бѣ здається було Руси Червоной вѣдпочати вѣдъ усякихъ злыхъ пригодѣ. Та на нещастѣ та недолю Галичнини се не бувъ такій князь, що бѣ спромѣгся чи то черезъ розумну політику, чи то черезъ силу свого характеру пѣддержати спокѣй на такой рухливѣй землѣ.

XIII.

ЧЕРНИГѢВЪ ТА ПЕРЕЯСЛАВЪ. — ПОЛОВЕЦКІЙ СТЕПЪ.

Земля Чернигѣвско-Сѣверска майже рѣвна на всему своему просторѣ. Тѣлько ближе до Днѣпра вона низька, а на пѣвнѣчному сходѣ спровола переходить у Алявньске згѣрѣ. Се

згѣре починається саме тамъ, де и рѣчки, що вливаються у Днѣпро зъ лѣвого боку, якъ то: Сожь, Десна зъ Сеймомъ, Сула, Псіюль та Ворекла — зъ одного боку — та въ Оку та Донъ съ правого. Мѣжь вершинами отыхъ рѣчокъ и проходить Алявнѣске згѣре. Смуга землѣ по надъ Днѣпромъ низька, рѣвна и тѣлько де-не-де протѣкають по нѣй рѣчки, а коло нихъ вода на веснѣ попоррѣзувала по черноземлѣ багато болонѣ та ярѣвъ. Одначе на той часъ, якъ пѣвденна частина сен смуги нагадує справжній степъ, пѣвнѣчна богата на рѣчки, болото та лѣсъ; а близько того мѣсця, де рѣчка Сожь вливається въ Днѣпро, тутъ вже характеръ природы майже не вѣдрѣжняється вѣдъ мокрого Полѣся, що залягає по надъ Приплетю. Що до Алявнѣскаго простору, то ся частина Черингѣвеко-Сѣверскои Землѣ — суха, висока площовина, а по нѣй розкидано багато горбѣвъ та долинъ, по нѣй протѣкає чимало рѣчокъ, росте багато густого лѣсу.

Отъ на сѣй то розлогѣй смузѣ, що простягається вѣдъ середнѣго Днѣпра до Дону и Оки, проживали самѣ славянскѣй племена. Тутъ жили Сѣверяне по надъ Десною, Сеймомъ та Сулою, Радимичѣ по надъ Сожемъ, Вятичѣ по надъ Окою. Лѣтописецъ оповѣдає, що племена сѣй ще въ IX. вѣцѣ були майже дикими народами, бо жили по лѣсахъ наче тѣ звѣрѣ, ѣли все нечисте, держали по кѣлька жѣвонокъ; жѣвонокъ выкрадали на гульбищахъ, одначе по умовѣ та згодѣ зъ ними, а сѣй гульбища звичайно справлялися мѣжь сусѣдними селами. Вони палили помершихъ на великому огнищи, а кѣстки та поцѣлѣ складали въ окремоѣй посудѣ; надъ нимъ насыпали високу могилу и тутъ справляли тризну або похоронный бенкетъ. Радимичѣ та Вятичѣ, якъ каже лѣтописецъ, зайшли сюда зъ Ляцкои Землѣ нѣ бы то. Мабуть съ такои речи сѣй племена вѣдрѣжнялися въ мовѣ вѣдъ Сѣверянѣ и ближе пѣдходили зъ сего боку до пѣвнѣчнои группы Рускихъ Славянъ, на той часъ, якъ самѣ Сѣверяне говорили мовою украиньско-рускою.

Багато поганьскыхъ могилъ стоить по Сѣверскоѣй Землѣ. Якъ розкопували ихъ, то тамъ знаходили окрѣмъ спаленыхъ покійникѣвъ такожь чимало рѣжного добра, що мабуть було власностю помершого; — на прикладѣ такѣй речи, якъ посуда, зброя та рѣжний уборы. Отсѣй то речи переконують насъ, що не все те, що говорить лѣтописецъ, єсть безперечна правда; що въ

Сѣверскій Землѣ ще за довгій часъ до христiянства иснувала вже не абы-яка цивiлiзацiя; що тамъ панувало емке, воевниче племя. Рыбчiй, баранчiй, телячiй, гусячiй, утячiй и иншiй кбстки, що збстались пбсля тризны, жито, овесь, ячмiнь — свѣдчать не тблько про хлѣборобство, але вказують на певну заможнбсть. Се саме стоить въ супереччѣ зб свѣтскою лѣтописю про дикi норovy Сѣверянъ, що нѣ бы то наче звѣрѣ жили по лѣсахъ та жерли всяку нечисть. А городища, се бѣ то насыпанiй зѣ землѣ узброенiй мѣся, доводять, що люде, якi жили тамъ, доволѣ вѣдали, якъ треба обороняти себе вбдѣ сусѣдѣ ворогбвъ и якихъ засоббвъ уживати, що бѣ нѣкому не попустити тои краинны, що не мала въ собѣ нѣякои природнои обороны.

Въ умовѣ Олеговбй поручѣ съ Кiевомъ єсть споминъ про Чернигбвъ та Переяславъ, про сi двѣ осередки найзначнiшiй Сѣверскои Землѣ. Значить, вже на початку X. вѣку сi мѣста вбдзначалися, яко торговi; початокъ же сихъ мѣстѣ повиненъ бути вбдсуненый далеко назадъ у давнi вѣки. Ярославъ, роздѣляючи Украину-Русь на частки — Чернигбвске князѣвство вбддавъ Святославови, а Переяславске Всеволодови. Такiй подѣлъ бувъ стверженый и на Любецкому зѣвѣдѣ, се бѣ то Чернигбвщина збсталась за родомъ Святослава Ярославовича, а Переяславщина за родомъ Всеволода Ярославовича та сына єго Мономаха.

За часбвъ наиббльшого вбдосббнення Чернигбвскои Землѣ, се бѣ то при кбнци XII. та на початку XIII. вѣку ось-якъ ширилась ся Земля. На сходѣ вона межувала зѣ Рязаньскою Землею вздовжъ верхнѣго Дону; зѣ вбдси границя йшла до уйстя Смядвы, що вливається въ Оку съ правого боку, а кбнчилась вона на рѣччѣ Лопаснѣ, що вливається зѣ лѣвого боку въ Оку. Пбвнбчна межѣ сходилися зѣ межами Суздальскои та Смоленскои Землѣ въ поперець рѣчокъ Протвы, Угры, Сожи ажъ по Днѣпро. Самъ Днѣпро ажъ до уйстя Десны складавъ между мѣжъ Чернигбвскимъ та Кiевскимъ князѣвствомъ. Остеръ, рѣчка, що вливається у Десну зѣ лѣвого боку, протѣкавъ по межѣ пбвденнбй, вбддѣляючи Чернигбвщину на полудни вбдѣ Переяславщины; на пбвденному сходѣ Чернигбвске князѣвство переходило въ Половецкiй степъ.

Такий самый удѣльный ладъ иснувавъ и въ Чернигѣвскому князѣвствѣ, якій вѣнъ бувъ и по иншихъ украиньско-рускихъ околицяхъ, се бѣ то старшій мѣжъ родиною князѣмъ звычайно князувавъ у найстаршому удѣлѣ, а молодшій роздѣлялись мѣжъ молодшими князями. Якъ часомъ траплялось, що сей звычай ломався, то инодѣ бували й усобицѣ черезъ се. Тутъ одначе се бувало не такъ часто, якъ по иншихъ земляхъ Украины-Руси. Пѣсля Чернигова першимъ мѣстомъ бувъ Новгородъ Сѣверскій. Въ продовжъ XII. вѣку въ Чернигѣвскому князѣвствѣ можна вбачати неразъ ось-яку появу. Новгородъ Сѣверскій у купѣ зъ иншими удѣлами, що були мѣжъ Десною та Сеймомъ, се бѣ то съ Путивлемъ, Рыльскомъ, Курескомъ та Трубчевскомъ, важитъся скласти окреме, вѣдрубне вѣдъ загального складу Чернигѣвской Землѣ, князѣвство, такъ зване Сѣверске, пѣдъ старшинованемъ молодшой вѣти княжого роду; се такъ само, якъ въ першій половинѣ сего вѣку, склалась Рязаньска Земля, вѣдлучившись вѣдъ Чернигова. Одначе рѣжній обставини, особливо жъ географічна мѣсцевѣсть та завзяте деякихъ Сѣверскихъ князѣвъ стала на перешкодѣ такому вѣдлученю, бо сѣ князѣ крѣмъ того, що самі стали князувати въ Черниговѣ, навѣтъ поробились Великими князями Кіевскими.

Вѣдъ Святослава Ярославовича пѣшли двѣ вѣти его роду: Давидовичѣ та Ольговичѣ. Чернигѣвъ переходить вѣдъ одной вѣти до другой якійсь часъ. Ольговичѣ, належачи до молодшой власне повинні були князувати въ Новгородѣ Сѣверскому зъ околицею, але вони, мавши за надто честилюбства, не хотѣли вдовольнитися симъ, не хотѣли стояти на меншому мѣсци. Вже Всеволодъ Ольговичъ не зупинився на тому тѣлько, що прогнавъ съ Чернигова дядька свого Ярослава (Рязаньского), — нѣ сего було не доволѣ; вѣнъ встигъ стати ще й Кіевскимъ Великимъ княземъ. Чернигѣвщину вѣнъ вѣддавъ Володимирови та Изъяславови Давидовичамъ, а Сѣверщину — молодшимъ своимъ братамъ — Игореви та Святославови. Вступивши въ слѣдъ старшого брата, сѣ останній по черзѣ важилися зробити те жъ саме. Одначе Игорьъ гине, здобуваючи Кіевске велике князѣвство, вѣдъ рукъ кіевского поспѣльства, а Святославъ, пѣсля битвы по надъ Рутомъ, не встигъ захопити Чернигова тѣлько черезъ те, що спѣзнився; попереду приѣхавъ туда Изъяславъ Давидовичъ зъ мѣсця битвы. Одначе потѣмъ Святославъ досягъ

своєи меты, якъ Изъяславъ Давидовичъ покпнувъ Кієвъ. А якъ хутко пѣсля сего зовсѣмъ зникъ Давидѣвъ рѣдъ, то самі Олговичѣ стали володѣти Чернигѣвско-Сѣверскою Землею. Тутъ вже зновъ рѣдъ Олговичѣвъ розполовинюєся на двѣ вѣтки — старшу або Чернигѣвску и молодшу — Сѣверску. Сѣй Сѣверскѣй вѣтцѣ не довелося одначе нѣколи окремитисъ, дякуючи переважно тому, що старшихъ родичѣвъ тягне разъ-у-разъ у Кієвъ за Днѣпро и вони кдають Чернигѣвъ на часть молодшимъ князямъ. Отакимъ-то чиномъ Новгородъ Сѣверскій въ протягу довгого часу зѣстаєтся столемъ, зъ якого переходили князѣ на князюванє до Чернигова.

Въ Черниговѣ 15. лютого 1164 року переставися останній мѣжь сынами Олега Бориславовича, Святославъ. Пѣсля его смерти повиненъ бувъ старшинувати мѣжь Олговичами, небѣжь его Святославъ Всеволодовичъ, князь Новгорода Сѣверского. Одначе сего не бажали Чернигѣвскій бояре, бо замыслили постановити собѣ за князя старшого сына помершого князя Олега Стародубского. По змовѣ зъ боярами та єпископомъ Антоніємъ, вдова князя три днѣ не оповѣщала народови про смерть чоловіка, а тымъ часомъ пѣслала гонця за пасынкомъ Олегомъ до Стародуба. Веѣ спѣльники заприсягли не звѣщати Святослава Всеволодовича про смерть князя, ажъ поки не прибуде Олегъ. Одначе самъ єпископъ не втерпѣвъ, а зломавъ клятбу. Навѣть тысяцкій Юрій не радивъ змушувати Антонія присягати, кажучи, що вѣнъ духовна особа та ще вѣдомый за великого й щирого прихильника до старого помершого князя. Але самъ Антоній захотѣвъ поцѣлувати хрестъ. Не дивлячись на се вѣнъ потай пѣславъ листъ у Новгородъ Сѣверскій до Святослава Всеволодовича, звѣщаючи, що дядько вже вмєрь, дружина его пробуває по рѣжныхъ мѣстахъ и що черезъ се княгиня зъ дѣтьми, маючи велику силу рѣжного добра, що зѣсталосъ пѣсля князя, не стямиться що вѣй дѣяти; для того єпископъ запрошувавъ до Чернигова Святослава. Лѣтописецъ мѣркує, що такій вчинокъ Антоній вчинивъ черезъ те, що бувъ Грекомъ, се бъ то лѣтописецъ тѣлько голосно вымовляє про те, якъ думали тодѣ загально про моральне попертє Грекѣвъ зъ Византін. На сей разъ сталосъ такъ само, якъ єклалосъ пѣсля битвы по надъ Рутюмъ, хто першій вєтпигне прибути до Черпгова, той и стане княземъ. Святославъ Всеволодовичъ, якъ

тільки одержавъ листъ вѣдъ Антонія, заразъ же виправивъ одного свого сына захопити Гомій, що стоявъ по надъ Сожею, а въ купі зъ симъ пѣславъ власныхъ посадниківъ по рѣжнихъ Чернигѣвскихъ мѣстахъ. Самъ князь не встигъ дочасно прибути до Чернигова, приѣхавъ туда першимъ Олегъ. Тодѣ князь почали вмовлятися що робити, почали „ладитися о волостяхъ“, якъ тодѣ казали. Олегъ узнавъ старшиноване Святославоу, вѣддавъ ему Чернигѣвъ, а самъ вѣдѣхавъ у Новгородъ Сѣверскій. Одначе швидко повстала суперечка за волости, бо старшій князь, не додержавши умовы, не давъ братамъ Олegovымъ, тымъ, про якихъ оповѣдало „Слово о Полку Игоревѣ“, того, що обѣцявъ. Князь Чернигѣвскій та Сѣверскій почали навѣтъ воювати мѣжъ собою за се. Епископъ Антоній, що навѣтъ зломавъ клятбу, роблячи се на користь Святославоу Всеволодичеву, не довго бувъ у его милости; вже черезъ чотыри роки Святославъ скинувъ его зъ епископства черезъ те, що вѣнъ заборонявъ Чернигѣвскому князеву ѣсти мясо въ Господній свята, якій припадали на середу та пятницю.

Довго Святославъ Всеволодовичъ здобувавъ велике князѣвство собѣ, а якъ вже на останку здобувъ та роздѣливъ Землю Кіевску зѣ своимъ суперечникомъ Рурикомъ Ростиславовичемъ, тодѣ вѣнъ Чернигѣвъ вѣддавъ рѣдному братови Ярославови. На той майже часъ (1180 р.) померъ и Олегъ Святославовичъ и теперъ мѣжъ молодшою гилею Ольговичѣвъ почавъ старшинувати рѣдній его братъ Игорь, вѣдобравши собѣ на удѣлъ Новгородъ Сѣверскій. Сей князь здобувъ собѣ великои славы бючись съ Половцями, особливо въ походѣ 1185 р., якій вѣнъ склавъ у купі зъ вѣдважнимъ братомъ Всеволодомъ Трубчевскимъ, зъ сыномъ Володимиромъ Путивльскимъ та нѣбожемъ Святославомъ Ольговичемъ Рыльскимъ, у походѣ, про який сѣввавъ ще въ XII. вѣцѣ невѣдомый але славный сѣвѣць сѣверскій.

Ярославъ Всеволодовичъ за весь часъ свого князюваня у Черниговѣ нѣчимъ особливимъ не вѣдзначився, а навѣтъ придбавъ собѣ не дуже велику шану, не виявивши нѣякои енергій въ боротьбѣ тогочасныхъ Украиньско-рускихъ князѣвъ съ Половцями. Звычайно лѣтописъ прославляе чимъ небудь усякого князя, а про Ярослава Всеволодовича, вона не мала нѣчого иншого сказати, якъ тѣлько про те, що вѣнъ умеръ въ 1198

роцѣ. Теперъ вже почавъ старшинувати мѣжь усею родиною Ольговичѣвъ, старшій въ молодшій вѣти, Игорьъ Сѣверскій и нѣхто ему не суперечивъ стати княземъ у Черниговѣ. Але не довго вѣнъ князувавъ тутъ, бо вже року 1202, ще не старимъ умеръ. Зновъ Черниговѣ вступає въ удѣлъ старшій вѣти сынови Святослава Всеволодовича, Всеволодови Червоному. Вѣдомо вже, якъ сей непосидючій князь, сповняючи звичайнїй заповѣты старшої вѣти, пѣсля довгои боротьбы здобувъ собѣ Кїєвъ, и якъ его зъ вѣдтѣль прогнала спѣлка князѣвъ Волинськихъ та Смоленськихъ. Въ часѣ появы Татаръ въ Черниговѣ князувавъ молодшій братъ сего Всеволода Червоного, Мстиславъ, а въ Новгородѣ Сѣверскому внуки вѣдомого Игоря Святославовича та его жѣнки Евфрозинїи Ярославѣвны Галицкои. Про те було вже оповѣданє, якїй трагїчний koniecъ зустрѣнувъ ихъ жадобу захопити собѣ Галицку Землю пѣсля того, якъ тамъ не зѣсталось нѣкого съ потомкѣвъ Володимирка. Самъ тѣлько Володимиръ, старшій Игоревичъ, встигъ щасливо утечи зъ Галича.

Такимъ побытомъ, не дивлячись на те, що часомъ князѣ молодшой вѣти Ольговичѣвъ князували и въ Черниговѣ, повстала деяка вѣдрубнѣсть Новгородско-Сѣверского князѣвства до того часу, поки Татарске руйнованє не перервало природного руху въ розвитку Черниговско-Сѣверской краини. Треба ще й те сказати, що сама мѣсцевѣсть Сѣверской околицѣ шкодила надбаню сеи вѣдрубности: цѣла половина сеи Землѣ мѣжувала на пѣвденному сходѣ съ Половецкимъ степомъ и разъ-у-разъ, безнастанно майже, мусила воювати съ хижими степовиками. Багато здобули собѣ славы въ боротьбѣ съ Половцями вѣдважнїй Сѣверскїй князѣ, але зъ симъ у купѣ мали потребу въ запомозѣ вѣдъ своихъ старшихъ родичѣвъ. Вже було оповѣданє про те, якъ пѣсля невдачливои стычки по надѣ Каялою съ Половцями, заратували землю по надѣ Сеймомъ вѣдъ руины, самї тѣлько енергїчний дѣвъ найстаршого зъ Ольговичѣвъ, Святослава Всеволодовича Кїевского.

Самый кутокъ, що залягавъ мѣжь Десною зъ одного боку та Остромъ и Сеймомъ зъ другого, а такожъ смуга по надѣ Десною съ правого боку, складали самый осередокъ Черниговско-Сѣверской Землѣ. Плывучи Десною вѣдъ Днѣпра въ гору, першими мѣстами, якї тамъ стояли, були Лутава та Мора-

війскъ. Сѣ мѣста були съ правого боку Десны такъ само, якъ ишій, бо правый ен берегъ звичайно нануе надъ лѣвыиъ. Лутава стояла майже супроти того мѣсця, де Остеръ вливається въ Десну, а трошки выше бувъ Моравійскъ. Въ сему останнѣму бувъ умовлений миръ року 1139 пбеля скѣнченя лютой вѣйны мѣжь Меномаховичами та Ольговичами. Загально про сѣ два мѣста звичайно в споминѣ, якъ тѣлько заходить рѣчь про змаганя сихъ двоухъ княжихъ поколѣнь за Кіевске князюване. Сѣ мѣста стояли якъ разъ на шляху съ Кіева до Чернигова и для того, певно, пріймали велику участь въ купецкому рухови тогочасному. Ихъ географічна мѣсцевѣсть дав зрозумѣти, зъ якои речи зъвздилися туда князь, якъ були змушувані або умовлялись про миръ, або складати яку небудь спѣлку, чи то для обороны, чи то для вѣйны. Черезъ се саме такожь не минала сѣ мѣста и лиха година вѣдъ ворогѣвъ, що захоплювали ихъ або руйнували, въ часѣ усобиць Кіевскихъ та Чернигѣвскихъ князѣвъ. Одного разу (1159) дуже угнѣвався Изъяславъ Давидовичъ, що бувъ княземъ часово въ Кіевѣ, на свого брата у другихъ, Святослава Ольговича, якому вѣнъ удѣливъ Чернигѣвъ. Вѣнъ пбславъ до Святослава сказати, що змусить его вертатнѣ у Новгородъ Сѣверскій. Святославъ, почувши таку грѣзбу, промовивъ: „Господи, ты бачишь, якъ менѣ мало треба. Бажаючи не проливати христіянської крови та нѣвечити батькѣвщины, я згодився удовольнитись Чернигомъ та семи безлюдными мѣстами, де мешкають собачники та Половцѣ; а для него зъ его небожемъ мало ще й того, що мае за собою всю Чернигѣвску волость“. Святославъ першимъ мѣжь семи семома мѣстами опомянувъ Моравійскъ; одначе здається, що вѣнъ пересадивъ въ сѣи зневажній вѣдоавъ про се мѣсто.

Пливучи дальше въ гору Десною допливемо до стѣльного мѣста Чернигова, що стоить на правому березѣ въ тому мѣсци, де Стрижень рѣчка вливається въ Десну. Праворуч вѣдъ Стрижня, низше по надъ Десною за кѣлька верстовъ, повстають высоченькї горбы, а мѣжь ними та Десною простягається лугова смуга, що вода покрывае въ часѣ розливу. Се такъ званї Болдний горы; на нихъ стоить саме мѣсто зъ двома стародавними монастырями; середне мѣсто або „дѣтинець“, обнесений валомъ та деревлянымъ тинномъ, стоявъ на высокѣй площинѣ, маючи зъ одного боку Десну а зъ другого

Стрижень; зъ двоохъ останнихъ бокбвъ були лощовины та яры. Якъ разъ подъ горою була мѣска пристань на Деснѣ. Заразъ позадъ дѣтництва стояло „околье“ мѣсто або такъ званый „острогъ“; его такожъ оперѣзувавъ земляный валъ, що зъ одного боку доходивъ до Стрижня, а зъ другого до Десны. Ворота въ сему мѣстѣ выводили якъ разъ на Стрижень и звалися „Схѣдними“, якъ оповѣдає лѣтопись. Ще бувъ и третій валъ, насыпанный вѣддалѣкъ вѣдъ мѣста. Се останне доводить, що такі валы въ повденній Украинѣ складали звычайну оборону вѣдъ сусѣдъ, особливо вѣдъ хижихъ степовикбвъ; а вѣдомо, що сї степовики заходили за тыхъ часбвъ далеко дальше на пѣвночъ вѣдъ Чернигова. Певно, що мѣжъ мѣстомъ та симъ третимъ валомъ мѣстилися позамѣскій дворища, княжї та боярскї, а такожъ хуторы, города та пастбвнѣ. Якъ траплялись часомъ напады степовой кѣнницѣ, то поза симъ валомъ, певно, ховались селяне зъ околицѣ зб своєю худобою та зб збѣжемъ.

Найбѣльшою окрасою, а въ купѣ и найважнїйшими святощами бувъ красный соборъ Спаса, що, якъ няти вѣру переказови, збудований на тому мѣсци, де колись-то стояло идольске капище. Ся церква була старѣйша надъ Кїевску Софію на кѣлька рокбвъ. Ёѣ почавъ будувати Мстиславъ Тмутороканскїй. Якъ умиравъ сей князь, то вже збудовано було стѣнъ на стѣлько заввышки, що якъ стати чоловѣкови на коня, то ледве можна було досягти рукою до верху; значить, стѣна вже була заввышки сяжнївѣ на два. Певно закладины той церкви були вчиненї рокбвъ за два, заразъ пѣсля скѣнченого походу Мстиславового зъ братомъ Ярославомъ на Ляхбвъ; въ часѣ сего походу завоѣвана була Червона Русь (1031 року). Може бути, що сама ся церква почала будуватись на споминѣ сеи славной подѣѣ такъ само, якъ се зроблено було Ярославомъ, що до Софїи въ Кїевѣ; бо вѣдомо, що Ярославъ збудувавъ Софїйскїй соборъ на ознаку великой побѣды надъ Печенѣгами. Певно, що скѣнчивъ будувати Спаску церкву вже тѣлько небѣжъ Мстиславбвъ Святославъ Ярославовичъ, що князувавъ у Черниговѣ пѣсля дядька. Князѣ все бажали, що бѣ ховано ихъ по церквахъ, якї вони самї будували; у Спаскому же соборѣ похованный не самъ тѣлько Мстиславъ Володимировичъ, але и Святославъ Ярославовичъ, хочъ вѣнъ и вмержъ у Кїевѣ, князюючи тамъ якъ Великїй князь. Що до будѣвничого стилю,

будоване муру та окрасъ Чернигвского собору, то вѣе сѣ однакове, якъ и по иншихъ Кіевскихъ церквахъ; безперечно, значить, що вѣнъ бувъ будований византійскими майстрами. Одначе Чернигвскій соборъ ббльше схожій есть зъ Десятинною церквою, нѣ жъ зъ Софійскимъ соборомъ и своимъ пляномъ и своими вѣвтарными трема пѣвкругами; тѣлько вѣнъ бувъ далеко меншій вѣдъ обыдвохъ Кіевскихъ церковь. Здається, що усѣхъ верхѣвъ було, якъ звичайно 5. Вежею своєю Чернигвскій соборъ нагадує Софійскій; ся вежа мѣститься на пѣвнѣчно-захѣдному кутку будынку, се бѣ то лѣворучъ вѣдъ приходу; вѣ нѣй такожъ вѣтсья мурована драбина, по якѣй сходять на хоры, що були призначені для жѣвноцтва и переважно для княжои семьѣ. Хоры обходять церковь сѣ трѣхъ бокѣвъ и спираються на вѣсьмь стрѣмкихъ стовпѣвъ, зробленихъ сѣ червоного мрамору; чотыри стовпы стоять на хорахъ и пѣдпираютъ церковнй верхи. Треба гадати, що стѣны были прикрашенй фресками. Мозаики мабуть не було навѣтъ и вѣ вѣвтарѣ, бо за тыхъ часѣвъ вона була такою дуже дорогою окрасою, що вживати еѣ була спроможнѣсть тѣлько по церквахъ Кіевскихъ.

Вѣ Спаскому соборѣ, окрѣмъ Метислава та Святослава, що збудували его, похованй были ще: сынъ останнѣго Олегъ, внукъ Володимиръ Давидовичъ та правнукъ Ярославъ Всеволодовичъ; такожъ и Кіевскій митрополита Константинъ, суперечникъ вѣдомого Климента Смолятича. Цѣква есть ось яка звѣстка. За часѣвъ князюваня Юрїя Довгорукого вѣ Кіевѣ року 1150, сибльникъ Юрїївъ, Святославъ Ольговичъ, взявъ изъ Семенового монастыря тѣло свого брата Игоря, що вбили Кїяне и перевѣзъ его до рѣдного Чернигова. Тутъ, якъ каже лѣтопись, Игорь бувъ похованй „у святого Спаса вѣ теремѣ“, значить, не вѣ самѣй церквѣ, а вѣ окремому будынку коло церкви. Справдѣ сѣ пѣвденного боку коло церкви видко, що бувъ якійсь-то будынокъ зъ абсидомъ. Мабуть се бувъ отой теремъ, про якій лѣтопись споминає, оповѣдаючи про похоронъ Игорѣвъ.

Коло Спаса стоявъ недалечко и головнй княжій дворець, а бѣля него зѣ схѣдного боку була мурована церква архангела Михайла; еѣ збудувавъ Святославъ Всеволодовичъ, князюючи вѣ Черниговѣ. Друга церква Благовѣщеня Пр. Богородицѣ, що стояла такожъ на князѣвскому дворици не далеко вѣдъ Стрижня, такожъ була збудована Святославомъ. Ся церква стояла

дальше вѣдъ Спаса, нѣ жь церква Михайла и въ нѣй поховано 1196 року брата Святославоваго у другихъ, Всеволода Святославовича, вѣдомого Буй-Тура „Слова о полку Игоревѣ“. Оповѣдаючи про сей похоронъ лѣтописець додає, що Всеволодъ переважувавъ усѣхъ Ольговичѣвъ добротою свого серця, вѣдважнымъ характеромъ и величною постатю. Ховали Всеволода зъ великою шаню Чернигѣвскій епископъ и всѣ игумены, а присутнїи були „всѣ его браты Ольговичѣ“. Володимиръ Мономахъ споминає въ „Поученїи дѣтемъ“, що одного разу, якъ вѣнъ князувавъ у Черниговѣ, вѣнъ „на Красному дворѣ“ гостивъ свого батька Всеволода та брата у другихъ Олега Святославовича; тутъ вѣнъ подарувавъ батькови 300 гривень золота. Де бувъ сей Красный двѣръ — не вѣдомо: чи се бувъ такожъ дворець у дѣтинци, чи може окремый за мѣстомъ.

Въ той часъ, якъ и въ Кїевѣ, и въ Черниговѣ почали шанувати та славити князѣвъ мученикѣвъ. Тымъ часомъ якъ Олегъ Святославовичъ у Вышгородѣ добудувавъ церкву Бориса та Глѣба, що почавъ будувати его батько, а Мономахъ будувавъ таку жь церкву пѣдъ Переяславомъ, Давидъ, старшїй братъ Олегѣвъ, споруджавъ у Черниговѣ сѣ, и ся церква прозывалась Глѣбо-Борисѣвскою. При нѣй бувъ и монастырь. Въ нѣмъ поховано, якъ звичайно було, Давида Святославовича, що вѣдзначався своимъ добрымъ характеромъ та набожностею. Тутъ же покладено и сына его Изъяслава Давидовича, невдачного Кїевского князя, що одначе мавъ въ собѣ багато честилюбства и характеромъ зовсѣмъ не бувъ схожимъ зъ батькомъ. Въ самому мѣстѣ бувъ и дѣвочїй монастырь Параскевы Пятницѣ, мабуть збудований сестрою Давида Святославовича, Передиславою, бо вѣдомо, що вона вмерла черницею. Черезъ свои высокїи арки, стовпы та верхъ церква св. Параскевы нагадує зовсѣмъ и теперъ ще характеръ руско-византїйского будѣвництва, що истнувавъ ще до Татарѣ. Найзначивѣше жь мѣсце мѣжь чернигѣвскими монастырями зѣставалось за Илїнскимъ та Блѣцкимъ. Сїи монастырѣ збудованїи на Болдиныхъ горахъ — останнїи бѣля самого мѣста, малючїи на вкруги сады та горѣды, а першїи верстовъ за двѣ дальше на кручѣ по надъ Десеньскою долиною, середъ густого лѣса. Переказъ говорить, що св. Антонїй Печерскїй, якъ вгнѣвався на него Великїй князь Изъяславъ Ярославовичъ черезъ наговоры и вѣнъ мусивъ йти до

брата его Святослава у Чернигѣвъ, то й оснувавъ Иліиньскій монастирь. Нѣ бы то Антоній выкопавъ на Болдиныхъ горахъ самъ собѣ печеру и почавъ жити въ нѣй, и заразъ же почали тулитись коло него и братя то жъ по печерахъ. Пѣсля того, якъ Антоній вернувся до Кієва, Чернигѣвскій князь и збудувавъ надъ печерами церкву на имя св. Ілія. Се якъ разъ такъ, якъ було и въ Кієвѣ съ Печерскою Лаврою, якъ каже оповѣдане. Святославъ Чернигѣвскій нѣ бы то збудувавъ такожь и Ёлецкій монастирь съ церквою Першої Пречистои пѣсля взѣрця церкви въ Печерскому Кієвскому монастирь—бо й доси Ёлецка церква нагадуе, що до будѣвництва, Печерску. И Чернигѣвскій соборъ, и обыдва монастирь надбали собѣ вѣдъ князѣвъ багато землѣ зъ рѣжними выгодами и мали доволѣ великѣ прибутки, якъ вѣдъ тыхъ, що збудували ихъ, такъ и вѣдъ тыхъ, що були пѣсля нихъ.

По Болдиныхъ горахъ було розкидано багато поганьскихъ ще могилъ. Мѣжь ними особливо вѣдрѣжнялися двѣ могилы — одна бѣля Ёлецкого монастиря, що звалася „Чорною могилою“, а друга бѣля Іліиньского на прозвище „Гульбище“. Народнѣ переказы злучають ихъ зѣ споминомъ про своихъ стародавнихъ князѣвъ. Въ останнѣ часы розкопано сѣ могилы и въ нихъ познаходили багато попсованои огнемъ збрѣ, рѣжнѣ рѣчи, що вживалися на ловахъ, въ господарствѣ и рѣжнѣ убраня. Деякѣ рѣчи мають характеръ работы византѣйской и загально сѣднѣи. Можна гадати, що въ сихъ могилахъ були захованѣ останки спаленыхъ на огнищахъ князѣвъ та вельможъ у купѣ зъ ихъ збрѣю и рѣжними знадѣбками, якъ звичайно се робилось за поганьскихъ часѣвъ. Въ околицяхъ Чернигова, певно, багато було хуторѣвъ та рѣжнихъ селищъ. Лѣтописъ оповѣдае, що найбѣльше село коло Чернигова було Боловесь або Бѣлоусъ, на захѣдѣ вѣдъ мѣста за такъ званымъ „Ольговымъ полемъ“ по надъ рѣчкою Бѣлоусомъ, що съ правого боку вливається у Десну. Звичайно на сему Ольговому поли розташовувався таборъ того вѣйска, що за часѣвъ княжихъ усобицъ пѣдходило до Чернигова съ Кієвского боку.

Найближе мѣсто вѣдъ Чернигова, по надъ рѣчкою Сновомъ, що вливається у Десну съ правого боку, було Сновскѣ. Коло сего мѣста 1068 року побито Половцѣвъ. Друге мѣсто Сосниця стояло по надъ Убедею, що такожь вливається въ

Десну съ правого боку не далеко вѣдъ уйстя Сейму. Дальше треба згадати про мѣсто Новгородъ Сѣверскій, що такожь мѣстилось по надъ Десною съ правого боку, мало на Деснѣ пристань и було стѣльнымъ мѣстомъ Сѣверского удѣлу. Новгородъ Сѣверскій такожь збудованый на високому березѣ, що перерѣзуются глибокими балками та лощовинами. Се було добре узброене мѣсто. Вѣдъ самого високого берега стоявъ дѣтинецъ зъ деревяною огорожею и вѣ нѣмъ була церква Пречистой, що, якъ каже переказъ, збудована була на тому самому мѣсци, де стоявъ за поганьскихъ часѣвъ головный идолъ и де приносили ему жертвы. На вкруги дѣтинця съ трѣхъ его бокѣвъ окрѣмъ берегового, мѣстився острогъ оперезаный валомъ та тиномъ; сей острогъ захоплювавъ до себе и частину такъ званого Заруча, що стояло недалечко черезъ балку глибоку. Вѣ мѣсто входили черезъ трое ворѣтъ: „Чернигѣвскій“ зъ одного боку, „Курскій“ зъ другого, — а бѣля самого собору третими по надъ самымъ спускомъ до Десны — „Водяными“. Села по за мѣстомъ були, якъ звычайно робилось се за тыхъ часѣвъ на Украинѣ-Руси, обведені такожь землянымъ валомъ (переспа по лѣтописи). Певно, що по сей бѣкъ сего валу стоявъ такожь Спаскій монастырь збудованый сыномъ Давида Святославовича. Вѣнъ мѣстився бѣля самого мѣста на високому березѣ Десны середъ садѣвъ та липовыхъ гаѣвъ. Вѣ монастырѣ сему бувъ похованый 1180 року вѣ придѣлѣ св. Михайла Сѣверскій князь Олегъ Святославовичъ, старшій братъ вѣдомого Игоря та Буйгуръ - Всеволода. Вѣ околицѣ Новгорода Сѣверского було багато замѣстовыхъ сѣлъ та дворѣвъ княжихъ; по нихъ жило багато челяди, удержувалось багато скоту, були пивницѣ зъ винами та медами, коморы зъ желѣзомъ та мѣдею, гумна зъ стѣжками рѣжного збѣжа и т. д. По надъ рѣчкою Рахною були пастѣвнѣ, де паслися табуны коней княжихъ, по кѣлька тысячъ кобылъ зъ жеребцами. Вѣ лѣтописи споминається особливо село Мелтеково и Игореве, се бѣ то Игоря Ольговича; вѣ останнѣму бувъ заможный дворъ и церква св. Юрія (християньске имя Игореве).

Ще дальше вѣ гору по надъ Десною такожь на правому березѣ мѣстився Трубецкъ або Трубчевскъ, середъ лѣса обведеный валомъ. И тутъ була такожь пристань. Се мѣсто особливо стало вѣдомымъ при кѣнци XII. вѣку черезъ своего

князя Всеволода. Ще выше по надъ Десною були мѣста Брянскъ, Вщижъ та Карачевъ; останній по надъ рѣчкою Снѣжатою. Сѣ три мѣста самі крайнѣйші, де були нетры. Зъ вѣдѣль починали плавати Десною.

Окрѣмъ Десны въ Сѣверскій Землѣ була ще друга водяна жила. Се рѣчка Сеймъ, найбѣльша зъ усѣхъ, що вливаються въ Десну зъ лѣвого боку. Земля по надъ Сеймомъ належала до Новгородско-Сѣверского удѣлу, се бѣ то до молодшой вѣти Ольговичѣвъ. По надъ Сеймомъ съ правого его боку на крутому березѣ стояло мѣсто Путивель; коло него у Сеймъ вливаютьсѣ рѣчка Путивелька. Правый берегъ Сейму такожь высокій якъ и у Десны и для того на нѣмъ и будувалися мѣста. Лѣвый бувъ луговой, низкій — зъ вѣдси недалеко ширився вже й степъ, зъ вѣдси приходила звычайно хижа орда. Въ Путивлѣ бувъ такожь дѣтинець, що такожь вѣдѣтявся вѣдъ самого мѣста валомъ и ровомъ, що такожь стоявъ якъ разъ по надъ Сеймомъ. Сеймъ блискучою стрѣчкою вився по пѣдъ береговими горбами, оброслыми лѣсомъ та кущами. Далеко въ степъ було видко, якъ дивитись съ пѣвденного боку, мѣста и намъ стае зрозумѣлымъ отой плачь Евфросиніи Ярославѣвны на стѣнѣ або заборолѣ, якъ спѣвається у „Словѣ о Полку Игоревѣ“. У Путивлѣ збиралося вѣйско, що чоловѣкъ Ярославѣвны Игорь повѣвъ на Половцѣвъ у степъ; самъ Путивель бувъ удѣломъ сына Игоревого Володимира. Княгиня провела чоловѣка до Путивля и тамъ збѣталася чекати съ походу своихъ близькихъ. Часто дивилась вона въ степъ, стоячи на мѣстовому заборолѣ, съ початку чи не взрѣти княжихъ прапорѣвъ, що вертаються збѣ славою, а потѣмъ вже съ тугою та непевністю про долю свого чоловѣка. Въ Путивельскому „городку“ (що бувъ колись дѣтинець) можна бачити камяну плиту зъ написомъ имени княжича Василя, що бувъ похованый въ Спаскому монастырѣ. Въ Путивлю була ще церква Вознесенія, якъ подае звѣстку лѣтопись; вона мала багато срѣбнои посуды, вышиваныхъ золотомъ покровцѣвъ, божественныхъ книжокъ та дзвонѣвъ, що подаровані були Сѣверскими князями. Про те, якъ багато було рѣжного добра у княжому дворѣ, свѣдчить звѣстка лѣтописна, оповѣдаючи, яку скѣлькѣсть меду, вина та челяди захопивъ тутъ Изяславъ Кіевскій збѣ своими спѣбниками, Давидовичами Чернигѣвскими, року 1146. А що сѣ князѣ не мали

сили здобути самого Путивля, то се тільки доводить, яке узброєне було на той часъ се мѣсто.

По надъ Сеймомъ рѣкою стояли ще удѣльні мѣста Рыльскъ, Ольгѣвъ та Курскъ. Останнє на вершинѣ не по надъ самимъ Сеймомъ, а за кѣлька верстовъ осторонь, на високому довгому горбѣ, мѣжъ рѣчками Тускаремъ, що вливається у Сеймъ та Куромъ, що входить въ Тускаръ. За Курскій удѣль разъ-у-разъ змагалися Чернигѣвске князѣвство съ Переяславскимъ; але вѣнъ бѣльше, по своїй мѣсцевости на водяному шляху, притягувався до першого, нѣ жь до останнєго, та на останку такъ таки й еклялось. Курска околиця межувала вже якъ разъ съ хижими стеновиками и для того Куряне переважно мѣжъ иншими Сѣверянами вѣдрѣжнялися вѣдвагою та воєвничимъ духомъ, вони складали зъ себе найлѣпшихъ комонникѣвъ. Для того-то Всеволодъ Трубчевскій въ „Словѣ о Полку Игоревѣ“ промовляє до свого брата такъ: „А мои Куряне вѣдомі комонники; сповивані вони пѣдъ трубами, пестувані пѣдъ шеломами, выгодовані кѣнцемъ списы; имъ вѣдомі (степові) шляхи, знаемі балки; ихъ луки напружені, колчаны вѣдчинені, шаблѣ выострені; одно тільки вони й вѣдають, що блукають по полю, наче вовки сѣрї, шукаючи собѣ шаны, а князеви славы“. Не дивлячись на се Куряне не цуралися такожъ и хлѣборобства, вони були замѣжні люде, дякуючи родючѣй черноземлѣ та ладѣдному кліматови. Читаємо мы въ житю св. Теодовія про Курянь и бачимо, що у нихъ було багато хуторѣвъ, де вони господарювали, що вони возили до Кієва на продажъ рѣжні речі зб свого господарства на веснѣ Сеймомъ та Десною. Десною справдѣ возили до Кієва выробы та выдобутки всеи Чернигѣвскои Землѣ та Вятицкон околицѣ: лѣсъ, збѣже, садовину та городовину, мѣдъ, вѣскъ, сало, шкѣры, выробы съ конопель, сѣмя або олѣй и т. инше. Тутъ ще треба спомянути про два мѣста: Глухѣвъ та Стародубъ: першій належавъ до мѣсть, що стояли по надъ Сеймомъ и мѣстився по надъ рѣчкою Есманю (вона тече въ Клевань, що съ правого боку вливається въ Сеймъ), а другій — що була по надъ Десною. Стародубъ було узброєне мѣсто по надъ рѣчкою Бабицею на низинѣ. Чернигѣвску Землю съ пѣвденного боку або Переяславского обороняло багато мѣсть, а мѣжъ ними переважно Бѣлавежа, Всеволожь та Уне-

нѣжь (Нѣжинѣ); вони мѣстилися по надѣ Остромѣ рѣчкою, що вливається въ Десну зъ лѣвого боку.

Хочь на заходѣ Чернигѣвска Земля якъ разъ доходила до Днѣпра, але тутъ було не багато мѣсть, бо багато тамъ було болота та низбѣвъ, чимъ загально лѣвый Днѣпровый берегъ вѣдрѣзняється вѣдъ правого. Тамъ тѣлько, де були высокій доволѣ мѣсця, оселявся людъ, складаючи мѣста. Мѣжь такими мѣстами вѣдзначалось мѣсто Любечъ, що ширився по високихъ горбахъ по надѣ Днѣпровыхъ, а мѣжь ними було багато ярѣвъ та балокъ. Въ сему мѣствѣ родивоя св. Антоній Печерскій та першій разъ зъвѣздилися князь року 1097. У Любечѣ на Днѣпрѣ була дуже захистна пристань, де зупинялись караваны на великому шляху до Кієва и Византіи. Константинъ Порфирогенита говорить про Любечъ, яко про найзначнѣйше мѣсто украинске. Одначе, якъ бы няти вѣры тому, що казавъ Изъяславъ Давидовичъ, то треба бѣ гадати, що Любечъ въ XII. вѣцѣ вже трошка пѣдунавъ; сей князь споминае Любечъ мѣжь тыми семи мѣстами, де нѣ бы то не було людей, а тѣлько собачники та Половцѣ. Одначе здається, що Изъяславъ тѣлько псувавъ мову, говорячи такъ про Любечъ. Може й сиравдѣ въ Любечѣ удержували багато собакъ для ловѣвъ, бо въ околицѣ, де було багато лѣсѣвъ, багато плодилось певно гусей, лебедѣвъ, турѣвъ, лосѣвъ и т. дальше.

Що не можна няти вѣры словамъ Изъяслава Давидовича, доводитъ те, якъ сказавъ Изъяславъ Мстиславовичъ, опустошючи чернигѣвскій околицѣ, выкликаючи въ поле своихъ суперечникѣвъ: „Ходѣмо лишень до Любеча; отамъ у нихъ (князѣвъ Чернигѣвскихъ) усе жите“ — се бѣ то все богатство. Очевидячки, що бѣля Любеча були княжій села та дворища, а по нихъ багато челяди, скоту, збѣжа и нишого добра. Значить, Любечъ у той часъ було дуже замѣжне мѣсто мѣжь Чернигѣвскими мѣстами и на веруги его жило багато людей. Недалеко вѣдъ Любеча то жъ на высокому лѣсовому березѣ повставъ и Антоніѣвъ монастырь, що якъ оповѣдають переказы, збудованый бувъ такожь надѣ печерами, наче въ Кієвѣ та Черниговѣ: и тутъ нѣ бы то Антоній, ще якъ не бувъ черцемъ, а звався Антипою, выкопавъ собѣ печеру, мавши замѣръ мѣлитись на самотѣ.

На північ вѣдъ Любеча, по обыдва боки Сожи жило племя Радимичѣвъ. Земля, на якѣй вони жили, була рѣвна, гѣсковата та глеѣвата; багато на нѣй росло лѣсу — багато було болони, що вузенькими смужками простягалася на цѣлѣ десятки верстовъ. Не дивлячись на те, що Сожь рѣчка була не глибока, по нѣй плавали човны; протѣкає вона, вючись долиною, що поросла густымъ лѣсомъ та кущамн, де були озера та луги. И тутъ правый берегъ бувъ высій надъ лѣвый и для того на правѣму селилися люде. Тамъ були головнѣ мѣста и пристани Радимичѣвъ, якъ Гомій на низшѣй течіѣ Сожи та Чичерскъ на середнѣй. По сѣй краинѣ протѣкала ще друга рѣчка Ипуть, що зъ лѣвого боку вливається у Сожь; хочъ ся Ипуть и бѣльша надъ рѣчку Пищань, але ся остання бѣльше вѣдома, бо по надъ нею вовода Володимира Святого, Вовчій Хвѣстъ, побивъ Радимичѣвъ. Такі битвы съ Кіевскою Русею повиннѣ были складатись по надъ Сожею, бо се бувъ самыи недалекій шляхъ съ Кієва до Смоленьска. Для Кіевскихъ князѣвъ, значить, було потрѣбнымъ пѣдбити пѣдъ себе сѣ околицѣ и се склалось, здається, не швидше, якъ при кѣнци X. вѣку. Ще пѣзнѣйше зробились пѣдлеглими Кіевскимъ князямъ Вятчѣ, схѣднѣ сусѣды Радимичѣвъ и нарѣдъ однои мовы зъ ними.

Ще на початку XII. вѣку у Вятчѣвъ панували тубольнѣй князѣ та поганьска вѣра. Украинѣ-Руси трудно було продертись у несходимѣ сѣ нетры лѣсовѣ, бо черезъ сю землю не було нѣякого шляху нѣ водою, нѣ суходоломъ. Вѣ краинѣ сѣй тѣлько сходилися вершинами деякѣ рѣчки, що потѣмъ розходилися у рѣжнѣ боки; Украинѣ-Русины жъ ширили своє панованє переважно тѣлько подовжъ такихъ рѣкъ, по якихъ було можливо плавати на човнахъ. Значить, вѣ сю землю можна було вчиняти походы тѣлько зимною добою найбѣльше. Одначе Вятчѣ, живучи мѣжъ володѣнями Рускихъ князѣвъ, зъ одного боку помѣжъ Чернигѣвскои Землѣ, а зъ другого помѣжъ Ростовскои та Рязаньскои, спровѣла мусили коритися и робитися пѣдлеглими Рускимъ князямъ. Складаючи невеличкѣй громадкѣ та князѣвства, Вятчѣ не спромоглися довго триматись супрѣти мѣцного Руского племени. Лѣтописъ мовчить про сю боротьбу, а про ню можна тѣлько дещо довѣдатись зъ Мономахового „Поученія дѣтемъ“. Зъ сего жерела вѣдомо, що у той часъ, якъ Мономахѣвъ батько Всеволодъ князувавъ у Переяславѣ

південному, то вѣнъ пославъ ще молодого тодѣ Володимира въ свою Ростовску Землю „сквозѣ Вятичѣ“. Значить, у той часѣ Вятичѣ були ще не підлеглі Руси. Потѣмъ вже, якъ Всеволодъ ставъ Великимъ княземъ у Києвѣ, а Володимиръ у Черниговѣ, сей останній чинивъ походы на Вятичѣвску Землю, де княжували тубольнїй князь Корднѣ та Ходотѣ зъ сыномъ. Певно, що зъ сего часу и почалася підлеглѣсть Вятичѣвѣ, захопомъ сѣверскими дружинами мѣцнѣхъ мѣсть, та перемѣною тубольныхъ князѣвѣ на Чернигѣвскихъ посадникѣвѣ. Лѣтописъ въ перше споминає про Вятичѣвѣ, якъ про належныхъ до Чернигѣвского князѣвства, тодѣ, якъ оповѣдає про похѣдъ Изъяслава II. року 1146 на Святослава Ольговича Сѣверского и якъ сей останній повиненъ бувъ утѣкати въ Землю Вятичѣвѣ. Зъ сего мабуть часу мѣжъ Вятичами почала ширитися христїянська вѣра. Вѣдомї суть працѣ Печерского черця Кукши, що въ купѣ зъ своимъ ученикомъ Нїкономъ проповѣдувавъ тамъ Христову вѣру, хрестивъ багато поганцѣвѣ и на останку постраждавъ за вѣру нову (на початку XII. вѣку). Але довго ще поганьство переважували въ сѣй далекѣй країнѣ, особливо мѣжъ селянами; ще довго Вятичѣ молилися старимъ богамъ та приносили симъ жертвы по лѣсовѣхъ нетрахъ; ще довго на огнищахъ спалювали своихъ мерцѣвѣ, значныхъ людей, та насипали надъ ними высокї могили.

Не дивлячись на те, що Земля Вятичѣвѣ богата була на лѣсъ, вона вѣдрѣжнялась дуже вѣдъ низького, богатого на болота Полѣся, по надъ Припетю та Сожею. Тамъ починалися вже Алявнѣскї горы, а черезъ се земля була суха, горбовата, хлѣбородна, а на південному сходѣ зъявляється вже чорноземля. Нарѣдъ переважно складавъ зъ хлѣборѣбѣвѣ та пасѣчникѣвѣ и довго ще по сѣй країнѣ не було нѣякого крамарства та промыслу, бо довго не було проѣздныхъ шляхѣвѣ. Мѣжъ рѣчками по Землѣ Вятичѣвѣ протѣкала тѣлько Ока та й вона коло вершини не була далеко проѣздною на човнахъ. Мѣста Вятичѣвѣ стояли по надъ Окою, та по надъ рѣчками, що вливаються въ неѣ, по надъ Жиздрою, Угрою, Протвою зъ лѣвого боку, по надъ Зушею та Упою съ правого. Мѣста сї були: Мценьскѣ и Новосѣль по надъ Зушею, Дѣдославъ по надъ Упою и Козельскѣ, що стоявъ на крутому березѣ Жиздры середъ ярѣвѣ та сосновои цущѣ. За часѣвѣ Татарского

руйнована тільки в одному Козельску був особний удільний князь; значить він був найзначнішим між іншими князями сєї Землі.

На південь від Чернігівської Землі лежала друга частина Східної Землі — се Переяславське князівство. За давніх часів вже сю Землю прозвали Україною, бо вона була на межі з Половецьким степом. Ярослав, розділюючи всю Землю між синами, віддав Переяславщину в купі з Ростовско-Суздальською Землею третєму синові Всеволодови и вона так зоставлена була за єго родом и на Любецькому зв'язі. Тоді як рід Мономаховів став князувати в Києві, Переяслав ще щільніше злучився з Києвом и так само як и Турівське Полісся. Переяславська Україна була довго удільною околицею Київських князів. Саме місце Переяслав було другою столицею після Києва в Мономаховому роді, и з відсїля князі часто переходили князувати до Києва. Се все перешкоджувало Переяславу придбати собі відрубність и скласти окрему династію князів. Переяславська Земля ще менше мала змоги стати окремою ніж Турівська через свою місцевість географічну, межуючи просто з Половецьким степом и що дня майже м'ркуючи, як оборонитись від половецьких набігів. Через свої власні сили не було спроможности забезпечити себе и для того про оборону Переяславщини раз-у-раз дбали Київські Великі князі. З такою то речю вони раз-у-раз бажали на Переяславському столі мати за князя якого небудь з близьких відважних родичів. Близько половини XII. в'єку Переяславській уділі зовсім зостався за молодшою в'єтею Мономахового роду, се б то за Юрієм Суздальським, у той час, як старша в'єтка князувала на Волині та у Смоленську. Таким чином Переяслав зостався знов у тих самих руках, у чих була Ростовско-Суздальська Земля, тільки остання вже тепер мала перевагу. Юрій наділяв Переяслав сину своєму Глібови, а після того, як Суздальці захопили Київ, то Гліб став Київським князем, а в Переяслав став князувати Гліб, син молодший Володимира. Се було за часів Андрія Боголюбського. Ставши дорослим, Володимир у купі з сими зробився дуже відважним князем и багато добув собі слави в боротьбі з Половцями. Се той самий Володимир, що

пѣсля бою по надѣ Каялоу Сѣверскихъ князѣвъ съ Половцями такъ мужно оборонивъ Переяславъ вѣдъ Кончака та ишихъ ханѣвъ 1186 року. Дуже вельми вѣнъ бувъ тутъ порубаний; але вже на другій рѣкъ вѣнъ принявъ участь въ спбльному походѣ князѣвъ на Половецкій степъ. По своєму звичаю, Володимиръ узявъ у старшихъ князѣвъ Святослава та Рурика дозволь „ѣздити на передѣ съ Чорнымъ Клобукомъ“, се бѣ то везти перѣдъ мѣжь кѣнницею Торкѣвъ. Вертаючись зѣ степу Володимиръ занедужавъ та й умеръ. Принесли его до Переяслава и поховали у соборѣ св. Михайла. И нарѣдъ и его товариство любили сего князя и за его щедрѣсть и за его вѣдвагу; лѣтописецъ каже, що дуже голосила по нѣмъ „Украина“. На сей часъ Переяславскій стѣлъ залежавъ вѣдъ рѣдного дядка Володимирового, Суздальского князя Всеволода III. Въ Переяславѣ деякій часъ княжовавъ сынъ Всеволодѣвъ Ярославъ, але вже зъ 1207 року Переяславска околиця почала переходити вѣдъ однихъ рукъ до другихъ, особливо якъ умеръ Всеволодъ III. та якъ на полудни зновъ повсталала боротьба мѣжь Мономаховичами та Ольговичами.

Пѣвнѣчну границу Переяславскои Землѣ становивъ Сеймъ и Остеръ, двѣ рѣчки, що вливаються въ Десну; на заходѣ прѣтѣкала Десна та Днѣпро майже ажъ по те мѣсце, де въ ню вливається Сула. Зъ вѣдѣль межею ставала рѣчка Хоролъ, потѣмъ иде въ поперекъ Псѣла та Ворсклы геть ажъ до верхнѣго Донця. Лѣпше сказати, що вѣдъ полудня та вѣдъ заходу Переяславска Земля не мала нѣякои межѣ, бо вона прямо переходила у степъ и вѣдъ него вѣддѣлявъ тѣлько колишній валь, що бувъ насыпаний для обороны вѣдъ стеновикѣвъ. Про сей валь лѣтописъ споминае, оповѣдаючи про нападъ Кончакѣвъ 1184 року; валь зветься „шеломя“ и йшовъ вѣнъ по надѣ рѣчкою Хороломъ. Уся Переяславска Земля складае рѣвну и навѣтъ пѣсковату смугу; тѣлько на сходѣ си зъявляються невысокі горбы, черезъ се земля робитьса хвилястою. Мало не всѣ рѣчки сеп смуги течуть въ оденъ бѣкъ до Днѣпра; се все не быстрѣ рѣчки, мають не высокі береги, де росте багато часомъ очеретѣвъ, високои травы, а навѣтъ густыхъ гаѣвъ (Трубайло, Суной, Сула, Псѣлъ и Ворскла). Мало не всюда залягае глибока чорна земля, дуже родюча и якъ бы не безнастанна небезпечнѣсть, що ось-ось набѣжать степовики та все спусто-

шать, то бѣ тѣлько и робити було людямъ, що працювати надъ землею та богатѣти. Хижѣ жь орды змушували нарѣдъ разъ-у-разъ захищатися по за валами та стѣнами. Съ такою речю, не дивлячись на те, що Земля Переяславска не дуже була людна, мы вбачаемо тамъ багато узброєныхъ мѣсть. Ще за часѣвъ Володимира Великого збудовано було для оборони вѣдъ Печенѣгѣвъ чимало мѣсть по надъ Десною, Трубайломъ та Сулою. А якъ вже зъявилася люта та хижа Половецка орда, то ще бѣльше почали будувати узброєныхъ мѣсть. Вѣдъ разу Половцѣ багато скопили лиха пѣвденнѣй Украинѣ-Руси; але чимъ дальше, тымъ бѣльше Русь почала перемагати степовикѣвъ и спробою посувати на пѣвдень свою узброєну лѣнѣю, се бѣ то городки злученѣ мѣжь собою валомъ, тыномъ, вартowymi баштами; тутъ усе йшло на користь: крутѣ берега, могилы, балки, лѣсовѣ нетры и т. инше.

Скѣлько було змоги, князѣ старалися притягнути якъ найбѣльше людей до сихъ далекихъ мѣсть. Вони переселяли сюда нарѣдъ зъ иншихъ рускихъ околиць, особливо полоненикѣвъ, якихъ брали на вѣйнѣ; оселяли тамъ и Ляхѣвъ-бранцѣвъ. Такимъ робомъ сходявся нарѣдъ зъ усѣхъ усюдѣвъ. Для оборони вѣдъ степовикѣвъ уживалися такожъ, якъ вже вѣдомо и Торки комонники або Берендѣвъ. Вони були не тѣлько на Кѣвському боцѣ Днѣпра, але й на Переяславському. Одну частку можна було зустрѣнути й вѣ Чернигѣвщинѣ, де вони звалися Ковуями. Вѣдомо, якъ Ярославъ Всеволодовичъ Чернигѣвскѣй давъ Игоревѣ вѣ его славному походѣ на Половцѣвъ на запомогу кѣлька тысячъ Торскихъ комонникѣвъ. Докладно не вѣдомо, де жили Чернигѣвскѣй Торки; мабуть чи не по смузѣ мѣжь Сеймомъ та Остромъ. Те жь саме треба сказати и про Торкѣвъ Переяславскихъ; и про ихъ не вѣдомо такъ докладно, якъ про Кѣвскихъ Торкѣвъ чи Чорныхъ Клобукѣвъ. Можна тѣлько гадати, що Переяславскѣй Торки, що разъ лѣтопись ихъ прозываетъ Турѣями, мѣстилися по обохъ бокахъ Сулы, а переважно у тому кутку, що становить Сула вливаючись у Днѣпро. Вѣ часѣ вѣйны сей нарѣдъ переводивъ своихъ жѣнокъ та дѣтей и всѣ добро за валы тыхъ мѣсть, що були по надъ Сулою. Такими мѣстами були: Баручь, Бронькняжь, Срѣбне, Полкостѣнѣ, Попашь, Вяхань, Лукомль, Роменъ (Ромѣвъ), Лубны, Желны и т. д. Три останнѣ мѣстилися на правому

высокому березѣ Сулы: Роменъ на вершинѣ, Лубны на середнѣй течіѣ, а Желны не далеко вѣдъ устья. Якъ бувъ Переяславскимъ княземъ Мономаховъ сынъ Ярополкъ, тодѣ вѣнъ збудувавъ, чи може на ново узброивъ Желны, та й заселивъ тамъ Кривичѣвъ, бранцѣвъ съ Половецкой Землѣ. Мѣжь иншими мѣстами, що були вже за рѣчками Хороломъ та Псеѣломъ, въ лѣтописи споминається Лтава, може сегочасна Полтава.

На пѣвничному заходѣ Переяславской Землѣ — значить, по сей вже бѣкъ Сулы, були вѣдомѣ мѣста: Прилукъ та Переволока, обидва по надъ Удаемъ, що вливається въ Сулу зъ лѣвого боку, Нѣжатинъ, десь чи по надъ Сулою, чи по надъ Трубайломъ, Сакѣвъ, на лѣвому березѣ Днѣпра, а на останнѣму самъ Переяславъ Рускій. Сей останній мѣстився въ тому кутку, що становить Трубайло зъ Альтою, дуже на низькому мѣсці, тѣлько за кѣлька верстовъ вѣдъ злученя Трубайла зъ Днѣпромъ. Переяславъ за давныхъ часѣвъ бувъ майже на рѣвнѣ съ Кіевомъ та Чернигомъ, що до купецтва; его купцѣ по Днѣпру та черезъ Чорне море ѣздили до Царгорода, про що докладно свѣдчать умовы зъ Греками. За давныхъ часѣвъ Трубайло, що теперъ майже болото заросле очеретами, бувъ колись значною рѣчкою, по якѣй плавали човны. Що до самого мѣста Переяслава, то й про него треба сказати те жъ саме, що було казано попередъ сего про иншій мѣста Украины-Руси. Бувъ туль и дѣтинець, що стоявъ у самому кутку, про якій вже казано, бувъ и острогъ, були й валы и коло першого и коло останнѣго. Въ купѣ зъ могилами сѣ валы, що доходять до самого Днѣпра, нагадують про минулу вагу сего мѣста. И за часѣвъ Мономаховыхъ, якъ вѣнъ князувавъ тутъ, Переяславъ бувъ дуже заможнымъ та значнымъ мѣстомъ. За сихъ часѣвъ у Переяславѣ бувъ єпископомъ чернець съ Печерского монастыря Ефремъ-скопецъ; его въ деякихъ лѣтописяхъ звать митрополітою. Отсей то Ефремъ спорудивъ у Переяславѣ чимало рѣжнои будѣвлѣ. Вѣнъ скѣнчивъ церкву св. Михайла; заложивъ муровану мѣску стѣну, а надъ воротами спорудивъ церкву св. Теодора; мабуть се були тѣ самѣ ворота, що лѣтопись прозываетъ „Єпископскими“. Сѣй Ефремъ збудувавъ ще кѣлька церквей и те баннов стровнѣв, якого „напередъ сего не було на Руси“. Одначе сѣ будѣвлѣ не все споруджались мѣцно, мабуть черезъ те, що тубольнѣ майстры звыкли

будувати все зъ дерева. Для прикладу згадаймо, якъ Михайлівскій соборъ рокбѣ черезъ 30 завалився. Мономахъ такожъ спорудивъ у Переяславѣ деякі будбвлѣ. Вбнѣ року 1098 заложивъ церкву Першої Пречистої; се була двбрска церква и мѣстилася на дворищи княжого двбрця. Мабуть вона тутъ була не далеко ворбѣ, що звались „Княжими“; ворота, черезъ якї входили въ поле, проzywались „Ковальскими“. Ще у той часъ, якъ Володимиръ Мономахъ бувъ Великимъ княземъ, вбнѣ не забувавъ рѣдного Переяслава и збудувавъ верстовъ за три вѣдъ мѣста по надъ Альтою, де вбито Бориса, муровану церкву на имя Бориса та Глѣба. Мабуть не далеко стоявъ и той дворець, що звався „Красный двбръ“. Лѣтописъ описуе ще доволъ монастирѣвъ, що були въ Переяславѣ. Першій — святого Ивана у самому мѣстѣ, се той монастирь, що въ порубѣ сидѣвъ нещасливый Игорь Ольговичъ; другій — за мѣстомъ и третій за мѣстомъ, Рѣзда Спасителя и св. Савы. Мабуть и при церквѣ Бориса та Глѣба бувъ такожъ монастирь. Не дивлячись на те, що позамѣстові монастирѣ були по сей бѣкъ валу, що оборонявъ вѣдъ степовикбѣвъ, але сї валы не все обороняли вѣдъ напасти, особливо на той часъ, якъ Половцѣ зъявлялися на Рускбй Землѣ, якъ спблнники зъ якого небудь боку князѣвъ - ворогбѣвъ. Отаке лихо скоилося року 1154 за часу боротьбы Ростислава Мстиславовича зъ Изъяславомъ Давидовичемъ за Кіевъ. Половцѣ, Давидові спблнники, попалили монастирѣ та села на вкруги Переяслава; тодѣ згорѣла и церква Бориса та Глѣба, що збудувавъ Володимиръ Мономахъ.

Треба ще згадати про одно мѣсто Переяславскої Землѣ, се про Остерскій Городокъ, бо доля его дуже цѣкава. Вбнѣ стоявъ на лѣвому березѣ рѣчки Остера, не далеко вѣдъ того мѣсця, де вбнѣ вливається въ Десну и ставъ вѣдомымъ особливо за часбѣвъ боротьбы Изъяслава II. зъ Юріемъ Довгорукимъ; для Юрія Остерскій Городокъ бувъ пѣдпорою въ его заповзятяхъ супроти Кіева: Юрій и ховався въ сему мѣстѣ, якъ ему приходилося круто на правому березѣ Днѣпра; тутъ було ему не далеко и до его спблнникбѣвъ — князѣвъ Чернигбвско-Сѣверскихъ; зъ вѣдсѣль не трудно було втѣкати до своєї Суздальско-Ростовскої Землѣ. Такъ вѣдомо, що пбсля того, якъ Юрія побито по надъ Рутомъ, вбнѣ зачинився въ Остер-

скому Городку, обложеному єго суперечникомъ у купѣ съ Чернигѣвско-Сѣверскими дружинами. Изъяславъ змусивъ Юрія вѣдстунитись вѣдъ Переяславскои Землѣ и сей, не мавши нѣ зъ вѣдкѣль запомоги, заприсягъ сповнити умову. Вѣдъзжджачючи, Юрій у Городку зѣоставивъ сына своего Глѣба, мавши надѣю вернутись зновъ на Украину-Русь, якъ тѣлько засилить себе новымъ вѣйскомъ. Тодѣ Изъяславъ приступивъ до Городка року 1152 у купѣ съ Чернигѣвскимъ княземъ та й спаливъ єго. Згорѣла й Михайлѣвска церква, що до половины була мурована, а верхъ мала деревляный. Зъ сего часу бѣльше надѣ сорокъ рокѣвъ Городокъ пустувавъ. На останку сынъ Юрієвъ, Всеволодъ „Бѣльше Гнѣздо“, 1195 року пѣславъ своего тїуна Гюрю зъ майстрами и вони зновъ зложили стѣны церкви Остерского Городка.

На пѣвденъ та на схѣдъ вѣдъ Переяславскои Землѣ широко розлягався степъ майже безъ краю, що займавъ простѣръ вѣдъ низу Днѣстра ажъ до Яика, де пробували хижѣ степовѣ орды, переходячи зъ мѣсяца на мѣсеце. Донъ рѣчка дѣлитъ сей степъ на двѣ що до характеру природы: на захѣдну частину и схѣдну. Степъ на схѣдѣ по надѣ Каспїйскимъ моремъ, се доволѣ низька лощовина, по нѣй протѣкає зовсѣмъ мало рѣкъ, значить, тамъ мало воды, а для того мало й рѣсти, а на влаки багато солончакѣвъ та щирого пѣску. Сей степъ переважно пѣсковатый та солоный и певно тамъ за давнихъ давенѣ было море. Але й тутъ проживали степовики, хочъ и не въ великѣй силѣ. Захѣдна частина степу — ось де переважно пробували орды. Ся захѣдна частина зовсѣмъ рѣвна и тѣлько спровола низитись, наближаючись до Чорного та Азѣвского моря. Де-не-де по нѣй простягаються долины та глибокѣ балки, въ якихъ протѣкають степовѣ рѣчки, особливо бурливѣ на веснѣ. Сѣ глибокѣ балки звычайно сходяться зъ рѣчными лощовинами и для того можна подыбати мѣжъ сими балками багато горбѣвъ. Не можна сказати, що въ сему степу мало воды, бо протѣкають по нѣмъ великѣ рѣки, а въ нихъ вливається такожь багато меншихъ. Грунтъ землѣ складає товстый пласть черноземлѣ, а пѣдъ нимъ залягає камѣнный. По середнѣ сего степу зъявляються гранїтнѣ хребты и валы въ лощовинахъ, де протѣкають рѣки, выступають на верхъ и простягаються на пѣвденный схѣдъ у купѣ съ Карпатами, що досягають ажъ туда, змушуючи рѣчки робити

луки. Часомъ великіе камѣни та скелѣ перегороджують у перекъ рѣчки, складаючи пороги (Диветеръ, Богъ, Пигуль, Пигулецъ, Дибиро). Въ північній частинѣ сеп смуги стеновой можна здыбати переважно вапняні камѣня, що складають по надъ рѣчками крейдяні горбы — вони геть-геть бѣлѣють середъ зеленои степовой рѣсти. Вже въ околицѣ Донця та Міуса залягае глибоко пласть камяного вугля. Часомъ середъ степу поверхъ черноземлѣ зъявляється чимало пѣску, глею та глины — се вѣтеръ стеновій понаноєивъ зъ рѣчныхъ лоцовинѣ. Се особливо можна здыбати вже не далеко вѣдъ Азѣвкого та Чорного моря, де пѣсокъ та глей засувають уієте рѣкъ, роблячи довгі та широкі лиманы, бо вона не може свободно протѣкати въ море. Коло Чорного та Азѣвкого моря зъявляється такожъ зверхъ землѣ багато соли, н. пр. по Тавридекихъ низинахъ, де можна бачити багато соляныхъ озеръ.

На всему сему просторому степу переважно росте тѣлько трава, бо земля, якъ тѣлько наступае лѣто, швидко высыхае и се для того, що дощѣвъ йде не багато а вѣтеръ, гуляючи безъ перепони вѣдъ краю до краю, швидко высушуе и те, що зѣсталось вѣдъ зими. Тѣлько на веснѣ степъ оживае, розкошуючи пѣдъ живущимъ промѣнемъ сонця и тодѣ швидко по нѣмъ выростае висока зелена трава та пушнестый сѣбный ковыль. А вже середъ лѣта, якъ горяче сонце почне сушити та палити огнемъ, степова трава швидко вяне та сохне и зѣстається тѣлько самый бурянь та перекотиполе. Лѣсъ—преважно дубъ, берестъ, кленъ, вязъ, тополя та ясень — росте переважно, де не такъ мѣцно бушуе буйный вѣтеръ, де єсть хочъ абы-якій захистъ вѣдъ зимной заверюхи та снѣговой замети — се бѣ то тѣлько по рѣчныхъ лоцовинахъ та балкахъ и загально по низахъ. Береги рѣчокъ стеновыхъ порослі густыми очеретами та лозами. На тыхъ мѣсяяхъ, де переважно жили Половецкїи орды, на вершинахъ Донця, Дону, Воронежа, Хопра и т. д. за тыхъ часѣвъ було ще чимало лѣса та гаѣвъ. Не мало було лѣсѣвъ ще й дальше на пѣвдень. Се доводятъ тї прозвища, що сномінаються въ часѣ походѣвъ Рускихъ князѣвъ у Половецкїи степъ, н. пр. Блакитный лѣсъ, Чорный лѣсъ, десь-то по надъ рѣчкою Самарою. Далѣи на пѣвдень лежить горбовата та камѣниовата околиця, що за давныхъ часѣвъ була вѣдома черезъ свою лѣсову ростъ. Се околицѣ по надъ рѣчками Молочною, Бердою,

Кальміусомъ та Міусомъ. Але не само́й то́лько Половецко́й ордо́, а й тымъ, що були тамъ попередъ нихъ, любый и до вподобы бувъ голый степъ и для того вони вынищили трохи не увесь лѣсъ и черезъ се саме збѣльшили стеновый простѣръ пѣвденной Украйны-Руси.

Для Половецкой орды нашъ пѣвденный степъ бувъ майже танцюристымъ раэмъ. Сѣ орды не виробили въ собѣ нѣякого політичного зъеднання, а роздѣлялися на бѣльше менше великѣй родины, що кожда, зъ нихъ мала на чолѣ власныхъ князѣвъ або ханѣвъ. Лѣтопись называе и. пр. родины: Токсобичѣвъ, Колобичѣвъ, Улишевичѣвъ, Бурчевичѣвъ и т. инші. Тодѣ то́лько, якъ треба було для якого небудь заповзятя зложити значну силу, се бѣ то для нападѣвъ або для власной обороны, окремиѣ родины скуплялися до купы. Часомъ сѣ ханы зѣвздилися у одно мѣсце, для якои небудь рады або умовы про миръ зъ сусѣдами и тутъ звычайно мали перевагу ханы сильнѣйшихъ або численнѣйшихъ родинъ такъ само, якъ и у воевничихъ заповзятяхъ. Здається, що тѣ Половцѣ, що кочували по надѣ Азѣвскимъ моремъ, прозывалися Лукоморскими, бо саме Азѣвске море вѣдоме було у насъ пѣдъ назвою „Лукоморя“. Певно, що сѣ часомъ кожда родина присобила собѣ певнѣй мѣсця для кочованя; на веснѣ та въ лѣтѣ Половцѣ зѣ своими табунами та отарами, якъ на полудни выпасувалася паша, переходили на пѣвнѣчь, а якъ наближалася зима, то зновъ верталися ближе до моря. Однаково, якъ и инші середнѣ-азійскѣ народы, и Половцѣ жили зъ семьями въ круглыхъ повстяныхъ шатрахъ, бо ихъ не трудно було розбирати и перевозити на инші мѣсця по выгодѣ. Мѣсця, де вони розстановлювалися, прозывалися „вежами“. Есть одначе споминѣ про деякѣ Половецкѣ мѣста — и. пр. Шаруканѣ, Сугрѣвѣ, Балинѣ, Чешуѣвъ; але се були мабуть мѣсця, де зимували и прозывалися вони на имена ханѣвъ. Усе богатство Половецѣвъ складали отары та табуны коней, скоту, верблюдѣвъ, овецъ. Особливо табуны коней не то́лько прирученыхъ, але й дикихъ були до вподобы Половцямъ; за останними вони разъ у-разъ выѣздили на ловы. До того ще переважну ѣжу складало мясо кѣньске, яке вони ѣли навѣтъ сырымъ, а наповемъ було кобыляче молоко. Такожъ пили тешлу кровь зарѣзаной скотинны. Загально Половцѣ нѣ чимъ не перебирали, що до ѣжи, якъ звычайно

хижі степовики, а часомъ доводилось їсти и вовкѣвъ, и лисиць, и хомякѣвъ, оврашкѣвъ (сусликѣвъ) и иншихъ звѣрѣвъ, що жили въ землѣ по норахъ. Половцѣ опрѣчь отарь та табунѣвъ разъ-у-разъ мали ще багато иншого добра, що въ часѣ нападѣвъ на сусѣдъ вони мали спроможнѣсть награбувати, се була звичайно дорогá одѣжь, золотá та срѣбнá убраня и таке инше. Але переважно до смаку Половцямъ припадало захоплюване великого числа бранцѣвъ. Дуже доскулювавъ рускому серцю отой образъ половецкого полону. Скѣнчивши вдачливо якій небудь нападъ, Половцѣ звичайно дѣлили мѣжь собою бранцѣвъ и провадили ихъ у степъ. Лѣтопись оповѣдає, що половецкѣй вежѣ тодѣ наповнялися худыми, втомленими христїянами; вони були босі та голі, съ кайданами на рукахъ и ногахъ. Особливо въ зимѣ терпѣли вони велику муку и загивали въ великѣй силѣ, не маючи въ що одягнутись, не вѣдаючи чимъ затамувати голодъ. Плачучи, одно — другому вони оповѣдали: „Я съ такого-то мѣста“, а „я съ того-то села“ або „такого та такого роду“. Посполитыхъ бранцѣвъ Половцѣ обертали въ невѣльничкѣвъ та продавали Корсуньскимъ та Таманьскимъ жидамъ и вже зъ вѣдси ихъ продавано переважно въ Музулманьскѣй Землѣ на Сходѣ. Для того-то можна було зустрінути багато Руского люду по рѣжныхъ мѣстахъ Середнѣй Азїи. Значныхъ бранцѣвъ Половцѣ затримували по вежахъ, маючи надѣю на дорогій выкупъ. Були вже и за тыхъ давныхъ часѣвъ на Украинѣ-Руси добрѣ та богобоязнѣй люде, що давали свои маѣтности для выкупу съ половецкои неволѣ христїянъ. Рускѣй князѣ въ часѣ походѣвъ у степы мали ще й те на метѣ, що бѣ якъ найбѣльше вызволити бранцѣвъ, а такожъ по черзѣ и самымъ захопити якъ найбѣльше Половцѣвъ у неволю для выкупу. Але такѣ походы складалися не дуже часто, а тымъ часомъ половецкѣй набѣги чинилися що року и що року вони захоплювали велику силу христїянского люду.

Усе домове господарство справляли у Половцѣвъ жѣнки та невѣльнички; самѣ жъ вони, яко хижѣ степовики, тѣлько й робили, що воювали та верхи уганяли по степу. Дорожшымъ надѣ усе була для Половцѣвъ зброя и вони не жалували нѣякихъ выдаткѣвъ для здобуваня собѣ его у сусѣдѣ. Само собою головну зброю складали лукъ та стрѣлы; були такожъ списы, шаблѣ, шеломи та хисты (щиты) и навѣтъ зелѣзнѣй

сорочки. Кончакъ року 1184 справляючи похідъ на Украинну-Русь мавъ навѣтъ якійсь дуже великій луки та такій пристрѣй, що самъ кидавъ камѣня; навѣтъ бувъ у него якійсь огнестрѣльный пристрѣй, за приводомъ якогось „бесерменина“, се бѣ то музулманина зъ середнѣи Азіи. Половцѣ одягались звичайно въ кожухи, каптаны зъ овечого та верблюжого сукна; богатѣ носили навѣтъ одежѣ шовковѣи. Що до одежѣ та звичаївъ, то переважный впливъ на се мала персидско-музулманьска цивілізація черезъ Ховарезмъ, се бѣ то черезъ Хиву та Бухару. Для Украинцѣвъ-Русинѣвъ постать та обличе Половцѣвъ не були дуже огиднѣи и здається навѣтъ подобались, бо вони зѣлюбки захоплювали половецкихъ жѣнокъ, а князѣ навѣтъ дружилися зъ дочками Половецкихъ ханѣвъ и навѣтъ дуже часто. Треба одначе памятати, що широколицѣи та вузкоокаѣи типъ Половцѣвъ повиненъ бувъ дуже покрасчати, дякуючи великѣи силѣ бранокъ зъ сусѣднихъ арійскихъ народѣвъ: се можна бодай гадати про значнѣйшѣи родини.

Мало вѣдомо, яку поганьску вѣру исповѣдали Половцѣ. Певно, що якъ инші народы Туркского племени й Половцѣ переважно кланялися огневи; окрѣмъ того кланялися водѣ та вѣтрамъ; на жертву своему найстаршому* богови приносили коней, волѣвъ и овецъ; мали жерцѣвъ-ворожбитѣвъ або шаманѣвъ. Здається одначе, що се бувъ не дуже побожный народъ и терпѣвъ усяку вѣру. Ханы зѣлюбки одружали своихъ дочокъ зъ Рускими князями и дочки все хрестились. Якъ згѣднѣи имена деякихъ ханѣвъ, то можна покласти, що вони були хрещенѣи и брали имена вѣдъ своихъ хрещеныхъ батькѣвъ; н. пр. Глѣбъ Тирѣвичъ, Юрѣи Кончаковичъ, Романъ Кзичъ, Данило Кобяковичъ. Навѣтъ выходили зъ степу и значнѣи люде, що наймались у службу рускихъ князѣвъ, перехрещувались и вѣдъ нихъ потѣмъ пѣшли вѣдомѣи рускѣи родини. Дехто съ християнскихъ та музулманьскихъ проповѣдникѣвъ важився впровадити мѣжь Половцями коженъ свою вѣру, але въ сему напрямку нѣколи не було великою вдачи, бо всѣ змаганя розбивались обѣ дикѣи норovy та релігійный индиферентизмъ сего народу.

Не дивлячись на те, що Украина-Русь довго боролася съ Половецкою ордою, але ся боротьба нѣколи не доводила до зломаня силы Половецкою; а се именно съ тои речи, що нѣколи не було устѣйного скупленя рускою силы. А тымъ часомъ

Половцѣ користували зъ усякого роз'єднаня, а такожъ зъ суперечокъ и ворогованя мѣжь князями. Треба правду казати, що потомки Володимира Великого не соромились нѣколи, якъ имъ се було треба особисто, закликали собѣ на запомогу хижій орды Половецкій и давали имъ на потаду рускій мѣста та села. Але що разу, якъ тѣлько кому-небудь мѣжь Рускими князями доводилось скупляти удѣльныхъ родичѣвъ для походу въ степъ, заразъ же виявлялася перевага Украинны-Руси: нѣколи степовики не спромоглись дати вѣдѣчь скупленѣй силѣ навѣтъ одной якон-небудь частини Украиньско-Рускои Землѣ. Хижій розбишацкій характеръ та безнастанний нападъ лютыхъ ворогѣвъ-степовикѣвъ розбуджувавъ мѣжь Русинами тѣлько саму ненависть супроти нихъ; усѣ звѣтки рускій, що дѣйшли до насъ съ тыхъ часѣвъ такъ и пашуть ненавистею до „поганыхъ“, якъ звичайно проzywали Половцѣвъ. Нарѣдъ бувъ переважно прихильнымъ до тыхъ князѣвъ Рускихъ, які найбѣльше били Половцѣвъ, се були: Володимиръ Мономахъ, его сынъ Мстиславъ, Святославъ Всеволодовичъ, Игорь Сѣверекій, Володимиръ Глѣбовичъ, Романъ Волянскій, Всеволодъ Бѣльше гнѣздо. Безнастанна боротьба зѣ степовиками робила таки Рускихъ князѣвъ та ихъ дружини вѣдважними та емкими. Особливо се мало великій впливъ на тыхъ, що жили на межахъ пѣвденныхъ та пѣвденно-схѣднихъ, се бувъ нарѣдъ суворый, воевничій, сторожкій, бо разъ-у-разъ змушений бувъ остерѣгатись; одначе се мало впливъ такожъ на поровы Украиньско-руского народу. Половецка орда зѣ свого боку, яка вона нѣ була велелюдна, не маючи едности, не маючи одного ватажка, живучи на просторому просторѣ, не змогла подѣяти багато зовѣмъ злого въ своєму рухови на Украину-Русь. Еднавѣ вѣдрубній родини половецкій тѣлько великій потягъ до грабованя або незбутибѣсть забороняти власній вежѣ, та й то не довго; але й въ такій хвилѣ ханы не все дѣяли згѣдно. Такожъ и мѣжь нимъ повставали суперечки за старшиноване, були дрѣбній бѣйки за настѣвнѣ та здобычь. Хочъ Половцѣ и такъ цесували своимъ прикладомъ поровы Украинцѣвъ-Русинѣвъ, але по черзѣ, не можна суперечити, й Украина-Русь зѣ свого боку мала великій впливъ на Половцѣвъ. Шлюбній звязки ханѣвъ зѣ Рускими князями, бранцѣ та вѣдважній крамарѣ проторували широкій шляхъ впливови рускои цивілізаціи на Половцѣвъ; а ся останця помякшувала

ихъ дикій норovy и покладала підвалины осѣлому станови. Вже на початку XIII. вѣку можна помітити, що дуже ослабла та дика енергія, зъ якою кидалися на Українцy-Русь степовики за давнихъ часівъ. Перестерпівши першій дикій години, що коплись при першій появі Половцівъ, Украина-Русь на останку обговталась зъ нимъ ворогомъ и зновъ почала свѣй рухъ у степъ. Великій подѣвъ подававъ сей рухъ особливо съ того часу, якъ на Украинь-Руси склалась два мѣцнѣ осередки: на південному заходѣ въ Земль Волянсько-Галицкѣй и на північному сходѣ въ Земль Суздальскѣй. Отъ якій були обоюдній відносини за тыхъ часівъ, коли зъ Азій наступила чорна хмара въ образѣ новои хижои орды, що була ще лютьйша, а переважно, що була мѣцна своєю єдністю, своєю підлеглостю єдинѣй волѣ, одному напряду. Отся-то нова орда на довго змѣнила відносини Украинь-Руси до південного степу.

Вѣдомо є, що скрѣзь по південному степу розкидане велике число могилъ, що въ продовгъ довгого часу були понасыпуванѣ надъ домовинами значныхъ людей ще вѣдъ часівъ Скитского свѣта. Ще не дуже давно на деякихъ зъ сихъ могилъ можна було бачити ідоли, що були зробленѣ зъ сѣрого вапняного або пѣсковатого каменя и що народѣвъ прозывавъ камѣнними бабами. Було ихъ багато по всѣхъ усядахъ, починаючи вѣдъ південнои Украинь-Руси ажъ до самого Кавказу, и навѣтъ ихъ можна здыбати у заходній Сибѣрѣ до Алтаю и на киргизекнихъ стенахъ. Вѣдкѣль сѣ бабы повстали — не вѣдомо съ певністю. Мабуть вони належали до народѣвъ Турецкого племенн. Бодай перша исторична про нихъ звѣтка прилучає ихъ до Куманѣвъ або Половцівъ. Чернець французскій Рубриквѣсь, що въ половинѣ XIII. вѣку проѣжджавъ черезъ Землю Куманѣвъ, таке оновѣдає у своѣй подорожи: „Вони мають звичай насыпати высокѣ могилы надъ помершими и становити статую, що обернена буває обличемъ на схѣдъ та держить у рукахъ чарку притулену до лоша“. Сѣ ідоли зображають то чоловікѣвъ то жѣнокъ, бувають то бѣльшій, то меншій, то лѣьше зробленѣ, то гѣрше. Деякѣ стоять, деякѣ сидять; деякѣ зображають чоловіка зъ ногами и въ одежѣ, а деякѣ тѣлько до пояса, а вѣдъ пояса йде вже обрубокъ.

Якъ нѣв погано зробленѣ були сѣ ідоли, одначе можна де-що тямити про одѣжъ та обличе народу, що ихъ цѣстано-

вивъ. На головѣ въ чоловѣка звичайно є кругла островерха шапка, не дуже висока, а съ пѣдъ неї видно волося заплетене на три косы, що на вхрестъ звязані на кѣнци. Передня половина головы та виски пѣдголені, борода такожъ выголена. Звичайно идоль одягнений у вузкій каптанъ або кожухъ низше колѣнъ, пѣднерезаний поясомъ съ китицями та рѣжними привѣсками; мѣжъ иншими трапляються стрѣлы та колчанъ, лукъ та шабля. На грудяхъ та на плечахъ часомъ вбачаються якійсь бляхи. На ногахъ вузкій штаны та чоботы зъ довгими холявами. Жѣночѣ идолы переважують що до числа; для того-то повстала мѣжъ народомъ назва „камѣннихъ бабъ“. Жѣночѣ вѣдрѣжняются тымъ, що все вони повногруді, хочъ и мають на собѣ одѣжъ. И сѣ одягнені у вузкій каптаны, якъ у чоловѣкѣвъ; полы облямовані, поясъ такожъ съ китицями; на шиѣ оденъ або бѣльше разкѣвъ намиста, инодѣ зъ дукачами на грудяхъ; на головѣ брыликъ або низкій або высокій съ крысами. Съ пѣдъ брылика на лобѣ вызирають якійсь торочки, а на потилицю та на шию спадає шматокъ чогось зъ двома кѣнцями. И у чоловѣкѣвъ, и у жѣнокъ усе сережки въ ушехъ. Звичайно въ рукахъ зложеныхъ на поясъ тримають якусь посудину. Що до облича, то можна бачити, не глядячи на те, що зроблені вони абы-якъ и просто, плоскѣ, татарскѣ круглопыкѣ облича зъ вузкою бородою.

Широкій Половецкѣй степъ вѣддѣлявъ Украинну-Русь вѣдъ Чорного и Азѣвского моря, значить, вѣдъ головного жерела цивілізаціи, се бѣ то вѣдъ Грецкого свѣту. Уже за Печенѣгѣвъ были дуже труднѣ сѣ зносны съ тымъ свѣтомъ а якъ зъявилися Половцѣ, то ще гѣрше стало ѣздити до Царгорода. Якъ вылучити Галицке князѣвство, що на пѣвденнѣй межѣ стыкалась зъ Дунайскою Болгарією, то самъ тѣлько Диѣвро складавъ шляхъ для зносинъ Украинны-Руси зъ Византією та съ Херсонезомъ Таврѣйскимъ. По сѣй дорозѣ ще плавали караваны на човнахъ и до Греціи и зъ вѣдтѣль. Човны, що вплывали съ Чорного моря у Диѣвро, плыли ажъ до порогѣвъ. Тутъ крамъ выладовувався и везли его суходоломъ, поки минутъ пороги. Тамъ зновъ ладували човны и вже прямували ажъ до Кієва.

Якъ разъ на тому мѣсци, де выладовувались передъ порогамы човны, стояло мѣсто Оленце. Въ нѣмъ складали крамъ и грецныкы и залозныкы. Перщѣ привозили крамъ зъ Греціи,

а другій съ Таврії та зъ Азбвского побережа, бо воно звалося у той часъ „Залозе“; зъ вѣдѣль мѣжь иншимъ привозили сблъ та морську рыбу. Сей крамъ перевозили такожъ и суходоломъ до Олеша, де вже перевозили его черезъ Днѣпро на правый его берегъ и такимъ побытомъ тутъ було перехрестѣ шляхѣвъ водою и суходоломъ. Въ Олешѣ окрѣмъ рускихъ та грецкихъ купцѣвъ, проживали такожъ италіянскій, бо вони не тѣлько крамарювали на Чорному морю, але мали свои кольоніи по надъ Чорнымъ та Азбвскимъ моремъ. Певно, що Олеше обороняли Рускій князь и удержували тамъ свое вѣско. Бсть про се и лѣтописнї звѣстки. Звычайно до Олеша посылали вѣско проводити купцѣвъ, послѣвъ та духовенство до безпечного мѣсця, де можна вже було зновъ сѣдати на човны. А на той часъ, якъ у степу дуже вже ворухилися степовики, то Рускій князь за своимъ приводомъ выводили руске вѣско. Бблшьѣсть збставалась пѣдъ Каневомъ, се бъ то на межѣ Кїевскои Землѣ и зъ вѣдси вже, певно, высылали у степъ загоны обороняти караваны; самї жъ князь нѣ бы то лагодилися рушати на степъ нищити половецкї вѣжѣ, якъ бы Половцѣ почали робити напады на караваны.

Одначе не самї тѣлько Половцѣ перешкоджували купецтву, грабуючи караваны, те жъ саме робили рускї своєвѣлнї ватаги и навѣтъ за приводомъ князѣвъ, особливо тыхъ, що не мали удѣлѣвъ. Н. пр. 1084 року Давидъ Игоревичъ напавъ на Олеше и пограбувавъ тамъ гречникѣвъ. Се було за часѣвъ замѣшокъ за князюваня въ Кїевѣ Всеволода I. Великїй князь ббльше нѣчого не мавъ зробити, що бъ Давидъ на дальше не робивъ такихъ вчинкѣвъ, якъ дати ему Дорогобужъ Волинскїй въ удѣлъ. Въ часѣ князюваня Ростислава Мстиславовича на Олеше зробили нападъ такъ званї Берладники, що плавали на човнахъ и мабутъ увѣйшли у мѣсто черезъ пристань. Дружина, що пбславъ Великїй князь, наздѣгнала Берладникѣвъ, побила ихъ и вѣдняла все награбоване. Се вчинилось десь-то коло Децина, мабутъ коло низу Днѣпрового. Тутъ були ще деякї грецкї кольоніи; на сей часъ вони трохи пѣджили, дякуючи Венеціанамъ та Генуенцямъ, що почали крамарювати черезъ Чорне море.

Хижї Половцѣ, треба сказати, не зовсѣмъ и не все перешкоджували кушецкимъ зноснамъ не тѣлько водою, але

й суходоломъ черезъ степь. Вѣдомо, якъ 1184 року Рускій князь, йдучи супроти Кончака, вѣдобрали звѣтку вѣдъ гостей, що везли до Кієва крамъ, що Половцѣ розтаборились по надъ рѣчкою Хороломъ по пѣдъ валомъ. Сй крамарѣ, значить, пройшли съ караваномъ черезъ степь, везучи крамъ до Кієва та до Чернигова, мабуть зъ устя Дону, зъ мѣста Таны, що стояло не далеко вѣдъ того мѣця, де колись-то була Грецка кольо-нія Тананисъ. При кѣнци XII. вѣку Тана була мѣстомъ, де складався крамъ зъ усѣхъ вѣдомыхъ тодѣ сторѣнъ: вона стояла на великому купецкому шляху, що йшовъ зъ середнїи Азїи черезъ Каспійске море Волгою въ Донъ та въ Азѣвске и Чорне море. Певно и тодѣ купецкїи караваны переходили степь такъ само, якъ се робитьсѣ темеръ по степахъ Киргїз-кихъ та Туркменськихъ; певно вони наймали проводирѣвъ мѣжъ самими Половцями; окрѣмъ того певно подарунками схиляли на свѣй бѣкъ мѣнцѣйшихъ ханѣвъ. Самї Половцѣ продавали купцямъ конѣ та верблуды и самї вымѣнювали свѣй скоть, шкѣры, бранцѣвъ на рускїи, грецкїи та середнѣ-азїйскїи крамъ. Ёмкїи рускїи купцѣ переходили не самъ тѣлько Поло-вецкїи степь, перемагаючи всѣ перепоны; вони навѣтъ заходили въ дуже далекїи краинны въ Азїи та въ Африцѣ, есть и. пр. звѣтки, що можна було зустрѣнути рускихъ купцѣвъ не въ самому тѣлько Царгородѣ, але й въ Александрїи, въ Єгиптѣ, а на сходѣ въ мѣстѣ Орначѣ, що бувъ въ Сарацинскѣи Землѣ, се бѣ то музулманъ-Хивянцѣвъ.

Половецка орда розпростерлася и на степову або пѣвно-чно-заходну частину Таврїи, де вона помѣстилася по тыхъ са-мыхъ мѣцяхъ, де колись були Печенѣги. Тутъ Половцѣ мали стычки зъ Византїйцями, що жили на пѣвденно-схѣднѣи части Таврїи и часомъ змушували ихъ платити собѣ данину — се бѣ то або грошима або крамомъ давати вѣдступного, що бы Половцѣ не грабували. Тамъ були вѣдомїи грецкїи мѣста або замки: Херсонъ, Сугдїя, Теодозїя, Символонъ (Балаклава), Инкерманъ, Мангушъ, Алустонъ, Горсувиль.

Цѣкава є, але дуже темна для насъ, доля Корчева та Тмуторокани, що въ продовжъ X. та XI. вѣкѣвъ складали саме пѣвденне володѣнє Рускихъ князѣвъ. Сей край мавъ дуже велику вагу черезъ те, що на вкруги було море, а не далеко стояли грецкїи мѣста; зъявилсь Половцѣ, звязокъ князѣвъ

Чернігівських съ Тмутороканею спровола слабше. Вже після 1094 року, коли Олегъ Святославовичъ зъ вѣдсѣль перемѣстився до Чернигова, лѣтописъ анѣ слова не промовляє про Тмуторокань. Тѣлько 90 лѣтъ після сего внуки Олеговѣ Игорьъ Сѣверскій та Всеволодъ Трубчевскій важилися пробитися черезъ Половецкій степъ, але дуже невдачливо, бо були захоплені Половцями на Каялѣ. Користуючи съ такою перепони, Византійскій императоры Комнены заразъ же простягли свою руку на Тмуторокань, що колись-то була залежною вѣдъ нихъ. Бодай императоръ Емануиль Комнень року 1170 склавъ зъ Генуезцями умову ось-яку: Генуезцѣ мають право приѣзду въ усѣ чорноморскій пристани, окрѣмъ тѣлько Руси та Матархи; значить, вѣнъ не попускавъ имъ Азѣвского моря. Матарха або Таматарха те жъ саме, що Тмуторокань, а Русія — Корчево (Керчь). Се имя свѣдчить, що по надъ берегами Боспора Кимерійского панувала Русь и що тамъ були значній рускій осель.

Після того, якъ Латины захопили Царгородъ, замѣсть Византійскою имперію постало кѣлька и февдальныхъ и самостѣйныхъ державъ, що були складені то хрестоносцями, то самими Греками. Окрѣмъ Латиньскою имперію було основано королѣвство въ Тесальоницѣ, князѣвство Атишьске, Тивайске, Морейске; Греки зѣсталися въ Еширѣ, въ Европѣ, а въ Малѣй Азій склалося двѣ имперію, Нікейска та Трапезунтека. На чолѣ останнѣи стоявъ Олексій Комнень, внукъ Андроніка I., що посѣбѣство убило 1185 року. Отъ при сему-то розпадѣ Византійскою имперію володѣня Грековъ у Таврїн (такъ зване За море) довелися на долю Трапезунтскимъ Комненамъ.

На той часъ якъ Корсунь, Готія та Сугдія вѣдсылали податки та мыто до Трапезунту, Тмутороканьска крайна подпала подъ инше пановане. Здається, що тутъ зновъ зъявилися князѣ Зихїи, се бѣ то Черкесы - Хазары (Касоги), що панували колись-то, поки Русь не заснувала тутъ Руского князѣвства. Бодай єсть свѣдоцтво одного католицкого мисіонера зъ Угорщины, що передъ нападомъ Батыя бувъ тамъ. Вѣнъ оповѣдає, що „вѣдѣхавши съ Царгорода моремъ, вѣнъ черезъ 33 днѣ приѣхавъ до Зихїи, въ мѣсто Матрику (Тмуторокань); въ сему мѣстѣ и князъ и нарѣдъ взывають себе христїянами, мають божественнї книжки и священникѣвъ грецкихъ. Князъ держить сто жѣнокъ. Чоловѣки голять усю голову, а борода не голена;

тільки значні люди на ознаку свого паньства лишають надъ лѣвýmъ ухомъ чубъ“. Такъ отъ тільки що вѣдомо про Тмутороканську країну вже передъ самимъ находомъ Татаръ на схѣдну Европу.

XIV.

УСТРОЇ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЯ СТАРОДАВНОЇ УКРАЇНИ-РУСИ.

Якъ же треба дивитись на стародавню Україну - Русь за давнихъ часѣвъ, якъ ще не з'являлися Татаре?

Се було збранє Земель, бѣльше-менше незалежнихъ одна вѣдъ другой, а кожда мѣжь ними мала на чолѣ рѣжні вѣти одного княжого роду. Сї вѣти встигли придбати собѣ вагу мѣщевыхъ династій, окрѣмъ Кїева та Великого Новгороду. И Кїевъ и Новгородъ одержували князѣвъ або съ тои, або зъ иншой вѣти, якъ траплялось, дивлячись на обставини. Кїевъ ажъ до приходу Татаръ бувъ осередкомъ и въ церковнихъ и въ цивілізаційнихъ вѣдносинахъ. Україна-Русь майже не мала політичного осередка за часѣвъ дотатарськихъ, якъ розумѣти за політичний осередокъ таке мѣсто, що державець его самовластно володѣвъ бы надъ усѣми Землями України-Руси. Але все жъ таки на Кїевъ треба дивитись якъ и на політичний осередокъ федеративной спѣлки всѣхъ князѣвствъ України-Руси. Въ купѣ зъ симъ тутъ вже почала вироблятись деяка система політичної рѣвноваги. Якъ часомъ яке небудь князѣвство починало, набравшись сили, угнѣтати сусѣдні князѣвства, заразъ же супроти него складались спѣлки иншихъ князѣвствъ. Сї спѣлки разъ-у-разъ мѣняються, правда, але на останку доходять до своєї мети, се бѣ то обороняють політичне истованє вѣдрубнихъ Земель, не даючи розвинутись такѣй силѣ, що бѣ стала небезпечною для власной ихъ самостѣйности.

Не дивлячись на те, що Україна-Русь мала на вкруги себе бѣльше-менше неприязні народы, та нѣ оденъ зъ нихъ народѣвъ не засилвся такъ мѣцно, що бѣ стати небезпечнимъ для ея непѣдлеглости. Поляки, Угры, Литва, Нѣмцѣ, Шведы, Камскї Болгаре, Половцѣ — се були народы безвечні тільки для земель, що лежали якъ разъ по надъ границею. Треба

правду казати, що часомъ вони панували часово по де-якихъ околицяхъ, н. пр. Угры въ Галичинѣ, або захоплювали землѣ, по якихъ жили не Славяне, н. пр. Нѣмцѣ та Шведы коло Балтійского моря; або оцустошували деякі околицѣ, якъ Половцѣ; але бѣльшого не мали сили вдѣяти. Тымъ-то Украина-Русь мала спроможнѣсть безъ нѣякои перепони розвинути свѣй удѣльно-вѣчевый устрѣй и свою самостѣйну цивілізацію.

Хочъ Украина-Русь складалася зъ вѣдрубныхъ самостѣйныхъ Земель, одначе сѣ Землѣ були скупленѣ въ одно и складали одну національну єднѣсть. Свѣй цѣлости та свѣй єдности засобляли ось якѣ речи:

1. Характеръ природы, що на всѣй рѣвноѣй площинѣ не було нѣякихъ природнихъ перепонъ и що понерерѣзувана була великою силою рѣкъ та рѣчокъ, не дававъ спроможности розвитку вѣдосѣбненя окремихъ земель. Усѣ Землѣ сеи рѣвноѣй площини злученѣ були перше вершинами трѣхъ великихъ рѣкъ — Волги, Днѣпра та Двины, а въ друге тыми рѣками, що въ нихъ вливаються; значить, пѣддержували купецкѣй и промысловый звязокъ, а въ купѣ зъ симъ и політичный.

2. Мова була одна на всему сему розлогому просторѣ. Хочъ и тодѣ вже истнували два головнѣй идиомы, пѣвнѣчний и пѣвденный (теперь Московскѣй и Украиньско-рускѣй), але вони ще такъ не далеко вѣдѣйшли оденъ вѣдъ другого, що були зрозумѣлыми для всѣхъ Славянъ по всѣй просторѣй Землѣ. Рѣжницѣ въ мовѣ по вѣдрубныхъ околицяхъ вже й тодѣ були великѣй, виробляючись пѣдъ впливомъ географічної рѣжностѣйности та примѣшуваня иншихъ неславянськихъ мовъ; але вони не шкодили єдности мовы. Книжкове письменство, на церковно-славянськѣй мовѣ съ перекладами божественныхъ книжокъ скупляло всѣ сѣ идиомы въ одну спѣльну мову.

3. Що, — що скупляло въ одно рѣжностайнѣй околицѣ -- се православна церква, бо вона ширила зъєднане релігійныхъ догмъ та обрядѣвъ по всѣхъ околицяхъ и особливо черезъ те, що церковна єрархія була єдностайна. Ще, правда, не зовсѣмъ загинули стародавнѣй поганьскѣй переказы мѣжъ народомъ и дуже черезъ те було багато забобѣвъ, але христіаньска церква супроти нихъ вирішила съ цѣлою системою догмъ, що були виробленѣ на вселеньскихъ соборахъ.

4. Основні риси та загальний склад українсько-руського життя, якъ семейный такъ суспільный були однакові, не глядячи на те, що по рожнихъ околицяхъ и кліматъ бувъ не одностайний, и грунтъ землѣ, и природні добутки, и було деяке примѣщуванє чужосторонцѣвъ, що все повинно було мати впливъ на повстанє деякихъ вѣдрожненєвъ въ житію та характерѣ людности вѣдрубныхъ околиць. Одначе по всѣхъ околицяхъ України-Руси истнували и однакові семейні вѣдносини, и однаковий громадскій устрѣй, и станы, и однаковий характеръ княжої власти, суду и уряду; однакові вѣдносини мѣжь дружиною та земствомъ, однакові вѣчеві звичаї, бодай въ загальныхъ, головныхъ рисахъ.

5. На останку зъеднаню всѣхъ Українсько-руськихъ Земель дуже засоблявъ оденъ княжії рѣдъ, що походивъ вѣдъ Старого Игоря, а его рѣжні вѣти стояли на чолѣ всѣхъ сихъ Земель. У кушѣ зъ вѣдрубными вѣтями княжого роду розходились по всѣхъ Земляхъ рускії дружини, нарѣдкомъ якихъ була Кієвско-Чернигѣвска Русь, що жила коліє на середній течіѣ Днѣпра. Розходячись по всѣхъ Земляхъ, по всѣхъ околицяхъ, сї дружини склали потѣмъ высшій станъ у кождому князѣвствѣ.

По Рускихъ Земляхъ розумѣне права одного княжого роду на князуванє такъ розкоренилося, що навѣтъ Новгородъ Великій, що вже бувъ самостѣйный та мавъ народный урядъ, а то нѣхто й не гадавъ въ нѣмъ про можнѣсть не мати собѣ князя съ племени Игоревичѣвъ. Не дивлячись на те, що Кієвске князѣвство пѣдувало, вѣдрубні вѣти княжого роду не забували того, що всѣ вони походять зъ одного корѣня, що треба разъ-у-разъ имъ дѣяти сукупно въ деякихъ пригодахъ. Таке розумѣне найбільше виявлялось въ княжихъ зъвѣздахъ, що становили нѣ бы то якій найвысшій судъ навѣтъ для самыхъ князѣвъ и найвысшу раду („ряды“) для роздѣлу на прикладѣ Земель мѣжь князями и для спѣльной выправы супроти ворогѣвъ. Майже въ продовжѣ двохъ вѣкѣвъ, вѣдъ Ярослава ажъ до Татарского находу, князѣ зъвѣжджаються часто або не всѣ загально для розбору дѣлъ, що доторкувались до вѣдрубныхъ околиць, або майже всѣ загально для обмѣркованя спѣльныхъ питанъ усеї України-Руси, або бѣольшой еї частини. Правда, загальныхъ зъвѣздѣвъ у другѣй половинѣ XII. та пер-

пій XIII. вѣкѣ майже вже не бувало, окрѣмъ Кіевского при першій появѣ Татаръ.

Те зъєднане Рускихъ Земель, що за тыхъ часѣвъ иснувало помѣжъ ними, бѣльше-менше задовольняло потребѣ для оборони Украины-Руси супроти сусѣднихъ ворогѣвъ. Але якъ зѣ сходу, зъ Азій почали насуватись нові незлѣчені силы варварѣвъ, за приводомъ сильной волѣ одного мѣцного чоловіка, то таке зъєднане не здобулось на вѣдповѣдну силу.

На Украинѣ-Руси за часѣвъ до Татарскихъ не можна шукати докладно виробленихъ спѣльныхъ вѣдносинъ та уряду, се бѣ то уладженихъ зовсѣмъ державнихъ порядкѣвъ. Якъ дивитись на се поглядомъ сучасного розумѣня про державный побытъ, то можна узрѣти багато неупорядкованого, багато дечого такого, що не склалось ще до ладу, що не мало ще певной форми. Писаний законъ, правні установи, подѣлъ на станы всего народу, майже тѣлько починають проростати въ народному житю; звычайъ та переказы, що зѣстались въ спадщинѣ вѣдѣ дѣдѣвъ, ще панують, зъ якого боку нѣ дивитись на се житѣ; одначе можна въ купѣ зъ симъ вже помѣчати, що й христіянство не зѣсталось безъ великого впливу и иншій элементы, що або вступили въ се житѣ вѣдѣ сусѣдѣ, або виробились вѣдѣ стычокъ та змѣшуваня съ чужосторонцями. Украина-Русь, що була подѣлена на кѣлька вѣдрубныхъ Земель, а сѣ на багато волостей, вже виявляє мѣцній пѣдвалины державного побыту та ясно вызначеній ступнѣ суспѣльного житя.

Мѣжъ отсими пѣдвалинами перша була родинна спадкова княжа власть, що безъ нен зъ давныхъ давенъ усѣ рускі люде не тямпи петнованя своен землѣ. Хочъ часомъ непомѣрне самовласте або абсолютизмъ деякихъ князѣвъ выкликало пѣмсту дружинникѣвъ або поспѣльства, але саме розумѣне про княжу власть не тѣлько не затемнялось, а навѣтъ робилась янѣйшою запомогою церкви та письменникѣвъ, особливо пѣсля якого небудь неладу або анархій. Съ причины н. пр. душегубства Андрѣя Боголюбского, дуже цѣкаве в мудроване руского лѣтописця. Вѣнъ каже: „Они не вѣдали глаголемого; гдѣ законъ, тамъ и обидѣ много. Пишетъ апостоль Павелъ: всяка душа властемъ повинуется, власти бо отъ Бога учинены суть; естествомъ бо царь земнымъ подобенъ естъ всякому человеку, властью же сана вышши, яко Богъ. Рече великій Златоустецъ:

яже кто противится власти, противится закону Божью, князь бо не туне носить мечь, Божій бо слуга естъ“. Осъ коли вже церковній письменники почали переносити на рускій грунтъ та примѣряли до своихъ князѣвъ византійску теорію царской власти *).

За тыхъ давнихъ часѣвъ князь та его дружина були заступниками та оборонцями державного побыту. Князь разъ-у-разъ зъявляється въ купѣ зъ дружиною: вѣнъ у купѣ зъ нею „думас“, се бѣ то радиться зъ нею про рѣшнїй справы; въ купѣ йде на вѣйну, на ловы, вывжджае на „полюде“; въ купѣ зъ нею бенкетуе и гуляе. Самї дружины походили съ того завязатого Славянського племени, що жило на середнїй течїв Днѣпра, въ околици Кїва та Чернигова, що переважно называло себе Русь. Сї дружины розѣйшлися въ купѣ съ потомками Старого Игоря по всѣхъ усяодахъ Рускои Землѣ, скупили вѣдрубнїй частини ви въ одно и спровола надали имѣ власне имя Руси (се имя потѣмъ одержало широке розумѣнє). Зъ сихъ дружинъ спровола склався воѣвничїй станъ, але не такїй, що бѣ въ него не мали спроможности вступати мѣсцевї люде тыхъ околици, де була руска дружина; на виаки въ нихъ вступали иншї славянскї дружины, а навѣтъ вояки чужостороннїй. До того ще князѣ залюбки прїймали до себе чужостороннихъ приходцѣвъ Варягѣвъ, Нѣмцѣвъ, Ляхѣвъ, Угрѣвъ, Половцѣвъ, Хазарѣ або Черкесѣвъ, Ясѣвъ або Алянѣ и иншихъ. Усѣ сї приходцѣ нѣчимъ одначе не змѣняли чисто руского характеру дружины, вѣдъ нихъ навѣтъ потѣмъ походили значнїй рускї родини. Князь харчувавъ дружину и плативъ ѣй то грѣшми, то харчемъ, то природными выдобутками, що дружина збирала для князя яко податки. До того ще князѣ за давнихъ ще часѣвъ надавали своимъ дружинникамъ землѣ зъ рѣшними выгодами и навѣтъ цѣлї села.

На той часъ, якъ потомство Игореве роздѣлилося на вѣдрубнїй вѣтї, що придбали собѣ вагу мѣсцевыхъ династїй, та кожъ и дружинники починали складати воѣвничїй та урядовїй станъ. Вага та мѣць дружинникѣвъ засильовались ще бѣльше на той часъ, якъ суперечки князѣвъ мѣжъ собою змушували ихъ мати бѣля себе мѣцну та прїхильну дружину. Дружинники

---

*) Не можна згодитися зъ симъ поглядомъ автора.

зачисляли себе до вольныхъ людей, що мають право служити, кому схочуть; якъ не до впадоби въ одного князя служити, то можна йти й до иншого. Одначе вони не часто вчиняли такі переходы, бо прихильнѣсть до князя, въ якого дружина служила, зъ народного погляду складала найважнѣйшу ознаку доброго товариства. Ще й те змушувало дружинниківъ триматись одного мѣсяця, що переходячи въ инше мѣсце, треба було лишати землю, яку дружинникъ мавъ тамъ, де служивъ. Стародавна руска дружина надто ще вийшла съ того жъ самого народу, а не була наймитами зъ Варягѣвъ, Нѣмцѣвъ, Половцѣвъ и иншихъ. Въ XI. та XII. вѣкахъ було на Украинѣ-Руси таке прислѣве, що нѣ бы то выгадавъ Володимиръ Великій: „А бы была дружина, а золото та сръбло буде“. Се вже означае, що дружина складалась не зъ наймитѣвъ, бо тодѣ бъ и прислѣве було инше. Тодѣ бъ треба було казати: „А бы золото та сръбло, а дружина буде“. Чого справдѣ не можна було зробити зъ грѣшми, особливо, наймаючи чужосторонцѣвъ?

Що до того, скѣлько грошей за тыхъ давныхъ часѣвъ плативъ князь кождому зъ дружинниківъ, то въ лѣтописи, де вона оповѣдае про Татарскій вже часы, вѣсть де що, що выяснюе сю справу. Ремствуючи на роскѣшь княжу та его товариства, на несправеднѣ здирства, лѣтопись згадуе стародавнихъ князѣвъ, стародавну дружину, що не тѣлько спромагалися обороняти Руску Землю, але навѣть пѣдбивали пѣдъ себе иншѣ. „Тогочаснѣй князѣ, каже лѣтопись, не надбовували багато добра, не выгадували новыхъ вирѣ, та грабованя народу; а якъ и були праведнѣй виры, то ихъ вѣддавано дружинѣ на зброю. Дружина добувала собѣ харчѣ, воюючи по иншихъ земляхъ, а бючись казала: „Братя, потягнемъ по своемъ князѣ и по Руской Землѣ“. Тодѣ не мовили: „Княже, менѣ не стаѣ двѣстѣ гривенѣ“; тодѣ жѣнки дружинниківъ не вбирались въ золотѣй обручѣ, а въ сръбнѣй. Отѣ то князѣ та дружинники розплодили Руску Землю“. Зъ сего можна бачити, що передъ нападомъ Татарѣ двѣстѣ гривенѣ складали звичайну оплату старшихъ дружинниківъ; а молодшѣй вдовольнялися й меншимъ.

Що до числа дружины, то на той часѣ, якъ Игореве поколѣнне розплодилось, а земля пѣдѣлилася на удѣлы, вона не дуже була велика при кожному князю; якъ було по кѣлька сотень, то й то багато. Доволѣ на той часѣ було й сего, що бѣ

піддержувати ладъ у середині та воювати зъ иншими князями. А вже якъ чинилася війна зъ сусідами, то князів скликали всю дружину, яка була по всіхъ мѣстахъ та волостяхъ, до купы, та крѣмъ того набирали військо зъ городянъ та селянъ, а зброю давали ему зъ власныхъ засобівъ. Ядро сего війска, що було пѣше, складали дружинники; сама жъ княжа дружина була на коняхъ. Пѣсля такого війскового походу часомъ и поспѣльство, що набралося духа военного въ часѣ війны, вже не кидало зброї и робилося дружинниками, а князів залюбки приймали въ дружину всякихъ вѣдважныхъ людей. Такимъ чиномъ княжа дружина не робилася застарковатою, а разъ-у-разъ засилювалася свѣжими силами зъ народу. Посполитый чоловікъ, здобувши собѣ на війні славу, мавъ можливість стати навѣтъ бояриномъ; але таке траплялося не дуже часто. Лѣтопись тѣлько оденъ разъ оповѣдає про се, въ образѣ переказу про Яна Усмовича, що подолѣвъ за Володимира Великого Печенѣжского велетня.

Зъ дружини, що узброеною рукою обороняла княжу власть, складався такожъ урядъ и судъ тогочасный. Князів зъ боярѣ та отрокѣвъ своихъ назначали посадникѣвъ, тысяцкихъ, тіунѣвъ, биричѣвъ и т. и. За тыхъ часѣвъ не було ще такихъ урядникѣвъ, що бѣ кождый вѣдавъ тѣлько якъ небудь одну справу; а найчастѣйше було, що тойже урядникъ, що порався коло правовыхъ справъ у купѣ зъ симъ державъ и війсковый якій небудь урядъ, або бувъ судію а въ купѣ господаремъ. Крѣмъ оплати вѣдъ князя урядники одержували на свою користь деяку частину зъ вирѣ та мыта. Руска Правда постановляє, що бѣ на той часѣ, якъ судіѣ, ихъ помѣчники та слуги пробували въ якѣй-небудь громадѣ, ся громада выдавала имъ ѣжу, а такожъ и харчѣ для коней. Спровола для того повставъ звичай давати подарунки грѣшми и иншимъ, и судіямъ и рѣжнымъ урядникамъ. Зъ вѣдєнъ виробилася цѣла система такъ званого „кормленія“ *). Лѣтопись оповѣдає, що по деякихъ мѣсяцяхъ повставали народній заверухи черезъ здривство княжихъ посадникѣвъ та тіунѣвъ; се траплялось тодѣ, якъ або

---

*) Зъ симъ не можна згодитись, бо такого звичаю не було въ пѣзнѣйшій часи на Украинѣ — а въ Московщинѣ мабуť се прищепилось вѣдѣ Татарѣ.

князь приходивъ князювати зъ нишою околицѣю та приводивъ зъ собою дружину зъ нишого мѣста, або якъ самъ князь бувъ дуже безпечный та въ купѣ зъ симиъ потуравъ дружинникамъ. Для прикладу згадаймо про той часъ, якъ у Києві князувавъ Всеволодъ Ольговичъ, що привѣвъ Черниговцѣвъ, а потѣмъ Юрій Довгорукий зъ Суздальцями. Але дѣяльні, справедливі та зъ мѣцнимъ характеромъ ніколи не попускали своимъ боярамъ та слугамъ гѣтити земство, бо самі доглядалися до всего пильно въ урядѣ; не лѣнувалися вони вижджати на полудѣ, самі вони чинили судъ, самі збирали данину. Володимиръ Мономахъ та его внукъ Всеволодъ „Велике Гнѣздо“ дають намъ на те приклади.

Очевидячки князь мусили робити великі выдатки, якъ згадаемо, що й семя власна, и двѣрь, и вся дружина удержувались коштомъ князя. Для сего треба було выгадувати спророва рѣжній жерела для сихъ выдаткѣвъ. За давнихъ давенъ сѣ жерела складали: здобычъ на вѣйнѣ та податки забраныхъ народѣвъ, але прибутки съ такихъ жерелъ були непевні. Пѣвнѣйше вже, якъ повставъ лѣпшій ладъ державный, якъ склалися сумирній вѣдносны до сусѣдъ и прибутки почали робитися певнѣйшими и постѣйными. На першому мѣсци стояли и теперъ податки, що повинні були одначе платити волости вѣдповѣдно людности та богацтву природныхъ выдобуткѣвъ. Друге мѣсце займали вѣры та пенѣ, за ними мыта рѣжностайній съ краму, якіи привозився въ князѣвство. Окрѣмъ великого засобу харчѣвъ, футеръ и нишихъ природныхъ выдобуткѣвъ, що дававъ нарѣдъ, яко данину та обрѣкъ; самі князѣ мали власне господарство, въ якому робила челядь або невѣльники. Князѣ мали власні села, а по селахъ були просторі дворища съ коморами, пивницями, де складалися великі засобы желѣза, мѣди, меду и нишого добра; по гумнахъ стояли сотнями стоги рѣжностайного збѣжа, по пастѣвняхъ паслися табуны кѣней и таке нише. Були власні рыбалки, бобровники, пасѣчники и ниші ремѣсники. А княже польоване складалося не тѣлько для самон забавки — воно здобувало силу звѣря та дичины, значить, мяса для ѣжи, а такожъ футра та шкѣбръ. Якъ скласти все те до купы, то стане зрозумѣлимъ, якімъ чиномъ господарній та дѣлалі князѣ мали можливість надбати багато рѣ-

жнього добра, що складалося зъ золота та срібла, одежѣ, збрѣ, посуду и всякого краму.

Уже за тыхъ часѣвъ помѣжъ дружинниками були особнй слуги, що мали окремі прозвища. Були двѣрекѣ, стѣльники, мечоношѣ, печатники, ключники, конюхи, ловчѣ, сѣдельничѣ; окрѣмъ того бувъ писарь або дякъ. Ще съ помѣжъ боярь выбирався кормилецъ або дядько, для догляду малыхъ княженятъ. У княжому господарствѣ окрѣмъ ключникѣвъ були старосты, тѣуны конюхи и т. и., що були або дружинники, або князь назначавъ съ челяди та невѣльникѣвъ.

Загально треба казати, що дружинно-княжій побытъ мавъ въ собѣ багато дечого ще съ часѣвъ поганьскихъ; тѣлько воно змѣнилось съ часомъ пѣдъ впливомъ грецкои церкѣви та звязкѣвъ зъ Византію. Для прикладу можна згѣдати про звичай такъ званой „постриги“. Очевидячка се велось зъ давныхъ давень и скупляється зѣ звычайемъ значныхъ людей голити бороду та волося на головѣ, зѣставляючи тѣлько чубъ (оселедецъ пѣзнѣйше). Згадаймо для сего Святослава Игоревича та Болгарскихъ князѣвъ. Якъ тѣлько малому князеви кѣнчалось три або чотыри роки его житя, заразъ же ему стригли волося на головѣ и прилюдно садовили на коня. Тодѣ справлявся великій бенкетъ та пѣятка, само собою розумѣється по зможѣ. Вже за християньскихъ часѣвъ сей звичай змѣнився и князѣ вже ходили зъ бородами, на початку невеликими, такъ само, якъ не зовѣсмъ выголювали волося на головѣ. Але звичай постригати дѣтей та садовити ихъ на коня ще довго тримався, якъ и звичай гуляти пѣсля сего. Тѣлько вже въ сему обрядѣ начало прѣймати участь духовенство, и певно священникъ стригъ волося у простыхъ и можныхъ людей; а у князѣвъ епископъ. Такъ само вмѣшалось духовенство въ обрядъ „садовленя на стѣль“, що истнувавъ певно ще за поганьскихъ часѣвъ. Теперъ вже сей обрядъ чинився въ соборѣ, а пѣсля сего вже бенкетували та гостили людей. Щедро такожъ гостили та вельми напивалися въ часѣ весѣля княжого; одружали молодыхъ ще за молоду, навѣтъ ще дѣтьми. Загально и князѣ и дружинники були дуже прихильнй до веселого житя. Звычайно день князя, якъ вѣнъ бувъ въ дома, починався въ ранцѣ тымъ, що вѣнъ у куцѣ зъ думою зъ боярь чинивъ судъ та робивъ иншй уря-

дові розпорядки; а вже пбеля обѣда те й робили, що пили мѣдъ та рѣжій заморскій вина, а ихъ забавляли рѣжній оповѣдачѣ, спѣвцѣ, гуслярѣ и иншій, якъ тодѣ казали „игрецы“.

Треба гадати, що бояре въ своему побыту все переймали вѣдъ князѣвъ. И у боярѣ було багато челяди або невѣльни-кѣвъ, що такожъ робили все въ господарствѣ на власнѣй землѣ. Въ часѣ вѣйны або на ловахъ бояре мали багато при собѣ рѣжнихъ слугъ, узброєныхъ такожъ, наче княжа дружина. Особливо тѣ бояре, що були посадниками, воеводами та тысяцкими жили роскѣшно та мали коло себе багато слугъ. Звычайно въ ранцѣ бояре повинні були що дня зъявлятись до князя, на раду або у думу, та пособляти князеви въ урядѣ. Часомъ мѣжъ боярами та дружинниками єсть споминъ про любимцѣвъ або „милостникѣвъ“, се значить були тѣ бояре, що князь дуже вѣривъ имъ. Черезъ се звычайно повставала велика задрѣсть у иншихъ боярѣ, що складали раду. Цѣкаво, що молоді боярскі сыны, здається, разъ-у-разъ жили коло князя, складаючи молодшу дружину або отрокѣвъ. Зъ вѣдѣль певно поветали и такъ звані „дѣти боярскіє“.

Окрѣмъ боярѣ та дружинникѣвъ, що складали думу княжу, князь прикликавъ до себе на раду, якъ траплялось що небудь незвычайне, городянь або старыхъ людей — се бѣ то збиравъ вѣче. Руске вѣче, звычай збирати громаду, раду для мѣркованя про сибѣльнй справы, така жѣ стародавна установа, якъ и княжа власть. Въ историчну епоху вже й княжа власть и вѣче стоять поручъ на Украинѣ-Руси, тѣлько здається вѣче залежало вѣдъ князя. Вѣчевій звычай змѣцнились особливо черезъ те, що князь часто бувъ змушений черезъ усобицѣ та иншій потреби запобѣгати ласки у мѣсцевой людности. По старшихъ мѣстахъ вѣче придбало собѣ таку силу, що вѣдъ него навѣтъ залежало, кому князювати. Звычайно те, що хотѣло вѣче, съ тымъ згоджувались и пригороды, се бѣ то мѣста околицѣ, молодшій. Згадаймо дѣтошнй слова на той часѣ, якъ Володимиръ Залѣскій суцерецѣвся зъ Ростовомъ та Суздалемъ: „Новгородцы бо изначала и Смольняне, Кіяне и Полочане и вся власти, яко же на думу, на вѣча сходятся; на чемъ же старѣйшіе думаютъ, на томъ и пригороды стануть“. У Новгородѣ Великому народне вѣче придбало собѣ власть, що стояла выще вѣдъ княжои власти; вѣче выбирає и складає своихъ князѣвъ,

єпископѣвъ, посадникѣвъ и иншихъ урядникѣвъ, а такожъ навѣтъ карає смертею найзначивѣйшихъ мѣжь собою людей, якъ вони були негоднои народови, або виганяє ихъ, а майно грабує. Новгородъ найбѣльше вѣдрѣжняється вѣдъ иншихъ, тогочасныхъ мѣсть своимъ вѣчевымъ народоправствомъ. Особливо засилювались вѣча въ часѣ якихъ небудь розрухѣвъ, сварокъ, та тодѣ, якъ не було князя. По стѣльныхъ мѣстахъ вѣче не тѣлько дає перевагу якому небудь съ князѣвъ, що сварилися мѣжь собою и закликає его до себе, але складає зъ нимъ умову, приймає его, значить, тодѣ, якъ вѣнъ запрясьягнє, що буде поводитись такъ, якъ було умовлено. Але за часѣвъ спокою, особливо по тыхъ Земляхъ, де яка небудь гилька княжого роду зовсѣмъ умоцувалась, тамъ тѣлько де-коли єсть споминъ про народнїй вѣча.

По иншихъ мѣстахъ, окрѣмъ Великого Новгорода, не збѣсталося нїякихъ докладно означенихъ формъ народного вѣча, нї що до вѣчевыхъ обрядѣвъ, нї що до збираня голосѣвъ, нї до обмежуваня власти вѣча и такого иншого. Для того єсть можнїсть скласти тѣлько деякї загальнї риси. Збираєть вѣче загально або самъ князь, або его посадникъ, тысяцкїй, або якїй иншїй урядникъ значнїй. Закликали на вѣче нарѣдъ бирничѣ та подвѣйскїй (часомъ дзвонячи у великїй дѣвнїкъ). Мѣсце, де збиралося вѣче, бувъ або княжїй двѣръ, або майданъ бѣля соборнои церкви. Урядникъ, зъ якого небудь високого мѣсця, в. пр. зъ рундука коло церкви, обертався до народу съ промовою и оголошавъ, зъ якои речї збране вѣче. Звычайно городяне, помѣркувавши мѣжь собою, голосно вимовляли те, що думали про вѣдому яку небудь справу; що жъ до бѣльшости голосѣвъ, то се робилося не числячи кожного голосу особно, а звычайно вже видко було, чого хоче бѣльшѣсть. На вѣче збиралися усѣ вѣльнїй городяне, але тѣлько не молодѣжь. Молодшїй браты, сыны та небожѣ не мали голосу на вѣчи, а николи тѣлько приходили и слухали мовчки, що говорятъ старїи люди, а часомъ и своимъ допомогти силою, якъ треба того було. Пригородяне мали такожъ право голосу на вѣчи свого мѣста и на выворѣтъ.

Не частѣ збиралося велике народне вѣче, а тѣлько переважно въ часѣ якихъ небудь розрухѣвъ або безвластя. Частѣйше сходилися такъ званї малї вѣча, якъ князь скликаєть

до себе до двора лѣпшихъ людей, се бѣ то бѣльше заможныхъ, старыхъ, семейныхъ, де въ купѣ зъ боярами та дружиною радилися за приводомъ самого князя. Инодѣ князь на сѣ вѣча запрошувавъ и духовенство; а вже въ дуже важныхъ справахъ и дружинникѣвъ та земскихъ людей съ пригородѣвъ та волостей. Приклады сему бували въ исторіи — отъ якъ за часѣвъ Ярослава Осмомысла або Всеволода „Великого гнѣзда“. Очевидячки вже зъ давныхъ давенъ мѣжъ земскими людьми Руси бувъ звичай збиратися у громаду на раду спѣлну, и таке дѣялось не по самыхъ тѣлько мѣстахъ, але й по селахъ, особливо жъ, що доторкувались до господарства, якъ дѣлили або передѣляли землю, робили розкладъ податкѣвъ, выряжали у войско людей и т. и. Звычайъ вѣчевѣ не залишались навѣтъ и въ часѣ походѣвъ.

Городяне стародавной Украины-Руси складали головну пѣдвалину державного побуту и загально городяне переважували селянѣ. Майже про триста мѣсть нагадують лѣтописи за часѣвъ до Татарскихъ, дѣйстно жъ було ихъ незмѣрно бѣльше, особливо якъ зачислювати до мѣсть те, що тодѣ числилось мѣстомъ або городомъ, се бѣ то кожде узброене або обгороджене мѣсце, де живѣ нарѣдѣ.

За часѣвъ поганьскихъ, поки ще оденъ княжій рѣдѣ не зъєднавъ Украины-Руси, якъ ще кожде племя жило само собѣ и роздѣлялося на багато громадъ та маленькихъ князѣвствѣ, нарѣдѣ мусивъ обгороджуватися вѣдѣ ворожихъ нападѣвъ не тѣлько ворогѣвъ, але близькихъ суплемѣнникѣвъ. У купѣ съ тымъ, якъ вже Славяне Руси засіялися по сталыхъ мѣсцяхъ, будуючи оселѣ, повинно було збѣлшати ся и число мѣсть. Въ VI. ще вѣцѣ, Йорнандѣ подае звѣстку, що мѣста Славянамъ замѣняли лѣсы та болота, де вони ховались вѣдѣ ворогѣвъ. Але й сего не можна розумѣти дословно, бо вже й за тыхъ часѣвъ конче повиннѣ були бути не тѣлько самѣ узброеннѣ мѣста, але значнѣ купецкѣ мѣста. Чимъ дальше, тымъ бѣльше збѣлшалосѣ число мѣсть. Уже три вѣки пѣсля Йорнанда невѣдомый на имя латиньскѣй письменникъ, перечисляючи славянскѣ та неславянскѣ племена схѣдной Европы, начисляе мѣсть десятки та сотнѣ, всѣхъ же кѣлька тысячъ. Якъ бы не прибѣлшувавъ отой письменникъ, все жъ треба гадати, що мѣсть було дуже багато на Украинѣ-Русѣ за давныхъ часѣвъ. Се ще

одначе не значить, що й людей було густо за тыхъ часѣвъ, бо сѣ мѣста були не що инше, якъ тѣлько обкопані валомъ та ровомъ селища, деякі мѣжь ними мали на вкруги себе плетѣнь або парканъ зъ вежами та воротами. Люде, що жили по сихъ мѣстахъ, оброблювали землю, ловили рыбу, выходили на ловы звѣрѣвъ. Се можна вбачати съ тыхъ слѣвъ, що нѣ бы то Ольга промовляла до Коростеньцѣвъ, якъ каже лѣтопись: „До чого вы досидитесь; уже всѣ ваші мѣста покорились менѣ и понялися платити податокъ та обрабляти свою землю; вы жъ бажаєте лѣше зъ голоду померти, нѣ жъ платити данину“. Але скоро тѣлько пройшла чутка про вѣйну, заразы всѣ ховалися по мѣстахъ, та лагодились дати вѣдсѣчь ворогамъ. Мѣсеце для мѣста звычайно выбиралося де небудь по надъ рѣчкою або озеромъ и бодай все хочь однимъ бокомъ воно було притулене до болота або нетрѣвъ, де можна було сховатись при лихой годинѣ. Само по собѣ розумѣеться, по тыхъ краинахъ, де було менше лѣса, що були зовсѣмъ нѣчимъ природнымъ не оборонені вѣдъ нападу ворогѣвъ, якъ н. пр. у пѣвденній смузѣ стародавньої Руси, бѣльше було й мѣсть, що були обкопані валомъ; а тамъ де бѣльше було лѣсѣвъ, бѣльше болота та нетрѣвъ, було менше и такихъ мѣсть.

На той часъ, якъ вже племя руске за помоого власныхъ дружинъ широко розпростерло свое пановане надъ схѣдною Европою, а сѣ дружины скупили схѣдныхъ Славянъ пѣдъ власть одного княжого роду, на той часъ повинна була змататись и небезпечнѣсть вѣдъ сусѣдъ и обонѣльнї сварки Славянъ. Зъ одного боку Украина-Русь зупиняла сусѣдныхъ ворогѣвъ тымъ, що на ихъ власнѣй землѣ часомъ навѣгъ доскулювала имъ; зъ другого — княжа власть у власныхъ князѣвствахъ здержувала сварки за рѣжнї речи якъ-то: за орудуванѣ полемъ, лѣсомъ, сѣножатею, або за крадѣжь жѣнокъ, та кожъ за грабѣжь и т. д. Князѣ, окрѣмъ того, що обороняли вѣдъ ворогѣвъ нарѣдъ, що плативъ имъ податки, такожь чинили судъ та кару, се бѣ то понимались забороняти замѣжнумъ кривдити бѣдноту; инакше кажучи, покладали початокъ державному житю. Се давало спроможнѣсть людови селитися хуторами по околицяхъ та покладати початокъ господарованю, а самї городки, зъ якихъ выходивъ сѣй людъ обрабляти землю само по собѣ одержували бѣльше сумирнїй характеръ и спро-

вола перероблювались на хлѣборобскій села. Такимъ чиномъ почало збѣльшатися число людей, що працювали надъ землею, видобуваючи собѣ зъ нею хлѣбъ. Се особливо було по середнихъ околицяхъ. По тыхъ земляхъ, що межували съ чужо-сторонцями и де було бѣльше небезпечности, князѣ дбали про збудоване узброєныхъ мѣсть, по якихъ звичайно мѣстили свои дружини. За тыхъ давныхъ руско-княжихъ часѣвъ загально вже почали выраблятися вѣдзнаки мѣжь мѣскимъ та сельскимъ людомъ.

Теперь, значить, почало зменшатися число узброєныхъ селищъ, а мѣсть стало бѣльше, а въ мѣстахъ сихъ почавъ купитися рѣжностаинный людъ, дѣлячись на рѣжнї станы. Мѣста становились осередкомъ цѣлою околицѣ и въ урядовыхъ вѣдносинахъ и въ купецкихъ — се бодай треба думати про важнѣйшї мѣста. Сї мѣста складались звичайно зъ двохъ частинъ: зъ „дѣтинця“ та „острогу“. Дѣтинецъ була середня часть мѣста, хочъ вѣнь и не зовсѣмъ бувъ у серединѣ, бо звичайно однимъ бокомъ выходивъ на рѣчку. Въ нѣмъ мѣстився соборъ, дворець княжїй або посадникѣвъ, а такожъ и деякихъ боярѣ та духовенства. Тамъ жила молодша дружина або дитина, що складала мѣстову залогу (зъ вѣдѣль и прозвище „дѣтинецъ“). Округи бувъ острѣгъ, що такожъ бувъ окопанный валомъ, мавъ стѣны зъ баштами, а по пѣдъ стѣнами рѣвъ по-внїй воды; вѣнь звичайно звався „греблею“. Стѣны зъ баштами були звичайно деревляны и тѣлько по деякихъ мѣстахъ вони були камѣннї. Въ пѣзнїйшї часы острѣгъ почали прозывати „посадомъ“ и тутъ жили переважно купцѣ та рѣжнї ремѣсники. Конче тутъ було „торговище“ або „торгъ“, на якїй зъвѣздилися въ вѣдомї днѣ селяне купувати и продавати рѣжнї речи. Округи великихъ мѣсть, якъ збѣльшалося число народу, почали закладатися новї селища, такъ званї тодѣ „пригородїя“, „застѣня“, а потѣмъ „слободы“; тутъ жили хлѣборобы, рыбалки та ремѣсники. На вкруги сихъ слобѣдъ, бувъ такожъ валъ. Звичайно такожъ въ певнѣй вѣдлеглости вѣдъ великихъ мѣсть робили валы, що бѣ нарѣдъ зъ околицъ мавъ де захищатися зъ сеями та худобою и зъ усѣмъ збѣжемъ въ часѣ вражого нападу.

Ще й доси на Украинѣ-Руси кодо великихъ мѣсть можна

бачити багато таких валів, бо тут раз-у-раз можна було чекати нападів в ді хижих степовиків.

За тих давних часів, як ще народ не ділився так в дірубно на стани, як ще треба було обороняти в ді ворогів самого себе, семью, худобу и оселю, всь вільний люде мали звичай ходити узбровнї; раз-у-раз можна було чекати, що доведеться йти у вїско. Переважно городяне були привычавнї до збрї; як доводилося обороняти мїсто, або йти в похїдї, княжї дружинники складали тїлько малу частину вїска, хочь були узбровнї лїше и бїльше на впаки до вїны. Здається, що земске вїско мало своих власных проводирїв, що звались „тысяцкими“ та „соцкими“. Назвища сї нагадують ще про тї часи, як усь вільний люде ділилися на тысячї та сотнї и сь такимь подїломь рушали на вїну. Вже тїлько потїм сї соцкї та тысячкї перевернулись на земельных урядникїв, що особливо доглядали за розкладомь податкїв та справляємь ихь.

За давных часів України-Руси селяне мало чимь рїжнилися в ді городян. Звичайно, як усе було спокїно, селяне обраляли землю, ловили звїря та рыбу, де-що було, и звичайно жили по хуторах, що мїстилися не далеко в ді мїстї. Багато повстало сих хуторїв та селищ тодї, як стало жити безпечнїше; тодї деякї мїста навїть поробилися селами. Прозвище „смерд“, що додавалося кождому сь поспїльства и вь мїстї и вь селї, спровола почало додаватися тїлько селянинови, хлїборобови переважно. Почали складатися громады, що прозывалися „вервь“, „волость“ „погость“ и т. д. Спїльне користуванє землею, сукупна выплата податкїв князеви — ось що злучало люде в дірубных сїль у громады. Землї було до схочу, господарювали ще абы як и отсе саме було причиною, що за тих давных часїв земля була громадска, як и по инших сторонах та краинах, де були однаковї обставини. Не Кїевскї князї само по собї спорудили сїльску громаду зь громадскимь володїнемь землею — вона повинна була истнувати за давнїших ще часїв; — князї тїлько скористували зь сего для збирания податкїв та судовых вирї. Лїше, та не такь загаїно було збирати податки зь усей громады, нї жь сь кождон семьї осїбно княжимь во-

лостелямъ та тіунамъ и для того князь Игоревого роду засобляли громадъ въ громадскому володѣнню землю.

Рускій князь,— користуючи съ того, що не було ще розумѣня мѣжъ народомъ про право власности на землю, що селяне були народъ непосидючій и нмъ не трудно було переходити на выгдѣнѣйшій землѣ, якъ та земля, на якбій вони жили була не выгдѣна, або якъ нмъ було небезпечно жити на нѣй, що було ще дуже багато зайвои землѣ — дивились на всю Руску Землю, якъ на власнбсть своего роду и накладали на селянъ рѣжнѣй податки, даннну и т. и. Для того такожъ князь дарували своимъ дружинникамъ та духовенству не самѣ тѣлько нуотки землѣ, а навѣтъ зъ селами. Князь даруючи село, дававъ право правити зъ селянъ податки та даннну, а такожъ деякѣ судовѣй мыта. Въ купѣ зъ симъ той, кому було подароване село, мавъ право чинити судъ и розправу окрѣмъ крадѣжн та душегубства, за якѣ мавъ право судити ѣ карати або самъ князь, або его тіуны се бѣ то судъ державный.

Одначе не саме тѣлько громадске користуване землею скупляло народъ Украины-Руси у громады — его прихляла на се ще ѣ потреба сусѣльного жита, потреба обопѣльнои запомоги не тѣлько для обороны землѣ вѣдъ сусѣдъ, але ѣ для якои небудь спѣльнои працѣ, н. пр. гатити греблѣ, будувати мосты и т. и.

Своимъ побытомъ сѣльскѣй громады ще довго не вѣдрѣжнялися вѣдъ мѣстовыхъ и держалися однаковихъ вѣчевыхъ звичаѣвъ; вони сходилися у громады за для нарады про свои спѣльнѣй господарскѣй потреби, для розкладу податковѣ. Не дивлячись одначе на се, нѣ оденъ чоловѣкъ зъ громады не бувъ привязанный до той землѣ, на якбій вѣнъ сидѣвъ, у якбій мавъ право зъ семею кинути землю и ѣти куда хоче, якъ часомъ ему були або важкѣй податки, або земля була не до вподобы. Нѣхто не заборонявъ переселятись зъ одного мѣсця у инше яке небудь лѣпше. Шкѣдливо вѣдбывалася ся рухливѣсть селянъ на хлѣборобствѣ, але ѣ те треба сказати, що ся жѣ сама рухливѣсть засобляла рускѣй колонизацѣ, се бѣ то засобляла Руси розпростерти свое пановане далеко на схѣдъ и особливо пѣвѣдчннѣй схѣдъ Европы.

Поручъ зъ вѣльною селянською громадою истнували такожъ цѣлѣ села невѣльныхъ людей. Не тѣлько князь, але

й дружнники ихъ заселяли пустій землѣ своєю челядею або невѣльниками, споруджаючи окремі дворища для рѣжнои господарскои потреби. Одначе передъ находомъ Татаръ такихъ сѣлѣ, якѣ заселяла челядь, якъ прирѣвняти до сѣлѣ вѣльного народу — було ще дуже не багато.

Нарѣдъ за тыхъ давныхъ часѣвъ на Украинѣ-Руси переважно обраблявъ землю. Само по собѣ розумѣється, що перевага хлѣборобства надъ иншимъ промысломъ залежала вѣдъ грунту и вѣдъ клѣмату. На Украинѣ-Руси грунтъ бувъ черноземля дуже родюча, хочъ бували й недороды черезъ засуху, сарану, оврашкѣвъ, червѣвъ и таке инше. Землѣ було багато, народу не велика сила, земля родюча, а черезъ се була спроможнѣсть орати та засевати цѣлницю або повину, и якъ часомъ не родило въ одному мѣсци, переходили съ плугомъ на иншій, кидаючи на довго вже перше розорану землю. Обрабляли землю, якъ свѣдчать деякі звѣстки, майже такъ само, якъ се робить ся й теперъ. На веснѣ сѣяли ярину, въ осени озимину. Орали плугомъ, а у плугъ запрягали волѣвъ. „Рѣлю“ скородили бороною. Хлѣбъ або жали „серпомъ“, або косили „косою“. Хлѣбъ складали въ копы, а копы звозили въ „гумна“ та складали въ „скирты“ и „стоги“, молотили „цѣпами“. Молочене збѣже ховали по „коморахъ“, „засѣкахъ“, переважно жъ по „пашенныхъ ямахъ“. Муку мололи на жорнахъ переважно; за тыхъ часѣвъ були тѣлько водяні млыны. Сѣно косили такъ же само якъ и теперъ по „сѣножатяхъ“ та складали въ стоги. Сѣяли на хлѣбъ та на харчъ переважно жито, пшеницю, просо, овесъ, горохъ, полбу (оркишь), сочевицю, конопль, ленъ; садили хмѣль; за тыхъ часѣвъ не було тѣлько гречки.

За тыхъ давныхъ часѣвъ засаджували такожъ на Украинѣ-Руси й горѣды. Горѣды розводили переважно бѣля мѣсть та монастырѣвъ, особливо де небудь на ободоню, се бѣ то на низу бѣля рѣчки. Є споминъ про рѣпу, капусту, макъ, гарбузы, бѣбъ, часникъ та цыбулю — те жъ саме, що й теперъ сѣють та садять по городахъ. По мѣстахъ та монастырѣяхъ були такожъ и сады, по якихъ переважно розводили яблука. Орѣхи, ягоды та грибы такожъ принадлежали до емаку Русинowi и за тыхъ давныхъ часѣвъ. Привозили съ полудня зъ Византійскои имперіи для ужитку заможныхъ людей чужесторонній овочъ, особливо виноградъ та родзинки.

Зъ давныхъ давень для ѡжи уживали разовый, кислый хлѣбъ. Часомъ якъ траплявся недорѣдъ на хлѣбъ, до муки бѣдиота примѣшувала инші рослины, особливо лободу. Вживали такожъ пшеничный хлѣбъ. Варили пшоняну кашу, кисель зъ вѣсяной муки и ѡли его зъ сытою. Пекли солодкй пироги зъ медомъ та зъ молокомъ. Зъ сѣмя та зъ лену выбивали олѣй, зъ молока — масло, сыръ. Здається, що ѡли багато мяса, дякуючи тому, що плодилось багато всякого дикого звѣря, та звычайи ходити на ловы его. Ъли не тѣлько тетерюкѣвъ, рябцѣвъ, журавлѣвъ, лосѣвъ, дикй козы, турѣвъ, кабанѣвъ, заяцѣвъ и иншого звѣря, а навѣтъ не хехтували й ведмедями та бѣлками. Останнѣ забороняло духовенство, звучи таку ѡжу „скверною“, се бъ то нечистою. Духовенство забороняло вживати ѣсти и такъ званыхъ чистыхъ звѣрѣвъ, якъ ихъ не рѣзали а задавлювали, бо се звалось „стервомъ“; до сего зачисляли навѣтъ тетерюкѣвъ и иншихъ птахѣвъ, якихъ ловили сѣльцями. Простый людъ звычайно не звертавъ на се уваги, особливо якъ траплявся голодный рѣкъ; и ѣвъ не тѣлько липову кору, але й псищу, котѣвъ, вужѣвъ и т. и., не згадуючи вже про конщину, що за поганьскихъ часѣвъ на Украинѣ-Руси була звычайною ѡжою. Само по собѣ розумѣється, що звычайиу ѡжу складали курятина, гусятина, утятина, баранина, козятина, свинина та яловичина; за тыхъ часѣвъ остання звалась „говядо“. Ще довго пѣсля того, якъ на Украинѣ-Руси повстала Христова вѣра, майже въ протязѣ трѣхъ вѣкѣвъ, не дивлячись на те, що духовенство забороняло ѣсти мясо въ часѣ посту, его вживали и въ пѣсть такъ само, якъ и мясницѣ; звычай постити — се добутокъ пѣзнѣйшихъ часѣвъ и сей звычай тѣлько сирвола ставъ зачислятись до побожныхъ звычайѣвъ.

На Украинѣ-Руси поручъ съ хлѣборобствомъ стояло выгодовуванє скоту и се останнє повстало ще давнѣйше, нѣ жь пѣрше. Само по собѣ воно не мало такой ваги въ пѣвнѣчній смущѣ Украинѣ-Руси, якъ по пѣвденныхъ околицяхъ, де було багато пастѣвникѣвъ та багато степу. Чи багато, чи нѣ народъ выгодувавъ скоту, про се нема докладныхъ та певныхъ звѣстокъ. Бѣльше можна здыбати звѣстокъ про вынасуванє коней, та й то табуны були переважно княжй. Про те, якй табуны

мали деякі съ князѣвъ, можна мѣркувати, якъ згадати звѣстку лѣтописи про табуны Новгородско-Сѣверскихъ князѣвъ, що пасувались по надъ самою тѣлько рѣчкою Рахною; тамъ паслося кѣлька тисячъ самихъ тѣлько кобылъ (1146). Треба пам'ятати, що князѣ вже черезъ те одно мусили дбати особливо про кѣньскі табуны, що повинні були достарчати коней не для самої тѣлько власної дружини, але й для земськихъ комонниківъ въ часѣ вѣйны. Значні люде значили своихъ коней особливо тавромъ або „пятномъ“. Украина-Русь, межуючи зъ степовиками набувала собѣ багато коней та скоту вѣдъ нихъ мѣняючи на рѣжні речі, а въ часѣ вѣйны голову здобычь дружини складали отары та табуны коней степової орды, хочъ и орда зъ свого боку вѣдбывала багато украинсько-русского скоту, вчиняючи свои хижі набѣги. Особливо вѣдзначалися такъ звані за тыхъ часѣвъ „угорскі“ коні; ихъ проzywали „фарями“.

Багато було на Украинѣ-Руси озеръ та рѣчокъ и для того въ народному господарствѣ коручъ съ хлѣборобствомъ та выгодовуванемъ скоту не малу вагу мало й рыболовство. Невѣдъ, волокъ, довга сѣтка або мрежъ, вудка, такі й за тыхъ часѣвъ були снасти, якими ловили рыбу. Ще звичайнѣйше було вживати „язы“ — рѣчку або болото перегороджували въ поперекъ кѣлемъ та лозою, а якъ разъ по серединѣ кидали проходъ для рыбы, а зъ другого боку сей проходъ бувъ такожъ загороджений. У князѣвъ були цѣлі дружини рыбалокъ, такъ само, якъ и дружини мысливыхъ. Выряжаючись ловити рыбу сѣ дружини звались „ватагами“, а ихъ ватажокъ „ватаманомъ“. По тыхъ околицяхъ, де плодилось багато рыбы, повставъ окремый станъ людей, що тѣлько й робивъ, що ловивъ рыбу. Монастырѣ, за для заборони черцямъ вживати мясо, особливо забезпечували себе такими мѣсяцами, де було багато рыбы й для того такожъ и князѣ та замѣжні люде надѣляли ихъ озерами та рѣчками, по якихъ выплоджувалось ен чимало. Ловили рыбу або самі черцѣ, або тѣ, що жили по монастырскихъ земляхъ, платили рыбный податокъ. Вже за давнихъ тыхъ часѣвъ за найлѣпшу и найсмачнѣйшу рыбу бувъ осетрѣ. Потреба мати рыбу й зимнои doby, особливо якъ звичай посту розкоренився вже на Украинѣ-Руси, змусивъ людей прирозумѣти, якъ еѣ в'ялити та

солити *). Вже й тоді Українці-Русини вмѣли приправляти икру рыбаю.

Украина-Русь одержувала сѣль зъ рѣжнихъ мѣсць. Першъ усего було багато соли въ Галичинѣ, въ Карпатскихъ горахъ. По ихъ північно-східнихъ спадахъ, въ околицяхъ Удеча, Коломыѣ та Перемишля були богаті солянні копальні. До Кієва привозили зъ Галичини сѣль або суходоломъ черезъ Волинь, або човнами: черезъ Дністеръ плыли въ Чорне море, а съ Чорного моря въ Дніпро черезъ пороги. Въ друге — багато було соли по Крымскихъ та Азѣвскихъ озерахъ; и зъ вѣдсѣль возили єѣ до Кієва и суходоломъ и водою. Здається вже за тыхъ давнихъ часѣвъ склався звычай чумакувати, се бѣ то ѣздити въ Крымъ по сѣль на солянні озера. Вже тоді члалалося соляне мыто у княжій скарбѣ, а часомъ соляне купецтво здавалось на вѣдкушѣ.

Напитки, які вживали на Украинѣ-Руси, складались съ квасу, браги, меду та пива; се все варилося дома; вино одержували зъ Византіи та південно-західной Европы черезъ крамарство. Пиво варили зъ муки зъ солодомъ та хмелемъ. Особливо жѣ до смаку припадавъ мѣдъ — его пили на бенкетахъ и при иншихъ нагодахъ. Мѣдъ варили съ хмелемъ та зъ рѣжними приправами. Вѣдомо, якъ любили багато пити на Украинѣ-Руси и на радошахъ и въ печали, и на весѣлю и на поминкахъ. Звычайно значній та заможній люде въ купѣ зъ виномъ та пивомъ мали багато по пивницяхъ, що звались „медушѣ“, меду. Що бѣ зрозумѣти, якій часомъ бувъ запасъ меду у князѣвъ, треба згадати про захопъ княжого дворнища въ Путивлѣ 1146 року; се стане ще бѣльше зрозумѣлимъ, якъ згадаемо и те, що князѣ разъ-у-разъ повинні були частувати свою дружину медомъ. За тыхъ часѣвъ, якъ ще и слыху не було про цукоръ, мѣдъ не тѣлько вживався для наитку, але й для ѣжи. Сю велику потребу на мѣдъ задовольняло пасѣчниковане, що за тыхъ часѣвъ було майже въ кожному господарствѣ; лѣтоицѣ прозываетъ его бортничествомъ. Бортъ було природне або выдовбане въ старому деревѣ душло, въ якому мѣ-

*) Здається, що авторъ помыляється, кажучи, що солене та вялене рыбы повстало вѣдъ зимной потребности єи; швидше можна зимою мати мерзлу рыбу, а лѣтомъ вялу та солону.

стився рій пчѣль, а лѣсъ, що складався съ такого дерева, звався бортною выгодною або „ухожаємъ“. Пасѣчниковане було по всѣхъ усюдахъ въ стародавній Украинѣ-Руси, не дивлячись нѣ на грунтъ землѣ, нѣ на кліматъ. По всѣхъ селахъ князѣ удержували поручъ зъ рыбалками та мысливцями окремихъ пасѣчникѣвъ, що доглядали пасѣки, та варили меду. Часомъ сѣ пасѣки наймались вѣльнимъ людемъ, що повинні були давати князеви певну частину меду. Окромъ сего медомъ вѣплачувалась у княжій скарбъ певна частина податкѣвъ та данины. Для сєи оплати була й окрема мѣрка — „лукно“, се бѣ то певной мѣры коробка зъ лубу; ще й теперъ кажуть лубка меду. Пасѣчниковане було загально дуже прибутнимъ, бо окромъ меду пчолы давали ще й вѣскъ, зъ якого робили и свѣчки въ церкву та для заможныхъ людей, и якимъ такожъ торгували зъ рѣжними чужосторожними краинами.

Богата була Украина-Русь стародавна на лѣсъ и для того майже всѣ будѣвлѣ роблені були зъ дерева, починаючи вѣдъ хаты бѣдного чоловѣка и кѣнчаючи княжимъ двѣрцемъ. Звычайно робився зрубъ, такъ звана тодѣ „клѣтъ“, а якъ въ нѣмъ становили пѣчь, то такій зрубъ звався вже „истопка“ або „изба“. Якъ кѣлька зрубѣвъ сихъ були злучені мѣжъ собою, то така будѣвля звалась „хорѣмъ“.

Будѣвля заможного чоловѣка вѣдрѣжнялась вѣдъ будѣвлѣ бѣдного тѣлько кѣлькостю зрубѣвъ або просторомъ хорѣма. Звычайно хорѣмы складали три головні частини, перше — изба съ печею для зими; друге клѣтъ безъ печи, де жили въ лѣтѣ, а въ зимѣ се була комора; третя — сѣни, що все мѣстилися мѣжъ избою та коморою, сѣ звались сѣнища або сѣни и въ нихъ пріимали гостей. Звычайно будували высокі хорѣмы и отсѣ три частини ихъ складали горѣшній поверхъ будѣвлѣ, а пѣдъ нимъ будувалися пѣдклѣти, по якихъ складалося рѣжне добро; тамъ же були пивницѣ та медушѣ. До сѣней прираблялися на стовпахъ схѣдцѣ пѣдъ покрѣвлею и звались вони „крыльце“. Надъ сѣньцями ще була часомъ свѣтлиця — се „теремъ“ або „повалуша“. Крѣвля була звычайно стрѣмка и у бѣдныхъ людей соломяна, а у заможныхъ шалѣвана, а часомъ гонтова. Стѣна у крѣвлѣ звалась „кнесъ“, мала на кѣнцяхъ вирѣзані зъ дерева коньки, се бѣ то двѣ кѣньскі головы на вѣ хрестѣ. Хорѣмы звычайні були збудовані середъ двору, що бувъ

обгороджений тином або плетнемъ; по рѣжныхъ куркахъ двору стояли хлѣвы, стайнѣ и инші будѣвлѣ для челяди, для скоту, птаства, для сѣна, збѣжа и иншого хозяйского добра. Здається, що баня була у кожного замѣжного чоловіка *).

Само по собѣ розумѣється, чимъ замѣжнѣйшимъ бувъ чоловікъ, тимъ простѣрнѣйше було его дворище та бѣльшій хоромы, въ хоромяхъ було по кѣлька сѣней, коморъ, свѣтлицъ. Мабуть за давныхъ часѣвъ одначе любили жити тѣсно, особливо въ мѣстахъ; се можна зауважити по тыхъ валахъ, що колись-то оперѣзували мѣсто. Для того заможнѣ люде, особливо князѣ будували собѣ за мѣстомъ особнѣй дворы, по якихъ и проживали найбѣльше, прозываютъ ихъ „раемъ“, „краснымъ дворомъ“, „краснымъ селомъ“ и т. д. Сѣни въ княжихъ хоромяхъ були все просторѣ, бо тамъ звычайно князѣ ганли часъ зъ дружиною або радячись зъ нею, або бенкетуючи; були окремиѣ такожь свѣтлицѣ, де жили черговѣ гриди або дружинники, що обороняли князя; свѣтлицѣ сѣ звалися „гридниці“. Княжѣ теремы оперезувались пѣдѣ покрѣвлею карнізами, а въ серединѣ розмальовувались въ рѣжнобарвнѣй краски. Въ народныхъ пѣсняхъ та въ „Словѣ о Цолку Игоревѣ“ теремъ прозывается „златоверхимъ“. Великій князь Святославъ Всеволодовичъ, оповѣдаючи свѣй сонъ боярамъ, промавляє: „Уже доски безъ кнеса (стоять) въ моемъ теремѣ златоверхомъ“. Се мабуть означае, що за тыхъ часѣвъ або гребнѣнь на покрѣвлѣ украшався позолотою, або була позолочена стеля. На Украинѣ-Руси, де було не вельми багато лѣса, сельскѣй будѣвлѣ певно походили и за сихъ стародавнихъ часѣвъ на теперѣшнѣй нашѣ хаты, се бѣ то стѣны були плетенѣ, обмазанѣ глиною та побѣленѣ крейдою.

За тыхъ давныхъ часѣвъ мурованѣ будѣвлѣ були на Украинѣ-Руси де-не-де. Тѣлько за приводомъ византѣйскихъ та нѣмецкихъ майстрѣвъ, що будували по иншихъ мѣстахъ мурованѣ церкви, вежѣ та стѣны, Украинѣ-Русины почали вчитися, якъ робити цеглянѣ мурѣ. Одначе лѣтопись ще до часѣвъ Володимира Великого споминае про цеглянѣй княжѣй дворець

*) Здається, що авторъ, описуючи будѣвлѣ стародавнѣй, припнявъ те, що було на пѣвночи, до Украинѣ-Руси, або бодай змѣшавъ характеръ будѣвництва пѣвденного съ пѣвнѣчнымъ.

у Кіевѣ. Певно, що съ часомъ почало збѣльшатись число му-
рованихъ будынокѣвъ по княжихъ двѣрцяхъ. Рѣжні хатні на-
дѣбки на стародавній Украинѣ-Руси такожъ вироблювались зъ
дерева такъ само, якъ и будѣвлѣ. Въ жерелахъ можна зустрѣ-
нути назвы посуды и иншихъ надѣбокѣвъ однаковѣ въ сучасны-
ми, що й доси истнують на Украинѣ-Руси; н. пр. стѣлъ, сто-
лець (дзигликъ), скамя, кровать („тесова“), ларь, вѣдро, ло-
хань, блюдо, чаша, кѣвшь, ложка и т. и. Се вказуе, що за
тыхъ давнихъ часѣвъ вже були столярѣ, боднарѣ и т. д. Багато
де-чого вироблювалось зъ луба, зъ лыка, зъ рогожи и пр.
сита, решета, лубки и т. инше. Одначе за тыхъ часѣвъ були
не самѣ тѣлько деревляні посуду та надѣбки, де-що робилося
зъ металѣвъ, якъ свѣдчать историчні жерела; було багато ко-
валѣвъ, що робили посуду зъ желѣза, мѣди та олова. Н. пр.
кѣтли, сковороды, замки, пилы, косы, серпы, долота, заступы,
рала, цвяшки, ножѣ, сокиры и т. и. Рѣжні виробы зъ золота
та срѣбла, що вживали тѣлько або замѣжні люде, або рѣжні
церковні окрасы та посуду, зъ дебѣльша привозили съ чужо-
стороннихъ земель; одначе робились вони часомъ и на Укра-
инѣ-Руси. Є звѣстки про срѣбні чарки, миски та ложки, про
золотѣ та срѣбні кубки, про туровѣ роги обробленѣ у золото
та срѣбло, що вживали замѣсть чарокѣ та стаканѣвъ, про срѣ-
бні та золотѣ оклады хрестѣвъ, образѣвъ та божественныхъ
книжокѣ, особливо евангеліи, про срѣбні та золотѣ гривны;
обручѣ, намета и инші окрасы чоловѣчѣ та жѣночѣ. Сѣ ви-
робы истнували ще за поганьскихъ часѣвъ, а се видно зъ умовы
Игоревои зъ Греками, де єсть споминъ про печати золотѣ та
срѣбні. У Царгородѣ перші були ознакою княжихъ послѣвъ,
а другѣ купцѣвъ. Въ могилахъ багато знаходили рѣжнихъ
окрасѣ золотыхъ та срѣбныхъ, багато мѣдяныхъ та желѣзныхъ
рѣчей, а се сягае до дуже далекихъ часѣвъ. Въ лѣтописи єсть
звѣстка про грецкихъ та нѣмецкихъ майстрѣвъ на Украинѣ-
Руси; але можна бути певнымъ, що вѣдатный Украиньско-ру-
скій нарѣдъ мавъ и своихъ власныхъ майстрѣвъ на всѣ штуки.
Самѣ лѣтописи, оповѣдаючи про будованє церковь особливо
вказують на майстрѣвъ, що вѣдливали рѣжні речи зъ мѣди та
олова, що тямали вироблювати сплавы на ладъ бронзы, бо сѣ
майстры вѣдливали дзвоны, робили мѣдяні та бронзовѣ ворота,
мѣдяні або одовяні покрѣвлѣ та помѣсты.

Жерела подають намъ де-які имена тубольныхъ майстрѣвъ, тыхъ давныхъ часѣвъ и мы спомянемо про деякі мѣжъ ними.

Мѣжъ рускими будѣвничими вѣдомй: „мастеръ“ Петро, що, якъ каже лѣтопись, працювавъ надъ спорудженемъ мурованої церкви св. Юрія въ Новгородскому монастырѣ по приказу князя Всеволода-Гаврила 1119 року; Милонѣгъ (христіянське имя такожъ Петро) будувавъ 1200 року муровану стѣну коло Выдубицкого монастыря, зъ волѣ князя Рурика; Коровъ-Яковлевичъ, „мастеръ“ зъ Лубянской улицѣ у Новгородѣ, будувавъ муровану церкву св. Кирила 1201 року; Алекса, „мужъ хитръ“, що князь Володимиръ Васильковичъ 1276 р. пѣславъ будувати мѣсто Каменецъ (Литовскій), та що за батька Володимирового будувавъ багато деякихъ мѣсть. Посоль Людовика IX., Французского короля, Рубриквісъ, до Великого хана Мангу въ половинѣ XIII. в. згадує про одного молодого майстра-будѣвничого.

Мѣжъ иншими мастерами есть споминъ про Авдія „хитреца“ або рѣзбѣра, що оздобивъ церковнй дверѣ у церквѣ св. Ивана, збудованѣй Даниломъ Романовичемъ у Холмѣ; Лазарь Богша — срѣбникъ та золотарь, що зробивъ хрестъ для княгинѣ Евфросиніи Полоцкои 1161 року й другій золотарь Кузьма, якого Пляно Карпіні зустрѣнувъ у неволѣ Татарскѣй и що зробивъ для хана Гаюка тронъ та печать. Ще вѣдомй — Нежила „срѣбникъ“ та Гаврило „щитникъ“, оба зъ Новгорода, що вбиті були Литвою 1234 року; Антѣнъ „котельникъ“ такожъ зъ Новгорода, вбитый Суздальцами 1216 року. Въ битвѣ зъ Литвою 1200 р. бувъ вбитый Страшко „срѣбникъ вѣсець“, се бѣ то той, що доглядавъ за срѣбными виробами, накладаючи на нихъ пробу; певно, що й самъ вѣнъ бувъ майстромъ.

Волынскій лѣтописецъ, оповѣдаючи про Татарскій нападъ, споминає про велике число всякихъ майстрѣвъ, що повтѣкали съ Татарскої неволѣ; були тамъ „сѣдельники“ та „лучники“, „тульники“ та „ковальъ желѣза, мѣди и срѣбла“.

Зъ малярѣвъ за часѣвъ до-Татарскихъ вѣдомый є тѣлько оденъ чернецъ Печерскій Алимпій, що вчився у царгородскихъ майстрѣвъ, якй розписували Печерску церкву Першої Пречистой. Въ малярствѣ справдѣ учителями були Греки вы-

ключно, бо здається по всіх головних церквах руских стѣны розписували грецкі майстри, але треба додати до того, що певно вони мали чимало українсько-руских учениківъ, бо окрімъ иконъ на деревляныхъ дошкахъ, треба було малювати скрѣзь по стѣнахъ, а самі Греки не здолѣли бъ самі все зробити.

Рускї малярѣ, маючи за взорець византійске малярство зъ его переходами та правилами, не мали спроможности виявити власный смакъ та власну творчу вдатнѣсть, пишучи святї иконы та розмалѣвучи церковнї стѣны. Але мы маємо иншї свѣдоцтва про убображене рускихъ майстрѣвъ, про ихъ вдатнѣсть не до самого тѣлько рабского перейманя. Сї свѣдоцтва маємо мы въ заставкахъ та заголовныхъ буквяхъ, якими вкрашенї картики божественныхъ книжокъ, що дѣйшли до насъ съ тыхъ часѣвъ (Остромирове евангелїе). Певно, що й тутъ рускї майстри мали за взорець собѣ византійскї та болгарскї мініятуры, але треба й те сказати, що руска живопись багато додала свого власного, особливо що до злученя въ одно красокъ та формъ. Вѣдмѣтну ознаку сихъ малѣвилъ складає рѣжностаїне сплѣтане ремѣщївъ та вѣтокъ зъ рѣжностаїними звѣрями та птахами, особливо зъ драконами та гадюками, що перевивають своїми хвостами людскї постати та звѣрннї чудовища. Такї окрасы по книжкахъ вживалися не въ самѣй тѣлько пѣвнѣчнѣй Руси, але и пѣвденно-захѣднѣй або Волянсько-Галицкѣй.

Не має нѣякого сумнѣву, що въ сихъ окрасахъ виявився самостѣйный рускї смакъ та руска штука. При вѣдомѣй усѣмъ вдатности Руского племенї власный его смакъ выраблявся на роскошныхъ взѣрцяхъ штуки не тѣлько грецкон, а й схѣднон (переважно перекон), що разъ-у-разъ, чи то черезъ купецтво, чи яко воєнна здобуць, заносилися у схѣдну Европу. Для сего багато свѣдоцтвъ добуто зъ могиль, по якихъ знаходили чимало рѣжнихъ металічныхъ виробѣвъ, мережанон тканины и т. и. (Особливо одмѣтнї два гуровї роги, що знайшли, розкопуючи велику могилу у Черниговѣ; сї роги були окованї срѣбломъ, а по срѣблѣ розкиданї переплетенї мѣжъ собою птахи та рослины).

Згадуючи про одѣжу, яку носили на стародавнѣй Украинѣ-Руси, треба сказати, що такъ само, якъ и будѣвлѣ виявляди

багато самостійного та оригінального смаку та відповідності природі, що була на вкруги, так же само було і з одежею, хоч дещо було й перейнято від інших народів, именно від Візантії, особливо що до дорогої тканини та убрання. Головні одяжки складали полотняна сорочка та штани в чоботи. Поверх сорочки одягали „свиту“ або „кожух“. Се була довга одяжина з рукавами; вона підперзувалась поясом. Зверху дружинники та купці одягали плащ, що звався „корзно“ або „мятьль“; се корзно звичайно запиналося на правому плечі, що б праву руку мати зверху. Прості люди носили сорочки з грубого полотна, а свити з грубого сукна; заможні мали сю одяжку з дорогого тонкого сукна, а навіть з шовку. Князі, бояре та інші значні люди вживали для свити грецькі наволоки різних красок — сині, зелені і особливо червоні (багрянці або червонці). Підолі облямовували золотом, кінці рукавів обшивалися золотими „поруками“, оксамітний коміць був також з золотом. На грудях нашивали часом з золотого позументу заставки, а ремісний пояс у заможних людей був украшений золотими або срібними бляхами, дорогим камінням та пацёрками. Ноги обували в чоботи-сапанці, звичайно червоні і часом вишиті золотим шнурком. Корзно у заможних людей робилося найбільше з оксаміту. Се була грецька золота або срібна товста парча. Шапка доволі висока, що звалась тоді „клубук“, у значних людей була в низу облямована соболем футром, а верх мала з оксаміту. Князі не скидали і в церкві своїх клубуків. Зимно доби носили футряну одяжку, у заможних людей з дорогого футра а у простих з овечих смушків; се також були свити тільки з футра.

До убрання належали також різнобарвні окраси, що носили поверх одяжки. Сама звичайна і сама стародавня окраса Руси були гривни або металічні обручі, що носили на шиї; се у простих людей були скручені мідні або бронзові дрітки, а у заможних золоті або срібні. Крім сего на шиї носили ще намиста, що робилися також або з крученого дроту, або з ланцюжків з різними підвісками. Сі підвіски складалися то з металічних або фольгових блях („цаты“), то се було щось похуже на коня зроблене з кілець та з луски, то хрест вже за пізніших часів. На руках

носили металічні каблучки, до одежѣ пришивали металічні гузики, запоны перскій и т. и. Князь окрѣмъ сего одягали такъ звані бармы, се бѣ то широкі нарамники выгаштовані золотомъ, перлами, дорогимъ камѣнемъ та золотыми бляхами.

Жѣноче убране вѣдзначалось ще бѣльшимъ числомъ окрасѣ, а мѣжъ ними особливо було багато рѣжностайного намиста съ пацѣрокъ зѣ шкла, а у бѣдныхъ просто зѣ маленькихъ круглыхъ камѣньцѣвъ. На намистѣ носили рѣжній дукачѣ; се були рѣжній грошѣ зѣ рѣжнихъ навѣтъ чужостороннихъ краинѣ, а найбѣльше срѣбній схѣдній грошѣ. Металічні обручѣ носили навѣтъ на ногахъ на великому нѣжному пальци. Сережки носили всѣ, навѣтъ и чоловіки (звычайно вѣ одному усѣ). Звычайній сережки — се було скручене зѣ дроту кѣльце, а на нѣмъ повѣшені три галочки мѣдяній, золоті або срѣбній. Убрание на головѣ вкрашувалося перлами або пацѣрками, грѣшми та иншими пѣдѣсками. Замужній жѣнки на головахъ носили намѣтки („повоѣ“). Вже було оповѣдане про те, якъ жѣноцтво любило роскошне убране. Лѣтописецъ XIII. вѣку, згадуючи про побытъ стародавнихъ князѣвъ та его дружинникѣвъ, якій вѣнѣ бувъ простый, говорить, що навѣтъ князѣ не потуряли своимъ жѣнкамъ носити дорогі та золоті обручѣ, а жѣнки ихъ носили срѣбній тѣлько. Носили такожъ дорогі футра. Рубрикѣсь, оповѣдаючи про рускихъ жѣнокѣ, помѣчає, що вони носили одѣжѣ облямовану вѣ подолахъ горностаємъ.

Пѣсля того, якъ на Украинѣ-Руси повстало христіянство, нарѣдѣ переставъ майже зовсѣмъ голити волося на головѣ та бороду, зѣставляючи тѣлько чубѣ (оселедець) та вусы*). На портретахъ Украинѣ-Русины зображуються зѣ бородами та довгимъ волосемъ, тѣлько молодѣжѣ безборода. Одначе звычай голитись, тѣлько сировола покидався. Зображеня князѣвъ вѣ книжкахъ та на грошехъ XI. вѣку мають ще коротші борода, а вѣ XII. вѣку борода вже довгі; бодай се було на пѣвночи (зображене Ярослава Володимировича вѣ церквѣ Спаса Нередицкогго).

Стародавна Украина-Русь мала зброю майже однакову зѣ иншими народами середновѣковими. Се були мечь, списа або

*) Мы бачимо, шо й доси на Украинѣ-Руси нарѣдѣ пѣдголює чуба, а борода носить тѣлько дѣды та старі люде, а молодѣжѣ самі тѣлько вусы.

сулиця та лукъ зѣ стрѣлами. Окрѣмъ мечѣвъ острѣхъ зѣ обохъ бокѣвъ вживалися й шаблѣ, се бѣ то съ кривыми сѣдними лезами (клингами). Були ще сокиры. Простый нарѣдъ мавъ все при собѣ нѣжъ, носячи его за поясомъ або въ хольвѣ. Зброя, що обороняла все тѣло, складалася зѣ желѣзної бронѣ, що зроблена була переважно съ кѣлець, а часомъ зѣ бляхъ (напорзи); зѣ желѣзного шелома, що надѣвався на голову и мавъ желѣзну сѣтку на вкруги шиѣ; зѣ великого хисту, що бувъ зроблений зѣ дерева та тѣлько обшитого шкѣрою та окованого желѣзомъ; сей останній бувъ широкимъ зѣ верху, вузшимъ зѣ низу та звычайно червоний. Найлѣпшу зброю Украинцѣ Русины мали зѣ иншихъ краинѣ, сѣ привозили кушцѣ зѣ Грециѣ, захѣдной Европы, зѣ Сходу. Се свѣдчить Слово о Полку Игоревѣ, споминаючи про шелома латиньскѣй та аварьскѣй, сулицѣ ляцкѣй, мечѣ „харалужнѣ“, се бѣ то сѣдний — ставей. Князѣ та бояре украшували свою зброю, особливо шелома, золотомъ та сѣбломъ; на нихъ часомъ були образы свѣтыхъ або иншихъ. Часомъ на шелома надѣвався футрянй чухоль або „прилбица“; часомъ такожь тулы, де носили стрѣлы, обшивались футромъ. Сѣдла та ремѣнна кѣньска зброя украшувалася рѣжними бляхами та торочками. Князѣ мали позолоченѣ стремена. Звычайно ѣздили верхи на коняхъ, а на „колахъ“ та на саняхъ перевозили тѣлько жѣнокъ, недужихъ, духовенство. Цѣкаво е, що въ жерелахъ нѣде нема нѣякого спомену про дугу помѣжъ кѣньскою зброєю; машталѣръ сидѣвъ верхи на запряженому кони; се свѣдчать деякѣ малѣвила въ книжкахъ тогочасныхъ.

Переѣздили зѣ одного мѣсця на друге переважно човнами по водѣ, чи то треба було перевозити крамъ, чи то йти на вѣйну. Одначе вода въ зимѣ по рѣчкахъ замерзала, та окрѣмъ того мѣжъ рѣчками були такъ званѣ перевозоки и для того ѣздили часто суходоломъ, се бѣ то перевозили важкѣй рѣчи „колами“ та санями. Звычайно для такой ѣзды лѣпше всего была зимна доба, на той часѣ, якъ вода въ рѣчкахъ замерзала, а по нетрахъ та болотахъ можна було ѣхати куда очѣ; въ осенѣ жѣ та на веснѣ такѣй були розливы та грязюка, що не було можна й думати проѣхати черезъ нихъ. Нетры непрохѣднѣ та лѣсы непрогляднѣ, де плодилося сила рѣжного хижого звѣря, такожь були не до ѣзды, бо не трудно було тамъ збитись

зъ дороги та й загинути на вѣки. Для того-то й самъ урядъ и самъ нарѣдъ дуже багато прикладавъ дбалости на те, щобъ були пороблені греблі, мѣстки, просѣки та переправа по дорогахъ та шляхахъ. Зимомъ добы українсько-рускому чоловікови такожъ доводилось багато перетерплювати рѣжнихъ злыхъ пригодъ черезъ великі мѣрозы, глибокі снѣги, та завѣѣ. Дуже загартовувався черезъ се Українсько-рускій нарѣдъ, а черезъ се мавъ спроможність перемагати всякі природні перепони и користуватись багато дечимъ, що бѣ продертись по рѣчкахъ въ далекій околицѣ схѣднои Европы, проторувати въ сѣ краини широкі шляхи, оселити тамъ власні оселѣ та оживити ихъ своєю емкостею и купецкою и промысловою.

Не тѣлько въ мѣстахъ, але й по великихъ селахъ люде часто зѣздилися на „торгъ“, де селяне зъ околицъ вимѣнювали свои добутки на желѣзні та мѣдяні надбѣки, посуду и т. и. Княжі столицѣ складали переважні купецкі осередки, въ які везли зъ далекихъ околицъ крамъ. Головнымъ осередкомъ купецкого руху бувъ Кіевъ та Чернигѣвъ, Новгородъ та Смоленскъ. Сѣль везли до Кіева изъ Таврійскихъ озеръ и зъ Галичини, съ Карпатъ; до Новгорода йшли таборы съ хлѣбомъ зъ околицъ Суздальскихъ та Рязаньскихъ. Дякуючи такій обопѣльній обмѣнѣ рѣжного краму мѣжъ українсько-рускими околицями, купецтво задовольняло щоденній потребу всего руского люду. Переважно въ купецтвѣ вѣдзначались Новгородскій купцѣ, бо ихъ можна було зустрѣнути по всѣхъ українсько-рускихъ околицяхъ, а Ростовцѣ та Суздальцѣ вѣздили до Кіева та до Чернигова и для того можна сказати, що пѣвнѣчній купцѣ переважували пѣвденныхъ въ купецтвѣ внутрѣшнѣмъ. Що до купецтва съ чужосторонними краинами, то въ сему разѣ мали перевагу галицкій, кіевскій, чернигѣвскій та переяславскій купцѣ, бодай вони не зѣставались по заду вѣдъ Новгородцѣвъ. Українсько-руске купецтво прямувало найбѣльше до Византіи и хочъ правда, що Половецка орда робила великі перешкоды въ сему прямованю по Днѣпровому шляху, але вѣдомі караваны „гречникѣвъ“, що року плавали по нѣмъ, а смѣливій рускій гостѣ провѣздили навѣтъ суходоломъ черезъ Половецкій степъ до Тавриды, до уѣстя Дону, Кубанѣ та Волги. Тамъ вони промѣнювали футра, невѣльничѣвъ и инші выдобутки свои землѣ на грецкій, италіянскій та азійскій крамъ.

Мѣжъ иншимъ зъ музулманьскихъ краинъ одержували рѣжне корѣне, перлы, пацѣрки и срѣбнїй гроши въ великому числѣ. Чужостороннїй купцѣ по черзѣ приѣздили до Украины-Руси, а деякї разѣ-у-разѣ проживали въ Кїевѣ. Въ XII. вѣцѣ до Кїева приѣздили навѣтъ зъ далекои Нѣмеччины, зъ Баварїи та Чехїи купцѣ купувати дорогїй футра. Мартинъ Галь, польскїй лѣтописецъ, каже, що навѣтъ сама Польша була тѣлько шляхомъ для чужосторонныхъ купцѣвъ до Украины-Руси.

Въ стародавнїй Украинѣ-Руси купецкїй рухъ бувъ змушений перемагати багато деякихъ перепонъ, що покладали ему й природа й люде. Зъ одного боку далека та труднїя шляхи, особливо бездорожѣ, зъ другого — народнїй розруха, княжїя усобицѣ, напады хижои Половецкои орды та иншихъ сусѣдѣ, а такожъ грабоване власныхъ розбишакѣ, якихъ на той часѣ було чимало (повольники, бродники), — усе се важкимъ каменемъ пригнѣчувало и купецтво и збѣльшало цѣну рѣжного краму. Треба дивитись, яка була енергїя та смѣлѣсть тодѣшнихъ купцѣвъ украиньско-рускихъ, що безнастанно змушенї були борикатися съ такими перепонами. А тутъ ще й отї застави, по якихъ треба було выплачувати мыто съ краму! Сїя застави були звычайно на переправахъ черезъ рѣчки, коло мостѣвъ, при вѣздѣ въ мѣсто, се для збѣльшеня княжого скарбу. А мыта при складѣ краму въ коморѣ мѣстови, на торгу „помѣрноє“, „вѣсчєє“ и т. и. — се все треба було оплачувати. Мыта сїя хочъ були й не дуже великї, але ихъ було дуже багато, та до того ще треба додати здирство мытникѣвъ и иншихъ княжихъ урядникѣвъ, тодѣ можна зрозумѣти, якъ усе то перешкоджувало торгувати та побѣльшало цѣну на рѣжнїй крамъ.

Мало було грошей за давныхъ часѣвъ и для того торгували, особливо съ чужосторонцями, мѣняючи своє на чуже. Торгували бѣльше на вѣру (кредитѣ), про що єсть доволѣ яєне свѣдоцтво въ Рускїй Правдѣ, якъ вона означує порядокъ правованя довгу съ купця, що не мавъ чимъ оплатитися. Ще єсть одна указка на те, що за давныхъ часѣвъ торгували на вѣру — се такъ зване „рѣзоиманїє“, се бѣ то пожичка грошей або якихъ небудь рѣчей „лихвы“ ради. Въ своїй науцѣ людямъ духовенство дуже ганило высокїй зыскъ, що брали за закладѣ тѣ, що позичали людямъ гроши; за сей грѣхъ грозило духовенство пекломъ, особливо тымъ, що обертали бѣдныхъ довжничкѣвъ

у неволю. Не дивлячись на се, зыскъ дуже бувъ высокій особливо черезъ те, що не було ніякои безпечности одержати назадъ позичене. Руска Правда вказує, що законній рѣзы були 20 % на рѣкъ; одначе процентъ доходивъ до 40 и навѣть 60 на сто.

Гроши въ стародавній Украинѣ-Руси звалися „кунами“. Ся назва доводить, що за давныхъ часѣвъ не було такихъ грошей, якъ теперъ, и замѣсть нихъ уживалися футра, и переважно съ куницъ. Спершу конче вживалися суцѣльній футра; потѣмъ купецка потреба змусила мати для промѣны меншій единиць и для того почали роздѣляти футра на шматки. Зъ вѣдсѣль пѣшли такъ званій „рѣзани“ (вѣдрѣзаній) та „ногаты“ (лабки). Ще пѣзнѣйше можна здыбати „полушки“ та „мордки“, якъ потѣмъ прозывалися и справжній гроши. Пѣсля сего не далеко було перейти й до шкурятяныхъ грошей — се бѣ то до шматка шкѣры съ княжимъ штемплемъ. Чернець Рубрикѣисъ въ половинѣ XIII. вѣку помѣчає, що Русь замѣсть грошей вживала невеличкѣй шкѣрянѣй шматки съ штемплемъ. Одначе такі гроши уживалися не загально по всѣй Украинѣ-Руси, бо таке вживане повинні були мати тѣлько справжній металічний гроши. Такі гроши, якъ и нишій крамъ продавалися въ чужоземцѣвъ и ихъ багато вымѣнювали на Сходѣ по музулманьскѣхъ краинахъ. Грошеву единицю на Украинѣ-Руси складала „гривна“. Якъ мѣркувати по сѣй назвѣ, то треба думати, що ся гривна пѣшла вѣдъ металічного обруча, якій носили на шиѣ, що мавъ певну вѣдому вагу и такимъ побытомъ гривна означала и вагу и грошѣ, се бѣ то шматокъ сѣбѣла такои то ваги. По рѣжныхъ околицяхъ гривны вѣдрѣжнялися и по формѣ и по вазѣ, значить, мали рѣжну цѣну. Вѣдрѣжнялася гривна сѣбѣла вѣдъ гривны кунѣ. Остання була въ двоє менша першой, але такожъ була грѣшми. Новгородска гривна кунѣ важила пѣвъ фунта сѣбѣла, Смоленска четверту частину фунта, а Кієвска третю. Въ гривнѣ кунѣ було 20 ногатъ, або 25 кунѣ, або 50 рѣзаней.

Тѣлько вже пѣсля переходу Руси въ христіянську вѣру почали выбраляти золотій та сѣбѣній гроши на взорець византійскихъ. Хочъ ихъ було й мало, але що вони справдѣ були, въ сему впевняє те, що находили ихъ у землѣ (особливо Нѣженскій кладъ, що знайшли року 1852; тутъ було близько 200 „сребреникѣвъ“, якъ зве ихъ лѣтопись). Зъ одного боку було

зображеня князя, що сидить на престолѣ въ убраню княжому, зъ написомъ „Владимиръ“ або „Ярославъ“ або „Святополкъ“; зъ другого боку бувъ якійсь значокъ зъ написомъ на вкруги „а се его сребро“ або „злато“.

Загально кажучи постуць цивілізації українсько-рускою йшовъ поручъ съ поступомъ христіяньства. У той часъ власне українсько-рускій околиць вже зовсѣмъ стали підлягати православної церквѣ и зовсѣмъ прийняли грецку ерархію. На чолѣ українсько-рускою ерархії стоявъ Кіевскій митрополіта, що звичайно назначався зъ Греківъ. Хочъ Ярославъ I. та Изъяславъ II. й пробовали vybrати зъ українсько-рускихъ людей митрополіту, та після нихъ вже бѣльше нѣхто не пробовавъ. За помогу прихильного до Царгородского патріархату українсько-руского духовенства, вѣнъ встигъ усунути таку новину, маючи на метѣ тримати въ залежности вѣдъ себе руску ерархію. Сему не мало допомѣгъ такожъ упадокъ Кіевского великокняжого стола, якъ нѣякій вже съ князѣвъ не пробовавъ, зробили въ друге те, що подѣявъ Изъяславъ II., хочъ и була для сего спроможнѣсть, якъ прійшлося самому патріархатови дуже круто за часѣвъ Латиньского панованя въ Царгородѣ. Що до єпископѣвъ тогочасныхъ, то хочъ мѣжь ними разъ-у-разъ можна здыбати Греківъ, але спровола вони замѣщаються рускими людьми. Кіевско-печерска Лавра особливо достарчала єпископѣвъ въ українсько-рускій околиць. Бѣльшѣсть єпископѣвъ була по мѣстахъ України-Руси именно: въ Кієвѣ, Черниговѣ, Переяславѣ, Володимирѣ-Волиньскому. А Кієвска околиця окрѣмъ митрополіты мала ще й двохъ єпископѣвъ у Бѣлгородѣ та Юрієвѣ. Число єпископскихъ катедръ, збѣльшалось зъ розвиткомъ самостѣйности околиць, бо кожда зъ нихъ, а певнѣйше кажучи, князь кождою околиць бажавъ мати свого єпископа. Зъявились такимъ чиномъ Полоцкій, Червонорускій (Перемыскій 1120 р.) и Турѣвскій; вѣдъ Переяславскою єпископію вѣддѣлюються, Смоленська та Ростовска, вѣдъ Черниговскою, Рязаньска. Деякі околиць не вдовольнялися й симъ, бо розщѣплялись на двѣ, н. пр. Суздальска на Ростовску та Володимирску; Галицка на Перемыску и властиву Галицку (потѣмъ ще Холмску).

Вже за тыхъ часѣвъ въ Рускій церквѣ склався звичай збирати соборы для вѣдповѣди на деякі значнѣйшій запытаня. Се вчинявъ звичайно митрополіта Кіевскій. Пытанє н. пр. про

пбсть у середу та пятницю довго ворушило Руску церкву и розмърковувалось на соборъ рускихъ епископбвъ, що скликавъ у Києвъ 1168 року митрополита Константинъ.

Головна дѣяльнбсть руского духовенства складалася съ проповѣдуваня поганамъ Христовои вѣры и треба правду казати, въ сему дѣлѣ воно нѣколи не було нетерпляче, нѣколи нѣкого не силувало. Маючи запомогу разъ-у-разъ вбдъ княжои и загально мирскои власти, въ купѣ зъ симъ духовенство не спонукувало сю власть вживати огню та мечу, якъ се мы бачимо въ исторіи Латинскои церкви. Се одначе не доводить, що руске духовенство въ сему разѣ було не дѣяльне — сему перечить провбльне ширшане христіянства по всѣхъ просторахъ околицяхъ Украинско-рускои Землѣ. Навѣтъ у сусѣдѣ, що ще не були пбдлегли рускому панованю, и тамъ мы вбачаемо вже початокъ Христовои вѣры — н. пр. мѣжъ Литвою та Чудю. Труднѣйше христіянство протискалось мѣжъ ордою и навѣтъ та орда, що була пбдлегла Украинѣ-Руси — Чорнѣ Клобуки, збставалася поганями. Деякѣ мѣжъ князями вбдзначались прихильностю до навертаня у христіянство поганѣ та музулманѣ, бо Києвскѣ, Чернигбвскѣ та Рязаньскѣ князѣ закликали до себе на службу Половцѣвъ, хрестили ихъ и надѣляли ихъ землею. Багато бы ще можна набрати прикладбвъ, якъ князѣ Украинско-рускѣ вбдзначались въ ширеню христіянства мѣжъ поганями, але й того, що вже сказано доволѣ буде, що бѣ тямити се дѣло.

Одначе хочъ погане и выдавали, що вони зовсѣмъ нѣ бы то поробляться христіянами, але поганьство не переставало жити мѣжъ ними у всѣхъ розумѣняхъ та повѣрїяхъ, виявляючись часомъ черезъ забобони, рбжнѣ примхи и т. и. Багато було такихъ, що вдаючи себе за христіянѣ, не переставали приносити жертвы поганьскимъ богамъ; вбдкладали вѣжу й напитки Родови та Рожаницѣ (се бѣ то помершимъ предкамъ). Разъ-у-разъ духовнѣ пастырѣ були змушуванѣ вести боротьбу съ такими останками поганьства. Ся боротьба не минала навѣтъ народныхъ святъ, гульбищъ, бо вони свбѣй початокъ вели зъ давнои поганьскои давнини, мали звязокъ безперечный съ поганьскою вѣрою. „Не подобаеъ христіяномъ игрѣ бѣсовскихъ играти, еже есть плясанье, гудѣнье, пѣсни мѣрскія, и жертвы идольскія; еже молятся огневи пбдъ овинцомъ, и видамъ, и Мо-

коши и Симарглу и Перуну и Роду и Рожаницѣ и всѣмъ иже суть тѣмъ подобни“, пише якійсь невѣдомый на имя тогочасный „христіолубецъ“. Вѣнъ ганилъ нехристіянське жите, а особливо „неистовое пьянство“.

На той часъ бѣльше звертали на себе увагу рѣжнїи обряды христіянської вѣры, нѣ жь самї догмы ѣи и для того разъ-уразъ повставало одно пытанє слѣдомъ за другимъ и потребувало вѣдповѣди на себе. За вѣдповѣдею духовенство оберталось звичайно до высшего духовенства, се бѣ то до епископовъ. Яко взорець спомянемо такъ зване „Впрашанїе Кириково“. Чернецъ и въ купѣ священникъ Кирикъ або Кириакъ съ пытаньями обертався до Нїфонта, Новгородского епископа, до Іоана, а такожъ до декого иншого и одержувавъ вѣдъ нихъ вѣдповѣди. Сїи вѣдповѣди склали потѣмъ цѣлый збѣрникъ правилъ; и запытаня сїи и вѣдповѣди сїи цѣкавіи черезъ те, що свѣдчать про народнїи забобоны, а такожъ зъ нихъ виявляються норovy тогочаснїи. Мѣжь иншимъ се впрашанїе доводитъ, що були тодѣ ще поганє и мѣжь Славянами, бо для Болгарина, Половчана та Чудина, що бѣ ихъ охрестити, треба було 40 днѣвъ оголошеня, а для Славянина тѣлько вѣсьмь. Зъ вѣдтѣль же довѣдуємось, що матери носили своихъ недужихъ дѣтей не до священника, що бѣ вычитавъ молитву, а до знахаря, що бѣ повороживъ надъ дитиною. Особливо багато було зроблено пытанъ, що вѣдносяться до службы Божон та рѣжнихъ требъ, а такожъ до накладаня кары церковной. Цѣкавіи пытаня, зъ якихъ можна вбачати тодѣшнїи поглядъ на жѣноцтво. На прикладъ: чи можна вѣдправляти священникови службу Божу въ одежи, въ якѣй вшито женьскїи платъ? Чимъ погана жѣнка? вѣдповѣдає епископъ и дозволяє вѣдправляти службу. Бувъ такїи звичай за тыхъ часѣвъ, що якъ жѣнка почне вбачати, що чоловікъ не любить єѣ, то вона повинна дати чоловікови тои воды, якою обмила усе свое тѣло. За такїи грѣхъ церква накладала сувору кару, н. пр. — не дозволяла причащатися цѣлый рѣкъ. Жѣнокъ за зраду чоловікови карали бѣльше нѣ жь чоловікѣвъ; мужъ мавъ право прогнати зрадливу жѣнку, а самого тѣлько чоловіка карали епитїмією; звичай мати полюбовницю тѣлько ганили а не карали за се. Бєть дуже смѣшнїи замѣтки, н. пр. чи можна до службы на Великденъ стукати яйцемъ о зубы. Чи можна да-

вати молитву поганой посудинѣ, не только деревяной але й глиняной?

Кириковѣ пытаня вказують такожь, що за тыхъ давныхъ часѣвъ припадавъ дуже до смаку людямъ звычай ходити на прощу; сей звычай обертався навѣтъ въ просте блуканє по свѣтѣ и вѣдрывавъ багато вѣдъ роботы рукъ. Єпископы накла-дають кару на тыхъ, що дають собѣ обѣтницю йти на прощу въ Єрусалимъ. Се доводить такожь, що Свята Земля притягала въ тѣ часы не самыхъ только хрестоносцѣвъ, але й багато рускихъ людей и вони прямували туда цѣлыми ватагами, такъ само, якъ вѣдомый Данило зъ его дружиною.

Православна церковна ерархія квапилася мати впливъ на добрый норovy, та на побожнѣсть, не самими только правилами та вѣдповѣдями на выше згаданї запытаня; для сего вона вживала ще й живого слова по церквахъ. Єпископъ Кирило Турѣвскїй дав намъ взорець справдешнѣго проповѣдника въ другѣй половинѣ XII. вѣку. Вѣнъ писавъ пастырскїй листы до сучасника своего Андрѣя Боголюбского та до вѣдомого Ростовского епископа Теодора, складавъ канѣоны та молитвы. Бѣльше жъ надъ усе вєславився Кирило Турѣвскїй черезъ свои промовы въ церквѣ, що вѣнъ обертавъ до людей пѣсля службы въ Господнїй свята, выяснюючи людямъ, що означали сї свята. Пѣзнѣйшїй церковнїй проповѣдники переймали сї промовы, переписували ихъ для себе яко взѣрцѣ и такимъ чиномъ промовы Кириловѣ дѣйшли й до нашихъ часѣвъ. Въ промовахъ сихъ Кирило любивъ вживати багато притчъ, высказувався алегоричными та символічными порѣвнаниями и для того мабуть вони не були зовсѣмъ зрозумѣлыми народови; зъ сего боку Кириловѣ промовы повиннї стояти по заду Илярїоновой науки, хочъ Кирило за нихъ и прозывався Золотоустомъ рускимъ. Творы Кириловѣ выявляють, що на него мали великїй впливъ библіине та византїйске письменство. Одначе есть можнѣсть гадати, що не все те, що вѣдносили до Кирила, написавъ самъ Кирило, а може де-хто й иншїй. Окрѣмъ митрополїты Кїевского Кирила, родомъ Грека, що бувъ съ 1224—1233 року, бувъ ще Кирило II., єпископъ Ростовскїй (1231—1262), що дуже бувъ прихильный до письменства и такожь вѣдомый черезъ свои промовы. Лѣтописъ оповѣдає, що слухати сего Кирила приходили не самї только князѣ, заможнї люде та

ростовскій городяне, а навѣть и люде зъ нишыхъ сусѣднихъ мѣсть.

Тутъ треба ще згадати про двохъ рускихъ ерархѣвъ та письменникѣвъ за часѣвъ до-Татарскихъ: про Симона, що бувъ на початку черцемъ въ Печерскому Кіевскому монастырѣ, а потѣмъ епископомъ у Володимирѣ (1215—1226), та про Поликарпа, черця Печерского. Симонъ написавъ до Поликарпа листъ, въ якому вмовлявъ его покинути бажане ёго, стати епископомъ, а лѣпше зѣставатись простымъ черцемъ въ Печерскому монастырѣ, бо, якъ каже Симонъ: „Усю свою славу та власть я бѣ занехавъ, якъ бы хочъ кѣлкомъ сторчати бѣля ворѣтъ або смѣтвмъ лежати въ Печерскому монастырѣ?“ Поликарпъ певно служивъ и зѣстався въ монастырѣ. Зъ вѣдси написавъ до свого игумена Акиндина листъ, оповѣдаючи въ нѣмъ про печерскихъ черцѣвъ. Отсей оповѣданя Симона та Поликарпа въ купѣ зъ оповѣданями Нестора про св. Теодозія та про початокъ Лавры склали потѣмъ такъ званый „Печерскій Патерикъ“.

Те, що дѣйшло до насъ съ творѣвъ рускихъ письменникѣвъ за часѣвъ до-Татарскихъ, доводить, що письменники тогочаснї читали не саму тѣлько библію, се бѣ то св. письмо та евангелію, але й иншї грецкї творы загально. Знаемѣсть зъ грецкимъ письменствомъ набувалася за помоогою великого числа славянскихъ перекладѣвъ. А що се число було дуже велике — се доводить те мѣркованє, що не дивлячись на всѣ лихї години, якї довелось перебути Украинѣ-Руси и за тыхъ и за пѣзнѣйшихъ часѣвъ, багато ще дѣйшло и до насъ сихъ перекладѣвъ; се вказує, яка прихильнѣсть була вже за тыхъ давнихъ часѣвъ до читаня книжокъ у письменныхъ людей на Украинѣ-Руси. Але нашї предки добували вѣдомости про стародавнихъ письменникѣвъ та про отцѣвъ церкви не просто зъ ихъ творѣвъ, а зъ вытягѣвъ, перероблювань та розьяснювань, якихъ мало дуже багато Византійске письменство. Се все перекладалося на Славянську мову, а съ того складались такъ званї „Изборники“. Въ отакихъ збѣрникахъ, філософичного, богословского та оповѣдального змѣсту, читачѣ добували собѣ духовну поживу за тыхъ давнихъ часѣвъ. Зъ вѣдси знаемилися зъ оповѣданями про Троянську вѣйну, про Олександра Македоньского, зъ деякими идеями Аристотеля, Платона, съ творами

Василія Великого, Іоана Золотоустого и иншихъ отцѣвъ церкви. Зѣ вѣдѣль пошла знаемѣсть навѣтъ съ творами арабского письменства, на що вказуе оповѣданє про Акира Премудрого та Синагриша, царя съ казокъ тысячи и одной ночи. Дивлячись на змѣсть сихъ збѣрникѣвъ, имѣ додавали рѣжнїй назвы: палея що мѣстили въ собѣ оповѣданя старого завѣту; пчела, мѣстила притчѣ, моральнїй правила; золата цѣпь; прологъ, патерикъ, хронографъ.

Не дивлячись на те, що за тыхъ часѣвъ було не багато письменныхъ людей, книжкова просвѣта ширилася доволѣ поступнѣ. Само по собѣ розумѣється, що само тѣлько духовенство працювало въ дѣлѣ письменства. Єсть велика певнѣсть въ тому, що тї початки, якї поклали въ сему дѣлѣ Володимиръ Великїй та Ярославъ Мудрый основою шкѣлъ, не загнули, а ширилися що разѣ то далѣй. Школы сї при соборныхъ церквахъ доглядали по княжихъ столицяхъ переважно єпископы. По сихъ школахъ вчили не тѣлько читати, писати, числити та спѣвати духовнїй пѣснѣ, але й грецкою мовою — и се не трудно було, якъ згадати, що майже всѣ духовнїй були зѣ Грекѣвъ. Съ такихъ шкѣлъ выходили священники и иншї служителѣ церковнїй; а ихъ треба було багато; зѣ сихъ шкѣлъ выходили такожъ тї писарѣ, що переписували за тыхъ часѣвъ книжки, и тї перекладчики, що перекладали зѣ грецкою мовою. Деякї съ князѣвъ особливо були прихильнїй до книжкового дѣла и купували за дорогу цѣну славянскїй та грецкїй книжки, примушували ще й переписувати та перекладати и зѣбирали такимъ чиномъ багато книжокъ. До сего треба додати, що сї князѣ покладали особливоу дбалѣсть про школы и навѣтъ давали на нихъ значну частину своихъ прибуткѣвъ и. пр. Романъ Ростиславовичъ Смоленскїй, Ярославъ Осмомыслъ Галицкїй и иншї.

Треба гадати, що не тѣлько всѣ Украинско-рускїй князѣ тогочаснїй були письменнїй и ще зѣ малку до нихъ для сего приставлялися особливїй приставники, але й бѣльшѣсть дружинникѣвъ и багато дехто зѣ городянъ такожъ вмѣли читати та писати. Значить, у школы при соборныхъ церквахъ ходили не самї тѣлько попѣвскїй та дякѣвскїй дѣти, але й дѣти дружинникѣвъ та городянъ. Черезъ се можна зрозумѣти ту появу за часѣвъ до-Татарскихъ, що книжкова просвѣта ширилася не

выключно тільки між духовенствомъ. Житє святихъ вѣдує часомъ, якъ руска молодѣжь підъ впливомъ читаня побожныхъ книжокъ покидала батька та матѣрь, та йшла служити Богови по монастиряхъ. По монастиряхъ того часу багато переписували книжокъ и навѣть складали ихъ; по монастиряхъ було багато людей рѣжныхъ станѣвъ, було багато мабуть и неписьменныхъ; але здається, що бѣльшѣсть тыхъ, що вступали въ монастирѣ, була письменна. На останку були й такі люде, що не належали до духовного стану, але писали книжки. Отъ якъ той Данило Заточникъ, що написавъ „Слово“.

По всему видно, що сей Данило належавъ до стану дружинникѣвъ та за якусь провину князь его заславъ; отъ зъ якои речи вѣнъ и написавъ листъ до князя, але до якого, не можна сказати, бо вѣь списки, що дѣйшли до насъ зъ его „Слова“, не вѣь одно кажуть. Однѣ кажуть, що сей князь бувъ Юрѣй Довгорукий, иншѣ, що внукъ его Ярославъ Всеволодовичъ, а ще иншѣ вказують на Ярослава Володимировича, князя, що не мавъ удѣлу въ XII. вѣцѣ. Не вѣьдомо такожъ съ певностею, у яке мѣсце Данило бувъ засланный; однѣ кажуть, що се було Лачь озеро, а иншѣ, що мѣсто Переяславъ. „Кому Любово“, мовить заточникъ, „а миѣ горе лютов, кому Бѣлоозеро, а миѣ черивѣ смолы, кому Лачь озеро, а миѣ на немъ сѣдя плачь горкій“. Въ иншому мѣсци — „кому ти есть Переяславъ, а миѣ Гореславъ“. Те, що заточникъ вымовляе супроти поганныхъ княжихъ порадинокѣвъ та супроти злыхъ жѣнокъ, нѣ бы то натякае на те, що вѣнъ бувъ высланный черезъ якѣсь наговоры. Н. пр. „Князь не самъ впадаеъ въ печаль, но думцы вводятъ. Съ добрымъ думцею князь висока стола додумаеъся, а съ лихимъ думцею думати и малого стола лишень будетъ“. Або: „Лѣпше волѣ ввести въ домъ свой, нежели злая жена поняти. Лучше въ углой лодѣ по водѣ ѣздити, нежели злой женѣ тайны повѣдати“ и т. д.“ Слово ганить тыхъ черцѣвъ, що стали ними не зъ внутрѣшнѣго потягу. Загально вѣь нѣмъ е багато прислѣвья народного и прислѣвья дуже дотепного. Н. пр. „Бѣйся княжого тиуна, якъ огню, а его слугъ бѣльше вѣдъ искоръ“; „Дурного вчити однаково, що въ рванный мѣхъ воду ляти“ и иншѣ. Про себе самого заточникъ высказуеъся: „Хочь я рѣсь не въ Атенахъ и не учився у фѣлзофѣвъ, одначе якъ пчѣла выссае мѣдъ зъ рѣжныхъ квѣтокъ, такъ и я по рѣ-

жнихъ книжкахъ высыпаю солодѣсть письменну“. Очевидячки Слово Заточникове було вельми вѣдоме на Украинѣ-Руси за давнихъ часѣвъ. Спочуте читачѣвъ до Данила, що багато терпѣвъ вѣдѣ злыхъ людей, виявилось особнымъ додаткомъ до Слова, певно вже пѣзнѣйшихъ часѣвъ. Сей додатокъ ось який: „Сїи словеса азъ Даниль писахъ въ заточенїи на Бѣлоозерѣ, и запечатавъ въ воскъ, и пустивъ въ озеро, и вземъ рыба по-жре, и ята бысть рыба рыбаремъ, и принесена бысть къ князю; и нача ея пороти, и узре князь сїе писанїе, и повелѣ Данила свободити отъ горкого заточенїа“.

Въ лѣтописнѣй справѣ такъ само, якъ въ иншихъ справахъ просвѣты, Кїевъ безнастанно бувъ взрцемъ для всеи Украини-Руси до самого останнѣго упадку та знищеня. Початкова Кїевска лѣтопись або Повѣсть временныхъ лѣтъ складена у Выдубицкому монастирѣ игуменомъ Сильвестромъ за часѣвъ Володимира Мономаха, а пѣсля Сильвестра у тому жь монастирѣ працювали надъ нею тѣ, що були пѣсля Сильвестра. Постѣйна прихильнѣсть лѣтописи до всего роду Мономахового, выхвалюванѣ всѣхъ Великихъ князѣвъ сего роду доводить про тѣснїй звязки сего монастиря и самои Кїевскои лѣтописи зъ родомъ Мономаховымъ. Се виявляється особливо очевидноячки въ оповѣданю про збудованѣ княземъ Рурикомъ Ростиславовичемъ муру коло Выдубицкого монастиря 1200 року. Певно, що лѣтописцемъ на той часъ бувъ або самъ игумень тогочасный Мойсей, або лѣтопись складавъ який-небудь чернець за доглядомъ игуменовымъ, а Великїй князѣ поручили зробити се дѣло. Съ прикладу Мономахового и его приемники повиннї були прїймати участь въ лѣтописнѣй справѣ и достарчали лѣтописцямъ потрѣбнїй вѣдомости про все, що дѣялось на свѣтѣ, бо Кїевска лѣтопись оповѣдає про всѣ подѣѣ по всѣй Украинѣ-Руси. Хочъ лѣтопись оповѣдає найбѣльше всякихъ подробиць про Украини-Русь, але звертає увагу и на Пѣвнїчну. Н. пр. тѣлько въ Кїевскѣй лѣтописи можна знайти саме подрѣбне оповѣдане про смерть та похоронѣ Андрѣя Боголюбского.

Суздальскїй лѣтописецъ переняли все вѣдѣ Кїевскихъ и разъ-у-разъ за взорець мали Кїевску лѣтопись. Те жь майже саме можна сказати и про Новгородску лѣтопись, тѣлько остання мала бѣльше самостѣйности, хочъ основою еи стала Кїевска лѣтопись Сильвестра Выдубицкого. Потѣмъ вже тѣлько Новго-

родскій лѣтописецъ оповѣдали про подѣвъ своего рѣдного мѣста та своєї Землѣ, мало звертаючи уваги на инші Рускї Землѣ. Лѣтописи Смоленскїй, Чернигѣвскїй, Полоцкїй и инші не дѣйшли до насъ, и не вѣдомо чи й були вони коли-небудь. Одначе звертаючи увагу на деякї певнї звѣстки въ иншихъ лѣтописяхъ, треба гадати, що по сихъ мѣстахъ записувалось дещо при епископскихъ катедрахъ. Збсталась тѣлько окрема Галицко-Волынська лѣтопись; вона такожъ перенята съ Кїева и такожъ прославляє Мономаховъ рѣдъ, се бѣ то старшу его гїлю, тѣлько мабутъ складена вже пѣсля находу Татарского.

Не може бути жадного сумнїву, що нарѣдъ Украины-Руси вже за тыхъ давныхъ часѣвъ складавъ пѣсенї про всякї пригоды свого житя, чи була то радѣсть, чи було то горе, чи споминъ про своихъ ватажкѣвъ та велетнївъ, бо на те великимъ чутемъ надѣливъ Богъ Украинцѣвъ - Русинѣвъ. До насъ не дѣйшло майже нїчо гѣсенько вѣдъ тыхъ давныхъ давентъ, якъ зачисляти до сего деякї колядки та щедрѣвки, що ще й доси сїввають люде по всѣхъ краинахъ Украины-Руси. Такї творы народнои поезїи зложенї людѣми неписьменными, повиннї були загинути, бо нїкому було записати ихъ; письменники тодѣшнї не повиннї були сего робити, бо пѣсенї тѣ мали на собѣ вѣдѣтнѣ поганьскихъ часѣвъ. Єсть певнѣсть покладати, що за тыхъ давныхъ часѣвъ на Украинѣ-Руси спѣвали пѣсенї, якими прославляли князѣвъ ще за житя ихъ за якї небудь ихъ славнї подѣвъ. Польскїй лѣтописецъ Длугошь оповѣдає, що на той часъ, якъ Мстиславъ Удатный побивъ Угрѣвъ та Ляхѣвъ и вызволивъ Галичъ 1221 р., то заразъ же складена була пѣсня и єв спѣвали, зустрѣчаючи князя въ Галичѣ. Єсть такожъ доводи, що у деякихъ князѣвъ були спѣвцѣ, або поеты дружинники, що складали пѣсенї на честь того князя, у якого вони служили. Само по собѣ розумѣється, що такихъ поетѣвъ, особливо дотепныхъ була не велика сила. Одначе єсть можнѣсть вказати на трѣхъ такихъ спѣвцѣвъ. Перше — се бувъ Боянъ, про якого згадує „Слово о Полку Игоревѣ“; вѣнъ спѣвавъ на славу роду Святославоваго, значить, бувъ Чернигѣвскимъ поетоу, а живъ у другѣй половинѣ XI. вѣку. Въ друге самъ невѣдомый на имя спѣвецъ Слова о Полку Игоревѣ, що спѣвавъ про князѣвъ тои жѣ Чернигѣвско-Сѣверскои вѣти, а живъ у другѣй половинѣ XII. вѣку. Въ третє — Митуса; про него

згадує Галицько-Волинська літопись 1241 року. Літопись називає его „Словутнымъ півцемъ“, що, гордючи, не хотівъ служити Данилови Романовичеві. Першого та третього творівъ не збѣталось; утворъ же другого дійшовъ до насъ яко прегарный взорець українсько-рускою героїчною поезією.

Очевидячки співець Слова о Полку Игоревѣ бувъ дружинникъ, але въ купѣ зъ симъ чоловікъ просвѣчений; ему були знаємі твори рускій, болгарскій, а значить и грецького письменства. Его високій поетичный дотепъ блищить въ кождому виразѣ, въ кождому прирѣвнаню, не дивлячись на те, що творъ его дійшовъ до насъ покальчений та поцований. Вмілѣсть єднати книжкову мову зъ живою народною, енергія, образність его мовы переважають усе, що тільки збѣталось вѣдомимъ съ тыхъ давныхъ часѣвъ. Поета дуже дотепно користувався тими народними повѣрїями, якї жили ще въ народному уображеню. Вѣнь зображує всю природу яко живу истоту, що чує й горе и радощѣ дѣячѣвъ поемы. Рускій княжій рѣдъ вѣнь выставляє яко потомкѣвъ самого Дажбога — се було значить народне повѣрїє, що збѣталось вѣдъ поганьскихъ часѣвъ. Бояна вѣнь прозиває внукомъ бога Велеса, вѣтры — се внуки Стрибоговї, а сонце прозивається Хорсомъ и т. д. Таке прирѣвнанє, така мова, такі прислѣвїя, що вказують на народну рѣчь, доводять, що при княжихъ дворахъ давно вже негнувала така поезія, що вона вже виробила вѣдомї правила. А що не збѣталось бѣльше нѣчого окрѣмъ Слова, то се мабуть для того, що духовенство не було прихильнимъ до такихъ творѣвъ, въ якихъ було багато дечого ще съ поганьскихъ часѣвъ.

Не має нѣ одного съ творѣвъ стародавньої України-Руси, якї бѣ такъ докладно малювали дружинно-княжій побытъ, якъ Слово о Полку Игоревѣ — та се й повинно було такъ бути, бо очевидячки самъ поета належавъ до дружини. Вѣнь власне й прославляє тільки князя та дружину и разъ-у-разъ вони въ купѣ, наче бѣ бѣльше нѣчого й не було у той часъ на Украинѣ-Руси. Нарѣдъ, такъ званї „чорнї люде“, збѣстаються по заду, наче бѣ его й не було. Зъ сего боку руска поезія зовсѣмъ подѣбна до поезіи захѣднои Европы того часу. Одначе Слово о Полку Игоревѣ ясно доводить, що українсько-руська цивілізація передъ находомъ Татаръ стояла доволъ високо, якъ для тыхъ часѣвъ. Розбравши доволъ подрѣбно все те, що

чимъ небудь доторкується до розумѣня про цивілізацію, можна теперъ смѣливо виевняти, що Українсько-руське племя змогло за помоогою власныхъ переказовъ, звичаївъ та смаку скористувати съ тыхъ початковъ та чужосторонныхъ впливовъ, які зъ усѣхъ боківъ були на вкруги его и виробити самостойну цивілізацію. Все обѣцяло Украинъ-Руси широкой розвитокъ, якій бувъ въ станѣ постановити єѣ поручь зъ захѣдною Европою. Одно дуже шкодило єѣ цивілізації — се пѣвденный степъ зъ его хижими ордами. Печенѣги та Половцѣ справдѣ затримали поступъ сен цивілізації. Ледве Украина-Русь встигла подолѣти снхъ лютыхъ вороговъ и почала спроволати сама наступати на степъ, ажъ ось нові чорні хмари почали наступати зъ Азії. Супроти сен орды Татарской не змогъ выстояти политичный устрѣй удѣльно-вѣчевой Украины-Руси. Цивілізація тодѣшня украинсько-руська була знищена, а потѣмъ почалася важка, сумна та довга боротьба за національну самостойность, що ще й доси не скѣнчилась.

XV.

МОНГОЛО-ТАТАРЕ. — ЗОЛОТА ОРДА.

Зъ давныхъ давень на високихъ лощовинахъ середній Азії розплоджувались народы Турецкого та Монгольського племенн, захѣдну частину снхъ лощовинъ заселяли перші, а схѣдну, такъ званый степъ Гобі — останній. Турецкі народы подпадали впливови музулманьской цивілізації передній Азії, на монгольскихъ мавъ великій впливъ Китай. Камяный Муръ, якъ вѣдомо, не оборонявъ Китая нѣ вѣдъ чого. Вѣнъ не тѣлько не зупинявъ орды вѣдъ грабованія китайскихъ околицъ, але часомъ не мавъ силы вдержати вѣдъ захопу всего краю, всего Китаю, де орда ся садовила на престолѣ свои власній династії, а єѣ, по черзѣ, змѣцняли силу имперії и накладали даннну на своихъ степовыхъ сунлемьникобъ. Въ XII. вѣцѣ на прикладѣ Манджуреке племя Ниучѣвъ панувало надъ пѣвнѣчною половиною Китайской имперії и въ куцѣ зъ снмъ тримало въ залежности вѣдъ себе значну частину Монголовъ. Але, якъ буває звичайно, якъ той народъ, що завоєвує инший, бѣльше дикій вѣдъ завоєваного, то вѣнъ подлягає цивілізації останнього, це-

реймас его норovy, суспольный побытъ, затрачуочи свои власнй рысы, свою дику енергію и лютобсть; такъ трапилось и въ сему разѣ.

Горѣшняя смуга степу Гобі, що лежала за Байкаломъ зъ рѣчками Ингодоу, Онономъ, Кернономъ та иишними жерелами Амуру, крайна лѣсова та пастовна була родинною землею того Монгольскаго племени, зъ якого походили Татаре. Однаково зъ иишними Монгольско-татарскими племенами и се племя мало подѣль на частки, що звались юрты, улусы, орды и т. и. Въ кождой орды були свои значнй семьѣ або станы власнй (нойоны, беки), а такожъ своя княжа родина; и зъ неи вже выбиралися ханы. Окромъ хановъ бувъ соймъ або зобрание значныхъ, що збиралося для рѣжныхъ справъ и звалося курилтаемъ. Отсей курилтай выбиравъ самыхъ хановъ, потверджавъ ихъ спадковй права, а значить, и здержувавъ самовласте ихъ. Одначе розумный та енергичный ханъ при такому политичному устрою мавъ спроможнбсть самовластно панувати надъ своимъ племенемъ. Якъ траплявся такй ханъ, то вбнъ, не вдовольняючись власнымъ удѣломъ, часомъ накладавъ податки на сусѣднихъ хановъ, або силкомъ вбдбиравъ у нихъ частину пбдданныхъ, або переманювавъ ихъ у свою орду. Черезъ се часомъ у степу споруджалася могуча монархія, що мала силу узбронти багато десяткбвъ тысячъ вбйска и зробитись небезпечною для сусѣднихъ недалекихъ державъ. Але звичайно така сила не довго истнувала. Якъ тблько вмивавъ такй ханъ, его царство дѣлилось мѣжь его братами та сынами, а потбмъ усобицѣ руйнували его. Одначе безнастаннй ловы, безнастанне майже воѣване и мѣжь собою и зъ сусѣдами, здобычи ради, вироблювали мбцныхъ людей та вовничй духъ Монгольскихъ племенъ. У купѣ зъ симъ зъявлялись мѣжь ними лукавй та розумнй ватажки, що зъ великимъ дотепомъ користувались зъ усѣхъ обставинъ що бѣ дбйти до свои меты.

Отакй бувъ Чингизъ - ханъ и про него, якъ се буває звичайно зъ усѣма спорудниками великихъ монархій або съ починателями значныхъ династій, складено багато неимовѣрныхъ переказбвъ, якими пбзнѣйшй музулманскй лѣтописецѣ (татарскй та перскй) вкрасили похбдъ его та подѣѣ. Въ числѣ н. пр. его предкбвъ згадують якогось Огузъ-хана, що нѣ бы то, якъ ще бувъ при груди, вбдзначався яко щирй музулманинъ,

а потѣмъ пѣдѣннѣ пѣдѣ себе багато народѣвѣ. Дальше оповѣдають про ханиху на имя Алангоа, що, вже якъ була вдовою, завагонѣла вѣдѣ сонѣшного свѣтла та привела трѣхъ сынѣвѣ; самый молодой мѣжъ ними бувъ предкомѣ Чингизъ-хановымѣ. Батько Чингизѣвѣ Есукай-Багадурѣ вѣдзначався заповзятливостю та вѣдвагою, вѣнѣ прилучивѣ до себе багато сусѣднихъ родинѣ, одержувавѣ плату вѣдѣ майже 40 тысячъ семей. Чингизъ-ханѣ зъявився на свѣтѣ коло 1160 року пѣсля Христова Рѣдва и ему дано имя Темуджинѣ. Тѣ жъ самѣ байки додають, що якъ вѣнѣ родився, то державѣ у руцѣ шматокѣ запеклои крови и заразѣ же хтосѣ напророкувавѣ, що вѣнѣ здобуде собѣ велику славу и завоюе увесь свѣтѣ.

Вѣдѣ батька Темуджинѣ зѣстався тринацѣть-лѣтнимѣ хлопцемѣ. Користуючи зѣ смерти Есукай-Багадурувои, бѣльшѣсть пѣдлеглихъ ему родинѣ не захотѣла платити данины его сынови и вѣдѣйшла вѣдѣ его юрта. Але сего було не доволѣ; сѣ повстанцѣ почали робити напады на его кѣчѣвѣя, захоплювали скотѣ, бранцѣвѣв и загально воювали. Отакѣ почалася лиха доля Темуджинова, вѣ протягу якои вѣнѣ не разѣ бувѣ битый, не разѣ ображений, не разѣ бувѣ у неволѣ у ворогѣвѣ, не разѣ зраджували его; зѣ усѣхъ сихъ пригодѣ его вызволяла его доля майже чудомѣ. Черезѣ се вѣ протягу сего часу загартувався его характерѣ та мужибѣсть, розвинувся его быстрый розумѣ та вовничѣй генѣй у купѣ зѣ лютостю, що не мала собѣ перепонѣ. Багато про пригоды Темуджиновѣ оповѣдають вѣ рѣжныхъ жерелахѣ, але про се довго було бѣ говорити, а воно не до речи було бѣ. Треба тѣлько сказати, що на останку Темуджинѣ подолѣвѣв усѣ пригоды и доля обернулася до него передомѣ. Одначе се вже склалось на той часѣ, якѣ Темуджинови минуло 40 лѣтѣ. Вѣ сей часѣ вороже ему племя Тайджигутѣвѣ, у якого вѣнѣ бувѣ якосѣ у неволѣ и ледве ѣ зѣставѣ вызволенный тѣлько черезѣ прихильнѣсть до себе якогосѣ чоловѣка сѣ тогожѣ племени, злучилося зѣ иншими племенами и пѣшло на Темуджина вѣйною. Темуджинѣ скликавѣв пѣдлеглиѣ собѣ родинѣ вѣ числѣ 13, розстановивѣ ихѣ кружкомѣ и мужно зустрѣнувѣв ворогѣвѣ. Почалася люта бѣйка и Темуджинѣ подолѣвѣв ворогѣвѣ. Сѣмдесять Тайджигутѣскихъ бекѣвѣ Темуджинѣ звелѣвѣв повкидати вѣ сѣмдесять киплячихъ казанѣвѣ. Бѣльша частина родинѣ ворожихѣ покоридаѣ Тему-

джинови. Заразъ же вѣнъ почавъ воювати дуже вдачливо зъ иншими Монгольско-татарскими ханами и число по́длеглихъ почало швидко збѣльшатись. Вѣрнымъ спѣльникомъ у сихъ бѣйкахъ Темуджинови бувъ старшій Ванъ-ханъ або начальникъ племени Керайтовъ на имя Тулуй, вдячний батькови Темуджина за рѣшнїй пригоди. Помагаючи оденъ другому, Темуджинъ та Тулуй не оденъ разъ подолѣвали спѣлки ворожихъ ханѣвъ. На останку одначе Тулуй, по́дмвленый сыномъ власнымъ, вѣдступивсь вѣдъ Темуджина и почавъ вѣйну зъ нимъ. Вѣ свѣй вѣйнѣ и Тулуй и его сынъ були вбитї, а ихъ племя стало по́длеглимъ Темуджинови. Теперъ вже не зѣсталось нѣкого, що бѣ змѣгъ ставати на впаки Темуджинови и 1203 року вѣнъ скликавъ великїй курилтай по надъ рѣчкою Керлономъ, улестивъ закликаныхъ бенкетомъ и змусивъ такимъ чиномъ vybrати себе великимъ ханомъ усѣхъ монгольскихъ ордѣ. Поручъ съ прапоромъ своего роду, що складався зъ 4 кѣньскихъ хвостѣвъ, вѣнъ розпустивъ другїй прапоръ зъ 9 хвостѣвъ яка, се бѣ то дикого буйвола, маючи на увазѣ 9 монгольскихъ колѣнь. На сему жѣ мѣстѣ якїсь-то знахаръ (цѣвно шаманъ), якъ звѣщає насъ переказъ, оголосивъ народови, нѣ бы то Богъ по́славъ его проречи, що Темуджинъ повиненъ загарбати увесь свѣтъ и що его треба зъ сего часу зывати Чингизъ-ханомъ (якъ объясняютъ де-якї, се значить „великїй ханъ“).

Теперъ справдѣ почалися поспѣль одно зъ другимъ великїй завоєваня Чингизъ-хановї. Вѣнъ спровѣла по́дбивъ по́дъ себе захѣднїй або турко-татарскїй орды и черезъ се мусивъ зѣткнутись съ Гуръ-ханомъ; такъ звався на той часъ володаръ Кара-Китая або схѣдного Туркестану. Чингизъ-ханъ по́дгорнувъ по́дъ себе Туркестанъ. По́сле сего вѣнъ подолѣвъ Уйгурѣвъ, саме просвѣчене мѣжь Турецкими племенами, що жило по Алтайскихъ горахъ. Дальше зруйновано царство Тангутске, въ по́вденнїй Монголіи бѣля Китаю. Злучивши такимъ робомъ бѣльшѣсть монгольско-татарскихъ и турко-татарскихъ ордѣ середнїей Азїи, Чингизъ-ханъ по́шовъ на Китай, се бѣ то на по́внѣчну его половину, де царювала династія Кинъ, а царъ звався Алтунъ-ханомъ. Урядъ китайскїй, що до сего часу не звертавъ уваги на змѣцненє Чингизъ-ханове, почавъ теперъ домагатись вѣдъ него податкѣвъ. Повстала уперта вѣйна. Чингизъ перейшовъ черезъ Китайскїй Муръ и почавъ пустошити имперїю

въ серединѣ. Ніучи не мали силы битись у полѣ и для того оборонялися въ узбровныхъ мѣстахъ. На початку сї мѣста для Монголівъ, выключно комонниківъ, були неприступні; але зъ годомъ вони порозумѣли, якъ захоплювати и сї мѣста черезъ довгу облогу, або розбиваючи муры особливимъ пристроємъ та підкопуючись підъ нихъ, якъ се робилося и въ Китаю. Захопивши одно мѣсто та спустошивши его, Монголы звичайно становили попередъ себе бранцівъ и змушували ихъ вчиняти рѣжній работы для забраня другого мѣста. Одначе важка була боротьба Чингизъ-ханова зъ мѣчною имперією и вѣнь бувъ змушений не разъ ходити зъ вѣйскомъ на Китай першь, нѣ жъ захопивъ Пекинъ, его столицю. Монголамъ въ боротьбѣ съ Китаемъ багато допомогли деякі внутрѣшній китайскій заверухи, душегубство императорівъ, зрада деякихъ китайскихъ довідцівъ, ненависть Китайского народу до своихъ завоювателівъ манджурскихъ и таке инше. Монгольскій ханъ користувавъ зъ усего того. Окромъ сего вѣнь притягъ до спѣлки супроти имперіи Хинъ династію другою половиною Китайскою имперію.

Въ часъ сен боротьбы Темуджинъ змушений бувъ звертати увагу ще въ иншій бѣкъ, на захѣдъ. Тамъ починалася вѣйна зъ другимъ азійтскимъ володаремъ, зъ Магометомъ, султаномъ Ховарезма, се бѣ то пѣвденно-захѣдного Туркестану. Сей Магометъ розиростеръ свое царство зъ одного боку до Каспія, а зъ другого до рѣки Инду, захопивши підъ себе бѣльшу частину Персіи. Съ початку Магометъ съ Чингизомъ склади мѣжъ собою сумирну умову, але швидко першій зломавъ сю умову, вѣдмовляючись вдоволюти хана за розграбований монгольскій караванъ и за те, що вбито послѣвъ Чингизовыхъ. Повстала довга та люта вѣйна, въ протязѣ якою багато тысячъ люду було побито, багато спустошено мѣсть, особливо въ околицѣ Аму-Даріи, осередку Магометового царства. Тутъ Чингизъ скористувавъ зъ обопѣльного ворогованя мѣжъ султаномъ та халіфомъ Багдадскимъ Аль-Насіромъ. На той часъ халіфатъ зовсѣмъ загивавъ и Магометъ забажавъ підгорнути его підъ свою власть. Халіфъ самъ почавъ спонукувати Чингиза. Магометове царство складалося зъ сунітівъ та зъ шіитівъ и султанъ потуравъ останнимъ. Тодѣ халіфъ підбивъ супроти него сунітівъ и черезъ се повставъ неладъ у Ховарезмскѣю имперію що була тѣлько стулею зъ рѣжностайныхъ народівъ. Вже при

самоу початку війны Магометъ почувъ себе слабшимъ вѣдъ свого суперечника и для того почавъ хиститися по узброєныхъ мѣстахъ, такъ само, якъ се було въ Китаю. Чингизъ зъ сынами, якъ вихоръ пронеслися по ворожбій землѣ, оцустошуючи та нищачи все округи себе. Мѣста поспѣль одно за другимъ дѣставалися до Монгольскихъ рукъ. Одна частина народу, що здолѣла носити зброю, прилучилася до Чингизового вѣйска, а друга або побивалася въ пень, або еѣ брали въ неволю. Найзначнѣйшій мѣста: Бухара, Ходжентъ, Самаркандъ, Балкъ, Мервъ, Гератъ и т. и. не встояли супроти Чингизового вѣйска. Все вирѣзували въ пень и такій острахъ огорнувъ усѣхъ, що Чингизъ уже не вѣдавъ невдачѣ. Багато мѣсть захоплено безъ всякои боротьбы та вѣдсѣчи.

Магометъ вбачаючи на вкруги себе зраду, стративши вѣру въ те, що матиме силу вѣдбитися вѣдъ Монголѣвъ, вѣдходивъ дальше та дальше зъ невеликою частиною вѣйска, що збѣталось у него. Чингизъ вирядивъ за нимъ у слѣдъ двоохъ своихъ лѣпшихъ ватажкѣвъ Джебе - Нойона та Субудай - Багадура, додавши имъ кѣлька десяткѣвъ тысячъ комонникѣвъ. Сѣ ватажки загнали Магомета до берегѣвъ Каспійского моря въ околицю звану Мазандеранъ, не даючи ему на довго нѣде зупинитися и змушуючи кидатися то въ оденъ, то въ другій бѣкъ. Не довго Магометъ всидѣвъ у Мазандеранѣ и мусивъ тѣкати недужій та струджений на острѣвъ середъ Каспїя та тамъ и вмеръ 1221 року, зѣставивши все сынови своему Джеляль - Единови. Ще якийсь часъ сей останній мавъ силу борикатися съ Чингизомъ и навѣтъ инодѣ одолѣвавъ Монгольске вѣиско, але вже не було змоги выратувати Ховарезмску имперїю, що була змушена зовсѣмъ впасти до рукъ Монгольскихъ.

Зъ отсею вѣйною Монголѣвъ зъ Магометомъ скупляється першій нападъ Татаръ на Украинну-Русь. Джебе-Нойонъ та Субудай-Багадуръ, ганяючись за Магометомъ, зайшли далеко на захѣдъ до Прикаспійскихъ околицъ и вступили у Азербейджанъ. Якъ умеръ Магометъ, то Чингизъ, приславши запомогу вѣйскомъ Нойонову та Багадурови, дозволивъ имъ поступити дальше на пѣвнѣчъ воувати околицѣ за Каспійскимъ моремъ та Уралемъ, особливо Турецкій нарѣдъ Кипчакѣвъ або Куманѣвъ (Половцѣвъ). Сѣ ватажки переправилися черезъ Араксъ та Куръ, вступили у Грузїю, побили грузиньске вѣиско и при-

ступили до Дербенту. Шемахинській володарь повиненъ бувъ дати имъ десять проводирѣвъ, що бѣ вони перевели ихъ черезъ Кавказкі горы. Першимъ дѣломъ Татаре вѣдтали одному проводирови голову, кажучи, що й усѣмъ отаке буде, якъ вони не поведуть найлѣпшими шляхами вѣйско. Одначе се не злякало проводирѣвъ; — вони нишкомъ повтѣкали на той часъ, якъ увели вѣйско въ невѣдомі гѣрскі переходы. Тымчасомъ деякі Кавказкі народы, довѣдавшись про варварѣвъ, скупились съ Половцями позасѣдали по горахъ и обстушили варварѣвъ. Се були Аляне та Черкесы (Ясы та Касоги лѣтописні). Татарамъ прійшлоє круто. Але Джебе та Субудай не злякались. Вони пѣслали до Половцѣвъ сказати, що вони не бажають ворогувати зъ ними, яко зъ суцлемѣнниками. До сего додали богаті подарунки и обѣцянку подѣлитись здобычею. Половцѣ няли вѣру и вѣдступились вѣдъ своихъ спѣльничѣвъ. Татаре подѣляли останнихъ и такимъ чиномъ перейшли черезъ Кавказкі горы на пѣвнѣчний ихъ бѣкъ. Досягну степену, вони почали пустошити та грабувати половецкі вежѣ, якъ сѣ зовсѣмъ не чекали сего, покладаючись на обѣцянку Татарѣ. Отакъ Татаре вѣддячили Половцямъ — зрадникамъ.

Татаре по всѣхъ усюдахъ побивали Половцѣвъ и напустили такого страху на нихъ, що вони повинні були тѣкати до такъ званого „Половецкого валу“, що вѣддѣлявъ Украинну-Русь вѣдъ степену, вѣдбиваючись вѣдъ нихъ. Були побивані значнѣйші Половецкі ханы Данило Кобяковичъ та Юрій Кончаковичъ, що були свояками Рускихъ князѣвъ. Збѣставсь найстарші Котянъ и вѣнъ змушений бувъ тѣкати до Галича, до свого зятя Метислава Удатного, запобѣгати у него запомоги. Метиславъ, яко справдешній воякъ, швидко на се згодився, бажаючи поборикатись зъ новымъ ворогомъ.

Зайшла зима. Татаре розстановилися на зиму по пѣвденныхъ Половецкихъ вежахъ. А тымъ часомъ у зимѣ прійшли на Таврійскій полуострѣвъ, захопили тамъ велику здобычъ и спустошили мѣжъ иншими мѣстами Сугдію (Судакъ).

Тымъ часомъ, здаючись на запрошуванє Метислава Метиславовича, Украинсько-рускі князѣ зѣхалися на раду до Кієва — треба було помѣркувати, якъ оборонити Руску Землю. На сему соймѣ старшими князями були три Метиславы: окрѣмъ Удатного, бувъ Метиславъ Романовичъ, Великі князъ Кієвскій,

та Мстиславъ Святославовичъ, князь Чернигѣвскій. Заразъ же за ними стоявъ Володимиръ Рюриковичъ Смоленскій. Певно, що бувъ тутъ и четвертый Мстиславъ, що прозывався П'ямый, старшій мѣжь Волинскими князями, бо потѣмъ вѣнъ принявъ участь въ ополченю. Тутъ бувъ и Котянь съ товариствомъ.

Ханы Половецкїи вельми просили князѣвъ злучитися зъ ними для вѣдбою Татаръ и казали таке: „Якъ вы не допоможете намъ, то насъ побють сегодня, а васъ завтра“. До просьбы вони додавали щедрїи подарунки: кѣньми, верблюдами, скотомъ и гарными бранками. Ханъ Бастый навѣтъ выхрестивсь. Само по собѣ розумѣється, що половецку руку державъ Мстиславъ Удатный. „Лѣпше ворогѣвъ зустрінути на чуждѣй, нѣ жъ на власнѣй землѣ“, казавъ вѣнъ: „Якъ не допоможемо мы Половцямъ, такъ вони перейдуть на Татарскїи бѣкъ, и вони матимуть проти насъ ще бѣльшу силу вѣйска“. На останку Удатный переваживъ увесь соймъ—було покладено йти всѣмъ у походъ. Князѣ вѣдѣхали кождый до дому, збирати вѣиско и сходитися потѣмъ въ умовлений мѣсяця. До Юрія Всеволодовича такожь пѣслали просити запомоги; вѣнъ згодився и вырядивъ суздальске вѣиско на пѣвдень за приводомъ своего небожа Василька Константиновича Ростовского. Посылали й до Рязаньскихъ князѣвъ, але сї не дали запомоги. На веснѣ, якъ звичайно у цвѣтню, рушили въ походъ. Мѣсе, де звичайно злучалися дружины рѣжныхъ князѣвъ, було коло мѣста Заруба та такъ званого Варяжского острова. У сему мѣстѣ була переправа черезъ Днѣпро на шляху съ Кїева до Переяслава. Кѣнница приходила сюда суходоломъ, а пѣша дружина приплывала водою. Лѣтопись оповѣдає, що зѣбралося стѣлько човенъ, що можна було по човнахъ переходити зъ одного берега Днѣпра на другїй. Зѣбралися князѣ Кїевскїи, Смоленскїи, Чернигѣвскїи, Сѣверскїи, Волинскїи та Галицкїи зъ вѣискомъ кождый. Прибули сюда й послы вѣдъ Татаръ, маючи надѣю лукавствомъ та хитрощами розлучити спѣльникѣвъ.

Послы казали: „Прочули мы, що вы йдете на насъ; мы жъ не займали вашої землѣ, не торкалися до вашихъ мѣстъ та сѣлъ; мы прїйшли тѣлько на самыхъ Половцѣвъ, нашихъ конокѣвъ та невѣльникѣвъ. Помиримось, мы не бажаємо воювати зъ вами. Мы чули, що Половцѣ багато вчиняли вамъ злого.

Мы зъ вѣдси выгонюемъ ихъ, а якъ вони тѣкатимуть до васъ, то выгонюйте ихъ вѣдъ себе, та забирайте ихъ добро“.

Певно, що князямъ були вѣдомѣ тѣ лукаві та влєсливі обѣцянки, якѣ Татарє вжили съ Половцями на Кавказѣ. Князь не хотѣли слухати послѣвѣ и звелѣли за намовою половецкою повбивати ихъ. Рушивши вѣдъ Заруба правымъ берегомъ, князь зъ вѣйскомъ прямували до порогѣвѣ и дальше. Тымъ часомъ Галицкє пѣше вѣйско на 1000 човнахъ за приводомъ Юрїя Домажировича та Держакрая Володиславовича, проплыло Днѣстромъ у Чорне море, а зъ моря увѣйшло въ Днѣпро, проплыло коло Олєша и зупинилося бѣля порогѣвѣ при уѣстю Хортиць „на броду у протолчи“, якъ каже лѣтопись; тутъ вони здыбали вѣйско, що йшло зъ верху. Прїйшли сюда и Половць. Здасться, що всего вѣйска було близько сто тысячъ. Се було найлѣпше руске вѣйско. Зновъ зъявилися татарскї послы и казали: „Послухали вы Половцьѣвѣ, замордували нашихъ послѣвѣ та й рушастє супроти насъ, а мы не займали васъ; нехай же Богъ розсуджує насъ“. Теперъ пустили послѣвѣ вѣльно.

Данило Романовичъ Волыньскїй и иншї молодї князь, прочувши, що Татарє не далеко, въ купѣ зъ Юрїємъ Домажировичемъ, переправившись черезъ рѣку, кинулись у степъ, бажючи подивитись на ворогѣвѣ, якихъ ще до сєго часу не бачили. Молодѣжь вернувши оповѣдала, що Татарє такъ собѣ простї люде, „пуше“ Половцьѣвѣ. Але Юрїй свѣдомый въ вѣвничѣй справѣ суперечивъ имъ, кажучи, що Татарє не абыякї вояки и нехибнї стрѣльць. Вѣнъ умовлявъ князьѣвѣ не ганити часу та швидше выступати у поле. Поробили съ човенъ мосты и почали переѣздити на той бѣкъ Днѣпра. Мстиславъ Удатный переѣхавъ майже першїй. Вѣнъ заразъ же кинувся на Татаръ, що були съ переду, пѣгнавъ ихъ по передѣ себе и захопивъ чимало скоту. Ватажокъ Татарскїй Гемябекъ сховався у могилѣ, що були розкиданї по степу, але его швидко знайшли та вѣддали Половцямъ, а сї его вбили. Радѣючи, що съ першого разу побили Татаръ, князь смѣливо пѣшли дальше у степъ звичайнымъ Залознымъ шляхомъ, що йшовъ до Азѣвского моря. Татарє вѣдходили дальше, кидаючи де-не-де сторужу, що часомъ сѣвѣлювалася зъ рускимъ вѣйскомъ. Такимъ

чиномъ дійшли до берегѣвъ Азѣвскаго моря. Тутъ зупинилися Татаре по за рѣчкою Калкою.

Перша вдача та вѣдступъ Татаръ збѣльшили певнѣсть въ собѣ та въ своѣй силѣ Рускихъ князѣвъ и зробили ихъ не дуже бачними. Князѣ почали пышатися та нехтувати ворогѣвъ, що нѣ бы то не мали такои силы, якъ вони. Одначе єднѣсть та згода мѣжь князямъ не довго истнувала, бо вже й въ походѣ повстали деякѣ суперечки. Въ вѣйску не було одного верховодця, а кѣлька старшихъ князѣвъ и кождый особно дававъ розпорядокъ у власныхъ полкахъ, не радячись зъ иншими. Мабуть усе се добре закримѣтили Джебе та Субудай, що зъ давна навикли воювати та вправлятися зъ рѣзными народами. Мабуть зимуючи у Половецкѣй Землѣ вони добре довѣдалися про все, що дѣється мѣжь Русю та мѣжь князями. Певно такожь, що подарунками, обѣцянками та влєсливостю Татаре придбали собѣ утѣкачѣвъ та зрадникѣвъ рускихъ, якъ вони робили се и по иншихъ краинахъ. Бодай лѣтописъ наша згадує про вѣльне товариство рускихъ Бродникѣвъ, що за приводомъ свого вѣводы Плескинѣ були надъ Калкою на Татарскому боцѣ. Особливо мѣжь Половцями було багато зрадникѣвъ.

Метиславъ Удатный бувъ головнымъ виновникомъ усєп бѣды; а вѣнъ цѣлѣееньке жите воювавъ и здобувъ собѣ славу по всѣй Украинѣ Руси. Певно, що князѣ часово выбрали бѣ его за старшого и слухали бѣ его розпорядку, якъ бы вѣнъ хочъ трошки мавъ полѣтичного розуму та силы характеру. Але вѣнъ не тѣлько не дбавъ про яку-небудь острогу, а на впаки боявся, що єму не першому доведеться помѣратися та побити Татаръ. До того ще саме тодѣ, якъ треба було напружити за одно всѣ силы, вѣнъ зъявився суперечникомъ Великого князя Кѣвскаго, Метислава Романовича, свого брата у другихъ. Нѣчого не кажучи останѣму вѣнъ зъ вѣйскомъ галицко-волинскимъ та съ Половцями, переправився черезъ Калку и почавъ тѣснити Татаръ, маючи по передѣ себе Яруна съ Половцями та свого зятя Данила Романовича зъ Волинцями. А Татаре захищаючись плетневими хистами нехѣбно пускали стрѣлы въ тыхъ, що тѣснили ихъ. Се не вдержувало Русинѣвъ, особливо Данило Романовичъ давъ тутъ себе знати, рубаючи на право та на лѣво, не чуючи навѣтъ раны въ грудяхъ. Поручъ зъ нимъ

бився молодой Курскій князь Олегъ. Волинскій воевода, що бився съ передоу (Василько Гавриловичъ), упавъ съ коня. Метиславоу Нѣмому, дядькови Данила Романовича, здалось, що се впавъ небѣжь и вѣнъ зъ старостою кинувся допомогти и дуже почавъ бити ворогѣвъ. Ось-ось здавалось, що зовсѣмъ побють Татаръ. Але Татаре разомъ кинулись на Половцѣвъ, а сѣ почали втѣкати и сполошили Русинѣвъ; тодѣ Татаре наскочили на Галичанъ та Волянцѣвъ и побили ихъ. А якъ сѣ почали втѣкати, то напали на иншій рускій полки, що не встигли ще налагодитись до бою и били всѣхъ. Усе кинулось утѣкати до Днѣпра.

Таке лихо скоилось 31. мая 1224 року.

Тодѣ одна частина вѣйска татарского пѣгналась за тими, що тѣкали, а друга напала на Великого князя Метислава Романовича. Сей останній зъявляється другимъ виновникомъ у сѣй лихѣй годинѣ. Єсть звѣстка, що вѣнъ, маючи надѣю на власне тѣлько вѣиско, не думавъ нѣ про яку острогу и хвалився, що самъ побѣ Татаръ, замѣсть того, що бѣ яко старшій князь збѣднати всѣхъ и разомъ стати супроти ворога. Великій князь ставъ таборомъ на високому березѣ Калки та загородивши свѣй таборъ на вкруги возами та кѣлемъ, три днѣ бився съ Татарами. Тодѣ Татаре покладали Великому князеви, що бѣ вѣнъ выкупився и йшовъ зъ Богомъ до дому и навѣтъ Плоскня, ватажокъ бродникѣвъ заприсягъ, що Татаре додержать слова. Ледве Кіяне вышли съ табору, заразъ же Татаре кинулись на нихъ и мало що не до останнѣго побили. Метислава Романовича та двоухъ молодшихъ князѣвъ, що були при нѣмъ, задаврили та кинули пѣдъ помѣсть, на якому Татарскій ватажки стали обѣдати. Лѣтописъ начисляе десять тысячъ самыхъ Кіянь, що побито по надѣ Калкою. Отъ що на першій разъ вчинили Татаре.

А по черзѣ й тѣ, що погнались за иншими, побили багато народу и мѣжь нимъ шѣсть чи сѣмъ князѣвъ. Бувъ вбитый тутъ Метиславъ Чернигѣвскій и тѣлько те, що зѣсталось зъ его полку, утѣкло зъ Михайломъ Всеволодовичемъ. Володимиръ Руриковичъ, зѣбравши округи себе кѣлька тысячъ чоловѣка людей, утѣкъ за Днѣпро. Метиславъ Удатный въ купѣ зъ Метиславомъ Нѣмымъ та Даниломъ Романовичемъ такожь встигъ добѣгти до Днѣпра и тутъ звелѣвъ рубати та палити човны,

що бь не дати Татарамъ засобу перейти черезъ рѣку. Городяне деякихъ межовыхъ мѣсть, бажаючи зробити ласкавими Татарь, выходили до нихъ на зустрѣчь съ хрестами, але ихъ усѣхъ побивано.

Пѣсля сего Татаре повернули назадъ у Половецкій степь. Зъ вѣдси вони пройшли до Волги, потѣмъ черезъ Землю Камскихъ Болгарь, опустошуючи все на дорозѣ, та черезъ Уральскій степы, по за Каспійскимъ моремъ вернулись до Азіи, до свого володаря. Теперъ Татаре вѣдали, що дѣється на схѣднѣй Европѣ и якій шляхи вели туда, бо по нихъ вони самі пройшли. Опѣсля вони вспѣли дуже зъ сего користувати.

А що жь тымъ часомъ робили Рускій князь? Чи думали вони якимъ побытомъ на будущину обороняти Украинну-Русь вѣдъ нападѣвъ? Анѣ крышечки. Такъ само, якъ було и передъ Калкою, такъ зѣсталось и пѣсля неї. Заразъ же почалися сварки та усобицѣ за волости. Татаре зникли въ степахъ, а Украинцѣ-Русины думали, що вже вони й не вернуться и що се такъ трапилось Татарамъ зайти и вже бѣльше сего не буде. Зновъ на Украинѣ-Руси почалося ворогованє князѣвъ та усобицѣ навѣтъ за помощью чужосторонцѣвъ, се бь то Угрѣвъ, Ляхѣвъ та Половцѣвъ. Пѣсля смерти Мстислава Романовича Великимъ Кіевскимъ княземъ ставъ его братъ у другихъ, Володимиръ Руриковичъ, и тѣлько й думавъ про те, що бь якъ небудь не прогнали его съ Кієва. У Черниговѣ княжувавъ небѣжь Мстислава Святославовича, Михайло Всеволодовичъ, але перше, нѣ жь стати княземъ, мусивъ воювати зъ Олегомъ Курскимъ. Ихъ помиривъ Суздальскій князь Юрій 1226 р., що зъ небожами, князями Ростовскими, допомагавъ Михайлови. Въ сему дѣлѣ допомѣгъ такожъ митрополита Кирило, якого приславъ съ Кієва Володимиръ Руриковичъ.

Але найбѣльша воєвничя дѣяльнѣсть чинилася на пѣвденному заходѣ коло Галича, де неспокойнѣй бояре разъ-у-разъ бунтувалися и черезъ се повставали безнастаннѣй усобицѣ мѣжь сусѣдними князями и Рускими и чужосторонними.

Пѣсля справы надъ Калкою, Мстиславъ Удатный вернувся до Галича и яко недотепный въ політицѣ робивъ одну помылку поспѣлъ за другою. Князь Олександръ Всеволодовичъ Белзкій, що ворогувавъ зъ братами у другихъ, Даниломъ та Василькомъ Романовичами, силкуючись вѣдобрати або ту, або

нишу околицю, довго не дававъ спокою на південно-західній Русі. Сей Олександръ спонукавъ Мстислава Удатного посваритись зъ зятемъ, Даниломъ Романовичемъ, наговорюючи, що сей останній мавъ замѣръ навѣсти вбити свого тестя. Такъ повстала люта вѣйна. Данило та Василько за допомогою Ляхівъ спустошили и Белзку Землю и частину Галичини, а Мстиславъ припросивъ до себе Володимира Рюриковича Кіевського та Котяна съ Половцями. На щастє швидко виявилися наговори Олександрові, бо якъ тільки Мстиславъ спытавъ у Олександра, чимъ вѣнъ доведе свои наговори, сей останній не прийхавъ самъ, а пѣславъ свого воеводу Яна, а сей не зумѣвъ вывинутись и такимъ побытомъ виявивъ брехнѣ свого князя. Мстиславъ помирился зъ Даниломъ и склавъ передъ нимъ дорогі подарунки, а мѣжь тымъ й свого борзого коня. Черезъ свою добрѣсть вѣнъ не вѣднявъ у Олександра удѣлу и нѣчимъ не покаравъ его навѣсти.

Ледве утихомирилася ся сварка, заразъ же пѣшли инші наговори, що справили ще бѣльшій розрухи. Галицкій бояринъ Жирославъ запевнивъ своихъ товаришѣвъ, нѣ бы то Мстиславъ хоче вѣдати Котянови боярѣ, що бѣ той повбивавъ ихъ. Боярѣ повтѣкали въ Карпаты и зъ вѣдси почали переговорюватись съ княземъ, здаючись на Жирослава. Тодѣ князь пѣславъ до боярѣ свого сповѣдника Тимотея, а сей запрясягъ боярамъ, що князь и въ головѣ не покладавъ нѣчогѣсенько. Боярѣ вернулись а Жирослава князь прогнавъ зъ Галича. Вѣнъ вступивъ у службу до другого Украиньско-русского князя.

Здавалось бы, кому лѣпше бути пѣсля Мстислава княземъ у Галичѣ, якъ не Данилови Романовичеви, що й батько его и вѣнъ самъ були князями, тамъ и нарѣдъ полюбивъ Данила; самъ Мстиславъ схлявся на се. Але не такъ склалось, якъ треба було. Мѣжь боярами Галицкими було багато такихъ, що ихъ можна назвати прихильниками Угрѣвъ. Вони силилися не пустити Данила стати Галицкимъ княземъ и загально не хотѣли, що бѣ у Галичѣ умоцнювалась руска династія. Боярство Галицке навикло не коритися нѣкому, навикло захоплювати у свои руки высокої земскі уряды, загарбувати землю и рѣжній прибутній справы, що повинні були йти у княжій скарбѣ. Боярство галицке дезбѣльша схлялося до спѣлки зъ Уграми и бажало лати за князя собѣ Угорского королевича, бо вѣнъ

волею неволею бувъ бы змушений потурати имъ, що бь удержатись у Галичѣ. Мстиславъ, не вбачаючи лукавства боярекого, поставивъ ббля себе близько боярь Судислава та Глѣба Зеремѣевича. Вони давай вмовляти Мстислава, що ему не можна вдержатись у Галичѣ, що бояре не хочуть его, а що бь перемогти боярь, то треба швидше одружити дочку зъ Угорскимъ королевичемъ Андрѣмъ и зробити его княземъ. „Якъ Галичъ вбддаси королевичеви, то разъ - у - разъ можна его й вернути, а вбддаси Данилови, то вже тблько его й бачивъ“. Мстиславъ послухавъ порадинокбвъ и вбддавъ Галичъ Андрѣви, а самъ поѣхавъ до Торческа. Тамъ вбнь и вмеръ 1228 р.

Съ того часу, якъ Андрѣй ставъ княжовати въ Галичинѣ, головнымъ розпорядникомъ ставъ бояринъ Судиславъ. Теперъ почалася безнастанна дѣяльнбсть Данила Романовича Волинського, що поклавъ собѣ незбутно добути Галицке князѣвство. Волинскій лѣтописецъ ось-якъ оповѣдає про его дѣяльнбсть: „Почнемо оповѣдати про нескислену рати та превелику працѣ, про вбйны, розрухи, повстаня та бунты; вони (се бь то браты Романовичѣ) вже змалку не зазнали спокою“. Браты Романовичѣ въ той часъ, якъ умеръ Мстиславъ Удатный, княжовали тблько надъ частиною Волинскою Землѣ; але, дякуючи згодѣ мѣжъ собою, та енергїи Данила, вже якъ минуло десять лѣтъ, княжовали трохи не надъ всею пбвденно-захбдною Україною - Русею, се бь то надъ усею Волиною, Галичною и навѣтъ надъ Кїевскою Землею. Почавъ Данило съ того, що забравъ Понизе, що збсталось пбсля Мстислава; дальше пбдбивъ пбдъ себе Пиньскыхъ князѣвъ; симъ останнимъ допомагали Чернигбвскїй князѣ та Володимиръ Руриковичъ Кїевскїй. Данило мавъ спбльникомъ Лешка Польского; але его незабаромъ вбили Святополкъ Одбничъ та Владиславъ Старый. Пбсля смерти Лешковои Данило та Василько давали запомогу братови его Кондратови Мазовецкому въ вбйни и на сей разъ такъ далеко заходили до Ляцкою Землѣ, якъ ще нѣхто туда не заходивъ, окрбмъ Володимира, що „землю охрестивъ“. Пбсля сего Данило за помогою Галичанъ вигнавъ Андрѣя зъ Галича въ купѣ зъ бояриномъ Судиславомъ. Нарбдъ такъ ненавидѣвъ останнѣго, що кидавъ на него камѣнемъ, кричучи у слѣдъ: „Вонъ зъ мѣста, мятежничє землѣ“. За Андрѣя оступився Угорскїй король Андрѣй II. Повстала вбйна — щастє оберталось то до Андрѣя, то до

Данила и велась вона за допомогою Половцѣвъ и зъ одного и зъ другого боку. Данило мавъ запомогу вѣдъ Ляхѣвъ, а до Угрѣвъ приставъ зрадливый Олександръ Белзкій та дехто зъ Галицкихъ боярь.

Бояре Галицкїй, маючи на чолѣ семью Молибоговичѣвъ, важилися навѣтъ звести зъ свѣта братѣвъ Романовичѣвъ. Василько Романовичъ одного разу жартомъ помѣрився мечемъ на якогось боярина; бояре злякалися, думаючи, що ихъ замѣръ ставъ вѣдомый и дехто, а въ тѣмъ числѣ Молибоговичѣ, втѣкли. Тї, що зѣстались, не покинули своего замѣру и якїйсъ бояринъ покликавъ до себе Данила на бенкетъ, думаючи тамъ его убити; мѣжь боярами бувъ и Олександръ Белзкій, мавши надѣю стати Галицкимъ княземъ. Данило, що вже вѣхавъ на бенкетъ, довѣдавшись, що его мають вѣнти, вернувся до дому. Вѣнъ схопивъ 28 боярь зрадникѣвъ, але простивъ имъ безъ кары. Така добробѣсть не спнила боярь и вони стали ще бѣльше гордувати княземъ. Дѣло доходило до того, що одного разу якїйсъ бояринъ на бенкетѣ выливъ на Данила чарку вина — и за се выбачивъ Данило. Тѣлько 18 молодыхъ дружинникѣвъ зѣсталось при Данилѣ въ той часъ, якъ вѣнъ вырушавъ на Олександра Белзкого. Князь скликавъ Галичанъ на вѣче и спытавъ, чи буде нарѣдъ все стояти за него, якъ его не буде въ дома. „Мы вѣрній Богови и Тобѣ, панови нашому, заголосило вѣче, вѣдъ зъ Богомъ“, а соцкїй Микула нагадавъ Данилови батькове прислѣвъ: „Княже, не погнетши пчель, меду не вѣсть“.

Олександръ утѣкъ до Угорского короля и пѣдмовивъ его зновъ йти на Данила. На сей разъ не повелось Данилови. Король захопивъ деякїй мѣста и пѣдѣйшовъ до Володимира Волыньского, що було дуже узбровнымъ мѣстомъ и въ нѣмъ була сильна залога. По стѣнахъ стояли вояки съ хистами та въ блыскучѣй збрѣ. Здивувався король дуже и промовивъ нѣ бы то, що ще зъ роду не бачивъ такого мѣста навѣтъ въ Нѣмеччинѣ. Тутъ бувъ воеводою старый пѣстунъ Данилѣвъ, Мирославъ, чоловѣкъ дуже вѣдважный. Але не вѣдомо, зъ якои речи вѣнъ нѣ бы то злякався, пустивъ короля у мѣсто и нѣчого не кажучи Данилови, склавъ зъ нимъ миръ, вѣддаючи Олександрови Белзъ та Червень. Багато докорѣвъ робили за се браты Романовичѣ Мирославови, але бояринъ стоявъ на тому, що нѣ бы то про Червень не було пѣякои умовы.

Року 1231 Галичъ черезъ зраду боярску зновъ перейшовъ до Угрѣвъ та Андрѣя королевича и тѣлько черезъ три роки Данило за помогю городянъ вѣднявъ ёго, а королевичъ умеръ въ часѣ облоги. Три днѣ та три ночи гнався Данило за зрадникомъ Олександромъ Белзкимъ и на останку пѣймавъ его бѣля мѣста Полонного на Хоморскому лузѣ. Що дальше було зъ нимъ не вѣдомо, бо лѣтопись вже нѣ разу не споминае про него.

Одначе й теперъ пытане про Галицку спадщину зѣсталось безъ вѣдповѣди. Одночасно зъ симъ мѣжъ Мономаховичами та Ольговичами йшла боротьба за Кіевъ: Михайло Всеволодовичъ Чернигѣвскій важився вѣдобрати Кіевъ у Володимира Руриковича. Останнѣму допомагавъ Данило, а першому Болохѣвскій князь. Пѣдъ Торческомъ одного разу Чернигѣвскій князь въ купѣ съ Половцями побили Данила та Володимира и останнѣго Половцѣ захопили до рукъ. Користуючи зъ сего Галицкѣ бояре, закликали до себе Михайла Всеволодовича Чернигѣвского (1235). Тымъ часомъ у Кіевѣ мѣнялися князь: тамъ бувъ то Сѣверскій князь Изъяславъ Володимировичъ, то Володимиръ Руриковичъ, що выкупився вѣдъ Половцѣвъ, то вѣдомый Ярославъ Всеволодовичъ, князь Переяславо - Суздальскій. На останку Михайло Чернигѣвскій захопивъ для себе Кіевъ, а Галичъ зѣоставивъ сынови своему Ростиславови. Зъ сего скористувавъ Данило Романовичъ и вернувъ батькѣвшину.

Ростиславъ вырядився у похѣдъ на Литву, а въ сему часѣ Данило пѣдѣйшовъ до Галича. Пѣдѣхавши по пѣдъ мурѣ вѣнъ почавъ кричати: „О мужи градскіе! Доколѣ хотите терпѣти князей иноплеменныхъ?“ Галицкѣ городяне, що все зѣставались прихильными до Данила, почувши ёго голось, почали мѣжъ собою говорити: „Отсе нашъ державецъ, що давъ Господь“, и якъ каже лѣтопись: „Побѣгли до него, якъ дѣти до батька, якъ пчолы до матки, якъ тѣ, що хочуть пити, до воды“. Прихильники Чернигѣвскій Григорій та епископъ Артемій не мали силы затримати городянъ, а на останку и самѣ мусили йти до Данила и казати: „Прійди княже, та возьми мѣсто“. Отакъ-то Данило зновъ добувъ Галичъ. Заразъ же помолившись Богови, вѣнъ розпустивъ свѣй прапоръ на „Нѣмецкихъ ворахъ“. Тодѣ й бояре, що ходили у похѣдъ зъ Ростиславомъ, прійшли до Данила, уклонилися ёму до нѣгъ, просили выбачити

имъ за ихъ провинности. Данило выбачивъ. Теперъ вже Данило до кѣнца свого вѣку збѣстася Галицкимъ княземъ. А якъ Михайло Всеволодовичъ злякавшись Татаръ утѣкъ съ Кієва до Угрѣвъ, Данило забравъ и Кієвъ, братъ же єго князувавъ на Волынѣ. Такимъ побытомъ браты Романовичѣ мали пѣдъ собою усѣ силы пѣвденно-захѣдной Украины - Руси, бо невеличкѣй удѣльнѣй князѣ корилися имъ. Здачалось бы, що съ такими силами можна борикатися съ Татарами, але се зъєднанє всѣхъ земель було не мѣцне, не було доброго вѣйска для вѣдсѣчи Татаръ.

Що жъ робили на той часъ Татаре? Де вони були? Осъ що. Чингизъ-ханъ призначивъ сынови своему Джучи увесь Кипчакъ и увесь край на пѣвнѣчъ та захѣдъ вѣдъ Аральского та Каспійского моря, заповѣдаючи єму пѣдбити пѣдъ себе всѣ тѣ землѣ, що почали Джебе та Субудай. Але се сталось не заразы, а бѣльше якъ черезъ десять лѣтъ, бо не скѣнченѣй були: на початку вѣйны у Китаѣ, а потѣмъ Джучи умеръ, а за нимъ швидко и самъ Темуджинъ (1227). Пѣсля останнѣго збѣстался сыны, Джагатай, Огодай та Тулуй, та сыны Джучи. Отсимъ-то сынамъ Джучи дѣстася Кипчакъ, де Татаре не сидѣли склавши руки, а порядкували мѣжъ Половецкими ордами, забраными Джебе та Субудаемъ.

Найстаршѣй зъ братѣвъ Огодай вѣдзначивъ на забране схѣдной Европы 300.000 вѣйска, вѣддавши єго пѣдъ верховодство небожеви своему, сынови Джучи, Батыєви, що добувъ вже собѣ славу на вѣйнѣ въ Азіи. Отсей-то Батый, маючи съ собою Субудуя Багадура, Бурундая, та сына Огодая, Гаюка и сына Тулуя, Менгу и почали ширити свои напады на схѣдну Европу. Съ початку зими 1237 року Батый съ Татарами бувъ вже не далеко вѣдъ Рязаньского князѣвства и до весны 1238 року встигли спустошити все ажъ до Великого Новгорода, до якого вони не дѣйшли тѣлько на сто верстовъ. Зъ вѣдси вони повернули назадъ и въ часѣ сєго руху въ степъ. Татаре спустошили схѣдну частину Смоленьского князѣвства и околицю Вятчѣвъ. Лѣтописъ тутъ згадує про одно мѣсто спустошенє Татарями — про Козельскъ, де князувавъ одєнь съ Чернигѣвскихъ князѣвъ недорослѣй ще Василь. Єго дружинники въ купѣ зъ городянами наважились боронитися до останнѣго и, не покладаючись на влєсливѣй речи Татаръ, не вѣдчиняли имъ ворѣтъ. Лѣтописъ

оповідає, що Батый сьмь тыжнѣвъ стоявъ пѣдъ Козельскомъ и багато тамъ вбито було Татаръ. На останку стѣны розбили машинами и векочили у мѣсто. И тутъ городяне оборонялися до останку, рѣжучись ножами, ажъ поки не повбивано до останнёго, а князь нѣ бы то утопився у крови. Татаре прозвали Козельскъ за се „злымъ мѣстомъ“. Рушивши съ пѣдъ Козельска Батый зовсѣмъ вже пѣдбивъ пѣдъ себе половецкѣй орды. Ханъ ихъ Котянъ зъ народомъ утѣкъ въ Угорщину и тамъ король Бея IV. давъ ему землю. Тѣ Половцѣ, що зѣсталися у степу, змушені були покоритись Татарамъ и збѣльшили собою ихъ вѣйско. Батый зъ вѣдсѣль посылавъ вѣйско у рѣжні краины, зъ одного боку на Кавказъ та до Азѣвского моря, а зъ другого бажаючи пѣдбити Чернигѣвско-Сѣверску Украину. Татаре тодѣ здобули Переяславъ, пограбували его и спустошили, церкву св. Михайла розвалили, а єпископа Семена вбили. Зъ вѣдсѣль пѣшли на Чернигѣвъ. Допомогти Чернигову прѣйшовъ князь Мстиславъ Глѣбовичъ Рыльскѣй, братъ у другихъ Михайла Всеволодовича и мужно оборонявъ мѣсто. Татаре поставили машинны, що кидали камѣня такой ваги, що ледве пѣднимали въ чотырѣхъ. Вони захопили й Чернигѣвъ, розграбували его й спалили. Єпископа Порфирѣя хочъ и взяли въ неволю, але швидко выпустили.

Вже у той часъ, якъ збурений бувъ Переяславъ та Чернигѣвъ, пѣдступали Татаре и до Кѣва зъ лѣвого боку за приводомъ брата Батыевого у другихъ Менгу-хана, що бы розглядѣти, якѣ засобы мало мѣсто для обороны. Якъ оповідає лѣтопись, Менгу-ханъ зупинився зъ лѣвого боку Днѣпра коло мѣсточка Пѣсочного, дивувався красою стародавней нашої столицѣ, що була видна зъ далека по горахъ, блыщучи бѣлыми мурами та золотоголовыми церквами. Важився Монгольскѣй князь умовити городянъ покоритись та пустити у мѣсто, але вони его не послушали и навѣть повбивали послѣвъ. Тодѣ князювавъ Михайло Всеволодовичъ Чернигѣвскѣй. Хочъ Татаре на сей разъ и вѣдступили, нѣчого не роблячи Кѣву, але треба було чекати, що швидко зновъ зъявляться, тѣлько зъ бѣльшимъ ще вѣйскомъ. Михайло, злякавшись та не чекаючи зновъ Татаръ, утѣкъ до Угорщины. Теперъ Кѣвъ перейшовъ до рукъ Данила Романовича Волянського та Галицкого, але й сей князь

не прийшовъ обороняти Кієва вѣдъ Татаръ, а поручивъ се зроби тисяцкому Дмитрови.

Прийшла зима 1240 року. Несчислена сила вѣйска Татарского перейшла черезъ Днѣпро и облягла Кієвъ, обгородивши его тыномъ. У вѣйску бувъ самъ Батый, а въ купѣ зъ нимъ его рѣднїи брати та брати у другихъ, а такожъ Субудай Багадуръ та Бурундай. Зображаючи силу татарского вѣйска, лѣтописецъ оповѣдає, що вѣдъ скрицу воздѣвъ, реву верблюдѣвъ та иржання коней не чути було нѣчого, що говорили люде у мѣстѣ мѣжъ собою.

Татаре почали пѣдступати съ того боку, де було рѣвнѣйше, се бѣ то зъ заходу, де до мѣста пѣдходили поля и було мало нѣтрѣвъ. Машини, якими розбивали мурѣ, коло Ляцкихъ ворѣтъ и въ день и въ ночи грукали у стѣны, ажъ поки не проломали ихъ. Тодѣ почалася бѣйка люта, „копейный ломъ и скепанїє щитѣвъ“; стрѣлы хмарою застеляли свѣтло. На останку вороги вскочили у мѣсто. Кїяне мужно оборонялися и не поклѣли сорому на себе. Якъ не стало вже сили та снаги, тодѣ вони злучилися бѣля Десятинной церкви и тутъ у ночи узброилися огорожею. Наставъ день и Кїяне и тутъ не вдержались. Багато люде зъ семьями почали ховатись на хорахъ у церквѣ и такъ багато натовпилося, що хоры завалилися. Се склалося 6-го грудня 1240 року, якъ разъ на св. Миколу. Татаре розлютувалися, що нѣчогобесенко не зѣставили: майже всѣ люде були побитї, а будынки попаленї; замѣсть Кїєва зѣсталася сама тѣлько руїна. Тысяцкїй Дмитро бувъ захоплений живимъ, увесь порубаный та посѣченый, але Батый не звелѣвъ его вбивати „ради его мужества“.

Вѣдъ Кїєва, спустошивши все въ околицѣ, Татаре рушили на Волинську та Галицку Землю, захопили багато мѣстѣ, збурили ихъ; въ числѣ ихъ були Володимиръ та Галичъ. Деякихъ мѣстѣ Татаре не добули, се черезъ те, що вони були дуже узброенї и людьми и природою, отъ якъ Колодяженъ та Кременецъ. Але Колодяженъ одначе захопили, пѣддестившись до городянъ, а потѣмъ усѣхъ повѣнвали. Въ часѣ сего нападу багато народу зъ Украйны-Руси повтѣкало въ далекїи краини, а багато переходувалося по печерахъ, по лѣсахъ та нетрахъ.

Пѣсля знищеня пѣвденно-захѣднои Украйны-Руси прийшла черга до сусѣднихъ захѣднихъ краинъ — до Угорщины та

Польщи. Въ протягу 1241 та 1242 року Татары прошли черезъ сїи краины и только въ лицю 1242 року Батый збрався зъ усїмъ вїйскомъ, та черезъ Дунайску долину по Болгарїи та Волощинї вернувся въ украинскїи степы. Треба було ему за своєю семєю забезпечити тїи краины, що прїшали въ подїлї, якъ дїливъ Чингизь-хань.

Отакъ-то увесь Кипчакскїи степъ ставъ добуткомъ Монгольско-Татарского Джучїевого улусу. Те, що збсталось съ Половцївъ, Торкївъ та Печенїгївъ, сировола змїшалось съ Татарами, особливо дякуючи кривности мовы та походженя. На просторї Украины-Руси мїстилося кїлька вїдрубныхъ ордъ подїе началомъ окремыхъ такъ званыхъ темникївъ*), що дбали про оборону Кипчаку та подїлї забраної землї. Степы Таврїйскїи та Азївскїи Батый вїддавъ якомусь своему родичеви, а частину удїлу Джучїевого въ південно-захїдному Сибїрї та у півнїчному Туркестанї — братови рїдному Шибанови. Самъ Батый зъ сыномъ Сартакомъ та зъ головною ордою розмїстились по степахъ, що по надї Волгою та Дюномъ. У лїтї орды кочували дальше на півнїч у степу, а въ зимї зближались до Чорного та Каспїйского моря. На початку не було сталого мїсця, у якому бь переважно жили ханы, бо вони такожъ зъ дворомъ та вїйскомъ переходили зъ мїсця на мїсце. Ханьска ставка або орда съ поводу золотого убраня звалася „Золотою ордою“. Сею назвою проzywали все Батыеве царство; воно такожъ мало ще имя „Кипчакской орды“, що збсталось вїдъ першихъ володарївъ степу Кипчакївъ або Половцївъ. Саме же мїсце, де живъ хань, проzywалось — сарай и зъ годомъ воно зробилось сталымъ по надї Ахтубою — однимъ мїжъ рукавами Волги въ тому мїсци, де теперъ мїсто Царевъ. Володарь забраныхъ краинъ повиннїи були прїїздити сюда на поклїнї до Батыя. Вже зъ вїдси декїи мїжъ ними повиннїи були вхати далеко до Азїи до двора Великого Монгольского хана, бо улусъ Кипчака складавъ тїлько частину великой Монгольской имперїи.

Пїсля смерти Огодая (1241) на чолї имперїи стала головна его жїнка, Туракина. Вона поклала собї за незбутне,

*) Такъ звались начальники десятигтысячныхъ вїдїлївъ — „туманївъ“.

посадити на престолѣ старшого сына Гаюка; на се треба було схилити великій соймъ або курилтай, що мавъ право vybrати, кого схоче съ потомкѣвъ Чингизовыхъ. На той часъ не всѣ вони були въ згодѣ мѣжь собою, а дѣлилися на двѣ вѣтти: зъ одного боку були Огодавѣи та Джагатавѣи дѣти, а зъ другого — семьѣ Джучи та Тулуя. Для того тѣлько черезъ бѣльшь якъ чотыри роки Туракииѣ довелось дѣждатись, що бѣ ен сынъ бувъ выбраный на великому курилтаѣ (1246). Сей курилтай бачивъ италіянскій чернець Пляно-Карпиніи и зѣставивъ оповѣданє про него и про всю свою подорожъ до Волги и дальше до жерель Амуровыхъ у орду Великого хана.

Згадаємо про дещо зъ сего оповѣданя.

Папа Инокентій IV. пѣславъ до Татарскихъ ханѣвъ черцѣвъ скласти зъ ними умову та посщитати, чи не можна Татаръ выхрестити. На чолѣ послѣвъ стоявъ чернець Пляно-Карпиніи.

Черезъ Чехи та Польшу рушило посольство въ зимѣ 1245 року. Прибувши въ Польшу, воно застало тамъ у Конрада Мазовецкого, его сиѣльника та родича по жѣницѣ, Василька Волыньского, рѣдного брата Данила Романовича и Поляки упросили его взяти посольство зъ собою. Василько давъ папскимъ посламъ проводарѣвъ до Кієва. Якъ вони вѣхали туда, то Литва напала на нихъ. По дорозѣ можна було здыбати вельми мало людей, бо бѣльшьѣсть ихъ була або вырѣзана, або забрана въ неволю. Кієвъ, що колисъ бувъ вельми люднымъ та великимъ, бувъ теперъ маленькимъ мѣстомъ, тамъ всего на всего було 200 будынкѣвъ — не бѣльшь, де жили Татарскій невѣльники. Кієвъ бувъ теперъ у Ярослава Всеволодовича Суздальского, що вѣддавъ его ему Батый и тамъ державъ урядъ тысяцкій Дмитро Ейковичъ. Сей порадивъ посламъ покидати свои конѣ въ Кієвѣ, бо вони нѣ до чого були въ степу, не вмѣючи добувати собѣ корму съ пѣдѣ сиѣгу; на се були вдатнѣ тѣлько степовѣи конѣ. Тысяцкій давъ имъ и коней и проводарѣвъ до Канева, вѣдки не далеко була перша застава татарека. Тутъ зупинили послѣвъ, але якъ тѣлько вони оповѣли, для чого ихъ пѣслано, заразъ же були вѣдпращенѣи до Куремсы. Сей вѣвода мавъ 60.000 вѣйска и оборонявъ татарску межу съ правого боку Днѣпра. Якъ разъ коло порога вѣводского шатра черцѣвъ змусили стати тричи на лѣвѣ колѣно та заборонили ступати

ногою на порогъ. Якъ увійшли вони въ шатро, то ихъ поставили заразь на вколѣшки. Не можна було й ступня ступити безъ подарунковъ, та на своє щастє съ Польщи черць багато понабирали футерь, особливо бобровыхъ и ихъ то дарували Татарвѣ. Куремса вырядивъ ихъ до Батыя черезъ Половецкій степи по надъ Азѳвскимъ моремъ и ѣхали вони такъ швидко, що мѣняли по три та по чотыри разы на день конѣ. При кѣнци великого посту приѣхали въ те мѣсце, де живѣ Батый.

Татарскій урядники обявили черцямъ, що перше нѣ жь достуити до Батыя, треба пройти мѣжь двома огнями. Тѣ по переду не схотѣли. „Смѣливо идѣть“, промовили до нихъ. „Такъ треба, бо якъ при васѣ єсть яка-небудь трута, то огонь зничить усяке зло“. На се пѣсланць вѣдповѣли: „Якъ такъ, то й добре — мы пѣдемо, що бѣ насѣ не пѣдозрѣвали“. Одначе треба було обдарувати по переду а вже тодѣ послѣвъ ввели до ханьского намету, змусивши зновъ ставати на вколѣшки та не ступати ногами на порогъ. Говорячи съ ханомъ, послы були повинний стояти на вколѣшкахъ, а вже потѣмъ вѣддали папекій листъ, просячи, що бѣ перекладчики переклали по татарски. Се було вчинено.

Карпѣни такъ оповѣдає: „Роскѣшно живе Батый. Якъ императоръ вѣнъ має придверникѣвъ та всякихъ урядникѣвъ, сидить на високому мѣсци поручъ зъ жѣнкою, мовъ на престолѣ. Все инше, браты, сыны, вельможѣ, мѣстятъся низше на серединѣ на лавцѣ, а простѣ люде на долѣвцѣ, чоловѣки съ правого боку, а жѣноцтво зъ лѣвого. Бѣля дверей становлять столѣ, а на столѣ рѣжнѣ напитки въ золотыхъ та срѣбныхъ чаркахъ. Инакше не пе Батый та Татарскій князь, якъ тѣлько слушаючи сѣввы та гране на рѣжнихъ инструментахъ зѣ струнами. Якъ ѣде Батый, то надъ головою єго несуть захистъ, що бѣ не пекло сонце. Такъ само роблять и всѣ Татарскій князь та ихъ жѣники. Батый до своихъ людей дуже ласкавий, але се не шкодить имъ боятися єго. Въ часѣ бою вѣнъ вельми лютує, а на вѣнѣ хитрує та лукавить, бо часто вѣнъ воювавъ. Батый має шѣстьєсотъ тысячъ чоловѣка вѣйска, а мѣжь ними 150.000 Татаръ, а 450 тысячъ иншѣ недовѣрки та христѣяне“.

По приказу Батыєвому черцьвѣ вѣдиравлено до Азѣи до двора Великого хана. ѣхали такожъ швидко, якъ и до Батыя. Переѣхавши Уралъ, вступили въ степъ Каигитѣвъ (Киргизкѣй

теперь), де зовсімъ не було води, а по степу валялися людскі кости та черепи. Минули землѣ „бисерменовѣ“ (Хивинцевѣ), Кара-Китай, Монголію, а на останку приѣхали у головний ханьскій таборъ. Поки не бувъ выбраный — Гаюкъ не хотѣвъ бачити послѣвъ а вѣдославъ ихъ до матери. Вона жила у свѣтло червоному просторому шатрѣ, що мѣстилося въ нѣмъ 2000 чоловѣка людей; на вкруги шатро було огорожене. Не подалькѣ розстановилися усѣ татарскій воеводы та значні люде зб слугами — тї, що складали великій курилтай. Вони ѣздили на роскошно убраныхъ коняхъ; уздечка, нагрудникъ та сѣдло були усѣ въ золотѣ. Одягалися воеводы оденъ день у бѣлу, другій день у червону, третій — у блакитну, а четвертый — у золоту одѣжь. Збирался вони до шатра та мѣркували тамъ, кого обрати ханомъ, разъ-у-разъ почи багато кумысу. Простый нарѣдъ мѣстився далеко за огорожею и мѣжь нимъ були й послы и князѣ подлеглыхъ народѣвъ, що приѣхали съ подарунками. Мѣжь ними бувъ и Суздальскій князь Ярославъ Всеволодовичъ. Якъ разъ минуло чотыри тыжнѣ вѣдъ приѣзду черцевѣ, поки выбрали у ханы Гаюка, та посадовили его на престолѣ. Садовлене на престолѣ чинилося на долинѣ мѣжь горами по надъ гарною рѣчкою: було споруджене на стовпахъ шатро, оббите золотыми листами. Воно звалося „Золота орда“. Дня 26. серпня, 1246 року на вкруги его збралася велика сила народу. Пѣсля того, якъ помолились та нарѣдъ звертаючись на пѣвдень уклонився низько, воеводы вступили у шатро, посадили Гаюка на золотому сѣдалищи, поклали передъ нимъ мечъ, а самі постали на вколѣшки; пѣсля сего увесъ нарѣдъ вчинивъ те жь саме.

Тодѣ Гаюкъ промовивъ: „Якъ хочете, що бѣ я володѣвъ вами, то чи кождый зъ васъ згоджується робити те, що я повелю, йти, якъ покличу, выступити куда пѣшлю, вбити, кого схочу?“

Пѣсля згоды на се всѣхъ — Гаюкъ казавъ дальше: „Коли такъ, то на передѣ нехай слово моихъ устъ стане монимъ мечемъ“.

Якъ тѣлько се промовивъ Гаюкъ, заразъ же вельможѣ розбслали по землѣ повесть (фільць), посадовили на нѣй хана и теперъ вже вони почали ему говорити, що якъ вѣнъ буде добре тримати урядъ, та праведно судити та давати нагороды

вельможамъ по заслужѣ, то здобуде собѣ славу и пѣдобе пѣдѣ себе увесѣ свѣтъ, а якъ нѣ, то не матиме й повсти, на якѣй сидить. Мовлячи се, посадили поручѣ съ ханомъ вго головну жѣнку и у купѣ пѣдняли у гору. Пѣсля сего принесли имѣ багато золота, сѣрѣбла та дорогоцѣнного камѣня, що збѣталось вѣ спадщинѣ вѣдѣ батька. Зѣ сего добра ханѣ децо подарувавъ вельможамъ, а останнѣ звелѣвъ сховати. Торжество скѣдичилося пѣньствомъ та бенкетомъ, ажѣ до вечера.

Гаюкови у той часѣ було 40 чи 45 лѣтъ. Вѣнѣ бувъ середнѣго зросту, поважный на обличчѣ и нѣхто на сей часѣ не бачивъ, що бѣ вѣнѣ усмѣхнувся або пошуткувавъ. Христѣянѣ вѣнѣ не гнѣтивъ и навѣтъ при нѣмъ були христѣянскѣй попы, що вѣдпправляли службу Божу вѣ капличцѣ, збудованѣй передѣ его шатромъ. Деякѣ зѣ Гаюковыхъ слугъ христѣянѣ запевняли навѣтъ католицкихъ черцѣвъ, що вѣнѣ хоче выхреститись. Якъ скѣдичилися усѣ обряды постановленя Гаюка ханомъ, вѣнѣ почавъ допускати до себе послѣвъ вѣдѣ рѣжныхъ народѣвъ, що пѣдносили ѣму оксамитѣ, пурпуру, шовковѣй выгаптованѣй золотомъ поясы, дорогѣй футра и таке нише. Бѣля шатерѣ вго, стояло багато возѣвъ налаштованыхъ золотомъ, сѣрѣбломъ та шовковою одежею. Все то пѣдѣлили мѣжъ ханомъ та вельможами, а вже потѣмъ кождѣй дававъ своимъ людямъ.

Довго ще довелось черцямъ — кѣлька тыжнѣвъ — чекати кѣнца свого посольства та дозволу вертатись до дому. Вѣ продолжѣ сего часу довелось терпѣти голодѣ, жадобу, та рѣжнѣй злигодины. Але на ихъ щастѣ, вони зустрѣнули тамъ одного руского невѣльника на имя Кузьму, що бувъ добрымъ чоловѣкомъ. Се бувъ золотарѣ и всякихъ майстрѣвъ Татарва жалувала та не бивала ихъ. Сей Кузьма показувавъ черцямъ зроблений нимъ для хана престѣлъ та печать.

Вертались до дому послы такъ же само, якъ и вѣхали у орду.

У Пляно-Карпѣні окрѣмъ опису подорожи єсть багато цѣкавыхъ звѣстокъ про звычайѣ та норovy татарскѣй. Мѣжъ иншимъ вѣнѣ згадує про велике число забобонѣвъ та знахарства. Не має вѣ сему нѣякого дива, бо Татарѣ были нарѣдѣ майже дикѣй та ще й на додатокъ поганѣ. Ворожили вони на крикѣ та летѣ птахѣвъ, особливо на баранячихъ лопаткахъ. Огонь вони шанували бѣльше надѣ усе: почитали за великѣй грѣхъ

не тільки ткнути ножемъ въ огонь, але й рубати сокирою ббля огню. Не можна було до стрѣль доторкуватися батогомъ, уздечкою бити коня, выливати молоко на землю и т. инше. А якъ хто, вступаючи у шатро воеводы, наступавъ на порбгъ, того вбвали безъ милосердя. Монголы уважали за богбвъ: сонце, огонь, землю, воду и имъ приносили жертвы напитками та наѣдками, особливо въ ранцѣ збираючись ѣсти. Идолбвъ робили съ повети (фѣльць) людскои постати и становили ихъ зъ обыдвохъ бокбвъ дверей; воеводы жъ вироблювали шовковихъ идолбвъ — сѣ становились по серединѣ шатра, а иншій ббля воза. Про жите пбсла смерти, розумѣне Татаръ було дуже звичайне: вони вѣрували, що й на небѣ вони выгодовуватимуть скоть, ѣстимуть та питимуть и т. и. Для того въ купѣ зъ значнымъ чоловѣкомъ закопували шатро та становили миску зъ мясомъ та горщикъ зъ молокомъ; закопували такожъ кобылу зъ жеребямъ, коня осѣданого, а такожъ золотѣ та сребнѣй речи. Въ купѣ зъ сямъ ѣли одного коня, а шкбру зъ него напхавши въ неѣ соломы, становили надъ могилою. Часомъ ховали съ помершимъ его слугу. Пбсла похорону всѣ родичѣ та все добро помершого повинно було очиститися огнемъ. Се робилося такъ: накладали два огнища, ббля нихъ встромлювали двѣ списы звязанѣ зъ верху вирѣвкою, а до неѣ привѣшували полотнянѣй шматки; по пбдѣ сею вирѣвкою проводили людей, скоть, возы и навѣть проносили юрты. А двѣ знахарки, стоячи зъ обыдвохъ бокбвъ кропили водою та ворожили. Юрты у Татаръ круглѣ, зробленѣ съ палича, а поверхъ покритѣ повстю; зъ верху жъ дѣрка для дыму та свѣтла, бо по серединѣ розкладали огонь. Такѣ юрты не трудно розбирати та возити на верблюдахъ; а то були ще й такѣ, що возили воловыми возами.

Монголы, нарбдъ дуже зажирливый. Якъ у чужосторонця подобалась яка небудь рѣчь, то вже Татаринѣ або выпросить, або вбдниме силою. Послы та князѣ, що приѣздили у орду, вже незбутно повиннѣ були давати подарунки. Хочъ Татаре мали багато скоту, овечокъ, але зъ роду вони не ѣли свѣжого мяса, зб здоровои скотины, а вже тодѣ, якъ вона не здужае або пропаде. Ђдять вони не тільки конѣ, але й собакъ, котбвъ, вовкбвъ, лисиць и т. и., а часомъ и людске мясо. Въ походѣ Татаре не ѣдять по кблька днѣвъ, вдовольняючись тымъ, що

напюються горячою кѣньскою кровн, розрѣзавши коневн жилу. Якъ вже допадуться, то вельми багато ѣдять и дуже ласѣ до жѣнокъ. Ходять вони дуже не охайно, великѣ пехлюѣ, нѣколи не мыють посуду и одежа ихъ дуже замазана. Звычай отоплюватися киззяками такъ розкоренився, що навѣть тамъ, де були дрова, якъ н. пр. на Амурѣ, и тамъ, особливо у хана отоплювали киззяками. Мѣжь собою Татаре дружать, не сваряться, не крадуть оденъ у другого и не блазнять жѣнокъ своихъ, бо за останне карають смертю, за невеликѣ переступы бють рѣзками. Жѣнокъ можна мати стѣлько, скѣлько зможе чоловікъ удержувати; жѣнокъ куцують у родичѣвъ. Роблять тѣлько жѣнки, а чоловікн тѣлько й роблять, що ѣздить на ловы та стрѣляють, якъ дома; вся дѣяльсть татарска звернена на коня; вони ѣздить верхи на короткихъ стременахъ. Жѣнки такожъ ѣздить верхи, а деякѣ й стрѣляють не згѣршь вѣдь чоловікѣвъ. И чоловікн и жѣнкн убираються одинаково; тѣлько жѣнкн замужнѣй вбирають особше головы; вони носять на головѣ щось таке, наче корзина кругла, висока; ширша зъ верху якъ зъ низу, а тамъ ветромяне перо або металѣчний кружокъ. Шапки у чоловікѣвъ робляться съ повети съ широкими крысами, що съ переду та зъ боку позагнанѣй у гору, а зъ заду у низъ. Чоловікн выстригають тѣмя на головѣ и вѣдь уха до уха, пѣдголюють и на лобѣ волося; а те, що зѣстається волося начѣсують на лобъ до бровѣ, зъ заду кидають довге волося, заплѣтаючи на двѣ косы, спущенѣй по за ушима.

Багато дечого Монголы переняли вѣдь Китайцѣвъ и особливо вѣдбився на нихъ деспотичный характеръ власти и навѣть весь устрѣй заснованой ними безкрави монархн. Навѣть удѣльнѣй князѣй мали велику ныху, а приступѣ до себе обставили рѣжними церемонѣями. А що вже до найстаршого хана, то ставане на вколѣшки се було найменше, а его треба було шанувати наче того бога. Его власть не мала собѣ винну. „Кождый мусивъ жити тамъ, де ему звелѣвъ ханъ. Вѣнъ вызначавъ, де кочувати якимъ воеводамъ, тысяцкѣй соцкимъ, соцкѣй десятицкимъ. Що нѣ звелѣвъ ханъ, въ якѣй бы нѣ було часъ и де бѣ не було, чи йти на вѣйну, чи на смерть, усе се чинилося безъ жадной суперечки. Якъ вѣнъ схотѣвъ взяти до себе чѣю-небудь дочку або сестру, вѣддавали безперечно. Що року, або черезъ кѣлька рокѣвъ ханъ скликавъ усеѣхъ молодыхъ

дівчаты зъ усею царства та выбиравъ собѣ до вподобы, а иншихъ роздававъ кому схотѣвъ. Ёго послѣвъ повинни були харчувати всюда, безъ жаднои заплаты съ кѣньми⁴. Що до уряду, урядникѣвъ, накладаня податкѣвъ и такого иншого, всюда видно було впливъ китайскихъ та перскихъ вѣдрѣвъ, що зробленіи вѣдновѣдними до обставинъ степового побыту.

Ось якѣ були завоювателѣ, що на довго зупинили самостѣйный розвѣй украиньско-русской цивѣлизаціи.

Той же самый Шляно-Карниіи оповѣдає, що тѣлько смерть Огодая запинила Татарѣ загарбати Европу; але сей замѣръ повиненъ бувъ зновъ ожити, якъ тѣлько зробитьса Великимъ ханомъ Гаюкѣ. У той же самый часъ и въ тому курилтаю покладено було скликати велике вѣйско та пѣслати ёго на захѣдъ черезъ Польшу та Угорщину. Але Гаюкѣ ненавидѣвъ своего брата у другихъ, Батыя, и навѣтъ хотѣвъ воювати зъ нимъ, та нагла смерть стала на перешкодѣ. Теперъ Батый зѣбравъ курилтай въ Туркестанѣ и змусивъ выбрати ханомъ другого брата, що бувъ прихильный до него, Менгу, сына Тулузвого. Хочъ такѣй выбѣръ бувъ ствердженый и на великому курилтаю, одначе повстали розрухи по деякихъ мѣсяцяхъ. Перске ханство Менгу вѣддавъ братови своему Гулагови, Китай—Кубилави другому братови, а Кипчакъ зѣстався за Батыемъ.

На той часъ, якъ Батый порядкувавъ у Азѣи, ёго старшій сынъ Сартакъ кочувавъ у степу мѣжъ Волгою та Дономъ и зъ вѣдсѣль назправъ надъ Украинною-Русею та Европою загально. При Сартаку було доволѣ христѣянъ-Несторѣянъ и навѣтъ хтосъ пусявивъ поголоску, що самъ Сартакъ выхрестився. Прочувши се Францускѣй король Людовикъ IX., якъ бувъ на островѣ Кипрѣ, пѣславъ до Сартака черця Рубриквѣса 1253 року. Черезъ Чорне море, Таврѣю та черезъ Донскѣй степы вѣнъ поѣхавъ до Татарѣ.

Бдучи поузь Таврѣйскѣй соляннѣ озера, Рубриквѣсъ примѣтивъ, що сюда приѣздытъ по сѣль зъ усѣхъ краинъ Украинь-Руси; черезъ се Батый та Сартакъ зробили добутокъ соли значнымъ жереломъ своихъ прибуткѣвъ; за кожную мажу соли треба було ошлачувати двома звоями полотна, що коштувало пѣвъ иернера (золота монета). Рубриквѣсъ про Украинь-Русь чувъ, що тамъ було багато лѣса, та що Татарѣ снуестошили ё; Татарѣ щоденно майже снуестошили ё, а людей, що

не мали вже чого давати, гнали у неволю зъ семьями и змушували пасти отары. У Татаръ мѣжь невѣльниками найбѣльше було украинсько-рускихъ и навѣтъ Рубриквѣсь, приѣхавши до Дону, бачивъ тамъ руске село, здобуване по приказу Батыя та Сартака; се село повинно було переправляти черезъ рѣчку послѣвъ та крамарѣвъ Татарскихъ.

На самъ передъ Рубриквѣсь бувъ у Сартака, потѣмъ у Батыя, бо молодой ханъ не вѣдважився дати самъ вѣдповѣдь Францускому королеви. Ъдучи до Батыя захѣднѣ черцѣ вельми нажахались черезъ напады розбишакъ, що складалися зъ утѣкачѣвъ съ Татарскои неволѣ та по ночахъ ганяли на степовыхъ коняхъ та грабували, кого бѣ не здыбали. По надъ Волгою черцѣ такожь бачили татарско-руске село, що такожь перевозило послѣвъ до Батыя. По черзѣ и Батый не давъ вѣдповѣди Рубриквѣсови, а пѣславъ его дальше до Великого хана у Каракорумъ. Такъ само трудно та небезпечно було ѣхати черезъ степы безкраи и Рубриквѣсови, якъ и Пляно-Карпѣни. У великѣй ордѣ вѣнъ загавъ часу кѣлька мѣсяцѣвъ; бачивъ такожь багато тамъ христѣянѣ-Несторѣянѣ, що вѣдправляли навѣтъ службу Богу; але ханъ Мангу зовѣмъ не звернувъ уваги на промовы Рубриквѣсовѣ. Вѣдсылаючи черцѣвъ зъ орды Менгу сказавъ имъ ось-що: „Мы, Монголы, вѣримо, що есть тѣлько оденъ Богъ; такъ само, якъ рукамъ вѣнъ давъ багато пальцѣвъ, такъ и людямъ проложивъ багато шляхѣвъ до раю. Вамъ христѣянамъ вѣнъ давъ святе письмо, але вы его не блюдете; намъ давъ знахарѣвъ — мы слушаемо ихъ и живемо у свѣтѣ“. Отъ якѣ зѣсталися звѣтки про Монголѣвъ, загально и про Татаръ вѣдъ тыхъ давнихъ часѣвъ.

Азбучный Показчикъ

именъ osobowychъ и географическихъ згаданныхъ въ IV. томѣ

„Рускои Историчнои Библіотеки“. *)

А.

- Авдій, руск. рѣзбяръ, 179.
Азербейджанъ, краина на высочинѣ Иранъ, 202.
Аена, ханъ Половецк., 35.
Азѳовске море (Лукоморе). 72
78. 145—147. 152—155. 205
206. 217.
Азія, 148 149. 151. 154. 159.
197. 200. 208. 213. 216.
— Мала, 155.
Акиндитъ, игумень Кіевско-
Печерск. 191.
Акиръ Премудрый, царь міт-
чный, 192.
Акушь, ханъ Половецк., 78.
Алангоа, мати Темиджина,
Чингизт-хана, 199.
Алекса, руск. будѳвничій, 179
Александрія. м. въ Египтѣ,
154.
Алимшій, руск. маляръ чернецъ,
179.
- Алтунъ, ханъ Китаю, 200.
Алустонъ, м. въ Тавріи, 154.
Альта, притока Трубайла, 143.
144.
Алтай горы, 151. 200.
Аль-Насіръ, халифъ Багдад-
скій, 201.
Алявнскій горы въ Черни-
гѳвщинѣ, 122. 123. 139.
Аляны гл. Ясы.
Амартолъ Георгій, лѣтописецъ
византійскій IX. в., 7.
Аму-Дарія, р. въ Азіи, 201.
Амуръ р. въ Азіи, 198. 217.
222.
Ананія, игумень Кіев, 41.
Андронікъ I., императоръ
Грецкій, 155.
Андрій II., король Угорскій,
112. 113. 119. 120—122. 210.
— королевичъ Угорскій, 210.
212.

*) Цифры означаютъ стороны тому; м. = мѣсто або мѣсточко; р. = рѣка; с. = село; З. = Земля.

- Андрѣй Володимировичъ, кн. Волод. Волянъ. и Переясл., 21. 25. 29. 65.
— Юрїевичъ Боголюбскій, кн. Вышгород. и Волод. Сузд., 43—46. 48. 54. 57. 59. 62—67. 77. 80. 84. 105. 109. 159. 190. 194.
Анна, жѣнка кн. Володимира В., 92.
Антипа, имя св. Антонія Печерск. передъ постриженемъ, 137.
Антоній св. Печерскій, 5. 132. 133. 137.
— епископъ Чернигѣвскій, 53. 63. 126. 127.
Антѣнъ, руск. котельникъ, 179.
Араксъ, притока Куру въ Кавказіи, 202.
Аральске море, 213.
Аристотель, філософъ грецк., 191.
Артеміѣ, епископъ Галицкій, 212.
Атены м., 193.
Атеньске князѣвство, 155.
Африка, 154.
Ахтуба, сага Волги, 216.
- Б.**
- Бабинъ Торжокъ въ Кіевѣ, 40.
Бабинець р., 136.
Баварія, 185.
Багадуръ гл. Субудай - Багадуръ.
Байкаль, озеро въ Азїи, 198.
Бакота, м. на Днѣстрѣ, 108.
Балинъ, м. въ Половецк. З., 147.
Балкъ, м. на Аму-Дарїѣ, 202.
Балтійске море, 157.
Бальдуннъ, король Єрусалимскій, 10.
Баручъ, м. надъ Сулою, 142.
Бастіева чадъ, племя Туркске, 99.
Бастый, ханъ Половецк., 204.
Батый, ханъ Татарск., 155. 213—218. 223. 224.
Башкордъ, ханъ Половецк. 69.
Белзка З., 209.
Белзъ, м. на Галицк. Волянъ, 103. 120. 211.
Беля III., король Угорскій, 112. 117.
— IV., король Угорскій, 214.
Берда р., 146.
Берендичъ гл. Берендѣѣ.
Берендѣѣ, 34. 47. 52. 54. 55. 70. 99. 142.
Берестѣвъ (Берестово), с. коло Кіева, 12. 54. 88. 94.
Берестѣ (Бересть), м. на Волянъ, 103.
Берладники, свовѣльна вагата, 55. 56. 153.
Берладъ, м. нынѣшн. Молдавіи, 66. 108.
Бертольдъ, братъ Гертруды, королеви Угорск., 120.
Боголюбово, с. въ Суздальщинѣ, 67.
Богуславъ м., 81. 98.
Богъ р., 104. 146.
Богша Лазарь, рускій сръбникъ та золотарь, 179.

- Болгаре Дунайскій, 6. 108. 115. 189.
 — Камскій, 156. 208.
 Болгарія (Дунайска), 108. 152. 216.
 — Камска, 96.
 Болдині горы, въ Чернигѣв.-Сѣвер. З., 129. 132. 133.
 Болеславъ III. Кривоустый. король Польскій, 114.
 — IV. Высокій (Кучерявый), король Польскій, 32. 44.
 Болохѣвъ м., 104.
 Болохѣвска З., 104.
 Бонякъ Шолудивый, ханъ Половецк., 22. 73.
 Бориславовичъ Несторъ, бояринъ Кіев., 61.
 — Петро, бояринъ Кіев., 61. 107.
 Борисъ св. Володимировичъ, кн. Ростовскій, 5. 29. 33. 45. 65. 79. 97. 101. 132. 144.
 — Юривичъ, кн. Бѣлгородскій, Городяньскій и Турѣвск., 43. 45—47. 54.
 Борпчѣвъ звѣздъ въ Кіевѣ, 75. 87. 92—94.
 Боръ Бенедиктъ, воевода Угорскій, 119.
 Борыничъ Давидъ, 60.
 Боспоръ Кимерійскій, 155.
 Боянь, Чернигѣвскій рускій сивецъ XI. ст., 195. 196.
 Брагинъ, м. Овруцк. пов., 77. 101.
 Бродники, вѣльне укр. - рус. товариство, 38. 206.
 Бронькняжь, м. надъ Сулою, 142.
 Бряньскъ м., 38. 135.
 Бугъ р., 85. 103. 104.
 Бужане, 104.
 Бурундай, воевода Татарскій, 213. 214.
 Бухара, 149. 202.
 Бѣлавска, въ Черниг. З., 136.
 Бѣлка, р. коло Звенигорода Галицк., 31.
 Бѣлгородъ м., 43. 45. 55. 66—68. 77. 80. 81. 97. 187.
 Бѣлгородцѣ, 45.
 Бѣлозеро м., 19. 193. 194.
 Бѣлозерцѣ, 19.
 Бѣлоусъ, притока Десны, 133.
 — (Боловесь), с. на р. той назвы.
 Бѣльскъ, м. надъ Наревомъ, 104.

В.

- Варвара св., 57.
 Варяги, Варяги-Русь, 10. 16. 41. 160. 161.
 Василий В., отецъ церкви, 192.
 Василько Гавриловичъ, воевода Волыньскій, 207.
 — Глѣбовичъ, кн. Полоцкій, 28.
 — Константинновичъ, кн. Ростовскій, 204.
 — Романовичъ, кн. Волод. Волынь., 117. 118. 121. 208—211. 217.
 — Ростиславовичъ, кн. Теремовельскій, 8. 30. 104. 108.

- Василько Юрієвичь, кн. По-Володимиръ св. В, кн. Кієв.,
рося, 54. 2. 3. 6. 9. 11. 12. 17. 19. 23.
— княжевичь Путивельскій, 135. 42. 59. 88. 92. 94. 98.
Василь, кн. Козельскій. 101 — 104. 107. 138. 139.
Василькѡвъ м., 97. 142. 150. 161. 162. 192. 210.
Велесь, староруске божнице, — Андрѣевичь, кн. Дорогобуж-
196. скій, 65. 105.
Великїи Луки, м. въ Псков- — Давидовичь, кн. Черниг., 29.
щинѣ, 58. 35.
Венеціяне (Венедици), 96. 153. — Васильковичь, кн. Володим.
Вепрь р., 102. 107. Вол., 179.
Верхуслава Всеволодѡвна, — Всеволодовичь Мономахъ-
княжна Волод. Кляз., 77. 95 Василь, кн. Смол., Чернигѡв.
101. и в. кн. Кієвскій, 2. 6—
Византія гл. Царгородъ. 12. 20. 21. 24. 29. 32. 69. 75.
Византїйць, 96. 115. 91. 94. 104. 124. 132. 138.
Висла р., 106. 116. 140. 143. 144. 150. 163. 194.
Вислокъ р., 107. — Давидовичь, кн. Чернигѡв-
Витебекъ м., 80. 82. скій, 48. 49. 125. 131.
Владиславъ II., король Поль- — Глѣбовичь, кн. Переяслав-
скій, 32. скій, 73. 140. 141. 150.
— король Ческїй, 44. — Игоревичь, кн. Путивельск.
— Старый, кн. Великопольскій, и Галицк., 70. 71. 75. 118.
210. 119. 127. 128. 135.
— Тонконогий, кн. Велико- — Метиславовичь, кн. Волод.
польскій, 115. Вол., 39. 40. 44. 45. 59. 60.
— Кормилчичь, бояринъ и 92. 105.
кн. Галицкїй, 117. 119. 120. — Руриковичь, кн. Смолень-
121. скій, 95. 204. 207—210. 212.
Вовчїи Хвѡстъ, воевода ру- — Ярославовичь, кн. Галицкїй,
скїй, 138. 110—114.
Войтишовичь Иванъ, бояринъ — Вольньскїй м., 21. 25. 29.
Кієв., 33. 34. 43. 46. 53. 62. 80. 102—104.
Волга р., 19. 22. 41. 42. 64. 117. 118. 121. 187. 211. 215.
154. 157. 184. 208. 216. 217. — Клязьменскїй (Залвскїй) м.,
223. 224. 63. 67. 77. 111. 165.
Володарь Ростиславовичь, кн. Володимирко Володаровичь,
Черемыскїй, 30. 108. кн. Галицкїй, 30 — 32. 35.

- 44—46. 48—51. 55. 107. 108. 110. 114. 128.
- Володимирецъ, мешканецъ Волод. Вол., 118.
- Волокъ, м. надъ Тверцею, 61.
- Волохи (Румуны), 108.
- Волощина, 216.
- Волховъ р., 26.
- Волянська З., Волянъ, 29. 30. 44. 81. 82. 85. 97. 102—107. 115. 140. 151. 210. 213.
- Воляняне, Волянцъ, 67. 104. 109. 206. 207.
- Воронъжъ, притока Дону, 146.
- Ворекла, притока Дибира, 123. 141.
- Всеволодъ-Гаврило Мстиславовичъ, кн. Повгор., 21—24. 27. 28. 179.
- Всеволодъ Ольговичъ, кн. Чернигѳвскій и в. кн. Кіев., 21. 22. 25—33. 94. 125. 163.
- Святославовичъ Червоный, кн. Черниг., 84. 128.
- Святославовичъ, Буйгуръ, кн. Трубчевскій и Курскій, 70. 71. 72. 75. 79. 127. 132. 134—136. 155.
- Всеволодъ III. Юрієвичъ, Велике Гибздо, князь Волод. Клязм., 66. 67. 77. 80—84. 111. 114. 141. 145. 150. 163. 167.
- I. Ярославовичъ, кн. Переясл. и Кіев., 1. 7. 9. 12. 91. 93. 94. 124. 138—140. 153.
- Ярославовичъ, кн. Белзкій, 105.
- Всеволожь, м. въ Черниг. З., 136.
- Всеславъ Брючиславовичъ, кн. Полоцк., 40.
- Вщижь, м. на Деснѣ, 135.
- Вытчѣввъ, с. въ Кіевщинѣ, 47. 98.
- Вышатичъ Янъ, бояринъ Кіев., 8. 19.
- Вышгородъ м., 27. 32. 33. 43. 45. 46. 49. 54. 60—63. 65—68. 79. 80. 94. 97. 132.
- Вышгородцъ, 32. 33.
- Вятичъ, 37. 38. 42. 73. 123. 138. 139. 213.
- Вятска З., 38. 79. 136. 139.
- Вяханъ, м. надъ Сулою, 142.
- Вячеславъ Мономаховичъ, кн. Турѳвек. и Переясл. и в. кн. Кіев., 21. 24. 28. 29. 41. 44. 46—48. 53. 54.
- Вѣгоръ, притока Сяну, 107.

Г.

- Гаврило, руск. щитникъ, 179.
- Галичина гл. Русь Галицка.
- Галицка З., гл. Русь Галицка.
- Галичане, 31. 51. 67. 107. 112—114. 116. 119. 121. 207. 210. 211.
- Галичь м., 30. 31. 46. 50. 82. 96. 102. 107—122. 195. 208—210. 212. 215.
- Малый (нынѣ Галачъ), м. въ Молдавіи, 108.
- Галь Мартинъ, лѣтописецъ польскій XII. ст., 185.
- Гарольдъ, король Англійск, 9.

- Гаюкъ, ханъ Татарск., 179. 213. 217. 219. 220. 223.
- Гзакъ, ханъ Половецк., 72. 73.
- Гейза II, король Угорск., 43. 44. 48—50. 60.
- Гемябекъ, ватажокъ Татарскій, 205.
- Генуенцѣ (Фрягове), 96. 153. 155.
- Гератъ, м. въ Афганістанѣ, 202.
- Гертруда, королева Угорска, 120.
- Гіда, королѣвна Англ., жѣнка Вол. Моном., 9.
- Глибочиця, притока Почайны, 87. 93.
- Глухѡвъ, м. надъ Есманю, 136.
- Глушець, притока Стыра, 103.
- Глѣбъ св. Володимировичъ, кн Муромскій, 5. 18. 29. 33. 45. 65. 79. 97. 101. 132. 144.
- Тирівичъ, ханъ Половецк., 149.
- Юрієвичъ Суздальскій, кн Канѣвскій, Переясл. и Кієвск., 38. 43. 54. 63. 65. 94. 140. 145.
- Зеремѣвичъ, бояринъ Галицк., 210.
- Гнѣзна, притока Днѣстрового Серета, 107.
- Гобі, пустыня въ Азіі, 197. 198.
- Голядь, племя, 37.
- Гомій, м. на Сожи, 127. 138.
- Городище, кн. дворище въ Новгород. В., 57.
- Городно, м. на Полѣсю, 101.
- Городокъ Остерскій м., 44. 49. 144. 145.
- Горсувитъ, м. въ Тавріі, 154.
- Горынь р., 85. 102. 103.
- Готія, пѡвденне побереже Крыму, 155.
- Греки, 1. 8. 11. 52. 53. 126. 143. 154. 155. 178—181. 192.
- Греція, 17. 28. 41. 55. 56. 98. 106. 152. 155. 172. 183.
- Григорій, діяконъ, писецъ еванг. Остромирового, 6.
- VII, папа, 2.
- игумень Кієв. Андрѣѣвского монастыря, 21.
- двѡрскій Галицкій, 212.
- Грузія, краіна въ Кавказіі, 202.
- Гулагъ, ханъ Татарскій, 223.
- Гуръ, ханъ Кара Китаю (схѡд. Туркестану), 200.
- Гюра, тунъ Суздальск., 145.

Д.

- Давидъ Игоревичъ, кн. Волод. Вол., 153.
- Ростиславовичъ, кн. Вышгород. и Смоленск., 59—61. 65—68. 73. 74. 77. 80. 82. 111. 112.
- Святославовичъ, кн. Чернигѡвскій, 11. 132. 134. 144.
- Дажбогъ, староруске божище, 196.
- Данило Заточникъ, руск. письменникъ XII. ст., 193. 194.
- (Паломникъ), рус. письменникъ XII. ст., 10. 190.

- Данило Кобяковичъ, ханъ Половецкій, 149. 203.
 — Романовичъ, кн. Галицк. Волод., 117—122. 179. 196. 205—214. 217.
- Дверѣнь, м. на Роси, 76.
 Двина північна, р. 64.
 — західна, 157.
- Дербентъ, м. надъ Каспиемъ, 203.
- Деревичъ, м. въ Болохівській З., 104.
- Деревляне, 100.
- Держикрай Володиславовичъ, Галицк. воевода, 205.
- Десна р. 25. 56. 73. 85. 86. 123—125. 128—130. 133—136. 141. 142. 144.
- Децинь, м. на низу Дніпровому, 153.
- Джагатай, синъ Темуджина, хана Татарск., 213.
- Джебе-Нойонъ, ватажокъ Чингизъ-хана, 202. 203. 206. 213.
- Джеляль-Единъ, султанъ Ховарезму, 202.
- Джучи, синъ Чингизъ-хана, 213. 217.
- Дітмаръ, ѡмец. лѣтописецъ X. ст., 96.
- Длугошь, лѣтописецъ польск. XV. ст., 116. 195.
- Дмитро Ейковичъ, тисяцкій Кіевскій, 215. 217.
- Дніпро р., 7. 25. 34. 37. 38. 41. 47. 49. 52. 54. 58. 60. 67. 68. 74. 75. 80. 85. 86. 88. 94. 95. 97. 99—101. 122—124. 126. 128. 137. 141—144. 146. 152. 153. 157. 158. 175. 204. 205. 207. 214. 217.
- Дністеръ р., 30. 36. 106—108. 145. 146. 175. 205.
- Долобске озеро, коло Ківа, 47.
- Домажировичъ Юрій, Галицк. воевода, 205.
- Донецъ м., 75.
 — р., 70. 74. 141. 146.
- Донъ р., 22. 69. 71—73. 123. 124. 145. 146. 154. 184. 216. 223. 224.
- Дорогобужъ, м. въ Смоленщинѣ, 13. 65.
 — Волинській м., 49. 103. 153.
- Дреговичъ, 100. 102. 104.
- Дрогичинъ, м. на Волинъ, 103.
- Дубенъ, м. на Волинъ, 103.
- Дубрѡвна, урочище коло Пскова, 28.
- Дулѣбы, 104.
- Дунай р., 75. 76. 106. 108. 109.
- Дѣдославъ, м. у Вятицкій З., 139.

Е.

- Европа, 9. 155. 156. 167. 168. 171. 175. 180. 183. 196. 197. 208. 213. 223.
- Евфимій, єпископъ Переяслав., 33.
- Евфимія Глѣбѡвна, внучка в. кн. Святослава Всеволодовича, 79.
- Евфрозинія Руска кн., жѣнка Гейзы II., 44.
 — черниця гл. Ольга Юрїевна,

Евфрозинія Ярославѣвна Галицка, 128. 135.

— кн. Полоцка, 179.

Ельчичъ Тудоръ, воевода Галицкій, 109.

Емануиль Комненъ, императоръ Грецк. VII. ст., 155.

Емерихъ, королевичъ Угорск., 117.

Епиръ, 155.

Есманъ, притока Клевани, 136.

Есукай-Багадуръ, батько Чингизъ-хана Темуджина, 199.

Ефремъ-скопецъ, епископъ Переяславск., 143.

Ж.

Жданова гора въ Суздальщинѣ, 26. 27.

Желны, м. надъ Сулою, 142. 143.

Жидиславовичъ Борисъ, воевода Сузд., 62. 66.

Жиды, 96.

Жиздра, притока Оки, 139.

Жирославъ, воевода Галицкій, 209.

З.

Завидовичъ Дмитро, бояринъ Новгород., 22.

Завихость, м. на Вислѣ, 116.

Заволоче, край надъ Двиною пѣвн., 64.

Задонщина, 69.

Залозъ, побереже Азѣвскаго моря, 153.

Заморъ, володѣня Грецкія въ Тавриі, 155.

Зарубъ, м. надъ Днѣпромъ, 34. 47. 58. 98. 204. 205.

Захарія, посадникъ Новгород., 58.

Звенигородъ, м. теперь село надъ р. Бѣлкою въ Галичинѣ, 31. 32. 107. 118. 119.

— м. въ Кіевщинѣ, 97.

Звенигородска З., 30.

Звенигородцѣ, мешк. Галицк. Звен., 32. 119.

Звенислава, королевна Польска, жѣнка кн. Всеволода Ольговича, 32.

Здвижень, м. въ Кіевск. З., 45. 97.

Здвижь, притока Тетерева, 86.

Зимно, с. коло Луцка, 103.

Зихія (Хазарія), 155.

Золотча (Узолочче), лѣв. притока Днѣпра, 47.

Зуша, притока Оки, 139.

И.

Иванко Павловичъ, посадникъ Новгород., 26.

Иванъ (Иванко) Ростиславовичъ (Берладникъ), кн. Звенигородскій, 30. 32. 35—37. 55. 108. 109.

— Юріевичъ, кн. Суздальскій, 36. 37.

Игорево, с. въ Сѣверщинѣ, 134.

Игорь I. Старый, кн., 1. 3. 7. 8. 11. 104. 158. 160. 178.

— Ольговичъ, кн. Сѣверск., В. кн. Кіевскій, 31—41. 59. 92. 125. 131. 134. 144.

- Игорь Святославовичъ, кн. Новгород. Сѣверск. и Чернигѣвск., 70. 71. 74. 75. 79. 83. 93. 109. 111. 118. 127. 128. 134. 135. 142. 150. 155.
- Изай, ханъ Половецк., 78.
- Изъяславъ I. Ярославовичъ, в. кн. Кіев., 4. 6. 12. 13. 40. 92. 132.
- Изъяславъ - Пантелеймонъ II. Мстиславовичъ, кн. Курскій, Полоцкій и Переясл. Волинъ. и в. кн. Кіев., 21. 22. 24—26. 28. 29. 31. 33. 35. 36. 38. 39. 41—48. 50—53. 57. 62. 92. 93. 104. 137. 139. 144. 187.
- Володимировичъ, кн. Сѣверскій и Кіев., 212.
- Давидовичъ, кн. Черниг. и в. кн. Кіев., 35. 37. 47. 49. 54—56. 125. 126. 129. 132. 135. 137. 144. 145.
- Володимировичъ (Мономаховичъ), кн. Муромскій, 6.
- Иловайскій Д., сучасный историкъ російскій, 97. 100.
- Иляріонъ, Кіев. митрополита XI. ст., 2. 3. 5. 6. 52.
- Иморжичъ, дякъ (писарь), 60.
- Ингваръ Ярославовичъ, кн. Луцкій и Кіев., 82. 105.
- Ингигерда (Ирпна), корольвна Шведска, жьнка Ярослава М., 9.
- Ингода, р. въ Азіи, 198.
- Инглинги, династія Шведска, 57.
- Ингулець, права притока Днѣпра, 146.
- Ингуль, притока Богового лиману, 146.
- Индъ, р. въ Азіи, 201.
- Инкерманъ, м. въ Таврии, 154.
- Инокентій III., папа Римскій, 115. 121.
- IV., папа Римскій, 217.
- Ипуть, притока Сожи, 138.
- Ирпень р., 45. 86. 97.
- Искоростънь гл. Коростень.
- Италія, 9.
- Итоглый, ханъ Половецк., 78.
- I.
- Иоакимъ, Кіев. митрополита, 4.
- Иоанъ, дякъ, писецъ збѣрника Святославового, 6.
- митрополита Кіев. XII. ст., 1. 2. 189.
- св. Хреститель, 53.
- епископъ Остригомскій, 121.
- Золотоустый, отецъ церкви, 192.
- Иорнандъ, Готскій историкъ VI. ст., 167.
- K.
- Кавказъ, 78. 151. 203. 214.
- Кадлубокъ, лѣтописецъ польскій VII. ст., 114.
- Козары Таврійскій, 100.
- Казимиръ II. Справедливый, король Польскій, 113. 114.
- Калиусъ, м. на Днѣстрѣ, 108.
- Калка р., 84. 206—208.
- Кальмиусъ р., 147.

- Каменецъ, м. надъ Смотры-Кіевъ м., 2. 5—7. 10. 23—25.
чемъ, 104.
— Литовскій, 179.
- Камось, братъ хана Половец
Аены, 35.
- Кангиты (нынѣшній Киргизы),
218.
- Канѣвъ м., 43. 56. 61. 78. 81.
98. 153. 217.
- Кара-Китай гл. Туркестанъ
сходный.
- Каракорумъ, колишня сто-
лица Чингизъ-ханова, 224.
- Карачевъ, м. въ Орловск. губ.,
37. 79. 135.
- Карелы, племя финьске, 42.
- Карпатскій горы, 48. 86. 106
145. 175. 184. 209.
- Касоги гл. Черкесы-Хазары.
- Каспійске море, 145. 154. 201.
202. 208. 213. 216.
- Касиичъ, племя Туркске, 99.
- Каяла р., 72. 73. 128. 140. 155.
- Керанты, племя Татар., 200.
- Керлонъ, р. въ Ази, 198. 200
- Кирикъ, чернецъ, 189.
- Кирило св., апостоль Слав., 7.
— Турѳвскій, руск. проповѣ-
дникъ XII. ст., 101. 190.
— митрополита Кіевск., 190
208.
— II. епископъ Ростовскій,
190.
- Кипчакъ, ханатъ Татарск.,
213. 216. 223.
- Кипръ, острѳвъ, 223.
- Китай (Хины), 197. 200—202.
213. 223.
- Китайцъ, 222.
- Кіевъ м., 2. 5—7. 10. 23—25.
28—35. 37—40. 43—47. 51—
60. 62—68. 70. 73. 75. 77. 79—
86. 88. 93—98. 100. 101. 103.
105. 107. 109. 115. 124. 126.
128—133. 136—140. 143. 144.
152—154. 156. 160. 163. 175.
178. 184. 185. 187. 188. 194.
195. 203. 204. 208. 212—215.
217.
— Старый (Верхне мѣсто), 87.
92. 93.
- Кіевска З., гл. Русь Кіевска.
- Кіяне (Кіевляне), 12. 29. 32—
34. 38—41. 43. 44. 48. 51. 52.
59. 62. 63. 80. 82. 83. 96. 97.
165. 207. 215.
- Кіянка, притока Глибочицъ,
87. 93.
- Кій, мітичный кн. Кіев., 9.
- Клеванъ, притока Сейму, 136.
- Клеческъ (Клецкъ) м., 102.
- Климентъ Смолятичъ, схим-
никъ и митрополита Кіев., 39.
52. 53. 98. 131.
— св., папа Римск., 53. 90.
- Клобуки Чорній, Туркске пле-
мя на Руси, 17. 25. 34. 45.
47. 50—52. 62. 66. 67. 70.
75—78. 80. 81. 99—101. 117.
141. 188.
- Клязма р., 63. 67. 77. 111.
- Кобринъ, м. надъ Мухавцемъ,
104.
- Кобякъ Карлыевичъ, ханъ По-
ловецк., 69.
- Ковуъ, племя Туркске, 47. 70—
72. 99. 142.

- Кожумяки, передмістя Ківа, 87.
- Козаки українські, 100.
- Козельскъ, м. у Вятицькій З., 139. 140. 213. 214.
- Колбяги, станъ на Руси, 16.
- Колодяженъ, м. на горѣшн. Богу, 104. 215.
- Коломыя м., 106. 175.
- Кольоманъ, королевичъ Угор. и король Галицк., 121. 122.
- Комненъ Иванъ, императоръ Грецк. XII. ст., 22.
- Кондратъ, кн. Мазовецькій, 116. 210. 217.
- Константинъ, митрополита Кіевскій, 53. 131. 188.
— Порфірогенита, Грецк. императоръ и лѣтописецъ X. ст., 137.
- Кончакъ, ханъ Половецк., 69. 70. 72—74. 82. 109. 141. 149. 154.
- Копырѣвъ конецъ въ Кіевѣ, 29. 87. 93. 94.
- Кордиъ, кн. Вятицьвъ, 139.
- Коровъ-Яковлевичъ, майстеръ руск., 179.
- Коростень, м. въ Деревлянскій З., 101.
- Коростенць, 168.
- Корсунъ, м. надъ Росю, 81. 98.
— м. въ Тавріи гл. Херсонъ.
- Корчѣвъ (Корчево, Керчь. Русія), м. надъ Боспоромъ Кімерійск. въ Тавріи, 154.
- Коснячко, Кіев. тысяцькій, 12.
- Котельничъ м., 60.
- Котянъ, ханъ Половецкій, 203. 204. 209. 214.
- Кочкаръ, 68.
- Краковъ м., 114. 120.
- Кременецъ, м. на Волинъ, 103. 215.
- Кривичъ, 10. 100. 143.
- Кривеска З. гл. Полоцка З., Крымъ гл. Таврида.
- Кубанъ р., 184.
- Кубилай, ханъ Татарскій, 223.
- Кузьма, руск. золотаръ, 179. 220.
- Кукша, чернець Кіев. Печер., 139.
- Куманы (Килчаки) гл. Половць.
- Кунтувдѣй, ханъ Половецк., 70. 76.
- Куремса, воевода Татарскій, 217. 218.
- Курскъ м., 5. 21. 25. 29. 70. 125. 136.
- Куръ, притока Тускаря, 136.
— р. въ Кавказіи.
- Куряне, мешканць Курскон З., 136.

Л.

- Ладога м., 26. 57. 58.
- Лазаръ, тысяцькій Кіев., 39. 40.
- Лазутиновичъ Даниславъ, воевода Сузд., 64.
- Латинська имперія, 155.
- Лачъ, озеро, 193.
- Лелесѣвъ монастирь (шабутъ нын. Лелюхѣвъ), 106. 120.

- Лешко Бѣлый, кн. Судомир-
скій и Краковскій, 114—118.
121. 122. 210.
- Либедь, притока Дибира, 86.
- Литва, 22. 77. 78. 156. 188.
212.
- Литовць (Литвины), 22. 104.
105. 179. 217.
- Лонасна, притока Оки, 124.
- Лтава (може Полтава?) м. въ
Перел. 3., 143.
- Лубны, м. надъ Сулою, 142.
143.
- Лугъ, притока Буга, 102 103.
- Луква, притока Дибетра, 107.
- Лукомль, м. надъ Сулою, 142.
- Лукоморе гл. Азѳеке море.
- Лутава, м. въ Черниг.-Сѣвер
3., 128. 129.
- Луцкъ (Луческъ) м., 44. 102.
103.
- Любачѣвъ, м. въ Галичинѣ,
121.
- Любечь м., 23. 137. 138.
- Люблинъ м., 107.
- Люблиньска 3 гл. Русь Над
висяньска.
- Людовикъ IX., король Фран-
цускій, 179. 223.
- Ляхи гл. Поляки.
- Ляхъ Владиславъ, бояринъ Ки-
евск., 56.
- М.**
- Магометъ, султанъ Ховарезма,
201. 202.
- Мазандеранъ, край надъ Ка-
спіемъ, 202.
- Макемъ, епископъ Бѣлгород-
скій, 77.
- Мангу, в. ханъ Татарск., 179.
- Мангуиъ, м. въ Тавріи, 154.
- Манупль, епископъ Смолень-
скій, 53.
- Марія Метиславѳина, жьнка кн.
Данила Романовича, 121.
- Матарха гл. Таматарха.
- Матрика гл. Тмуторокань.
- Медведиця р., 41. 42.
- Мельтеково, с. въ Сѣверчинѣ,
134.
- Менгу, ханъ Татарскій, 213.
214. 223. 224.
- Мервъ, м. въ краю Туркменѳвъ,
202.
- Месеврія, пристань болгарска
на Черному морѣ, 108.
- Методій св., апостоль Слав., 7.
— Татарскій, церкви. пись-
менникъ Визант., 7.
- Мечиславъ III. Старый, король
Польскій, 115.
- Микита, митрополита Кіев., 21.
- Микола св., 88.
— (Давидовичъ) Святоша, чер-
нецъ Кіев.-Печер., 29. 56.
— воевода краковскій, 113.
114.
- Микула, бояринъ рус., 12.
— соцкій Галицк., 211.
- Милонѳгъ Петро, будѳвичій
руск. XII. в., 95. 179.
- Миньскъ м., 22.
- Мирославъ, бояринъ руск., 12.
— дядько кн. Данила Рома-
новича, 118. 211.

Митуса, Перемыскій сѣвѣць XIII. ст., 195.
Михайло св., 33. 49.
— бояринъ Кіев., 40.
— Синкель, церк. письменникъ Визант., 7.
— митрополита Кіев., 26. 52.
— Всеволодовичъ, кн. Чернигѣвскій, 207. 212—214.
Михалко Андрѣевичъ, кн. Торческа и Кіев., 66. 67.
Михно, мечникъ Сузд., 66.
Миусъ р., 146. 147.
Мозырь, м. на Припечи, 101.
Мойсей, игумень Выдубицк. монастыря, 95. 194.
Мокошь, староруске божиче, 188. 189.
Молога р., 42.
Молочна р., 146.
Монголія, 200. 219.
Монголо-Татаре гл. Татаре.
Монголы, 201. 202. 221. 222. 224.
Моравійскъ, м. надъ Десною, 25. 56. 128. 129.
Морейске князѣвство, 155.
Москва м., 37. 63. 97.
— р., 37.
Московщина гл. Русь пѣвнѣчна.
Мраморне море, 91.
Мета р., 37.
Мстиславъ - Теодоръ I. Володимировичъ Мономаховичъ, кн. Новгород. и в. кн. Кіев., 9. 20—24. 28. 29. 32. 42. 60. 75. 92. 93. 150.

Мстиславъ II. Изъяславовичъ, кн. Переяслав., Волод. Вол. и в. кн. Кіев., 46. 49. 51—56. 59—62. 65. 103. 105.
Мстиславъ Андрѣевичъ, кн. Волод. Клязм., 62. 63.
— Володимировичъ, кн. Тмутороканьскій, 130. 131.
— Глѣбовичъ, кн. Рыльскій, 214.
— Всеволодовичъ, кн. Чернигѣвск., 128.
— Мстиславовичъ Удатный, кн. Новгорода В. и Галицк., 77. 84. 121. 122. 195. 203—205. 207—210.
— Романовичъ, кн. Смоленск. и в. кн. Кіевск., 84. 203. 206—208.
— Ростиславовичъ Хоробрый, кн. Бѣлгородск., и Новгород. В., 59. 66. 67.
— Святославовичъ, кн. Чернигѣвскій, 204. 207. 208.
— Ярославовичъ, Пѣмый, кн. Пересонницкій, 105. 204. 207.
Муромеко-Рязаньска З., 21.
Муромць, 62. 64. 66.
Мухавецъ, притока Буга, 104.
Мценскъ, м. въ Сѣверщинѣ, 38. 139.
Мѣльникъ, м. на Волянѣ, 103.

II.

Надднѣпряць, 16.
Нажиръ, бояринъ рус., 12.
Наревъ р., 104.

- Настасовичъ Василь, бояринъ
Вышгород., 60.
- Настася, полюбовница кн. Яро-
слава Осмомысла, 110. 112.
- Негечевичъ Войборъ, убійця
кн. Изъяслава Давидовича, 55.
- Нежила, руск. сръбникъ, 179.
- Нестеровичъ Юрій, бояринъ
Кіев., 56.
- Несторъ, руск. лѣтописецъ, 5.
6. 191.
- Несторіане, секта христіань-
ска, 223. 224.
- Никифоръ, митрополита Кіев.
XII. ст., 1. 2. 4.
- Ничилбръ (Никифоръ), тыся-
цкій Переясл., 12.
- Нікейска имперія, 155.
- Ніконъ, ученикъ Кіев.-Печер-
черця Кукши, 139.
- Ніучъ, Манджурске племя, 197.
201.
- Ніфонть, вписк. Новгород. В.,
27. 53. 189.
- Новгородокъ, м. въ Сѣвер-
щинѣ, 36.
- Новгородъ В. м., 6. 10. 18.
20—28. 30. 41. 42. 57. 58. 60.
63—65. 67. 84. 96. 104. 156.
158. 166. 179. 184. 213.
- Сѣверскій, м. 34. 37. 39. 49.
70. 73. 75. 125—127. 129.
134.
- Новгородска З., 10. 16. 22.
23. 57.
- Новгородцъ, мешканцъ Н В.,
23. 25—28. 41. 42. 57. 58. 61.
64. 66. 165.
- Новосѣль, м. въ Вятицк. З., 139.
- Нойонъ гл. Джебе-Нойонъ.
- Норманы, 9.
- Нѣжата, посадникъ Ладожскій,
58.
- Нѣжатинъ, м. въ Переясл. З.,
143.
- Нѣмеччина, 185. 211.
- Нѣмцъ, 44. 107. 120. 156. 157.
160. 161.

О.

- Обезы, племя Кавказке, 69.
- Овлуръ, Половчаннинъ, 74.
- Овручъ (Вручь) м., 77. 79. 82.
83. 101.
- Огодай, сынъ Чингизъ-хана Те-
муджина, 213. 216. 223.
- Огузъ, ханъ Татарскій, 198.
- Ока, притока Волги, 123. 124.
139.
- Олегъ I., кн. Кіевскій, 1. 8. 11.
124.
- Михайло Святославовичъ
(Гориславовичъ), кн. Тмуто-
рок., Волод. Вол. н Сѣверскій,
6. 8. 11. 12. 37. 67. 78. 126.
127. 131. 132. 134. 155.
- Ярославовичъ, кн. Галицк.,
110. 111.
- кн. Курскій, 207. 208.
- Олександръ В., король Ма-
кедонскій, 191.
- Всеволодовичъ, кн. Белзкій,
118. 121. 208. 209. 211. 212.
- бояринъ Галицкій, 120.
- Олексѣй I. Комнень, импера-
торъ Грецк., 155.
- III., императоръ Грецкій,
115.

- Олеше, м. при уѣстю Днѣпра, 52. 55. 152. 153. 205.
- Ольга св., кн. Руска 168.
— Юрѣвна, жѣнка кн. Яро-
слава Осмомысла, 110.
- Ольгѣвъ, м. надъ Сеймомъ, 136.
- Ольстинъ Олексовичъ, бояринъ Черниг., 70. 71.
- Ононь, р. въ Азїи, 198.
- Онугъ, м. на Днѣстрѣ, 108.
- Онугрїй, еписк. Черниг., 53.
- Орева, гудецъ, 69.
- Орель р., 60.
- Орначъ, м. въ Сарацинскѣй З., 154.
- Осалукъ, ханъ Половецк., 69. 78.
- Осколь р., 60. 70.
- Остеръ, притока Десны, 44. 124. 128. 129. 141. 142. 144.
— м., 49.
- Остромиръ, посадникъ Новгородскїй, 6.
- Отрокъ, ханъ Половецк., 69.
- П.**
- Пакославъ, воевода Судомирскїй, 121.
- Палестина, Свята З., 10. 113. 190.
- Пекинъ, столица Китаю, 201.
- Перзїя, 201.
- Переволока, м. въ Переясл. З., 143.
- Предслава, дочка кн. Рурика Ростиславовича, 95.
- Перемыска З., 30.
- Перемышль м., 31. 49. 50. 107. 111. 119. 121. 175.
- Перенѣгъ, тысяцкїй Черниг., 12.
- Перепетово поле, 98.
- Пересошница м., 45. 46. 103.
- Пересѣчень, м. въ Кїев. З., 98.
- Переяславъ Рускїй м., 10. 21. 24. 25. 27. 29. 33. 34. 38. 43. 48. 49. 54. 63. 72—74. 98. 122. 124. 132. 138. 140. 141—144. 187. 193. 204. 214.
- Переяславцѣ, 34.
- Переяславщина, Переясл. З., 24. 29. 99. 124. 140. 141. 142. 145.
- Перунъ, старорус. божище, 20. 189.
- Петрило, бояринъ Кїев., 54.
— посадникъ Новгород., 26.
- Петро, рускїй майстеръ, 179.
— Бориславовичъ, бояринъ Кїевск., 50. 51.
- Печенѣги, 34. 47. 87. 99. 130. 142. 152. 154. 197. 216.
- Пиньскъ м., 101.
- Пиньчуки, 102.
- Пирогостъ, купецъ, 93.
- Пищанъ р., 138.
- Плоскиня, воевода Бродникѣвъ, 206. 207.
- Пляно Карпинї, италїйск. по-
солъ-чернецъ. 179. 217. 218. 220. 223. 224.
- Плятонъ, фїлзофъ грец., 191.
- Погоринѣ, краина надъ Гориню, 102.

- Пѣдгѣре (Перемышль зъ околицею), гѣрна краина, 107.
- Подѣль, низша часть Кіева, 33. 40. 82. 83. 86. 87. 93—96.
- Поликарить, игумень Кіев.-Печер., 56. 57. 63. 65. 192.
- Полкостѣнь, м. надъ Сулою, 142.
- Половць, 22. 25. 28. 31. 32. 35. 37. 38. 43. 47. 48. 55. 56. 60. 61. 68—80. 82—84. 98. 99. 105. 109. 115. 118. 122. 127—129. 133. 135. 137. 140—142. 144. 147—156. 160. 161. 188. 189. 197. 203—209. 211. 212. 214. 216.
- Полоцкъ м., 28.
- Полоцка (Кривека) з., 21. 22. 28. 30. 82. 102.
- Полочане, 28. 64. 165
- Полтавщина, 4.
- Польща, Польска Ляцка з., 102. 106—108. 110. 114. 115. 117. 120. 123. 210. 216—218. 223.
- Полѣсе. 22. 85. 86. 100—102. 123. 139.
- Пиньске, 104.
- Турѣвске, 140.
- Полѣщуки (Деревляне), 100.
- Поляки, 30. 32. 35. 59. 82. 107. 114. 116. 121. 122. 130. 142. 156. 160. 195. 208. 209. 211. 217.
- Поляне, 10. 96.
- Полянська з., 85.
- Понизѣ (опѣсля Подѣла), лѣвый бѣкъ Днѣстровый, 108. 210.
- Попашь, м. надъ Сулою, 142.
- Поросе, з. надъ р. Росю, 34. 45. 54. 76. 81. 85. 86. 98. 99.
- Порфирій, єпископъ Чернигѣвскій, 214.
- Почайна (Ручай), притока Днѣпра, 86. 87. 95.
- Прилукъ, м. въ Переясл. з., 143.
- Припеть р., 85. 100—102. 104. 123. 139.
- Прокѣпъ, тысяцкій Бѣлгород., 12.
- Протва, притока Оки, 37. 124. 139.
- Прутъ р., 106. 108.
- Псіолъ, притока Днѣпра, 123. 141. 143.
- Псковъ м., 26—28.
- Псковичь, 27. 28. 42.
- Псковска з., 28.
- Путивель м., 36. 37. 70. 73. 111. 118. 125. 135. 136. 175.
- Путивельска, притока Сейму, 135.
- Пѣеочне, городокъ проти Выдубицкаго монастыря, 95. 214.

Р.

- Радило, тысяцкій Вышгород., 60.
- Радимичь, 123. 138.
- Ратиборъ, тысяцкій Кіев., 12.
- Ратша, тунъ Кіевск., 33.
- Рахна р., 36. 134. 174.
- Римовъ (Ромны) м., 74
- Рогнѣда, сестра кн. Ростислава Мстиславовича, 58.
- Родна, м. въ Семиградѣ, 107.

- Родня, м. (мабуць, де нынѣ Канѣвъ), 98.
- Родъ, староруске божище, 188. 189.
- Рожаниця, староруск. божище. 188. 189.
- Романъ Гзичъ (Кзичъ), ханъ Половецк., 149.
- Игоревичъ, кн. Звенигородскій, 118. 119.
- Мстиславовичъ, кн. Новгород. В. и Волод. Вол., 62—64. 80—84. 104. 105. 111. 112. 114—117. 119. 150.
- Ростиславовичъ, кн. Смоленск., 58. 65—68. 192.
- сынъ Гзака, хана Половецк., 72.
- Роменъ (Ромѣвъ), м. надъ Сулою, 142. 143.
- Ромеѣ гл. Византійцѣ.
- Ростиславъ Всеволодовичъ, кн. Черем. и Теробов., 91.
- Ивановичъ, сынъ Берладника, 112. 113.
- Михайловичъ, кн. Галицк., 212.
- Мстиславовичъ, кн. Смоленск. и в. кн. Кіев., 21. 39. 41. 43. 47. 53—56. 58. 59. 62. 92. 109. 144. 153.
- Руриковичъ, кн. Торческа, Бѣлгород. и в. кн. Кіев., 76—78. 81. 83. 95.
- Юріевичъ, кн. Новгород. В. и Переясл., 28. 43. 48.
- Ярославовичъ, кн. Рязанск., 36.
- Ростѣвъ м., 9. 165.
- Рус. Ист. Бібл. IV. г.
- Ростовска З., 18. 28. 138. 139.
- Ростовско-Суздальска З., 21. 140. 144.
- Ростовцѣ, 184.
- Рось, р. на Украинѣ, 34. 48. 76. 81. 86. 98. 99.
- Рубриквѣсь, чернецъ Францускій XIII. ст., 151. 179. 182. 186. 223. 224.
- Ругайло, тысяцкій Володимира Мстиславовича, 40.
- Рурикъ Ростиславовичъ, кн. Новгород. В., Овруцкій, Бѣлгород. и в. кн. Кіев., 59. 61. 66—69. 74—84. 94. 95. 101. 115. 117. 118. 127. 141. 179. 194.
- Русь, Руска З., въ значеню краю заселеного Укр.-рус. народомъ, 1. 3. 5. 7—13. 15—18. 20. 21. 23. 25. 26. 29. 32. 36. 41. 43. 49. 52. 56. 58. 60. 62. 66—69. 73—79. 82. 85. 86. 95—97. 99. 103. 105. 107—110. 112. 115. 119. 121. 125. 130. 133. 134. 138. 142—145. 147—152. 156—162. 165. 167—178. 180. 182. 185—188. 191. 194—197. 202. 203. 208—210. 213. 215. 216. 223.
- Галицка (Червона), Галицке, князѣвство, Галичина, 30—32. 51. 55. 81. 82. 106—112. 114—118. 121. 122. 128. 130. 151. 152. 157. 175. 184. 209. 210. 215.
- Галицко-Волынска, 180.

- Русь Кіівська, 48. 66—68. 78. 82. 85. 97. 98. 102. 104. 106. 127. 138. 153. 158. 210.
— Надвислянська (Люблинська 3.), 115. 116.
— південна, 16.
— північна, 57. 77. 83. 95. 162. 180. 194.
— Русы, нарідъ, 7. 10. 11. 70—72. 75. 99. 100. 122. 139. 160. 206.
Русины, Украинць-Русины, 1. 2. 16. 47. 108. 115. 138. 149. 150. 172. 175. 177. 182. 183. 195. 206—208.
Русія гл. Корчѣвъ.
Рутъ, лѣва притока Роси, 48. 49. 125. 126. 144.
Ручай (Почайна), притока Днѣпра, 86. 87.
Рыльскъ м., 70. 125. 136.
Рязань м., 84.
Рязаньська 3., 30. 38. 84. 124. 125. 138.
Рязанць, 62. 64. 66. 79.
- С.
- Сакбѣвъ, м. въ Переясл. 3., 143.
Самара, притока Днѣпра, 146.
Самаркандъ, м. въ Туркестанѣ захід., 202.
Сарацены, 22.
Сартакъ, сынъ Батыя-хана, 216. 223. 224.
Святополкъ I. Окаянный, кн. Турѳв. и Кіев., 29.
— II. Михайло, Изъяславовичъ, кн. Полоцк. и в. кн. Кіевскій, 2. 10. 12. 98. 99. 101.
— Мстиславовичъ, кн. Псковскій, 28.
— Одоничъ, кн. Великопольскій, 210.
Святополчь, м. въ Кіевщинѣ, 98.
Святославъ Всеволодовичъ, кн. Волод. Вол., Новгород.-Сѣверск. и Кіев, 3. 4. 37. 38. 43. 49. 59. 62. 63. 66—68. 73. 75. 78. 79. 84. 94. 109. 126—128. 131. 150. 177.
— I. Игоревичъ, кн. Кіевскій, 1. 3. 8. 164.
— Игоревичъ, кн. Волод. Вол. и Перемыскій, 118. 119.
— Ольговичъ, кн. Рыльскій, 70. 71. 75. 127.
— Ольговичъ, кн. Новгород. В. и Черниг.-Сѣверск., 27. 28. 33—39. 43. 49. 56. 59. 125. 126. 129. 131. 139. 141.
— Ростиславовичъ, кн. Новгород. В., 57. 58. 62. 63. 76.
— Ярославовичъ, кн. Черниг. и в. кн. Кіев., 4. 6. 12. 94. 124. 125. 130. 131. 133.
Сеймъ р., 25. 73. 123. 125. 128. 134. 136. 141. 142.
Семень, сповѣдникъ кн. Ростислава Мстиславовича, 56. 58. 65.
— епископъ Переяславск., 214.
Семиградъ, 106.
Серетъ, притока Дуная, 106. 108.
Сибіръ, 151. 216.

- Сильвестеръ, игумень Выдубицкій и першій лѣтописецъ рускій, 7. 8. 10. 19. 95. 194.
- Симаргло, староруске божище, 189.
- Символонъ (Балаклава), м. въ Тавріи, 154.
- Симонъ, епископъ Володимирскій, 191.
- Синагрипъ, царь мітичный, 192.
- Скандинавы, 57.
- Славяне, 1. 18. 106. 157. 167. 168. 189.
— захѳдній, 95.
— Рускій, 104. 123. 167.
— схѳдній, 168.
- Словене (Словѳне), 10.
- Слонимъ, м. на р. Шаръ, 104.
- Случескъ (Слудцкъ), м. на Случи, 102.
- Случь р., 85. 104.
- Смоленьскъ м., 21. 30. 39. 41—43. 55. 57. 58. 66. 68. 77. 80. 96. 112. 138. 140. 184.
- Смоленьска З., 28. 37. 82. 124.
- Смоляне, 58. 62. 64. 80. 165.
- Смочь, притока Лугу, 103.
- Смядва, притока Оки, 124.
- Сновъ, притока Десны, 133.
- Сновскъ, м. надъ Сновомъ, 133.
- Снопорѳдъ (Самара) р., 60. 75.
- Снѳжата р., 135.
- Сожь р., 58. 123. 124. 127. 138. 139.
- Соломея, жѳнка Кольмана, короля Галицк., 121.
- Сосниця, м. надъ Убедею, 133.
- Срѳбне, м. надъ Сулою, 142.
- Станиславъ, тысяцкій Переясл., 12.
- Стародубъ м., 126. 136.
- Стенкильзонъ Ингъ, король Шведскій, 9.
- Степанъ, игумень Кіев.-Печер., 4. 5.
- Стохѳдъ, притока Припети, 102.
- Страшко, руск. срѳбникъ-вѳсець, 179.
- Стрибогъ, староруске божище, 196.
- Стрижень, притока Десны, 129. 130. 131.
- Стрый р., 106.
- Стugna, права притока Днѳира, 48. 85. 86. 97—99.
- Стыръ р., 44. 102. 103.
- Субудай-Багадуръ, ватажокъ Чингизъ-хана, 202. 203. 206. 213. 215.
- Сугдія (Судакъ), м. въ Тавріи, 154. 155. 203.
- Сугрѳвѳ, м. въ Половецк. З., 147.
- Судиславъ, бояринъ Галицкій, 210.
- Судомиръ м., 107. 116.
- Суздаль м., 55. 57. 66. 96. 165.
- Суздальска З., 26. 27. 30. 36—38. 42. 63. 67. 77. 84. 124. 151.

- Суздальць, 62. 64. 67. 109. 140. 163. 179. 184.
- Сула р., 69. 70. 74. 123. 141—143.
- Супой р., 26. 27. 141.
- Сырчанъ, ханъ Половецк., 69.
- Съверщина, Съверска З., 35. 37. 73. 123—126. 128. 135. 140. 144.
- Съверяне, 62. 123. 124.
- Сърославовичъ Коснятинъ, воевода Галицкій, 109. 110.
- Сѣтомля, притока Ручаю, 45. 87.
- Сююрлѣй, р. въ Половецк. З., 71.
- Сянъ р., 49. 106. 107.
- Сянокъ м., 106. 117.
- Т.**
- Таврида, Таврія, Херсонесъ Таврійскій, Крымъ, 56. 78. 152—155. 175. 184. 223.
- Тайджигуты, племя Монголо-Татарске, 199.
- Таматарха гл. Тмутороканъ.
- Тана, м. на Донѣ, 154.
- Танаисъ, грецка колонія на Донѣ, 154.
- Татаре (Монголы), 83. 84. 117. 128. 132. 156. 159. 161. 162. 172. 196—198. 203—208. 213—218. 220—224.
- Татры, горы, 106.
- Темуджинъ, Чингизъ-ханъ Татарскій, 199—202. 213. 216.
- Теодозій св., игумень Кіев.-Печер., 2—5. 7. 8. 19. 94. 136. 191.
- Теодозій, игумень Кіев., 41.
- Теодозія, м. въ Таврін, 154.
- Теодоръ св., 23. 40. 52. 58.
— епископъ Черниг., 41.
— епископъ Ростовскій, 190.
- Теребовельска З., 30.
- Теребовля м., 51. 107.
- Тесальоника (Солунь) м., 55. 155.
- Тетеревъ р., 45. 85. 86.
- Тивайске князѣвство, 155.
- Тимозей, сновѣдникъ кн. Мстислава Вдатного, 209.
- Тмутороканъ (Матарха або Таматарха, Матрика), м. на Таманьскому півостровѣ, 154. 155.
- Тмутороканьска З., 2. 72. 78. 155. 156.
- Торки, 34. 47. 54. 99. 141. 142. 216.
- Торопець, м. въ Псковщинѣ, 58.
- Торческъ, м. на Росн, 66. 76. 77. 81. 98. 99. 122. 210. 212.
- Торъ, притока Донця, 74.
- Тракія, 115.
- Трапезунтска имперія, 155.
- Трапезунтъ м., 155.
- Триполѣ (Треполь) м., 73. 77. 81. 83. 98.
- Трубайло (Трубезь), лѣв. притока Днѣпра, 47. 98. 141—143.
- Трубческъ (Трубецкъ), м. въ Сѣверщинѣ, 125. 134.
- Тудоръ, тиунъ Вышгородскій, 33.

- Тулуй, начальникъ Татар. пле-
мени Карантѡвъ, 200.
— сынъ Чингизъ-хана Тему-
джи, 213. 217.
- Туракина, ханша Татарска, 216. 217.
- Турія, притока Припяти, 102.
- Туркестанъ сѣвѣдный (Кара-
Китай), 200. 219. 223.
— пѡвденно-захѡдн. гл. Хова-
резмъ.
— пѡвнѡчный, 216.
- Турки-Сельджуки, 10.
- Турѡвъ м., 21. 24. 29. 54. 101.
- Туриѣвъ, племя Туркскѣ, 99.
142.
- Тускаръ, притока Сейму, 136.
- Тюнракъ, братъ хана Поло-
вецк. Лепы, 35.
- Тясминъ р., 76. 99.
- У.**
- Убедь, притока Десны, 133.
- Угорщина, 106—109. 112. 117.
119—121. 155. 214. 215. 223.
- Угра, притока Оки, 124. 139.
- Угры, 30. 31. 35. 46. 49. 82.
108. 112—114. 119—122. 156.
157. 160. 195. 208. 209. 211—
213.
- Удай, притока Сулы, 143.
- Удечъ, копальня соли въ Га-
личинѣ, 175.
- Ужь р., 101.
- Уйгуры, племя Турецкѣ, 200.
- Украина-Русь гл. Русь.
- Украина въ значеніи землѣ
мѣжь Вепромъ а Бугомъ, 102.
- Украина въ значеніи Перея-
славской З., 140.
- Улѣбъ, тысяцкій Кіев, 33. 34.
38.
- Уненѣжь (Нѣжинъ), м. въ
Черниг. З., 136. 137.
- Упа, притока Оки, 139.
- Ураль, горы, 202.
- Усмовичъ Янъ, бояринъ руск.,
162.
- Ушескъ, м. надъ Ужемъ на
Польсю, 101.
- Ушиця, м. на Днѣстрѣ, 108.
- Ф.**
- Фильній, воевода Угорскій,
122.
- Фіны, 18.
- Фридрихъ Барбароса, импе-
раторъ Нѣмецкій, 113.
- Х.**
- Хазарія, 2. 96.
- Халдѣевичъ Иванъ, воевода
Звенигородскій, 32.
- Херсонъ (Корсуень), м. въ
Тавріи, 92. 154. 155.
- Хива, 149.
- Хивинцѣ, мешканцѣ Хивы,
154. 219.
- Ховарезмъ, (пѡвденно-захѡд.
Туркестанъ), 149. 201. 202.
- Ходжентъ, м. въ Азійи середн.,
202.
- Ходотъ, княжевичъ Вятичѣвъ,
139.
- Холмъ м., 179.
- Хоперь, притока Дону, 146.
- Хорваты Бѣлѣй, 106.
- Хоривъ, мѣтичный кн. Кіев., 9.

Хороль р., 69. 141. 143. 154.
Хорсъ, староруке божище,
196.
Хортиця, лѣвобѣчна притока
Днѣпра, 205.
Хотовичъ Григорій, бояринъ
Кіев., 66.
Христина, жѣнка кн. Мсти-
слава Мономаховича, 22.

Ц.

Царевъ, м. надъ Волгою, 216
Царгородъ (Византія) м., 1. 7.
9. 22. 52. 53. 91. 93. 97. 108.
115. 126. 137. 143. 152. 154.
155. 164. 175. 184. 187.

Ч.

Чагоръ, бояринъ Галицк., 110.
Чемеринъ, м. на Волинѣ, 103.
Червень, м. на Волинѣ, 103.
110. 211.
Черкасы, племя, 100.
Черкасы-Хазары (Касоги), 155.
160. 203.
Черкесы, 100.
Чернигѣвъ м., 21. 25. 28. 29.
30. 35. 38. 41. 48. 53—56. 60.
70. 73. 84. 96. 122. 124—133.
137. 139. 140. 143. 155. 160.
184. 187. 208. 214.
Чернигѣвско-Сѣверска Укра-
ина, 214.
Чернигѣвцѣ, 163.
Чернигѣвщина, Чернигѣвска
3., 4. 25. 38. 43. 70. 82. 99.
122. 124—126. 128. 136—138.
142. 144. 158.
Чехи, 108. 120. 185. 217.

Чешуѣвъ, м. въ Половецк. 3.,
147
Чилбукъ, ханъ Половецк., 72.
Чингизъ-ханъ гл. Тему-
джинъ.
Чичерскъ, м. на Сожи, 138.
Чорне море, 78. 108. 143. 145.
146. 152. 153. 175. 205. 216.
223.
Чорнѣ Клобуки гл. Клобуки.
Чорнобыль м., 76. 101.
Чорторыя, сага Днѣправа пдѣ
Кіевомъ, 95.
Чудиновичъ Иванко, бояринъ
руск., 12.
Чудинъ, бояринъ руск., 12.
Чудь (Чюдь), 10. 22. 188. 189.
Чурнай, 76.

Ш.

Шара, притока Нѣмна, 104.
Шаруканъ, м. въ Половецк.
3., 147.
Шваринъ, воѣвода Кіевск., 37.
47.
Шведы, 57. 58. 156. 157.
Швеція, 57.
Шексна р., 19.
Шибанъ, братъ Батыя-хана,
216.
Шимонъ (Симонъ) Варягъ,
основатель Печер. Лавры, 9.
Шуменъ, м. на Волинѣ, 103.

Щ.

Щекавиця, гора въ Кіевѣ, 87.
Щекъ, мітичный кн. Кіевскій,
9.

Є.

- Єгипеть, 154.
- Єлена Всеволодѣвна, жѣнка короля Польского, Казимира Справедливого, 114.
- Єрусалимъ м., 10. 190.

Ю.

- Юрій, тысяцкій Чернигѣв., 126.
- поць Волод. Вол, 118.
- сынъ Шимона Варяга, посадникъ Ростовскій, 9.
- Володимировичъ Мономаховичъ Довгорукій, кн. Ростов.-Сузд. и кн. Кіев., 21. 24. 26. 28. 35—38. 41—49. 53—57. 63. 73. 94. 95. 109. 110. 131. 140. 144. 145. 163. 193.
- Всеволодовичъ, кн. Суздальскій, 204. 208.
- Андрѣевичъ, кн. Новгород В., 65. 66.
- Кончаковичъ, ханъ Половецк., 149. 203.
- Юріѣвъ, м. въ Кіевщинѣ, 98. 187.

Я.

- Яикъ р., 145.
- Яковъ, чернецъ Кіевско-Печер. 1. 3.
- Якунъ, посадникъ Новгород В., 64.
- Янка Всеволодѣвна, игуменя Андрѣевского монастыря въ Кіевѣ, 93.

- Янъ, воевода Белзкій, 209.
- Ярополкъ I. Святославовичъ, кн. Кіев., 98.
- II. Володимировичъ Мономаховичъ, кн. Переяславскій и в. кн. Кіев., 21. 24—28. 143.
- Ярославъ-Юрій I. Володимировичъ, кн. Новгород. и в. кн. Кіев., 2. 3. 6. 8. 9. 11. 12. 17. 18. 20. 52. 82. 87. 91. 92. 94. 124. 130. 140. 158. 182. 187. 192.
- Володимировичъ, кн. безъ удѣлу, 193.
- Всеволодовичъ, кн. Черниг., 69. 70. 73. 75. 79. 83. 127. 131. 141. 142.
- Всеволодовичъ, кн. Переяславско-Сузд., 193. 212. 217. 219.
- Изъяславовичъ, кн. Новгород В. и Луцкій, 41. 67. 105.
- Осомысль, кн. Галицкій, 45. 51. 55. 107. 109. 112. 114. 118. 167. 192.
- Святославовичъ, кн. Черниг. и Муром.-Ряз., 20. 21. 28. 125.
- м. надъ Сяномъ, 107.
- Суздальскій м., 42.
- Ярунъ (Яронъ), тысяцкій Перемыскій, 206.
- Ясьольда, притока Припечи, 104.
- Ясы (Аляны). 160. 203.
- Ятвяги, племя Литов, 103—105.

СПИСЬ ПОХИБОКЪ ДРУКАРСКИХЪ.

стор.	24	ряд.	14 зъ горы	зам.	Всеволодъ читай	Ярополкъ
"	32	"	7 зъ долу	"	Ивъяслава	" Изъяслава
"	40	"	17 зъ горы	"	та Володимиръ читай	та тысяцкій
						Володимира
"	44	"	15	"	Володимирѡвъ	Изъяславъ читай
						Изъяславѡвъ Володимиръ
"	52	"	5	"	Изъяславъ читай	Изъяславъ
"	53	"	4 зъ долу	"	Всеславъ	" Вячеславъ
"	65	"	1	"	тровоно	" отровоно
"	69	"	13 зъ горы	"	Оревови	" Оревѣ
"	73	"	19 зъ долу	"	Калкою	" Каялою
"	92	"	9 зъ горы	"	затримавъ	" затримався
"	92	"	19 зъ долу	"	дїяконѡвъ	" дїяконъ
"	94	"	16	"	Бересвовѣ	" Берестовѣ
"	96	"	19 зъ горы	"	Полѡль	" Подѡль
"	107	"	20	"	Володимира	" Володимирка
"	109	"	17 зъ долу	"	Кошїя	" кошїя
"	126	"	13 зъ горы	"	Бориславовича	читай Гориславо-
						вича
"	140	"	5 зъ долу	"	Глѣбъ	читай Глѣба
"	140	"	4	"	сынъ молодшїй	Володимира читай
						сынъ молодой Володимиръ.
"	171	"	11	"	у якѡй мавъ	читай усякїй мавъ
"	198	"	5 зъ горы	"	Кернономъ	" Керлономъ
"	212	"	7 зъ долу	"	Чернигѡвскїй	" Чернигѡвскїй
"	224	"	4 зъ горы	"	здобуване	" збудоване
"	224	"	9 зъ долу	"	Мангу	" Менгу

Въ II. т. Р. И. Бїбл. на стор. 214 ряд. 3 зъ горы и на стор. 224 ряд. 2 зъ долу, зам. Мисопѣгъ читай Милонѣгъ.

